

იონა მეუნარგია

ქართველი მწერლები

II

ნ. მ. მ.

საბლიტგამი

1. 160502 (177) (11300) (200) —

2. 160502 (177) (11300) (200) —

23. 173

2. 160502 (177) (11300) (200) —

ბონა მუნარბია

ვანე ჯორჯი ი. კრიშტიანოვიჩი
ლიბრეტი ი. მუნარბიას, ამ ნიშნით
ნაწიანად მუშაობს ვანე მუნარბია
ქ. თბილისი.

28-11-45.

Handwritten signature

პატრველი მწერლები

II

სოლომონ ტაიშვილის

ბრძაქვით, ქინასციყვითა და მწიბრწეშით

4580

სამ. სსრ. განსახკომის

სამაგწვით და სასაღვარდღოშის ლიცეამომცემლობა

თბილისი, — 1944

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვა	83
გიორგი ერისთავი	3
მამია გურიელი	7
ღავით ერისთავი	67
გ. ქალაღიღელი	105
ილია ჭავჭავაძე (მოგონებანი)	151
შენიშვნები	179
	201

პ/მპ. რედაქტორი კ. ჭ ა ნ ტ უ რ ი შ ვ ი ლ ი

შეკვ. № 2940

შეგ00381

ტირაჟი 2000

საქართველოს ადგილობრივი მრეწველობის სახალხო კომისარიატის სტამბა,
ფურცელაძის ქ. № 5

წინასიტყვა

ამ კრებულის პირველ ნაკვეთს, რომელშიც ქართველი რომანტიკოსები (ალ. ჭავჭავაძე, გრ. ორბელიანი და ნ. ბარათაშვილი) მოექცნენ, მკითხველი უკვე გაეცნო. დანარჩენი ნაღვაწი იონა მეუნარგიას კეთილსინდისიერი კალმისა—მონოგრაფიები და მოგონებანი, ამ წიგნში მოთავსდა. ამგვარად, წინამდებარე კრებულთ მკითხველი ეცნობა გიორგი ერისთავის, მამია გურიელის, დავ. ერისთავის, გ. ჭალაღიდელის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას და დაწაბებით ავტორის მოგონებებს ილია ჭავჭავაძის შესახებ.

ყოველი მათგანი (უკანასკნელის გამოკლებით) წარსულში თავ-თავის დროზე, მოთავსებული იყო სხვადასხვა გამოცემებში, რომელნიც ამჟამად მასობრივ მკითხველთათვის ხელმიუწვდომელია.

საქ. ალკკ ცკ საბავშვო და ახალგაზრდობის ლიტერატურის გამომცემლობის დავალებით 1940 წ. საშუალება მოგვეცა მათი ერთად შეკრებისა და მთლიანი წიგნის სახით საბჭოთა მკითხველისადმი მიწოდებისა.

აღნიშნული მწერლები, გარდა გ. ერისთავისა და ილიასი, შესაძლებელია მნიშვნელოვან ფიგურებს არ წარმოადგენენ ქართულ ლიტერატურაში და ვერც საკუთარ ეპოქებს ჰქმნიან, მაგრამ ამით როდი დაიწუნება მათი ღვაწლი და წვლილი, შეტანილი იმ დიდი ეპოქების საღაროში, რომელსაც სხვადასხვა დროს ჰქმნიდნენ ქართული დრამატურგიის მამამთავარი და რეალისტი პოეტი გიორგი ერისთავი და შემდეგ „საქართველოს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის უაღრესად პოპულარული საზოგადო მოღვაწე“ და ქართული მწერლობის ყოველგვარი განახლების შესაქე ილია ჭავჭავაძე.

მამია გურიელმა—„ადამიანისა“ და „პოეტის ფიცის“ ავტორმა, რომელიც ილია ჭავჭავაძისა და გ. ერისთავის თანამედროვეც იყო, თავისი ნიჭის ადგილი და ძლიერება ქართულ მწერლობაში თვითონვე შესანიშნავად განსაზღვრა:

...მწადიან მხოლოდ, თქვენს მუშაობას
შევეერთო სუსტი თუ რამ მაქვს ძალი,
ეგებ მომავალ შთამომავლობას
დახვდეს ჩემს მიერ ნატყუანი კვალი,
რომ პირუტყვებრივ მუცლის ძღებაში
აზრ გაქრეს ფუტად მრთელი ცხოვრება
და ჩვენი ერის საყდრის გებაში
ჩემგან ჩნდეს ერთი კვის დაშენება.

(პოემიდან—„რაშიდ ვარდან-ოღლი“, გვ. 117).

შამიას ეს აზრი აქვე მოქცეულ დანარჩენ მწერლებზეც (დავ-
ურისთავი, ქალადიდელი) უნდა გავრცელდეს, რომელთა თითო, მაგ-
რამ თავისებური ელვარების მქონე, მკვრივი აგური მუდამ იქნება
დამამშვენებელი მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობის დიდი მო-
ზარკური შენობისა.

სულ სხვაა ამ შენობის ბურჯნი—ქართველ მოლიერად წო-
დებული გიორგი ერისთავი და ეპოქის აზრთა მპყრობელი დიდი
ილია.

თვითონ ილიამ განსაზღვრა გ. ერისთავის ღვაწლი და შემო-
ქმედების უნარი. მისი აზრით „ორი დიდი სამსახური მიუძღვის
ჩვენს წინაშე“ [გიორგი ერისთავს], ერთი ისა, რომ „ეურნალი
შეჭქმნა“ და ამით გაამთლიანა ქართული ლიტერატურული ძალები,
ხოლო შეორე—„შეჭქმნა ქართული თეატრი და სათეატრო მწერლო-
ბის მამამთავრად მოგვევლინა, რითაც—დასძენს კვლავ ილია—გან-
ლტოლვილ ფიქრებში წასული ჩვენი გონება ჩვენს შინაცხოვრებას-
დააკვირვა“. ამ „შინაცხოვრების“ დაკვირვების შედეგია გ. ერისთა-
ვის პოეზიაც, რომელიც ილიასავე განმარტებით „იმითია შესანიშნა-
ვი, რომ ჩვენს პოეზიას ჩაუმატა ის პირწვეტიანი ეკალი, რომელსაც
„სატირას“ ეძახიან.

ხოლო „მან დაბადა ენა ქართული ახლისა გვარისა მწერლო-
ბისათვის“—ამბობს ჩვენ სიძველეთა დაულალავი მკვლევარი და
სწავლული პლატონ იოსელიანი, მანვე (გ. ერისთავმა) „დააფუძნა-
პირველი ქართული თეატრი, მან დააარსა პირველი ქართული ეურ-
ნალი [„ცისკარი“] და სხვა პირადი ღირსებაც რომ არა ჰქონდეს
რა ამგვარ კაცს,—დასძენს მისი ბიოგრაფი,—მისი ცხოვრების აღ-
წერა მაინც ღირსსაცნობი იქნებოდაო“. ეს სამართლიანი აზრი გ.
ერისთავის მიმართ დროთა ვიღვარებამ უფრო განამტკიცა და გააძ-
ლიერა.

მართლაც, გ. ერისთავი იყო პირველი ქართველი მწერალთაგა-
ნი, რომელმაც პირველად გაუსწორა თვალი თავის თანამედროვეობას.

და სიცილი ასტეხა თავისი კლასიკური კომედიებით. აქ ის ამხელდა და ამათრახებდა ყველას, ვისაც კი სწვდებოდა. და „ვის არ სწვდენია ეს მათრახი, რომელ თაობას, რომელ წოდებას? ყველაზე ბევრი ჩვენს თავად-აზნაურობასა და ქალაქის მოვაჭრე საზოგადოებას ერგო იგი“.

ის, ფეოდალური წრიდან გამოსული დიდი ინტელიქტუალური ძალა, 1832 წლის მოძრაობის (ამის შესახებ დაწერილებით ბიოგრაფიაში წაიკითხავთ გვ. 16—23) აქტიური მონაწილე და ახალი მისწრაფებებით გამსჭვალული, საქართველოს კულტურული ცხოვრების ყოველმხრივ განახლებას შეუდგა. მაგრამ ახლადდამკვიდრებულ რუსეთის ცარიზმისაგან უდაბურად ქცეულ მის სამშობლოში სად იყო ის აპარატი, რომელსაც უნდა გაეფრცელებინა ეს იდეები. იმდროინდელ საქართველოში არ იყო არც გაზეთი, არც ჟურნალი, არც სტამბა, თეატრზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. გიორგი ერისთავი კი არა, შექსპირიც რომ დაბადებოდა იმდროინდელ საქართველოს, იძულებული იქნებოდა თავისი გენიალური ნაწერები უბით ეტარებინაო, სწორად შეუნიშნავს მკვლევარს. ჩვენი დიდი კლასიკოსების: ნ. ბარათაშვილის, ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის და სხვ. მგზნებარე ლექსები ხელნაწერად ვრცელდებოდა მწერლობის მოყვარულ ოჯახებში, ისინი მხოლოდ მწერლის ახლო ნათესავთა და მეგობართა კუთვნილებას შეადგენდნენ. ასეთ უდაბნოში გზის გაკაფვას გ. ერისთავმა უმეთაურა და კიდევაც გაიყვანა იგი, ჩააგდო ის მყარი დულაბი, რომელიც შეიქნა საუკუნო საფუძველი ქართული მწერლობის შემდგომი აღორძინებისა.

ამგვარად, ქართული კულტურის მდიდარ მემკვიდრეობაში მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია გ. ერისთავის მოღვაწეობა და შემოქმედება. მან ცოცხლად, მეტად მიმზიდველ და მკაფიო ფერებში ჩაშოასხა თავისი დროის საქართველოს ქანდაკება, საცა განსაკუთრებით ხაზგასმულია ფეოდალურ-ბატონყმური წყობის დაშლა.

ამიტომ არის, რომ ინტერესი გ. ერისთავის ლიტერატურული მემკვიდრეობის, როგორც ეპოქალურ თხზულებათა, შესწავლისადმი დღემდე არ შენელებულა. დღეს, როდესაც მარქსისტულ-ლენინური თვალსაზრისით ხდება წარსულის კულტურული მონაპოვრების შესწავლა და გადაფასება, გ. ერისთავის მოღვაწეობისადმი ინტერესიც უფრო ცხოველია და თვალსაჩინო.

ამ ინტერესის დაკმაყოფილებას ნაწილობრივ უთუოდ შესძლებს ამ კრებულში მოყვანილი ნარკვევი გ. ერისთავის შესახებ. სამწუხაროდ, ამას ვერ ვიტყვით ილია ჭავჭავაძის გარშემო აქვე დამატების

სახით მოყვანილ მოგონებაზე (ბიბლიოგრაფიული ცნობები იხ. შენიშვნებში). როგორც თვითონვე აღნიშნავს, ავტორს განზრახული ჰქონია დაეწერა „ცხოვრება ილიასი, აკაკისა, ნიკოლაძის, გოგებაშვილის, სანდრო ყაზბეგისა“ და სხვ. და ამიტომ „მე ყოველს შეყრაზე—ამბობს ავტორი—ილიას ვუყურებდი და ვუსმენდი, როგორც მსხვერპლს „მუშტრის თვალით“ და როცა იმისგან მოვდიოდი შინ, მის ნალაპარაკებს ვწერდი ჩემს სამახსოვრო წიგნში“-ო.

ავტორს ვერ მიუღწევია, სხვადასხვა საპატიო მიზეზთა გამო, ყველა აქ ჩამოთვლილ მწერალთა ცხოვრების აღწერისათვის. მათი ცხოვრების წვრილმანები შემოდგომის ფოთლებივით მიმოზნეული დარჩნენ სამახსოვრო წიგნთა ფურცლებზე. აქედან, 1908 წ. გამართულ ილიას საღამოზე, სპეციალური დავალებით ამოკრეფილი მოგონებანი—„ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდან“ ავტორისაგან მოხსენების სახით იქნა წაკითხული (იხ. შენიშვნები). მისი აქ დართვა დამატების სახით მაინც საჭიროდ ვცანით, როგორც დიდი ილიას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის რამდენიმე დამახასიათებელი მომენტისა და საყურადღებო დეტალების შემცველისა.

სოლ. ცაიშვილი

გიორგი ერისთავი

გიორგი ელისთავი

გიორგი ღავითის-ქე მკისთავი

ჩვენი ერის სულიერი ძალ-ღონე, სულიერი მეტნაკლებობა ჯერ სახსარს არ გვაძლევს თითოეულ ჩვენს საზოგადო საქმეს თუ მოთხოვნილებას თავისი დახელოვნებული, ცალკე მიჩემებული მუშაკი შვეურჩიით. ეს სანატრელი დრო ჯერ კიდევ შორსაა ჩვენზე. საქართველოს წარსული ცხოვრების გამოსარკვევად, მაგალითებრ, ჩვენ ისე ცოტა გონებითი საგზალი გვაქვს, რომ არც კი ღირს კაცმა მისი სახელი ახსენოს. ის ძალი, რომელმაც უნდა უფარდა აპხალოს ჩვენს წარსულს და გვაცოდინოს რაც ყოფილან ის კაცნი, ვის სახელთაც ჩვენამდე მოუღწევია, რა მნიშვნელობა ჰქონიათ და აქვთ იმ გარემოებათა, რომელთაც მოგვითხრობენ მათიანენი, ერთი სიტყვით, ძალი, რომელმაც უტყუარი, ნამდვილი ხატი ჩვენი წარსულისა უნდა ხელთ მოგვცეს, დღეს ჩვენში არ არის; ჩვენს შემდეგ თაობათა შორის თუ აღმოჩნდება სადმე...

მაგრამ რაც უნდა ნაკლებ ვიცოდეთ ჩვენი წარსული, ჩვენი მწერლობის და გონებითი მოძრაობის თავგადასავალი, ერთი საზოგადო აზრი, რომელსაც ვიმეორებთ ეხლა მცოდნენი და უმეცარნი, მართალ აზრად დარჩება იმ დროისათვისაც, როცა მერმისი ძალი არც ერთ უხეირო „ანბანთ-ქებასაც“ არ დააგდებს უყურადღებოდ და გაურჩევლად.

ეს საზოგადო აზრი ის არის, რომ ჩვენი გონებითი განვითარება და მწერლობა ეკლესიის საფარქვეშ იყო შეხიზნული საუკუნეიდან საუკუნემდე. დიდი მონასტრები იგივე მაღალი სასწავლებელნი იყვნენ; ბერ-დიაკვანნი იგივე მწერალნი; სამღვდელონი იგივე სოფლის მასწავლებელნი. მონასტრიდან, როგორც სტამბიდან, წიგნები ვრცელდებოდა სოფლიდან-სოფლად. მათ გაჰქონდათ საქვეყნოდ სამღვთო სიტყვა, სიბრძნისმოყვარეობა, რიტორება, ლექსთათხზვა და სხვა მეცნიერებანი, რომელთაც დიდი ფასი ჰქონდა საშუალო საუკუნეთა განმავლობაში. თავი ეკლესიისა, ამ დროს, თანასწორი იყო თვით მეფისა; ყოველგვარ ქვეყნიურ განზრახვაზე, ყოველგვარ გონებთა აღმაფრენაზე ღმერთი სუფევდა გონებაშიუწვდომელი, საზღვარგარდუვალი. ამიტომაც ყველა ის წარჩინებულნი მწერალნი, რომელთაც წარსულში დაუმშვენებიათ ჩვენი ენა, ეკუთვ-

ნოდნენ სასულიერო წოდებას. სულხან-საბა, ამბროსი ნეკრესელი, ანტონ ჭყონდიდელი, გაიოზ, დავით რექტორი—სასულიერო პირნი იყვნენ. ძველი დიდება ქართული მწერლობისა: გიორგი მთაწმინდელი, ექვთიმე, პეტრიწი, არსენ იყალთოელი, თეოფილე, დიმიტრი, დავით გარეჯელი ბერებნი იყვნენ. თვით რუსთველმაც შეიმოსა, თამარის შემდეგ, ბერ-მონაზნობა და იერუსალიმის გზას გაუდგა.

გონების განვითარება მარტო ჩვენში არ იყო ეკლესიის ამგვარ მორჩილებაში. მთელს განათლებულ ევროპაშიაც ასე იყო. ყველგან იგივე ღვთისმეტყველება და მასთან განუყოფელი ფილოსოფია, რომელთაც ჰქონდათ სადგურად სასულიერო სასწავლებლები და მონასტრები; განაგებდნენ გონებით მოძრაობას.

მაგრამ დროთა ვითარების გამო, როდესაც მსოფლიო განათლებამ სული მოიღვა და ნამდვილმა სამოქალაქო ცხოვრებამ ფეხი აიღვა ევროპაში, იქ კაცის გონებამაც თავი დაიხსნა; საჭირო შეიქნა ამისთვის არა მარტო დიადი გონების მექონნი კაცნი და ფილოსოფოსნი, არა მარტო ცხოვრების ღალადება და ყოველდღიური საჭიროების მოთხოვნილება,—საჭირო შეიქნა იარაღის ხმარება და სისხლის ღვრა. ვინც დააკვირდება ამ წარსულს, ის დაინახავს, რომ ეზღანდელ ევროპის ცხოვრებასა და იმ ეკლესიურ ხანას შუა, რომელზედაც აქ ვლაპარაკობთ, დიდი სისხლის ხევი ჩამოდის თავისუფლებისათვის დატანჯულ და წამებულ მოღვაწეთა.

ჩვენში კი ეკლესიის უფლება უსისხლოდ და უბრძოლველად გათავდა. მეცხრამეტე საუკუნემ მზამზარეულად მოგვიტანა ჩვენ ახალი პოლიტიკური წყობა და ახალი-გონებითი ცხოვრება. უეცრივ, მოულოდნელად, უცილოდ, ერის განათლება და მწერლობა სასულიერო უწყების ხელიდან სამოქალაქო უწყების ხელში გადავიდა. ტფილისში დაფუძნდა ეგრედწოდებული „კეთილშობილთა სასწავლებელი“, რომლის პროგრამას პირველად დაეტყო ჩვენში ცხოვრების საჭიროებასთან შესაბამება. ამ სასწავლებელში დაუყოვნებლივ მიაბარეს თავიანთი შვილები იმ დროის თავად-აზნაურებმა, რომელთაც მაშინვე იგრძნეს სწავლა-განათლების საჭიროება. აქ მიიღო პირველი განათლება სამმა ჩვენმა სასიქადულო პოეტმა: გ. ორბელიანმა, ნ. კ. ბარათაშვილმა და გიორგი ერისთავმა; აქვე აღიზარდნენ უპირველესნი ჩვენი სამოქალაქო და სამხედრო მოღვაწენიცა.

ქვეყნის ახალმა მმართველობამ და უცხო ქვეყნიდან გადმოზნერგილმა განათლებამ ცოტ-ცოტად ახალი ცხოვრება გამოიწვიეს ჩვენს საზოგადოებაში. პირველ დროში ეს ახალი ცხოვრება მარტო

ზოგიერთ ქალაქში მცხოვრებთ დაეტყო და ისიც მხოლოდ გარეგნობით; სოფლებში კი ისევ მეთვრამეტე საუკუნე იყო, ისევ სასულიერო განათლება ბატონობდა, ისევ ქოშები და ლეჩაქები მეფობდნენ. განათლება და ახალი ცხოვრება სოფლებშიაც რომ გავრცელებულიყო, დრო იყო საჭირო და მასთან ერთად შესაბამი გარემოებანი, რომელზედაც დამოკიდებულია ერის წარმატება, ე. ი. გზები, სკოლები, ვაჭრობა, მეურნეობა და სხ. საჭირო იყო, სხვათა შორის, ერთი რამ ახალი, მანამდის ჩვენთვის უცნობი, ვითარებაც, რომელსაც ყოველ განათლებულ ერის წარმატებაში დიდი ადგილი უჭირავს, საჭირო იყო—ახალი ცხოვრების და განათლების ხალხში გავრცელება ბექდვის საშუალებით, ჟურნალებისა და გაზეთების შემწეობით. საჭირო იყო ნიჭიერი და ენერგიული მწერალი, რომელსაც შესძლებოდა შეეთვისებინა, აეწერა და გაეგვრებინა ხალხში ახალი დროის მოთხოვნილება, რომელსაც საკმაო გამბედელობა ჰქონოდა აღჭურვილიყო ხალხის ნაკლულევიანების წინააღმდეგ და დაცინვით მოეკლა მისი ფუჭი თავმოყვარეობა და ცრუმორწმუნეობა. ერთი სიტყვით, საჭირო იყო ისეთი კაცი, რომელსაც უნდა შეეჭრა სარკმელი და შეეტანა სანათური იმ ბნელ სადგურში, საცა ნებივრობდნენ ჩვენი მამები, და მოეფინა იქ ახალი განათლების სხივი. ასეთი მწერალი, გარდა იმისა, რომ გაუწევდა ამით სამსახურს ერის კეთილდღეობას, თვითონ მწერლობასაც ჩამოიყვანდა იმ ღრუბლიანი მწვერვალიდან, საცა კალამი მარტო ღმერთსა და სიყვარულს უგალობდა, და პირველად დაანახებდა ჩვენს ქვეყანას ახალს, კაცი-სათვის გულშემატკივარს, სამოქალაქო მწერლობასაც, რომლის მამად და დამაარსებლად შერაცხდა მას შთამომავლობა.

ამგვარ მწერლად და მოღვაწედ აღმოუჩნდა ქართულ საზოგადოებას თავადი გიორგი დავითის-ძე ერისთავი.

„მან დაბადა ენა ქართული ახლისა გვარისა მწერლობისათვის“; როგორც ამბობს პლატონ იოსელიანი, მან დააფუძნა პირველი ქართული თეატრი, მან დააარსა პირველი ქართული ჟურნალი... სხვა პირადი ღირსება რომ არა ჰქონდეს რა ამგვარ კაცს, მისი ცხოვრების აღწერა თეატრისა და მწერლობისათვის მაინც იქნებოდა ღირსსაცნობი, მაგრამ გიორგი ერისთავის ცხოვრება უფრო იმიტომ არის საყურადღებო, რომ ის წარმოგვიდგენს ცოცხალ სურათს იმ თაობისას, რომელიც აღიზარდა ახალს, რუსებისაგან განზზაიდებულ ნიადაგზე, ყოველი მისი ნაკლულევიანებითა და ღირსებით. ამის გამო, ვიდრე მის ღვაწლზე და მნიშვნელობაზე ვიტყვოდეთ, რასმე, ვიდრე მის მწერლობას დავაფასებდეთ, ჩვენ მის ცხოვრების აღწერას ვკიდებთ ხელსა.

გორგი ერისთავი დაიბადა 1811 წელს*. მამამისი, დავით, იყო ქართლის მებატონე, — უფროსი წილობა ქსნის ერისთავიანთ ოჯახისა, რომელიც უწინდელ დროში იქნებოდა საერისთავოს გამგედ. დედა, ივანე მდივნის ქობულაშვილის ასული, მარიამ, იყო დიდი ღვთის-მოყვარე ადამიანი, წყნარი, კეთილი, კაცთმოყვარე. პოეტი ამათი შუათანა შვილი იყო.

შუაგულს ქართლში, წარჩინებული თავადიშვილის ოჯახში ახალგაზრდა გიორგის გზა გახსნილი ჰქონდა სოფლის ზნისა და ჩვეულებებისათვის ეთვალყურნა, სოფლის აკვარგიანობა შეეცნო, შეესწავლა და მისი უტყუარი სურათი ღრმად ჩაერჩინა გულში სიყრმითვე ამასთან, დედაც ჰყავდა ქართული ენის და მწიგნობრობის ზედმიწევნით მცოდნე და სოფლის ცხოვრებასთან ერთად პოეტმა კარგად შეისწავლა ქართული ენაცა და ქართული მწერლობა ხომ სიყრმიდანვე შეიმსჭვალა. ვიდრე ათი წლის არ გახდებოდა, გიორგი არ განშორებია დედ-მამის ყურადღებას. ათი წლისა კი იგი ჩამოიყვანეს ქალაქში და მიაბარეს კეთილშობილთა სასწავლებელში.

პირველად აქ გამოიჩინა გიორგიმ ლექსთამთქმელობის ნიჭი. თორმეტის წლისა იგი უკვე წერდა ლექსებს და უკითხავდა თავის ამხანაგებს, რომელთა შორის ქართული ენის სიყვარული მაშინ ძალიან გავრცელებული იყო.

კეთილშობილთა სასწავლებელი არ შეუსრულებია პოეტს. როცა გადავიდა მეხუთე კლასში, მისმა ბიძამ, მიტროპოლიტმა* ვარლამმა, რომელიც ცხოვრობდა მოსკოვში, მოსწერა მის მშობელს, გაეგზავნათ მისთვის ერთ-ერთი შვილი. ასეთივე სათხოვარი მოუვიდა დავითის მეორე ძმას, მირმანოზ* ერისთავსაც. დავითის შვილებში წილი ხვდა გიორგის, რომელიც მის ბიძაშვილთან, ესტატესთან ერთად გაგზავნეს მოსკოვს 1825 წელს. მოსკოვს ყოველადსამღვდელო ვარლამმა თვისი ახალგაზრდა ნათესავები კერძო პანსიონში მიაბარა.

მაგრამ არც ამ პანსიონის დამთავრება ხვდა ახალგაზრდა გიორგის. შემდეგ ორი წლის სწავლისა, გიორგის გაუხდა ავად მისი ბიძაშვილი და ექიმებმა არჩიეს ავადმყოფის სამშობლოში გაგზავნა. დაშინებულმა ვარლამმა ვერც გიორგის დატოვება გაბედა მოსკოვში და 1828 წელს გიორგი ისევ სამშობლოში გამოისტუმრა.

* გიორგი ერისთავის საფლავის ქვაზე (სოფ. იკორთას) აღნიშნულია, რომ ის გარდაიცვალა 1864 წ. 9 სექტემბერს „შობილგან 51 წლისა“, რაც სწორი უნდა იყოს, რადგან გიორგის უფროსი ძმის როსტომის საფლავზე (ოძისში) წერია: იგი გარდაიცვალა 1847 წ. „შობილგან 36 წლისა“. აქედან ჩანს, რომ 1811 წელს დაბადებული უფროსი ძმა — როსტომი, ხოლო გიორგი 1813 წ. მასალები (საფლავის ქვის ფორტობირები და სხვა საოჯახო საბუთები) მოგვაწოდა გიორგის შვილიშვილმა ელისაბედ დავითის ასულ ერისთავმა. ს. ც.

** ვარლამი პაპის ძმა იყო გიორგისა. — გიორგი — დავითი — როსტომი. ამ უკანასკნელის ძმა იყო მიტროპ. ვარლამი. (იხ. გენეალ. ქსნის ერისთავებისა). ს. ც.

*** მირმანოზიც პაპის ძმა იყო. — როსტომი, ვარლამი, მიხეილ, მირმანოზ და სოლომონ დავითის ძენი იყვნენ. (იქვე) — ს. ც.

აქ გიორგი წელახლა არ შესულა სასწავლებელში, თუმცა ასაკი სკოლისა ჰქონდა. რამდენსამე ხანს იგი უსაქმოდ იყო, ე. ი. სკოლასა და სამსახურს გარეთ, და ლექსთათქმით იჯერებდა გულს მოძრაობისა და მოქმედებისათვის გაჩენილი მისი ბუნება. ეს ის დრო იყო, როცა რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდნენ ჩვენებური ახალგაზრდა ყმაწვილკაცნი, რომელთაც ჩამოიტანეს თანქართული მწერლობის სიყვარული, საქართველოს ბატონიშვილებისა და მათ გარეშე პირთაგან შეძენილი პეტერბურგსა და მოსკოვში. ამ ყმაწვილკაცთა ზედ დაერთო ის თაობაც, რომელიც გამოიზარდა კეთილშობილთა სკოლაში, და ცოტ-ცოტათი ტფილისში დაარსდა ქართული მწერლობის მოყვარეთა წრე, საცა დაიბადა შემდეგში ქართული ჟურნალის გამოცემის აზრი. ამათში გიორგი ერისთავს პირველი ადგილი ეჭირა.

ჯერ კი ვიდრე დრო არ მოსულიყო, გიორგი განწესდა სამსახურში ტფილისის გუბერნატორ სტრეკალოვთან. შემდეგ, როცა კავკასიის მთავარმართებლად დაინიშნა ბარონი როზენი, გიორგი იმის ამაღლაში გადავიდა.

აქ საჭიროდ ვრაცხთ ჩავურთოთ ერთი ეპიზოდი გიორგი ერისთავის ცხოვრებიდან, რომელიც ამ დროს ეკუთვნის.

1828 წელს, როდესაც რუსეთის გამოჩენილმა მწერალმა გრიბოედოვმა ჯვარი დაიწერა* ქალაქში, მაშინდელმა მთავარმართებელმა პასკევიჩმა, რომელიც გრიბოედოვის ნათესავი იყო, ქორწილთავის სასახლეში გადაიხადა და ამ ქორწილზე მიიწვია საქართველოს ბევრი თავად-აზნაური და სხვათა შორის ახალგაზრდა გიორგიც. დანიშნულ დროზე გიორგი ქართული ტანისამოსით მორთული მივიდა სასახლეში და შეუდგა კიბეს, მაგრამ წარმოიდგინეთ მისი გაკვირვება... კიბეზე ასვლის დროს კალთაში სწვდა მას პოლიციის ერთი მოხელე და დარბაზში შესვლის ნება არ მისცა ქართული ტანისამოსით. გიორგიმ ითაკილა ამგვარი შეურაცხყოფა და შინ დაბრუნდა. თავმოყვარეობამ ნება არ მისცა მას სხვა ტანისამოსი ჩაეცვა და ისე დასწრებოდა ქორწილს**.

ეს უბრალო, მაგრამ შესამჩნევი ამბავი ცხადად გვიხატავს ქალაქის მმართველობის ზნეს იმ ხანებში. ჩვენები არ იყვნენ იმ დროს პატივში და ამ უპატიობას ძლიერ აშკარად აგრძნობინებდნენ მათ არამც თუ სასახლეში, მთავარმართებლის ბაღშიაც ქართული ტანისამოსით არავის არ ატარებდა პოლიცია. კრძალვით თუ მორიდებით საზოგადოებასაც ხმა ვერ ამოეღო. ყაფლანიანთ უბანში, ამ დროს, ერთი საშინელი ბერუა „დესეტნიკი“ იყო თურმე, რომლის წინაშე მთელი ქალაქი თრთოდა. თვით ყაფლან ორბელიანის მამას ეშინოდა

* ნინო ალექსანდრეს ასულ ჭავჭავაძეზე, ჩვენი პოეტის უფროს ქალზე. — ს. ც.

** შესაძლებელია ეს ფაქტი სხვა რომელიმე გიორგის (ამ სახელის მატარებელი მათს გვარში იმ ხანებში ხუთამდე პირი იყო) ეკუთვნოდეს, რადგან დრამატურგი მაშინ მეტად ახალგაზრდა იყო და საეჭვოა ამ ქორწილზე ყოფილიყო მისი.

თურმე იმისი. „ბერუა მოდისო“ რომ იტყოდნენ, ყველას წარმოუდგებოდა მისი, ქამარში გარკობილი მათრახი და ყველა ფრთხოდა და ერიდებოდა თავს ვუშვლოო.

ამგვარი გულსმოდგინება პოლიციის მოხელეთა ცუდად მოქმედებდა ქალაქის მოწინავე ქართველობაზე. საზოგადოება უიმისოდაც დაქსაქსული იყო ნაწილ-ნაწილად. ნათესაობითი კავშირი, პირადი თანაგრძნობა და ჩვეულება სხვადასხვა მხრისაკენ იწვევდნენ მას, დრო იყო საჭირო, რომ ეს ჩვეულება გამქრალიყო, ამ ნაწილ-ნაწილად დაყოფას ბოლო მოეღებოდა, რომ წარსულ აჯანყებათა მოგონებაც წაშლილიყო და ბატონიშვილების დინასტიური მეცადინეობა დაიწყებოდა საზოგადოებას. მხოლოდ მაშინ შეადგენდა ეს საზოგადოება ერთ მჭიდრო პოლიტიკურ წყობას. ამისათვის კი საჭირო იყო ისეთი მშვიდობიანი მმართველობა, როგორც იყო შემდეგში თავ. ვორონცოვისა; საჭირო იყო თავაზიანი ქცევა და პატივი ქართველების „ისტორიული სიამაყისა და ზეპირგადმოცემათა“, როგორც ამბობს განსვენებული ფადეევი. მაგრამ, ნაცვლად ამისა, ნაციონალური ქართული გრძნობა ხშირად რჩებოდა შეურაცხყოფილი კავკასიის ადმინისტრაციის წვრილ მოხელეთაგან.

ამ გარემოებამ საზოგადოებაში უკმაყოფილება დაბადა. 1829 წელს ამ უკმაყოფილებას მოჰყვა ოცნებითი სურვილი საქართველოს განთავისუფლებისა რუსეთის დამოკიდებულებიდან. ტფილისში დაარსდა ფარული საზოგადოება, რომელსაც უნდოდა რუსების განდევნა საქართველოდან—ერთის, მხოლოდ „მამულის სიყვარულითა და ერის სიამაყით“. ეს საზოგადოება იყო შემდგარი უმეტეს ნაწილად გატაცებულ ყმაწვილკაცობისაგან, რომელსაც ამ საქმეში საზოგადოების თანაგრძნობა არა ჰქონდა. იმათ განზრახვას მიეცა განსაზღვრული ფორმა ფარული საზოგადოებისა 1830 წელს, პოლონეთის მეომართა მიხედვით. ამ დროს მოსკოვიდან ქალაქს ჩამოვიდა ბატონიშვილი ოქროპირი, რომელიც, როგორც აღმოჩნდა შემდეგში გამოძიებიდან, მონაწილე იყო ამ ფარული საზოგადოებისა. იმისმა მოსვლამ უფრო წააქეზა ახალგაზრდა შეთქმულები. გიორგი ერისთავს ამ ფარულ საზოგადოებაში ისე დიდი მონაწილეობა ჰქონდა, რომ მისი ცხოვრების აღწერა არ იქნება სრული, თუ არ მოვიხსენიებთ აქ, რა მონაწილეობა ჰქონდა იმას ამ საზოგადოებაში და რა სასჯელი შეახვედრა მას ბედმა დანაშაულისათვის, ე. ი. თუ არ ვუჩვენებთ ის წრე, რომელშიაც ცხოვრობდა ამ დროს პოეტი, ის იდეალები, რომელნიც სულს უდგამდნენ მას. ჩვენ იძულებული ვართ შევხვათ შეთქმულების ამბავს, მაგრამ იმდენად, რამდენადაც ეს საჭი-

რო იქნება გ. ერისთავის ცხოვრების აღსაწერად. ერთადერთი ჩვენი წყარო ამ საგნისათვის არის არქეოგრაფიული აქტები, საიდანაც მოგვყავს სულ ყველაფერი, რაც კი შეეხება ამ შეთქმულებას და გ. ერისთავის მასში მონაწილეობას*.

ფარული საზოგადოების მომავლინებელ უმთავრეს მიზნად აღმოჩნდნენ მეფე ერეკლეს შვილები და შვილისშვილები. ესენი არ იყვნენ მადლიერნი რუსეთის მმართველობისა. გიორგის შვილები — იმიტომ, რომ შემდეგ საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა, რუსეთის მართებლობამ არ იცნო საჭიროდ დაეცვა დაურღვევლად მეფე გიორგისთან შეკრული ტრაქტატი, რომლის ძალითაც საქართველოს სამეფო ტახტზე უნდა მჯდარიყო გიორგის შთამომავლობა, და იულონის შვილები კი იმიტომ, რომ მეფე გიორგიმ, მათდა დაუკითხავად შეუერთა საქართველო რუსეთს. ამასთან ბატონიშვილები, როგორც ამბობდა შემდეგ გამოძიება, სულ უსაქმოდ იყვნენ, ოცნებაში გართულნი, მოკლე ჭკუისანი და ემდუროდნენ რუსეთის მმართველობას, რომ მათ საკმაო ფულს არ აძლევდა.

ამ ბატონიშვილებში ყველაზე უფრო უკმაყოფილო იყო დიმიტრი, ბატონიშვილის იულონის ძე, ოცდაათის წლის ყმაწვილი კაცი. ეს ცხოვრობდა პეტერბურგში და ყოველ კვირას თუ დღესასწაულს მის სახლში იკრიბებოდა რაც რამ ქართული ახალგაზრდობა იყო იმ უამად პეტერბურგში. ამ ყმაწვილთა ყრილობებზე დაიბადა პირველად ის უკმაყოფილება, რომელსაც ბოლოს ეს შეთქმულება მოჰყვა. ოქროპირ ბატონიშვილის გარშემოც მოსკოვში მზადდებოდა საქართველოს განთავისუფლება. 1829 წელს ეს დაეთხოვა მოსკოვის გუბერნატორს კავკასიის წყლებზე წასასვლელად და, წყლების მაგიერ, ჩამოვიდა ტფილისს და აქ ხშირი მისვლა-მოსვლა გამართა ალექსანდრე ორბელიანთან, ელიზბარ ერისთავთან, სოლომონ დოდაშვილთან და ბერ ფილადელფოს კიკნაძესთან. ამ უკანასკნელმა, შეჭველია, ოქროპირის რჩევით, დაწერა „ფარულის მეგობრობის“ წესი. ამ წესში დალაგებით იყო მოხსენებული, თუ როგორ უნდა ემოქმედა „მეგობრობის“ თითოეულ წევრს. უნდა ჩაეგონებინათ ყმაწვილებისათვის მამულისა და ბაგრატიონების სიყვარული, უნდა გაეხსენებინათ ხალხისთვის ძველი საქართველოს მეფეები, რომელთა დროს ყოველ კაცს ჰქონდა შეძლება მისულიყო მეფესთან და ეთხოვა მსწრაფლი სამართალი; უნდა ექადაგნათ ფარულად და უეჭველად ორს ერთმანეთთან, მესამის დაუსწრებლად.

* იხ. კავკას. არქეოგრ. კომ. აქტ. ტომი VIII, გვ. 394. — ს. ც.

1829 წელს, იენისში, როცა ბატონიშვილი ოქროპირი დაბრუნდა მოსკოვს, ელიზბარ ერისთავმა, ალექსანდრე ორბელიანმა და სოლომონ დოდაშვილმა ხელი მიჰყვეს პროზაგანდას. 1830 წ. პოლონეთში აჯანყება მოხდა და ამან უფრო წააქეზა შეთქმულები. პირველი კაცი, რომელსაც ელიზბარ ერისთავმა გაანდო საიდუმლო, იყო ია ფალავანდიშვილი, კაცი, რომელმაც შემდეგში გასცა ყველა შეთქმული. ამათ რამდენიმე თვე უსაქმობაში გაატარეს. დოდაშვილმა შეთქმულების აზრის გასავრცელებლად განიზრახა ქართული გაზეთის გამოცემა და შემდეგში, 1832 წელს, მართლა გამოსცა ხუთიოდე ნომერი.

შეთქმულთა ამხანაგობამ ამ დროს შეიძინა ერთი ახალგაზრდა, 17 წლის, ყმაწვილი* კაცი რომელმაც პირველ დღიდანვე გულმხურვალედ მოსჭიდა ხელი მამულის განთავისუფლებას. ეს ყმაწვილი კაცი იყო გიორგი [დავითის-ძე ერისთავი, ჩვენი პოეტი. საიდუმლოება გაანდო იმას ელიზბარ ერისთავმა. როგორც გამოძიებიდან აღმოჩნდა, ის იცნობდა ბატონიშვილ ოქროპირსაც და ხშირად დადიოდა მასთან, როდესაც ბატონიშვილი ტფილისში ბრძანდებოდა, მაგრამ გაანდო იმას ოქროპირმა საიდუმლოება თუ არა, ეს გამოძიებამ ვერ შეიტყო. თვითონ გიორგი კი უარზე იდგა, — არა უთქვამს რა ბატონიშვილს ჩემთვისაო, და შესაძლებელიც არის, მართლა, რომ ოქროპირს, რომელსაც საზოგადოდ ძლიერ ფრთხილად ეჭირა თავი, არა ეთქვა რა ჩვიდმეტი წლის ყმაწვილისათვის.

ელიზბარმა და გიორგიმ შეთქმულება გაანდვეს თავ. მამუკა ორბელიანს. მამუკამ თანაგრძნობით მიიღო წინადადება და ამ სამთა რჩევაში გადაწყდა, რომ შეთქმულთ მოეხდინათ აჯანყება. ელიზბარმა და მამუკამ არჩიეს, რომ არეულობა მომხდარიყო შემოდგომას, როცა მკა გათავებული იქნებოდა. ამ დროისათვის თითოეულ შეთქმულს უნდა ეშოვა საკმაოდ დაიარაღებული ხალხი, ბორჩალოდან ჩამოერეკათ თათრები (ამას მამუკა ორბელიანი კისრულობდა) და, როცა ყველაფერი მზად იქნებოდა, უნდა გაემართათ ტფილისში ბალი, რომელზედაც მოწვეული უნდა ყოფილიყო ტფილისში მყოფი ყველა წარჩინებული რუსი და ამათი დახოცვით დაეწყოთ არეულობა... ეს დაწყობილობა სხვებსაც აცნობეს. ელიზბარი ყოველ თავის ნაბიჯს ატყობინებდა პეტერბურგში ბატონიშვილ დიმიტრის. ერთი წიგნი თვითონ პირადად გიორგიმ წაიღო 1831 წლის დამდეგს.

შეთქმულთა რიცხვი თანდათან მატულობდა. ელიზბარ ერისთავმა ლუარსაბ ორბელიანის პირით შეთქმულთა განზრახვა აცნობა

* თუ ეს „ახლად შეძენილი ყმაწვილი კაცი“ 1830 წ. 17 წლისა იყო, ცაღია, ის 1813 წელს ყოფილა დაბადებული. ს. ც.

ალექსანდრე ქავკავაძეს. ქავკავაძემ თანაგრძნობა გამოუცხადა ლუარსაბ ორბელიანს და რჩევა მისცა—ბატონიშვილი ალექსანდრე* მოეწვიათ სპარსეთიდან. ეს რჩევა აასრულეს, მაგრამ ბატონიშვილმა უარი შემოთვალა: მოხუცებულიც ვარ და ქართველების ნდობაც დამეკარგაო.

შეთქმულები დაბრკოლებას ვერა ხედავდნენ თვალწინ. იმათ ეგონათ, რომ მათ დაძახილზე მთელი საქართველო აღიჭურვებოდა რუსების წინააღმდეგ.

1831 წელს ა. ორბელიანის ბაღში სადილი გამართეს და როცა ცოტა შეზარხოშდნენ, აშკარად და ხმამაღლა დაიწყეს ლაპარაკი თავიანთ განზრახვაზე და საქართველოს განთავისუფლების სადღეგრძელოც სვეს. ამავე წელს, გერისთობის დღესასწაულზე, არბოში, საიდუმლოება განუზიარეს სოფლის ბევრ თავად-აზნაურს.

მაგრამ ერთმა გარემოებამ ფრთები დააჭრა შეთქმულთა. პოლონეთის არეულობას ბოლო მოუღო რუსეთის ძლიერებამ, ვარშავა დაემხო. აქამდის პოლონეთის მაგალითით სულდგმულნი, ქართველნი შეთქმულნი, ახლა იმედმიხდილნი შეიქმნენ და განზრახული არეულობის განხორციელებაზე ლაპარაკიც შეწყდა.

შემდეგ, 1832 წელს, შეთქმულება ხელახლად აღფრთოვანდა. ამ წლის გაზაფხულს შეთქმულებს შორის გავრცელდა კიკნაძე ბერძის „ფარული მეგობრობა“. ამ წესდების გავრცელების მიზეზი იყო ჩვენი პოეტი, გიორგი. ის ამ დროს კახეთს წავიდა ვიღაც ნათესავის დასაფლავებაზე და იქ გაიცნო ფილადელფოსი ბერი, რომელსაც ბატონიშვილის ოქროპირის ცნობა ჰქონდა, როგორც ზემოთა ვთქვით. ეს ბერი დაუმეგობრდა გიორგის. ოქროპირის ძველმა შეგირდმა ახალგაზრდა შეთქმული იცნო და ესენი ერთმანეთს გამოუტყდნენ. ფილადელფოსმა მაშინ დასწერა თავისი ფარული მეგობრობის წესდება და გიორგის ჩააბარა სახელმძღვანელოდ. ეს წესდება, როგორც ეტყობოდა, მასონების წესდებიდან იყო გადმოღებული. საზოგადოების წევრთ არ უნდა სცოდნოდათ ერთმანეთი; ურთიერთ შორის ფიციით და აღთქმით შეკრულნი, ისინი უნდა ყოფილიყვნენ შორჩილნი ერთი უმაღლესი და უხილავი ძალისა. ეს წესდება ჩვენმა პოეტმა ქალაქს ჩამოიტანა და, როგორც რიგი იყო, შეთქმულებს უჩვენა... ფიცქვეშ. მაგრამ საქმიანი შედეგი კი არა მოჰყვა რა ამ წესდებას!

* მეფე ერეკლეს ძე, რომელიც დიდხანს ებრძოდა რუსეთის ცარიზმის დამყარებას საქართველოში—ს. ც.

შეთქმულების საქმე კარგად მაინც ვერ მიდიოდა. რაზმადე სპარსეთს გაემგზავრა რალაც დიპლომატიური მინდობილობით რნგლისის ელჩთან და ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. ელიზბარი ერისთავი დიდი ხნით სოფელში წავიდა, ჩვენი პოეტი და ზოგიერთი სხვები ჯარს გაჰყვნენ დაღესტანში, ყაზი-მულასთან საომრად. მამულის განთავისუფლება ხელახლა შეფერხდა.

როცა ელიზბარი დაბრუნდა სოფლიდან, საზოგადო მდგომარეობა ქალაქისა ისეთი იყო, რომ თუ ოდესმე მარჯვე დრო ენატრებოდათ შეთქმულებს აჯანყებისა, ის დრო უთუოდ ეს იყო, როდესაც კავკასიის მმართველი დაღესტანში იყო ჯარით, ყაზი-მულასთან შესაბამელად; კახეთს გამზათ-ბეგის ლეკები შემოესივნენ და ჩაჩნებმა ვოლჟინსკის გუნდი დაამარცხეს. ტფილისში ძლიერ დიდი შიში იყო და ხმა დაჰყარეს რუსეთის ჯარის საქმე ცუდად არისო. შეთქმულები შეიკრიბნენ თავ. აფხაზთან და გადასწყვიტეს აეჩქარებინათ აჯანყება.

აჯანყების ვადად დასდევს 20 ნოემბერი. ამ დღეს ქალაქში უნდა მომხდარიყო თავად-აზნაურთა კრება და შეთქმულთაც ამათი იმედი ჰქონდათ. მაგრამ როდესაც თავად-აზნაურთა კრება ქრისტეშობისთვისათვის გადასდევს, ამათაც აღრევის დღე იმ დროისთვის გადაიტანეს. თუ გუბერნიის მარშალი თავ. მუხრანბატონი, ან გუბერნატორი, ფალავანდოვი, წინააღმდეგობას გაუწევდა, ისინი უნდა მოეკლათ. გუბერნატორის მოკვლა თვით ძმამ, ია ფალავანდიშვილმა, იკისრა.

დრო რომ დანიშნეს არეულობისა, ბევრი იყო თუ ცოტა მომხრეებიც რომ დაიმარაგეს, აღრევის თავდარიგის ცოდნა შეიქნა საჭირო. ეს თავდარიგი შეადგინა ფალავანდიშვილმა. თითოეულ მონაწილეთაგანს ამის ძალით მიუჩინეს თავიანთი საქმე. დანიშნულ დროს უნდა დასცემოდნენ ხაზინას, არსენალს, მალაზიებს... არეულობის დღისთვის, ამას გარდა, დაბალ ხალხში უნდა გაეგრცვლებინათ ხმა, რომ ქართველების სალდათად გაყვანა მოინდომეს რუსებმა და თავადები იმიტომ ჩხუბობენო; ამასთან ტფილისში მყოფი პოლონელებიც უნდა მოემხროთ. აჯანყება უნდა დაწყებულიყო თავად-აზნაურთა ბაღში, რომელზედაც აპირებდნენ მოეწვიათ ტფილისში მყოფი მმართველობის უმაღლესნი წევრნი რუსთაგან. ყველა ესენი და ამათი მომხრე ქართველები უნდა დაეხოცათ ამ ბაღში. მერე უნდა შეექნათ ქალაქში ზარების რეკა, გამოესვენებინათ ხატები ეკლესიიდან, დაეფრცებინათ ხალხი და ამ სახით მოეხდინათ არეულობა საქართველოს განთავისუფლებისათვის.

როცა სიტყვა საქმეზე მიდგა და არეულობის დღემ მოაღწია, ბევრ მონაწილეთაგანს შიში მიეცა და შეთქმულებს განუდგნენ. ეს შიში უფრო გავრცელდა, როცა ალექსანდრე ჭავჭავაძე ჩამოვიდა ქალაქში და უკანასკნელი რჩევა ჰკითხეს მას. ჭავჭავაძემ დააჯერა შეთქმულები, რომ არეულობა უსარგებლო სისხლის ღვრა იქნებოდა, რომ იმათ არც ძალი ჰქონდათ საკმაო, არც ცოდნა, არც სიმართლე რუსების საქართველოდან გარეკისა. გამოცდილი და სწავლული კაცის რჩევამ იმოქმედა შეთქმულებზე და აჯანყების განზრახვას თავი ანებეს.

ამ ყოფაში იყო საქმე ქრისტეშობისთვის დამწყებს, როდესაც ერთმა უმთავრესმა შეთქმულმა, ია ფალავანდოვმა, 9 ქრისტეშობის-თვის ყოველივე ამ საქმის გარემოება მოახსენა შტაბის უფროს ვოლკოვსკის.

10-ს იმავე თვისას უმთავრესი მონაწილენი შეთქმისა და მათ შორის გიორგი ერისთავიც ციხის კედლებს შორის სწყევლიდნენ როგორც თავიანთ გამოუცდებლობას, ისე მოლაღატე ამხანაგს.

მთავრობამ—მაშინ ბარონ როზენი იყო კავკასიის მმართველად—მკაცრი ყურადღება მიაქცია ამ საქმეს. დააჭერიდა თუ არა ამ საქმის უმთავრესნი მონაწილენი, როზენმა დანიშნა საგანგებო კომისია, რომელსაც ამ საქმის გამოძიება მიანდო და იმავე დროს დაწვრილებითი მოხსენება აფრინა შიკრიკით პეტერბურგს სამხედრო მინისტრ ჩერნიშევთან და ჩერნიშევისაგან საქმე ხელმწიფე იმპერატორს მოხსენდა. როზენის მოხსენება იმგვარად იყო შედგენილი და პოლონეთის გამო ხელმწიფე ისე იყო აღელვებული, რომ კავკასიის მხარეში ამჟამად მთავრობის წინააღმდეგ მოძრაობა, რაც უნდა სუსტი და უვნებელი ყოფილიყო ის, შეუნიშნავად და დაუსჯელად არ უნდა დარჩენილიყო. ხელმწიფემ როზენის განკარგულება მოიწონა და უბრძანა კავკასიის მმართველს განეგრძო მისგან დაწყებული ფიცხელი გამოძიება.

უმაღლესი ბრძანება წამოიღო კავკასიაში გენერალმა ჩევიკინმა, რომელიც ხელმწიფე იმპერატორმა საგანგებოდ ქართველ თავად-აზნაურობასთან გამოგზავნა იმის გამოსაცხადებლად, რომ მისი დედებულება მეტად მოხარული იყო, რომ ქართველი თავად-აზნაურობა არ იყო მონაწილე იმ ორგულობისა, რომელიც შეამჩნია მთავრობამ ზოგიერთ მათგანს. საგანგებოდ ხელმწიფის ბრძანების მოსასმენად შეკრებილ თავად-აზნაურობას ჩევიკინმა სხვათა შორის ეს სიტყვები უთხრა:

„Его Величеству, принимая горестное для сердца Его событие личным только делом нескольких безумцев, не изменяет

чувств своих к прочему грузинскому дворянству и, напротив того, удостоверяет оное в постоянном Высочайшем Своем благоволении за верность и усердие к Престолу, как в сем случае, так и во многих других и даже в самом недавном еще времени им оказанныя“.

და შემდეგ დაუმატა:

„Ознакомясь с грузинами среди боев последней персидской войны, я привык их считать братьями и полагаю, что преданный Государю моему русский также точно должен быть по чувствам хорошим грузином, как верный грузин должен быть добрым россиянином“ (394 გვ.)

გამოძიებამ ამ საგანზე სრული ერთი წელიწადი გასტანა. ამ დროის განმავლობაში გიორგი ერისთავი ავლაბრის ყაზარმებში იყო დამწყვედელი, იქ, საცა ისხდნენ გრიგოლ ორბელიანი, სიმონ მახაბული, ელიზბარ ერისთავი და სხვ. მონაწილენი ამ შეთქმულებისა.

დამნაშავეთა გასამართლებაზე და დასჯაზე ჩვენ აქ არას ვიტყვი, რადგანაც საქმის მიმდინარეობა საზოგადოდ შეწყდა და თითოეულის პასუხისგება განკერძოვდა. ამას იქით შეგვიძლია განსაკუთრებით გიორგი ერისთავზე ვილაპარაკოთ.

როდესაც დაიჭირეს და ციხეში ჩასვეს გიორგი ერისთავი, მან დაინახა, რომ ამ შეთქმულების ამბავი, რაც ასმა კაცმა მაინც იცოდა, ისეთი საიდუმლო არ იყო, რომელიც კვლავ დაიფარებოდა, და საგამომძიებლო კომისიის წინ აღიარა თავისი სრული დანაშაული.

დაბოლოებითი გამოძიება... მაგრამ ჯერ ორიოდ სიტყვა ამ გამოძიებაზე. მართალი უნდა თქვას კაცმა, იმდროინდელმა მმართველმა ბარ. როზენმა დიდი გამჭრიახობა გამოიჩინა ამ საქმეში და შეთქმულებას პირდაპირი მნიშვნელობა არ მისცა. თვით იმპერატორმა ნიკოლოზმა წყალობის თვალთ შეხედა ამ საქმეს და თავისებური რაინდული ხასიათით არავინ დასაჯა კანონისამებრ. შემდეგში ამ შეთქმულების მონაწილეებმა გაამართლეს „ესე ვითარი ხელმწიფის მოწყალება“ და სამაგალითო ერთგულებით სახელმწიფო რჩევის წევრობაც დაიმსახურეს და სხვა უმაღლესი იერარქიული ადგილებიც.

ბოლოს, 2 ოქტომბერს, 1833 წელს, როზენმა წარადგინა ხელმწიფე იმპერატორთან კომისიის გამოძიება და მასთან საკუთარი აზრი დამნაშავეთა გასამართლებაზე. ამ აზრით, დამნაშავენი იყვნენ დაყოფილნი ათ წყობად, დანაშაულობის კვალობაზე. ზოგიერთთ შათგანი უნდა მიეცათ სამართალში და ზოგი კი გაუსამართლებლიყ.

შხოლოდ ადმინისტრაციის განკარგულებით, დაესაჯათ ციხეში ჩასმით, თუ სადმე შიდა რუსეთში გადასახლებით. გიორგი ერისთავი ამ უკანასკნელ კატეგორიას მოჰყვა, რადგანაც ის „ყმაწვილი იყო და სულ ყველაფერი გულწრფელად აღიარა“. დამნაშავე ყმაწვილი უნდა გაემწესებიათ სამსახურში, რომელსამე რუსეთის არმიის პოლკში. ხელმწიფე იმპერატორმა დაამტკიცა როზენის აზრი და გიორგი ერისთავის შესახებ გადაწყვიტა, რომ ის გადაეყვანათ რუსეთის I ქვეითა კორპუსში.

ამ განკარგულების თანახმად, კავალერიაში მყოფი პრაპორშჩიკი გიორგი დავითის-ძე ერისთავი 1834 წლის 9 იანვარს, შემდეგ ცამეტი თვის პატიმრობისა, გაიგზავნა ქალაქ ვილნოს შესამე ქვეითა დივიზიის კომანდირთან.

მივალ, გარნა-და სული აქ მრჩების.

სწერდა პოეტი რუსეთში წასვლის წინათ თავის მეგობარს ჭვიმონ მაჩაბელს.

შორეულს, უცნობ ქვეყანაში, მეგობრებსა და ნაცნობებს მოშორებულნი ახალგაზრდა პოლიტიკური დამნაშავე ბევრს ითმენდა, სანამ შეეჩვეოდა იქაურობას, სანამ ისწავლიდა პოლონურ ენას და შეიძენდა მეგობრებს. გრიგოლ ორბელიანისაგან შეგვიტყვია: ერთხელ ვილნოში ვიყავი და ნაცნობ პოლკის კომანდირს შევხვდი, რომელმაც ქართული პრაპორშჩიკის ყოფნა მითხრა მის პოლკშიო. პოლკი თურმე ბანაკად იყო ვილნოს გარეშე გასული, და ცნობის-მოყვარე პოეტი წავიდა ამ უცნობი პრაპორშჩიკის საძებნელად. ბევრი ვეძებე, სთქვა პოეტმა, და ბოლოს ერთი კარავი მიჩვენეს, რომელშიაც უნდა ყოფილიყო ეს პრაპორშჩიკი. შევედი და რა ვნახე? შალამოს პირხედ, დღის მუშაობისაგან დამაშვრალი, წამოწოლილ იყო ლოგინზე გიორგი ერისთავი და ღრმად ეძინაო.

— გიორგი!

— გრიგოლ!

გაისმა თურმე ძახილი და ორი მეგობარი გადაეხვივნენ ერთმანეთს.

ეს პირველი შემთხვევა იყო გიორგისათვის. ქართველი კაცის ნახვისა ამ უცხოეთში, და ადვილი წარმოსადგენია, რა ბედნიერება იქნებოდა მისთვის ჩვენი დიდებული პოეტის ნახვა. როგორც მისთვის, ისე გრიგოლ ორბელიანისათვისაც ეს შეყრა სამუდამოდ სასიამოვნო სახსოვრად დარჩა.

როდესაც გიორგიმ შეითვისა უცხოთა ცხოვრება და ისწავლა უცხო ენა, გარეშე ქვეყანაში ყოფნა უფრო ადვილი შეიქნა მისთვის.

ეს დაუახლოვდა ბევრ პოლონურ ოჯახს და ერთ დროს ისმენდა ლექციებს ვილნოს უნივერსიტეტში. მან შეისწავლა და შეიყვარა მათი პოეტი მიცკევიჩი, რომლისაგან სთარგმნა რამდენიმე ლექსი და მოცლილობაში განაგრძობდა ქართული ლექსების წერას. მისი ლექსების საგანი სხვა რა იქნებოდა ამ დროს, თუ არ „მტკვარი, მდინარე მისი მამულის“, „ყაბახი“ და სხვა ადგილები მამულისა, რომელნიც არ ამოდრიოდნენ მისი ხსოვნიდან. ის მადლობელი იყო პოლონელებისა, რომელთაც ალერსით მიეღოთ პოეტად და სწერდა „უცხო ქვეყნის კაცს“.

სიღრმითა გულით გრძნობიულით ვარ მადლობელი ჩემის ესრეთის ალერსისა მიღებისათვის, მარამ არ ძალ-მიძს დავივიწყო მხარე მშობელი და სიხარულად მიმაჩნია ვიტირო მისთვის. სად დავიბადე, სად აღვიზარდე, სად ვიყავ ჩჩვილი, სად სიჭაბუკის განვატარე დღენი ნეტარნი, სადა მსუროდა მომეწყვიტა ტრფობის ყვავილი, გლახ, მის მხარისთვის მეფრქვევიან ცრემლნი მდულარნი.

ოთხი წელიწადი და შვიდი თვე იყო გიორგი ამ „მშობელ მხარის“ ნატვრაში. ბოლოს, როგორც იყო, აგვისტოს დამდეგს, 1838 წელს, „განელო მას დახშული კარი მამულისა“. 25 აგვისტოს ის უკვე დაბრუნებული იყო სოფელ არცევს და იქიდან სწერდა თავის მეგობარს სვიმონ მაჩაბელს, რომ მას „ბედმან კვალად ხშული განულო კარი“!

გიორგი ამ დროს იყო 27 წლისა, იგბვე მამაცი, იგივე მამულის მოყვარე, იგივე ნიჭიერი, იგივე საყვარელი, რომელსაც ჩვენ ვიცნობდით რუსეთიდან დაბრუნებულს. ასაკი მოუახლოვდა მას, რომ უნდა გამოეჩინა თავისი ნიჭი რომელსამე ასპარეზზე. მან აირჩია სამწერლო ასპარეზი და მიჰყო ხელი შრომას ნამდვილი პოეტური ალტაცებითა და სიყვარულით.

პირველი მისი ვრცელი პოეტური თხზულებაა პოემა „შეშლილი“, რომელშიაც შეუდარებელი სურათებით გამოხატა მან—ეს პოეტების საზოგადო ხვედრია—თავისი არ შეწყნარებული სიყვარული. ერთი თავადიშვილის ქალი მოსწონდა, რომელიც უნდა შეერთო, მაგრამ—რალაცა უთანხმოება მოუვიდა მშობლებთან და ქორწილი ჩაიშალა. „შეშლილს“ მოჰყვნენ კომედიები „გაყრა“ და „დავა“ და ბევრი სხვა მცირე ლექსი, რომელნიც ხელნაწერად გავრცელდა ქალაქ-ქალაქ და სოფელ-სოფელ. ამათი მწერალი, უეჭველი იყო, ლიტერატურულ ძალას წარმოადგენდა, რომელსაც

შეეძლო იმ დროს სხვა ჩვენზე უფრო მდიდარ მწერლობისათვისაც დაემშვენებინა მხარი.

გიორგის გვერდით უდგნენ გრიგოლ ორბელიანი და ნიკ. ბა-
რათაშვილი, ზემოთ—ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ყველანი ერთად—თა-
ვადნი ჩვენი მწერლობისა. ამათ გარშემო იყვნენ ბევრი სხვა ახალ-
გაზრდა ყმაწვილები და მწერლობის მოყვარე ქალები. ყველა ესენი
იკრიბებოდნენ ან ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, ან კნ. მანანა ორბე-
ლიანთან, ან მამუკა ორბელიანთან და კითხულობდნენ სხვადასხვა
ქართულ ნაწერებს. მწერლობის თანაგრძნობა საყოველთაო იყო.
კარგი ალღოს ამღები კაცი უეჭველად იგრძნობდა ამ დროს, რომ
ეს საზოგადო ინტერესი მწერლობისადმი ჟურნალ-გაზეთების შემო-
ღებით გათავდებოდა, რომ ეს კომედიების წერა თეატრის დაფუძ-
ნებით დაგვირგვინდებოდა.

მართლაც ასე მოხდა.

თეატრის დაარსება

1844 წელს ხელმწიფე იმპერატორმა ნიკოლოზ პავლეს-ძემ კავ-
კასიის მმართველად, თვისდა ნაცვალ კაცად ამ მხარეში, თვის alter-
ego-დ დანიშნა თავადი მ. ს. ვორონცოვი.

სახალხო განათლებამ და მწერლობამ ბევრი მოიგეს ამ გონიერი
მმართველის დანიშვნით, იმდენივე, რამდენიც მოიგო კავკასიის
სამოქალაქო აღორძინებამ.

მოსვლისათანავე ვორონცოვმა დააარსა ტფილისში რუსულ-
გაზეთი „კავკაზი“ და დაუდგა საფუძველი რუსულ თეატრს.

ქალაქის ხალხი არ იყო დაჩვეული არც ერთსა და არც მეო-
რეს. დოდაშვილის ქართული გაზეთი ხუთი ნომერიღა გამოვიდა
და შეუძინებლად გაქრა, პ. იოსელიანის რუსული გაზეთი „ამიერ-
კავკასიის უწყება“ მარტო მთავრობის განკარგულებას ბეჭდავდა და
თვითონ რედაქტორის არქეოლოგიურ სტატიებს. თეატრზე ხომ სულ
არ ყოფილა ხსენება. ის რამდენიმე წარმოდგენა, რომელნიც გაუ-
მართნიათ ქალაქში ვორონცოვის წინათ, როგორც მაგ. გრიბოედო-
ვის კომედიის წარმოდგენა პეტრე ბაგრატიონთან (იქ, საცა ახლა
არწრუნის ქარვასლაა * და ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, ან კიდევ
მუხრანთან ქუჩაზე, დიდ დარბაზში, აფიცრებისა და ჩინოვნიკთა-
გან გამართული სპექტაკლები—ხალხისთვის არ იყო. ერთადერთი
ადგილი, საცა ხალხს შეეძლო თავის მოყრა და დროს გატარება.
იყო ახლანდელი ქალაქის კლუბი, რომელიც დააარსდა 1839 წელს.

* ამჟამად ამ შენობაში აღ. გრიბოედოვის სახ. თეატრია მოთავსებული—ს. ც.

ამიტომაც ხალხი დიდი სიხარულით მიეგება თეატრის და გაზეთის დაარსებას, მეტადრე თეატრისას. თეატრი (რუსული) გაიმართა 20 სექტემბერს 1845 წ. იმ შენობაში, საცა ახლა არის მთავარმართველის თავლა, სასახლის გვერდით. წარმოდგენაზე იმდენი ხალხი დაესწრო, რამდენის დატევაც კი შეიძლებოდა მცირე თეატრში. ყველა ეწაფებოდა ახალი გართვის შემთხვევას. რუსული თეატრის დაარსებიდან ქართული თეატრის დაფუძნებამდის ბევრ დროს არ უნდა გაეგლო. დროის გატარების ახალი გზა რომ შეიგნეს ჩვენებმა, მაშ რის ქართველები იქნებოდნენ თუ, თვითონაც არ შემოიღებდნენ თავისებურად ამ დროის გატარებას?

სხვა რომ არა ყოფილიყო რა, საზოგადოების უმეტესმა ნაწილმა რუსული არ იცოდა და ამათვის თეატრის კმაყოფილება სრულიად დახშული იყო. ბედზე, ვორონცოვის მმართველობაც ამ უმეტესობაზე უფრო ფიქრობდა, ვინემ იმ განათლებულ საზოგადოებაზე, რომელიც რუსულ თეატრში დადიოდა. თავადი მიხეილ თუმანიშვილი წერდა 1852 წ. „კავკაზის“ ნომრებში (№ 10, 11): „თავადი მეფის ნაცვალად დარწმუნდა, რომ ქართული თეატრის დაარსებას საუკუნო მნიშვნელობა ექნებოდა ხალხისათვის, რომ ეს თეატრი, რუსულ თეატრთან ერთად, გაადვილებდა იმ ზნეობითი სარგებლობის მიღწევას, რომელიც აქვს საგნად ყოველ თეატრს. იმისი აზრით, თუ რუსული წარმოდგენები საჭირო იყო საზოგადოების ერთი ნაწილისათვის, ქართულ ენაზე გამართული წარმოდგენები იმათზე უფრო საჭირო იყო, რომ საზოგადოების უმეტესობა განცავისუფლებულიყო იმ ამაოთმორწმუნეობისაგან, რომელშიაც ხალხი განისვენებდა. ამის გამო ვორონცოვმა განიზრახა დაეწესებინა ტფილისში ქართული თეატრი“.

ტფილისში ამ დროს საკმაოდ იყო განათლებული ქართველი საზოგადოება, რომლის განწყობილებას ეძიებდა გონიერი მმართველი. ის ხშირად მოიწვევდა თავისთან იმ საზოგადოების წევრებს და თვითონაც დადებდა ქართულ ოჯახებში. ამ ხშირ მისვლა-მოსვლის დროს ცნობისმოყვარე ვორონცოვი ჰკრებდა სხვადასხვა ამბებს შესახებ ქართველების მდგომარეობისა და სხვათა შორის ქართულ მწერლობაზე. აქ შეიტყო იმან პირველად, რომ ქართულ ენაზედაც ყოფილა დაწერილი კომედია, რომელიც ხელნაწერად იყო გავრცელებული ტფილისსა და ქართლ-კახეთში და აქ განაცხადა იმან პირველად სურვილი ქართული თეატრის დანახვისა.

გიორგი ერისთავი, რომელიც ამ დროს ხიდისთავში მსახურობდა, საჩქაროდ დაიბარეს ქალაქში და წარუდგინეს ვორონცოვს. ვორონცოვმა დიდი აღერსით და დიდი სიამოვნებით მიიღო პოეტი, რომელმაც წარუდგინა მას „გაყრის“ ხელნაწერი.

— „ვიდრე გადავთარგმნიებდე ამ თქვენს კომედიას რუსულად და უთხრა ვორონცოვმა გიორგის, თქვენ სთხოვეთ ჩემს მაგივრად სცენისმოყვარე ქართველებს დაისწავლონ როლები და თქვენი თაოსნობით გამართეთ წარმოდგენა ტფილისის გიმნაზიის სცენაზე. ვნა-

ხოთ როგორი კომედია დაგიწერიათ, ან რაგვარ სცენიურ ნიქს აღმოიჩინეთ ქართველები“.

დაგვაფიწყდა მოგვეხსენებინა ზემოთ, რომ გიმნაზიის დარბაზში ვორონცოვმა გააწყო შინაური სცენა, რომელზედაც კვირაში ერთხელ თამაშობდნენ მისი ადიუტანტები და სხვა კაცები, რომელთა რიცხვში იყვნენ გრაფი ვორონცოვი-დაშკოვი, თ. დონდუკოვი-კორსაკოვი, თავადი გალიცინი, თავადი გაგარინი, გრაფინია შუაზელი და სხვ. მშვენიერი სცენა აყო, გაგარინისაგან დახატული. ამ წარმოდგენებზე მარტო ტფილისის მაღალი საზოგადოება დადიოდა.

გიორგი ერისთავი გულმხურვალედ შეუდგა ვორონცოვის ბრძანების ასრულებას. მისი სამარადისო ნატვრა სრულდებოდა, ქარ. თული თეატრი არსდებოდა და „გაყრა“ უნდა დადგმულიყო მის კურთხევაზე, მის საძირკვლის ჩაყრაზე. სცენისმოყვარეებთან იმეს ბევრი ხვეწნა არ დასჭირდა, ყველამ დიდი სიხარულით მიიღო მონაწილეობა კომედიაში. გიორგი, რომელიც თვითონ მიკირტუმას როლს თამაშობდა, რეჟისორის მოვალეობას ასრულებდა და სწრთვნიდა უჩვევ მოთამაშეთა.

პირველი წარმოდგენა მოხდა 2 იანვარს 1850 წ.

გიმნაზიის პატარა დარბაზი... მაგრამ ჯერ ამ აფიშას გადავლეთ თვალი და დაინახეთ, თუ ვინ იყვნენ ამ პირველ წარმოდგენის მონაწილენი. აი ეს აფიშა:

თბილისის გიმნაზიის ზალაში

ქ ა ლ ა ქ ი ს ლ ა რ ი ბ ზ ა ლ ხ ი ს ა თ ვ ი ს
ორშაბათს 2-ს იანვარს 1850 წელსა წარმოდგენილი იქმნება-

I

მ ი ხ ე ი ლ დ ა ქ რ ი ს ტ ი ნ ე
(ფრანციცულად)

ითამაშებენ: თ. დონდუკოვი-კორსაკოვი, ბარონესა შეინდორფ.
მინჩაკი და ბაშმაკოვი.

შემდეგ წარმოდგენილი იქმნება პირველჯერ ქართულად

II

გ ა ყ რ ა

კომედია სამ მოქმედებად, თხზ. თ. ერისთავისა
მოქმედნი პირნი:

- თავადი ანდუყაფარ თ. ილ. ორბელიანი.
- პავლე, ძმა მისი თ. ოქ. ერისთავი.
- ივანე დ. ი. ყიფიანი.
- კნენა მაცრინე ბ. გ. ანდრეევსკისა.
- კნიაჟნა ნინო კნ. ა. ორბელიანისა
- მიკირტუმ გასპარი თ. გ. ერისთავი.
- თათელა, ცოლი მისი კნ. ქ. ორბელიანისა.
- შუშანა, ქალი მათი კნ. ან. ორბელიანისა.

თავადი რამაზ, სეკრეტარი. . . გ. ო. შანშიევი.
 თავადი ბარძიბ. თ. ა. ერისთავი.
 ბარამ, მოურავი თ. ნ. ერისთავი.
 გაბრიელ. მ. გ. ჭილაევი.
 იმერელი. თ. გრ. ერისთავი.
 ყარდაშვერდი. კნ. მ. ერისთავისა.

გიმნაზიის პატარა დარბაზი ვერც კი იტევდა თურმე მაყურებლებს, იმდენი ხალხი დაესწრო ამ პირველ წარმოდგენას. ვორონცოვიც თავის სახლობით და ამალით თეატრში იყო და ყველაზე უფრო გაცხარებულად ტაშს უკრავდა სცენისმოყვარეთა. ნამეტნავად კომედიის დამწერი მოიწონეს, როგორც აქტიორი და ავტორი. რამდენიმე დღის შემდეგ ვორონცოვმა გიორგი ერისთავი დანიშნა თავის ამალაში „საგანგებო მინდობილების უმცროს ჩინოვნიკად“.

3 მაისს, იმავე წლისას, ხელახლა გაიმართა წარმოდგენა ახლად აშენებულ მშვენიერს თეატრში, თამამშვევის ქარვასლაში*. ითამაშეს „დავა“. მოთამაშენი იყვნენ:

თავადი ამირინდო კ. ოქ. დ. ერისთავი.
 ბეგლარ. კ. ვახ. ვ. ორბელიანი.
 თავადი ონოფრე პლ. ეგ. იოსელიანი.
 სიდონია ს. ი. სულხანოვისა.
 მიხეილ მ. გ. ჭილაევი.
 ნინა. ბარ. გ. ანდრეევსკისა.
 თავ. იაია ჭიორელი დ. ივ. ყიფიანი.
 ლომინ გოდოზრელიძე კ. რევ. ერისთავი.
 ზაალ არზიმანოვი კ. სოლ. ერისთავი.
 სარქის ბულდანიჩი კ. გ. დავ. ერისთავი.
 ხარიტონ ფილიპიჩი. მ. პ. შჩერბინინი.
 მდივანბევი. კ. რ. დ. თარ.-მოურავი.
 სოროზან, ნაზირი ნ. დ. ერისთავი.
 ლომისეული, გამდელი კ. ქ. გ. ორბელიანისა.
 მოწყალისეული, გამდელი. კნ. მ. გ. ერისთავისა.
 ნენე, ახალგაზდა გამდელი კ. ეკ. ი. ორბელიანისა.
 მარქრიტა გ. იოს. შანშიევი.
 აბრამა, ბიჭი. მ. ტ. ლორის-მელიქოვი.
 ბერუა. კ. გ. სუმბათოვი.
 ივანე კ. ე. ბულდაკოვი.

* ბერუეს ცნობით 1850 წ. 3 მაისს წარმოდგენა გაიმართა არა აღნიშნულს თეატრში, არამედ სამანჯეო (манежный) თეატრში. იხ. АКТЫ Кавк. Арх. комис. т. XI, стр. 919—ს. ც.

ორმა პირველმა წარმოდგენამ დაარწმუნა ვორონცოვი და მისი ახლო პირები, რომ ქართული თეატრის სამუდამოდ დაფუძნება შეუძლებელი საქმე არ ყოფილა ტფილისში. მაგრამ თეატრის დაფუძნებისათვის ფული იყო საჭირო. ხაზინა უიმისოდაც ბევრს ხარჯავდა რუსულ თეატრზე და მიზანვალ 1851 წლიდან იტალიური ოპერაც იწყებოდა ქალაქში. ამ ორი თეატრის ტრუპებს თავიანთი ორკესტრითა და ბალეტით 5 ათას თუმანადის უნდებოდა. ვორონცოვის ქართული სცენის მოყვარეობამ, რაღაც ბედი იყო, ამ დაბრკოლებას ყური არ ათხოვა. იმან გადაწყვიტა ქართული სცენის დაფუძნება ტფილისში, რაც უნდა დახარჯულიყო, და თაოსნობა ამა საქმისა მიიღო გიორგი ერისთავს.

მაგრამ სად და როგორ უნდა ეშოვა მომავალი თეატრის დირექტორს ქართული სცენისათვის საჭირო აქტიორები და ნამეტნავად აქტრისები? მაშინ ჯერ კიდევ დაკეტილებში ისხდნენ ჩვენი ქალები და ვინ იქნებოდა ისეთი გულადი, რომელიც თავის ასულის მიცემას გაბედავდა თეატრში და მამა-პაპურ ლეჩაქს აქტრისის წოდებაზე გასცვლიდა? ქალაქში მეტადრე აქტრისობა და უნამუსობა სინონიმები იყო და მოციქულებრივი თავგანწირულება ძნელად-და იყო მოსალოდნელი.

გიორგიმ ამის გამო სოფლის შეუბღალავ ბუნებას მოსთხოვა შემწეობა. იქ მაინც არ იყო ცნობილი თეატრი და აქტრისების წინააღმდეგაც არავინ იბრძოდა. ის წავიდა სოფელში 1850 წელს, გაზაფხულზე, და იქ მიჰყო ხელი ტრუპის შედგენას. წასვლის წინათ ვორონცოვმა მისცა მას ორასი თუმანი აქტიორების დასასაჩუქრებლად და გადაწყვიტა, რომ ქართულ ტრუპას ექნება წლის თავზე ოთხას-ოთხასი თუმანი ჯამაგირად.

სოფელში იმდენი იმეცადინა გიორგიმ, რომ ორ-სამ თვეზე ჩინებული ტრუპა მოაწყო. ტფილისში ჩასვლა, საზოგადოების გაცნობა, ჯამაგირი, პატივი, ვორონცოვის მოწყალება — ეს ისეთი საბუთები შეიქნა ხელოვანი პოეტის ხელში, რომ არამც თუ კაცებს, ქალებსაც კი არ დამძიმებიათ სცენაზე შესვლა. პირველ აქტრისებად ჩაეწერნენ: სააკაძისა, ტატიევისა, ანტონოვისა და ბაფეროვისა; პირველ აქტიორებად: დვანაძე, ტატიშვილი, რჩეულიშვილი (ძმამწერლისა*), კორძაია, კიკნაძე და ელიოზიშვილი. ესენი ჯერ სოფელში მზადდებოდნენ პოეტის ხელქვეშ და მერე, იმავე წლის შემოდგომაზე, ქალაქში ჩამოვიდნენ.

აქ ახალი ტრუპა** განაგრძობდა სათეატროდ წრთვას. ვორონცოვი, რომელსაც მოახსენა გ. ერისთავმა ტრუპის შედგენა, მო-

* გრიგოლ რჩეულიშვილისა (1820—1877).

** ტრუპა — დასი, წრე მსახიობთა. — ს. ც.

ზარული იყო მათი წარმატებისა, რამდენჯერმე დაესწრო კიდეც რეპეტიციებს. ბ. ივანე კერესელიძე, გიორგი ერისთავის ლიტერატურული და თეატრალური მემკვიდრე, რომელსაც ჩვენ ვსთხოვეთ დაეწერა ჩვენთვის, რაც ახსოვდა ამ დროის შესახებ, წერს ახალ ტრუპაზე და საზოგადოდ თეატრზე და მის დირექტორზე:

„ზოგიერთი აქტიორები და აქტრისები გიორგი ერისთავის თავის სახლში დააყენა; ეწინააღმდეგებოდა გული არავის შეეცვალა და თეატრიდან ხელი არ აეღებინებინა. პოეტი მაშინ იდგა კუკიაში იმ ალაგს, საცა ახლა მესამე ნაწილის მომრიგებელი სასამართლო არის. მე რომ შევიტყე ქართული ტრუპის დაარსება, ავიღე ჩემგან ნათარგმნი პიესა „მოჯადოებული თავადი“ (ეს ის პიესაა, რომლითაც დაიწყო რუსული წარმოდგენები ტფილისში) და წაუღე პოეტს. მე მანამდის არ მენახა გიორგი ერისთავი და პირველისავე ნახვით ისე შემაყვარა თავი, რომ არაფერს დავიშურებდი მისთვის. მიმიღო დიდი აღერსით და ღიმილით მადლობა მითხრა პიესისთვის და მთხოვა მივშველებოდი პიესის წერაში! თუ სხვა თეატრის საქმეში. ამის შემდეგ მე თიქმის ყოველდღე დავდიოდი მასთან და შეძლებისდა გვარად ვეხმარებოდი. გიორგის ამ ხანებში გაცხარებული რეპეტიციები ჰქონდა, რომლებზედაც ხანდახან ვორონცოვიც დავდიოდა.

„სხვათა შორის, მახსოვს ერთი მისი ვიზიტი ქართული პიესების რეპეტიციებზე. აქტიორები და აქტრისები პოეტის სახლში ვიყავით შეყრილნი ერთს შემოდგომის ნასადილვზე და „ძუნწა“ ვსწავლობდით, რომელიც ის-ის იყო დაეწერა ავტორს. ცოტა ცხელი დღე იყო და გიორგი შინაურულად იყო მორთული, ახალუხით და ჩუსტებით. უცებ ფეხის ხმა შემოგვესმა კიბიდან, გავიხედეთ ფანჯარაში და რა ვნახეთ? ჩერქეზულ ნაბადში გახვეული, გრძელის ჯოხით, ამოდოდა ბალკონზე ვორონცოვი. „ნამესტნიკი მოდის, კნიაზო, ნამესტნიკი“ წასჩურჩულეს გიორგის აქტიორებმა. ოთახის კარები შორს იყო, რომ იქითკენ გაქცეულიყო მასპინძელი თავისი კაბითა და ჩუსტებით და მეტი რო არა გაეწყობოდა რა, ერთის თვალის დახამხამებაზე პოეტი წალოში გადახტა და კარები მიიხურა. ერთი კი წავგიჩურჩულა: უთხარით შინ არ არისო. ამის თქმა იყო და ვორონცოვის ზალაში შემოსვლა. იმან ყველას ჩამოგვართვა ხელი და გამოგველაპარაკა. როცა ერისთავი იკითხა, მე მოვახსენებ მისი შინ არ ყოფნა“.

—„არაფერია, უიმისოდაც შემიძლია ვნახო თქვენი ხელოვნება, განაგრძეთ რეპეტიცია, —სთქვა ვორონცოვმა და ჩამოჯდა დივანზე“.

„ჩვენ განვაგრძეთ რეპეტიცია და სანამ სრულად არ გავათავებდით, ვორონცოვი არ მოგვეშორებია. გიორგი კი იმ დროს წალოში იჯდა სულგანაბული“.

„საზოგადოდ, დიდად უყვარდა გიორგი ერისთავი და მისი ქართული ტრუპა ვორონცოვს. როდესაც განსვენებული იმპერატორი ალექსანდრე ნიკოლოზის-ძე ჩამობრძანდა ქალაქში, მემკვიდრეობის დროს, 1850 წელს, გიორგი ძლიერ ავად იყო. ვორონცოვი დიდად შეწუხებული იყო ამ ავადმყოფობით; მან დაიბარა დოქტორი პელეცკი და უბრძანა: ეცადე ქართველების პოეტი მალე მომიჩინო, ცესარევიჩს უნდა წარვუდგინო. გიორგი, მართლაც, მალე მორჩა. როდესაც შეეძლო გარეთ გამოსვლა, მას მოუვიდა ბრძანება ვორონცოვის ამალასთან ერთად დიდუბეს წასულიყო, როცა მემკვიდრეს უნდა დაეხედა ჯარები. გათავდა თუ არა „რაზვოდი“, ვორონცოვმა დაუჭირა ხელი გიორგის, მიიყვანა ცესარევიჩთან და მოახსენა: „Рекомендую, Ваше высочество, грузинского Мольера“ (წარმომიდგენია თქვენის უმაღლესობისათვის ქართველთა მოლიერი). მემკვიდრემ ჩამოართვა ხელი ერისთავს და ღიმილით უთხრა: „ძლიერ მიხარის, რომ ქართველებსაც ჰყოლიათ თავიანთი მოლიერი“.

„სხვა ქართველი მწერლები და არტისტები თანასწორადვე უყვარდა ვორონცოვს. ისე პიესებს არ დასწერდნენ ანტონოვი, დვანაძე და სხ., ისე ქართულ წარმოდგენაზე არ მობრძანდებოდა ნაშესტნიკი, რომ ამ მწერლებისათვის და არტისტებისათვის საჩუქარი არ მიეცა განსვენებულს. ერთხელ, წვიმიან დღესა, ვორონცოვს შემოეყარა ქუჩაზე ქართული აქტიორები, რომელნიც რეპეტიციაზე მიდიოდნენ ფეხით, იმ საშინელს ტლაპოში. მეორე დღეს განსვენებულმა დაიბარა გიორგი ერისთავი და ჰკითხა: გუშინ აქტრისები ფეხით რათ მიდიოდნენ, ხომ ცოდვანი არიანო? ერისთავს ეპასუხნა: ცოტა ჯამაგირი აქვთ, ძლივსა ჰყოფნითო და ამდენი სადა რჩებათ, დროშკით იარონო. ამ სიტყვებზე ვორონცოვმა დროშკის ფულად კიდევ ასი თუმანი მოუმატა ტრუპას წელიწადში“ *.

1851 წლისათვის ტრუპა იმდენად გაიწრთენა, რომ გიორგი ერისთავს შეეძლო დაეწყო ქართული სპექტაკლები. პირველი წარმოდგენა დანიშნეს 1851 წლის 1 იანვრისთვის. დასდგეს იგივე „გაყრა“, რომელიც ერთი წლის წინათ ითამაშეს გიმნაზიის დარბაზში. ტფილისის მაღალი საზოგადოება, ვორონცოვისა და მისი სახლობიდან დაწყებული, უკლისად დაესწრო ამ წარმოდგენას. ყველას მოს-

* ამ „დროშკის ფულზე“ არსად არ არის ხსენება თეატრალურ არქივში შეიძლება ვორონცოვმა თავის ჯიბიდან მისცა რამე არტისტებს (ავტორის შენიშვნა).

წონდა „შინგაზრდილი“ არტისტების თამაშობა, ყველა ტაშს უკრავდა როგორც აქტიორებს, ისე დირექტორს. ვორონცოვი ნამეტნავად იყო გახარებული. ბატონი კერესელიძე წერს: „ყოველ მოქმედების შემდეგ ვორონცოვი იბარებდა აქტიორებს თავის ლოჯიაში და მაღლობას ეუბნებოდა თამაშობისათვის და მეორე დღეს ზოგს ფულები აჩუქა და ზოგს ნივთებიო. უყვარდა იმ ნეტარხსენებულს და შეჭხაროდა ჩვენს ტრუპასაო“.

გაზეთ „კავკაზის“ რეცენზენტმაც დიდი ქება შეასხა ქართველი არტისტების ხელოვნებას. იმ წლის გაზეთის პირველს ნომერში (5 იანვ. 1851 წ.) ეს რეცენზენტი წერდა: „В первый день второй половины текущаго столетия, на сцене тифлискаго театра, была разыграна комедия кн. Эристова „Раздел“... Играли грузинские актеры, играли на грузинском языке, играли пьесу, написанную грузином... Комедия явилась вовремя; она попала, так сказать, в такт. Посеяно семя, которое со временем принесет цветы и плод...“ და შემდეგ აქებდა რჩეულოვის, ჯაფარიძის და სხვათა თამაშობას.

ახალი ტრუპა, ახალი რეჟისორით, ვორონცოვმა გადასცა ტფილისის თეატრის დირექციას. ქართულ კომედიას ყველაფერი თავისი ჰქონდა: ჯამაგირი, ტანისამოსი, რეპერტუარი. თუ დირექცია აღმოუჩენდა მას იმავე თანაგრძნობას, რა თანაგრძნობითაც ექცეოდა მას თავადი ვორონცოვი, მისი საქმე უეჭველად კარგად უნდა წასულიყო. მაგრამ... ზოგიერთმა მთავარმართებლის ხელქვეითებმა სულ სხვანაირად შეხედეს ქართულ თეატრს იმ თავიდანვე, ეგებ განზრახ არ ყოფილიყო, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ ქართული თეატრის საქმე ისე წაიყვანა მაშინდელმა თეატრის დირექციამ, რომ ტფილისის ხალხმა მაშინვე გული აიცრუვა ჩვენს თეატრზე. ქართულ წარმოდგენებს დირექციამ ცალკე საღამოები როდი აღირსა თეატრში. ისინი რუსულ და იტალიურ სპექტაკლებს მიაკერა, თავსა და ბოლოს; როდესაც ქართული წარმოდგენა რუსულს მოჰყვებოდა, თეატრში თითქმის აღარავინ რჩებოდა და როდესაც რუსული ქართულს მოსდევდა, ხალხი იგვიანებდა. ჩინოვნიკობა უფრო დადიოდა თეატრში და ამათ რუსული დრამა და ოპერები უფრო მოსწონდათ. მათგან თეატრში უდროოდ დროს შემოსვლა და გასვლა სხვასაც უცრუვებდა გულს. ამას გარდა, ჩვენი ტრუპისათვის კიდევ სხვაგვარად იყო სავენებელი რუსულ ტრუპასთან ერთსა და იმავე საღამოს წარმოდგენა. რაც უნდა ნიჭიერები ყოფილიყვნენ ჩვენი არტისტები, იმათი თამაშობა ისე დახელოვნებული არასოდეს არ იქნე-

ზრდა, როგორც რუსების და იტალიელების არტისტებისა, რომელთაც სკოლა ჰქონდათ გამოვლილი; რუსებს ამასთან წარმოსადგენი დრამებიც სხვა რიგი ღირსებისა ჰქონოდათ. მაყურებლები ორ სპექტაკლს ადარებდნენ ერთმანეთს და წაგებაში ჩვენები რჩებოდნენ. თავადი მიხეილ თუმანიშვილი, რომელიც ძლიერ ახლო უდგა ამ ქართულ თეატრის საქმეს, ამგვარად ხსნიდა ქართული წარმოდგენების ერთბაშად დაცემას, შემდეგ ჩინებულის დასაწყისისა (იხ. გაზ. „კავკაზი“ 1855 წ. № 8). ამავე აზრისა იყო განსვენებული ნ. ბერძენოვი, რომელიც წერდა „კავკაზში“ 1854 წელს, (№ 48).

უეჭველია, აქ მოყვანილ მიზეზებს ჰქონდათ ცუდი გავლენა ჩვენი სპექტაკლების წარმატებაზე, მაგრამ ეს რომ სულ თეატრის ადმინისტრაციას დავაბრალოთ, ეს მიზეზის მიზეზი იქნება. უმთავრესი მიზეზი თეატრის შესუსტებისა ისევე ის იყო, რის წყალობითაც დღესაც კლექია ქართული თეატრი—საზოგადო გულგრილობა, გულგრილობა, რომელიც წარმოდგება არა მარტო ჩვენი უდარდელობისაგან, არამედ რეპერტუარის სიღარიბისაგანაც, როგორც დაგვარწმუნა ზოგიერთმა ახალი პიესების სცენაზე დადგმამ, რომელზედაც ხალხი საკმაოდ დადიოდა.

როგორც ჩანს თეატრის დიქექციის ანგარიშიდან, 1851 წელს ოცდაორი ქართული წარმოდგენა იყო, რუსულ სპექტაკლებთან შეერთებული. ქართულ ტრუპაზე ამ ანგარიშით დახარჯულა ამ წელს 4666 მანეთი.

შემდეგ 1852, 1853 და 1854 წლებში ჩვენი სცენა ისევე იმ პირობით დარჩა, როგორც პირველ წელიწადში. ტრუპას განაგებდა იგივე გიორგი ერისთავი, აქტიორ-აქტრასებს ეძლეოდათ იგივე ოთხას-ოთხასი თუმანი.

ამ ხანებში გიორგიმ ბევრი ახალი პიესა შესძინა ქართულ რეპერტუარს. თვითონ დასწერა „ძუნწი“, „თილისმის-ხანი“, „უჩინ-მაჩინის ქუდი“, „კომსარი შტატ-გარეშე ქალაქისა“ „კარაპეტა ქვევრში“, „ბებიას თუთიყუში“ და „ყვარყვარე ათაბაგი“. მისმა მაგალითმა და წაქეზებამ გამოიწვია ლიტერატურულ ასპარეზზე ისეთი ნიჭიერი მწერალი, როგორიც იყო ზ. ანტონოვი და გაადრამატურგა (მაპატივეთ ეს სიტყვა) თვით აქტიორები: ჯაფარიძე, დვანაძე, მეიფარიანი. ამ სამ წელში იმათ დასწერეს: ანტონოვმა: „მზის დაბნელება“, „მე მინდა კნენა გავხდე“, „ქორწილი ხევსურებისა“, „განა ბიძიამ ცოლი შეირთო“, „ქმარი ხუთი ცოლისა“, „ქოროლი“, „ტივით მოგზაურობა“ და „ორი მდგმური“; ჯაფარიძემ: „მაიკო“ და „იჭვიანი ქმარი“; დვანაძემ: „სახლი კუკიაში“; მეიფა-

რიანმა: „ქმრები გავაბით მახეში“. ყველა ეს პიესა, გარდა „ყვარ-ყვარე ათაბაგისა“ და ჯაფარიძის „მაიკოსი“, ითამაშა ქართულმა ტრუპამ. ითამაშეს ეგრეთვე: „პაპა და შვილები“, „ავაზაკი თათარი“ და „რათ მინდა შენი დიდება“ უცნობი ავტორებისა.

ქართული პიესების ცენზორად, ვორონცოვის განკარგულებით, დანიშნული იყო „ამიერ-კავკასიის უწყების“ რედაქტორი, სტატსკო სოვეტნიკი პ. ე. იოსელიანი.

სამწუხაროდ, ჩვენი არტისტების გულსმოდგინებამ და ნიჭმა, ჩვენი მწერლების კომედიებმა და დრამებმა ვერა გააწყვეს რა ქართულ თეატრთან. ჩვენი წარმოდგენები სულ მუდამ ცარიელი იყო და თეატრს შემოსავალი არა ჰქონდა რა. ღირეჟციას აზის გამო სულლით და გულით უნდრდა ქართული ტრუპის დათხოვნა და რამდენჯერმე განიზრახა კიდევ იმის თავიდან მოშორება, მაგრამ იმათ სურვილს ვორონცოვის ნება დაუხვდა წინ და ველარ აღსრულდა.

ბოლოს, 1854 წელს, ქართულ ტრუპას ჯამაგირის მიცემაც გაუჭირეს. მთავარმართებლის არქივი, საიდანაც ჩვენ ამოგვრიდეთ აქ მოყვანილი ცნობები თეატრის შესახებ შეიცავს, სხვათა შორის, ორ საჩივარს თავადის გიორგისას ამ ჯამაგირის შესახებ. ერთ საჩივარში გ. ერისთავი ითხოვს ტრუპისთვის სამი თვის ჯამაგირს, ივნისის, ივლისის და აგვისტოსას, სრულიად 999 მანეთს. ღირეჟცია ამ საჩივრის გამო სწერს ნამესტნიკის კანცელარიის ღირეჟტორს შჩერბინინს, რომ ეს ფულები ქალაქიდან უნდა შემოუვიდეს თეატრს და როცა ქალაქი შემოიტანს, ტრუპას მაშინ დაურიგდებაო. ამასთან იმ დროის თეატრის ღირეჟტორი ბოლდანოვი სწერს შჩერბინინს: „ამასთანავე მაქვს პატივი მოგახსენოთ, რომ სამერმისოდ ჩვენ არ დავგვრჩა არავითარი წყარო ქართული ტრუპის შესანახავად. ამ ტრუპის წარმოდგენისაგან არა არის რა შემოსავალი, რადგანაც საზოგადოების თანაგრძნობა აკლია ქართულ თეატრს“. ამ მოხსენების ბოლოს ბატ. ბოლდანოვი სთხოვდა შჩერბინინს ან დაეთხოვნათ სულ ქართული ტრუპა, ან მომეტებული ფული მიეცათ ღირეჟციისათვის. ამაზე პასუხად შჩერბინინმა სამი თვის ჯამაგირი გამოუგზავნა და შემოუთვალა, რომ ტრუპის დათხოვნა შეუძლებელი იყო, რადგანაც „ვორონცოვის სურვილი ეგრეთიაო“.

მეორე საჩივარი თვითონ გიორგის ხელით არის დაწერილი. აი ეს წერილიც:

Господину директору канцелярии Наместника Кавказскаго Щербинину. Младшаго чиновника оссбых поручений при Наместнике Кавказском, коллежскаго ассесора кн. Эристова, рапорт.

Вашему Превосходительству известно, что, по воле Его Светлости, отпускались мне четыре тысячи рублей на содержание грузинской труппы. Сверх этих денег князь Наместник отпускал мне до 1852 года на костюмы особая деньги, но я в пооледствии устроил так, что обходился 4000 руб. С прошлаго года осталось у меня около 300 руб. для костюмов, но г. директор тифлисского театра тайный советник Богданов удерживает мне эти 300 рублей и я не имею теперь средств построить костюмы для грузинской театральной труппы... ბოლოს სთხოვდა ებრძანებინა დირექტორისათვის მიეცა ეს სამასი მანეთი. ეს რაპორტი დაწერილია 6 ოქტომბერს, 1854 წელს; შჩერბინინმა მაშინვე დააკმაყოფილა გიორგის თხოვნა და მოსწერა ბოლდანოვს მიეცათ დაჭერილი ფული.

1855 წელს ქართული თეატრიც გათავდა. ვორონცოვი გადაიყვანეს კავკასიიდან და ტრუპას ჯამაგირიც მოუჭრეს. ვორონცოვის დროებითმა მოადგილემ რეაღმა ვერაფერი შემწეობა აღმოუჩინა იმ საქმეს, რომელსაც მისი წინამოადგილე ასე დიდ მნიშვნელობას აძლევდა.

ამას იქით ტრუპის რიგიანი შენახვა შეუძლებელი იყო და გიორგიმ თავი ანება ქართული სცენის თაოსნობას. ადვილი არ იყო მისთვის სცენის დატოვება. ის ხედავდა, რომ მისგან დაწყებული და ფეხზე დაყენებული საქმე იშლებოდა, თუ არ სამუდამოდ, დიდი ხნით მაინც. ამასთან ის შორდებოდა იმ ტრუპას, რომელთანაც ოთხი წელიწადი გაატარა, რომელიც იმას სულითა და გულით უყვარდა და სულყველა ეს დიდად სამძიმო იყო მისთვის.

„ვერც ერთი მამა ვერ გვიზამდა, რაც მან ჩვენზე ღვაწლი სთესაო“ ამბობს ერთი მისი თანამშრომელი აქტიორი, გიორგი დვანაძე, თავის ცხოვრების აღწერაში. იმის დასამტკიცებლად, თუ როგორ ზრუნავდა გიორგი თავის არტისტებზე, მომყავს აქ ორი ამბავი, რომელიც მოხსენებულია ამ ცხოვრების აღწერაში. ერთი მათგანი ნამდვილი რომანია, მეტისმეტად საინტერესო.

ჯერ აი რას ამბობს დვანაძე. როცა სოფლიდან ჩამოვედით პირველად აქტიორები, ექვსნი ჩვენგანი ერთად ვიდექითო, ყველანი „ქეიფის მოყვარულნი“, და ერთ ღამეს, ღვინით ძღვეულებმა, ისე ვეჩხუბეთ ერთმანეთს, რომ ყველანი სისხლში გავისვარენითო.

„ეს გაიგო ვრისთავმა, კბილებიდან ცეცხლი ჰყარა, გაცასწერა და გაგულისდა, ახლოს აღარ მიგვიკარა“

დამავიწყდა მეთქვა, რომ დვანაძის ავტობიოგრაფია ლექსად არის თქმული.—ჩვენ მოციქულობა გავუმართეთო გიორგის და როგორც იყო:

მ. ი. მუხნარგია, ქართველი მწერლები, II.

შეგვირიგდა, გვაპატივა, დაიმშვიდა ჩვენზედ გული.

მერე პიტიკოსი განაგრძობს:

პირველ აქტიორი ვიყავ, ხალხმა დიდათ შემიყვარა, ერთს დღეს ერისთავის პირით ვარანცოვმა დამიბარა, ვითა შვილსა, მიაღერსა, ის აღერსიც არ მაკმარა, ოქროს საათი მაჩუქა, გული ჩემი გაახარა.

ერისთავსაც უხაროდა, საკვებურად ყველგან ვყვანდი, რასაც ვთხოვდი, მისრულებდა, ვითა შვილი შევუყვარდი, მოელოდა, რომ თანდათან საქმეს რიგზედ წავიყვანდი, მაგრამ კიდევ წავფორხილდი, ხელმეორედ კლდებზედ ვვარდი.

მე შემიყვარდა იქ ქალი, თეატრის წარმომდგენელი, ლექსების წერა დაეუწყე, შევიქენ უკან მღვენელი; მე გულში მქონდა სხვა საქმე, სინდისის შემარცხვენელი, ეს ერისთავმა შეიტყო, გამმაგდა ამის მსმენელი.

მე შევეუთვალე: რათ ჯავრობ, ქალია გასათხოვარი, დამშვიდდი, შემივედრიე, მისმინე ეს სათხოვარი: მე ცოლის შერთვა არ მსურდა, რამდენჯერ გითხარ უარი, რადგან მიწყრები, შეგირთავ, ის ცოლი იყოს, მე ქმარი.

მოსწონებოდა ეს სიტყვა, მაგრამ კი არ დაეჯერა, დამიძახა, მიმიყვანა, ფიცით გული შეიჯერა, ფიცხლავ მღვდელი დაიბარა, მან თბისკი დაგვიწერა, იმავე ღამეს კურთხევითა მოვანდინეთ ჯვარის წერა.

მაგრამ კმარა...

გიორგიმ დაუტევა თეატრი, გამოვიდა სამსახურიდან და წავიდა თავის მამულში, ხიდისთავს.

მგონი, ცოტა მომეტებული ვილაპარაკეთ ქართულ თეატრზე, მაგრამ რადგანაც ამდენი ვთქვით, ბარემ ორიოდ სიტყვაც მოისმინეთ იმის შესახებ, თუ რა ბედი ეწია თეატრს გიორგის შემდეგ.

ჯამაგირის მოსპობის შემდეგ, ერთ ხანს, ჩვენს ტრუპას თეატრი მუქთად აძლრეს და მასთან მუსიკა, სანთელი და სხვა წვრილმანი ხარჯი. შემდეგ, როცა ხელმწიფე იმპერატორი გარდაიცვალა და თეატრები ექვსი თვით გაუქმების შემდეგ ხელახლად გაიხსნა, ჩვენს ტრუპას თეატრზედაც უარი უთხრეს. ტრუპამ მაშინ თხოვნა მისცა ვ. ი. ბებუთოვს შემწეობა აღმოეჩინა რამე. აქტიორები სწერდნენ, სხვათა შორის, ჩვენ ვორონცოვის თხოვნით გამოვედით სცენაზეო, იმედი გვქონდა, რომ სულ ჯამაგირები გვექნებოდა და აქტიორებზე დავთხოვდებოდითო, მაგრამ ეხლა აქტიორებსაც და ჩვენც

ჯამაგირი შოგვისპეს და გვიშველეთ რაფიო. სესუსაჲსა სისა
ხად უთხრა მთხოვნელებს: „ახლა თეატრი კონტრაქტით გაცემული
გვაქვს ექვსი თვითაო და ამ ნახევარი წლის შემდეგ მომაგონეთ და
შეგეწევითო“. მაგრამ როცა, ნახევარ წლის შემდეგ, ბ. კერესე-
ლიძემ ტრუპის სახელობაზე ხელმეორედ მისცა თხოვნა, სიკეთის
მაგიერ, შემდეგი პასუხი მოუვიდა გამომჩენილ დიპლომატისაგან:
„так как просьба написана на простой бумаге и в одной не обо-
значено имя сочинителя и переписчика, то она на основании
циркулярнаго предписания г. Наместника Кавказскаго от 6 мая
1855 г. за № 909, оставлена без последствия“.

ამ უსიამოვნო მოთხოვნის ბოლო ისევე ბატ. ივ. კერესელიძის
კალამს უნდა დავაწერინოთ: „საშველი არსაით იყო, — ამბობს კე-
რესელიძე გულდამწვარი, — ჩვენ შევეყარეთ მთელი ტრუპა, ზო-
გიერთი გარეშე პირებიც მოვიპატიეთ და ბევრი ბაასის შემდეგ
გადავწყვიტეთ გვექირავნა დიდი სახლი, გაგვეკეთებინა იქ სცენა
და გაგვემართა წარმოდგენები. მე მოვიპოვე სათეატროდ დიდი მა-
მაპაპური დარბაზი, მეფეს ირაკლის დროს გაკეთებული და სახელ-
განთქმული ქალაქში, როგორც პირველი შენობა. ამ დარბაზს უწო-
დებდნენ შარმაზანოვის დარბაზსა და თითქმის სიდიდით ჩვენი ზაფ-
ხულის თეატრზე ნაკლები არ იყო. ვისესხე ფული, ორასი თუმანი,
გავაკეთებინე ერთი იარუსი ლოჯები, დავადგმევინე სკამები, დავა-
ხატვინე დეკორაციები და დავიწყეთ წარმოდგენები, იმ პირობით,
რომ ნახევარი შემოსავალი უნდა დარიგებოდა აქტიორ-აქტრისებს
და მეორე ნახევრით გასტუმრებულთა ვალი. ტრუპა იყო ჩინებუ-
ლი; სომხის როლს თამაშობდა აბრამიძე, შესანიშნავი კომიკი, რომე-
ლიც გამოვიდოდა თუ არა სცენაზე, ჯერ ხმაც არ ამოედო, რომ ხალ-
ხი სიცილს დაიწყებდა. ძველი ტრუპიდან ზოგნი დარჩნენ, ზოგნი კი
გავიდნენ და დათხოვდნენ. ანტონოვი მოკვდა, ახალ აქტიორებს
შორის იყვნენ: აბრამიძე, აბრამიძისა, უხნაძისა (ეს შეიქნა ბოლოს
ჩემი ცოლი), ზენკლოვი, კორძაიას ცოლი და სხვ. ექვს თვემდის მი-
დიოდა საქმე კარგად, შემოსავალი ურიგდებოდათ აქტიორ-აქტრისებს
თავის ღირსების-და კვალად. მაგრამ ვალს კი არა ეძლეოდა რა. ბო-
ლოს, როგორც იცით, ჩვენი საზოგადოების თანაგრძნობაც ცოტა
გუქონდა. ხშირად, როდესაც გიორგი ერისთავი ქალაქში ჩამოვიდოდა,
დადიოდა თეატრში და გვაქეზებდა, მაგრამ ამით რა იქნებოდა: ვალი
თავისას თხოულობდა. სახლის ქირა თავს დავგაწყდა, საჩივარი აგ-
ვიტეხეს. ლოჯები, სკამები, დეკორაციები დაგვიყიდეს ნახევარ ფასად
და ჩემი ტრუპა დარჩა ცარიელი. რო არა დავგვრჩა რა, ტრუპა დაი-

შალა, ზოგი სად წავიდა და ზოგი სად. მე დავრჩი ვალში ჩაფლული. გიმნაზიაში ვმსახურობდი და ჩემი ჯამაგირი სამი წლის განმავლობაში სულ მოვალეებს მიჰქონდა“.

ასე და ამგვარად მისწყდა ქართული თეატრი!

„ცისკრის“ დაარსება

ქართულ თეატრს ქართული ჟურნალის დაარსება მოჰყვა.

ცხოვრებამ და სკოლამ უიმისოდაც ფეხზე დააყენა ჩვენი საზოგადოება იმ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, რომელსაც ვაგვლო ამ დროს, რუსების შემოსვლიდან. როდესაც ამ საზოგადოებას ერთს დარბაზში მოუყარა თავი თეატრმა და მის სხვადასხვანაწილებს შორის ქირისა და ლხინის ხიდი გასდო, საჯაროდ მოლაპარაკე ხმაც უფრო გამბედავი შეიქნა და ცხოვრებამ მოითხოვა ახალი ორგანო სულიერი ურთიერთობისა—ჟურნალბ. ეს აზრებისა და ამბების დრო-დროზე მიმტან-მომტანი ჟურნალი შეიქმნა დღის ღალადებად და ეს ღალადება თავისას ითხოვდა.

როგორც ზემოთ ვთქვით, ლიტერატურული ძალაც საკმაოდ იყო ამ დროს ტფილისში. ხშირად ერთი და იგივე ოჯახი, ერთსავე და იმავე დღეს, ხედავდა ერთად შეყრილად ისეთ მწერლებს, როგორც იყვნენ. გრიგოლ ორბელიანი, გიორგი ერისთავი, ალექსანდრე ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი, პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, მიხეილ თუმანიშვილი და სხვ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე და ნიკოლოზ ბარათაშვილი თუმცა ცოცხალნი არ იყვნენ ამ დროს, მაგრამ მათი ნიჭიერი ქმნილება, სიკვდილით განწმენდილი, ხელდახელ დადიოდა „ვით მარგალიტი ობოლი, ხელისხელ საგოგმანები“. ამათ გარდა, ბევრი სხვა უცნობი მწერლებიც იყვნენ, რომელთაც საკმაოდ „ორიგინალები“ ეწყობთ შინ სტამბისათვის.

სამკალი მოსული იყო, მომკალნიც იყვნენ; საჭირია იყო მხოლოდ ერთი გამბედავი მესვეური, რომ რიგი დაეწყო და პირველი სვე გაეტანა. ამისთანა მესვეურად აღმოჩნდა იგივე თეატრის დირექტორი გ. დ. ერისთავი.

ვორონცოვმა დიდი სიამოვნებით მიიღო გიორგის თხოვნა ქართული ჟურნალის გამოცემის შესახებ. რაც უნდა მცირედი ბედი სწევოდა ქართულ მწერლობას მომავალში, რაც უნდა მცირედი მნიშვნელობა ჰქონოდა თვითონ საქართველოს ერს ისტორიაში, საქართველოს მმართველისათვის მაინც დიდი სახელი იყო, რომ მის დროს და მისი შემწეობით პირველი ქართული ჟურნალი დაარსებულ იყო. ეს

ქარგად ესმოდა იმისთანა განათლებულ მმართველს, როგორც ვორონცოვი იყო. მაგრამ სათავედ მისი თანაგრძნობისა ქართულ მწერლობისა და ენისადმი არა მარტო სახელის მოხვეჭის სურვილი ყოფილა. ორივე ვორონცოვები—ცოლ-ქმარი—დიდის ყურადღებით აღევნებდნენ თვალს ქართული ენის წარმატებას ტფილისის სასწავლებლებში.

აი ერთი წერილი კნეინა ელისაბედ ვორონცოვისა, მიწერილი თვით გიორგი ერისთავისადმი:

„დღეს, 2 $\frac{1}{2}$ საათზე, იქნება წმინდა წინოს საქალებო სასწავლებელში ქართული ენის ეკზამენი. ჩემი დასწრება ამ ეკზამენზედ სრულიად უსარგებლო იქნება და რადგანაც მინდა შევიტყო როგორ შეისწავლეს ქალებმა თავისი სამშობლო ენა, ამიტომ გთხოვთ, პატივცემულო კნიაზო, გიორგი-დავითის-ძე, თქვენ დაესწროთ იმ ეკზამენზედ.—ორშაბათი, 18 დეკ. 1850 წ.“

როდესაც ჟურნალის გამოცემა შეიტყო ვორონცოვმა, იმან მოაწერა ხელი 100 ეკზემპლარზე სასარგებლოდ წმინდა წინოს საქალებო სასწავლებლისა, რომელიც ის-ის იყო დაეფუძნებინა მის მეუღლეს. ასი ეკზემპლარი ღირდა ორმოცდაათი თუმანი და ეს დიდი შემწეობა იყო ჟურნალისათვის.

ახალ ჟურნალს, რომელსაც უნდა გაეთენებინა ახალი ბრწყინვალე დღე ქართული მწერლობისათვის, გიორგი ერისთავმა დაარქვა „ცისკარი“. * მისი გამოცემის ნებართვა ვორონცოვმა თვით ხელმწიფე იმპერატორს ნიკოლოზ პავლეს-ძეს სთხოვა.

როდესაც ჟურნალის გამოცემის ნებართვა მოვიდა პეტერბურგიდან, გიორგი ერისთავმა შემდეგი განცხადებით აუწყა ქართველ საზოგადოებას „ცისკრის“ გამოცემა. ეს განცხადება დაბეჭდა იმან პირველად გაზეთ „კავკაზში“ 27 აპრილს, 1851 წელსა (№ 32.)

გ ა ნ ც ხ ა ლ ე ბ ა

ამჟ ჩყნა წლისათვის, თანაზმად უმაღლესი ნებისა იქნება, გამოცემული, სასარგებლოდ წმინდა წინოს ზავედენიისა, ქართულ ენაზედ სიტყვიერებითი ჟურნალი „ცისკარი“ ყოველს თვეში თითო წიგნად; რომელსა შინაცა იქნების შეცუულ ქართული სიტყვიერება, თარგმანი, სწავლა, ხელოვნება და სახლის პატრონობა. ფასი წელიწადში 3 (ნ) მანეთი, ხოლო გაგზავნით ხ. (6 მანეთი თეთრი)

* „ცისკარზე“ აღრეც ჰქონდა განზრახული ქართველ ანაღგაზრდობას გამოეცა პეტერბურგში ჟურნალი, რომელსაც უნდა ჰრქმეოდა სახელად „არე“ (ამის შესახებ იხ. გრ. დადიანის ლექსი: „არეს“ ეწოდა აწლა „ცისკარი“. ჟურნ. „ცისკარის“ 1852 წ. № 3).—ს.ც.

ფული: მხურველთა ამა ჟურნალისა ძალუძსთ მიიქცნენ თავიანთის თხოვნითა დროზედ ამა ჟურნალის რედაქციაში თფილისს, სახლსა შინა წმინდა ნინოს ზავედნიისასა კუკიაში, რათა რედაქციამ ძალიდვას დაბეჭდვა მისი საჭირო რიცხვთა ვეხმეპლიართა. ამასთანავე რედაქციას აქვს პატივი დაუმატოს, რომელ მხურველთა ამა ჟურნალში სტატიის დაბეჭდვისა, ძალუძსთ გამოგზავნონ ესე ვითარო რედაქციაში.—Редактор кн. Мристов.

პირველი ნომერი „ცისკრისა“ გამოვიდა იანვარში, 1852 წელს. ჟურნალი ორ ნაწილად არის გაყოფილი. პირველში, რომელსაც სათაურად აქვს „ქართული სიტყვიერებითი ჟურნალი“, დაბეჭდილია ჟქვისი ლექსი თვით გიორგი ერისთავისა; მეორეში—„რუსულ სიტყვიერებაში“ დაბეჭდილია დასაწყისი მარლინსკის მოთხრობისა „მოლანური“, თვითონ გიორგი ერისთავის ნათარგმნი, როგორც მოწმობს ხელის მოწერა.

ეს ლექსები ყველა იბეჭდება ამ წიგნში, „მოლანური“ კი არა. ამის გამო უკანასკნელზე საჭიროდ ვრაცხთ ორიოდ სიტყვა ვსთქვათ. მოლანური დაღესტნელი სახელგანთქმული ყაჩაღია, რომელიც ხანდისხან სიკეთესაც შვრება, არსენასავით. რუსულად მოთხრობა დაწერილია ვიქტორ ჰიუგოს კილოთი—მოკლე, მაღლა მყვირალა ფრაზებით. აღმოსავლეთის ზნე და ხასიათი ამ მოთხრობაში ძლიერ შესამჩნევად არის გამოხატული. „ცისკრის“ ახალი რედაქცია ამ მოთხრობის თარგმნით ცოტათი დღის ვარამსაც შეეხო, რადგანაც დაღესტანი და მისი ლეკები ამ დროს ყველასთვის საყურადღებო იყო. თარგმანი, თუმცა ხელმოწერილია, მაგრამ; როგორც ვიცით, სრულიად არ არის გ. ერისთავისა. ენა მთარგმნელისა ზოგან კარგია, ზოგან კი ძლიერ დამონებია რუსულ ლექსთწყობას. აი მისი ნიმუში:

„დერბენდელთა ძლივ იდღესასწაულეს ხათილი, სარწმუნო ტრალედული მოგონება შახუსეინის შემთხვევისათვის, რომელ იყო პირველი მოწამე ხალიფისა, ილიას სჯულისა, მოცემული ყმაწვილურისა ქცევითა წვრილის ზრუნვისადმი მხოლოობითის შექცევისადმი მრთელსა წელსა“. და სხვაგან: „თქვენ განაშრევით ძირადმდე მოთმინება უფლისა ბიწიერისა თქვენისა სურვილისა ცეცხლითა, ეგ არის თქვენი ბე, შემაწუხებლისა წყურვილისა...“ „უყურებ ქვეშ გაუშვი... ისკანდარმა შენიშნულებითის აღსრულებით უთხრა...“ და სხვა.

ენის ამგვარი დამახინჯება იმ დროში, ეტყობა, ცოდვად არ მიაჩნდათ, საქართველო-იმერეთის უწმინდესი სინოდის კანტორაში მინახავს თვით ტარასი არხიმანდრიტის ხელით დაწერილი წიგნი.

რომელშიც ის წერდა ქართული დაბადების შესახებ: „ამ პერეგო-
დში ბევრი აშიბკები არისო“.

ჟურნალის გამოცემის ამბავი რომ უფრო სრული იყოს, ჩვენ
მოგვყავს აქ მისი ნომრების შინაარსი იმ ორი წლის განმავლობაში,
როდესაც გიორგი ერისთავი იყო „ცისკრის“ გამომცემლად და რე-
დაქტორად.

1852

ი ა ნ ვ ა რ ი. ლექსები გ. ერისთავისა; მოლანური, მოთხრობა მარლინსკისა;
თარგ. გ. ერისთავისა.

თ ე ბ ე რ ვ ა ლ ი. თექვსმეტი ლექსი ალ. ჭავჭავაძისა, გ. ერისთავისა და
გ. ორბელიანისა; მოლანური; სხვადასხვა ამბავი.

მ ა რ ტ ი. ლექსები გ. ერისთავისა; სოფლის მდურვა სიბერისათვის, თქმუ-
ლი დ. ბაგრატიონისა: „მეფის ვახტანგისაგან“, ძველთა და ახალთა საქართვე-
ლოს მეღექსეთ სახელნი, შაირად ნათქვამი მეფის თეიმურაზ პირველისა; პეტრე
ბაგრატიონისთვის სიტყვა, ალ. აზვერდოვისა; განგრძობლება მოთხრ. „მოლანური-
სა“; მურაბის და ყელეს გაკეთება; უძალდესი რესკრიპტი სახელსა ზედა კავკასიის
ნამესტნიკისასა; წინა-სიტყვაობა ტიმოთეს მოგზაურობისა, პლ. იოსელიანისა.

ა პ რ ი ლ ი. ლექსები ალ. ჭავჭავაძისა, ნიკ. ბარათაშვილისა და გ. ერის-
თავისა; ამალათ-ბეგ, მოთხრობა მარლინსკისა; როგორ უნდა გაკეთდეს ბატი
ძმრით.

მ ა ი ს ი. ლექსები გ. ერისთავისა და ლუკა ისარლოვისა; ამალათ-ბეგ; სი-
ტყვა ვარლამ არჩივისკობოსისა; ყოკო, მოთხრობა ფრანციკულიდამ ნათარგმნი.

ი ვ ნ ი ს ი. ლექსები ალ. ჭავჭავაძისა; მაჯამა, ბატონის თეიმურაზისაგან
თქმული; ამალათ-ბეგი; დღისა და ღამის სამართლის ამბავი ქართველთ ზნეო-
ბაზე.

ი ვ ლ ი ს ი. ლექსები რაფ. ერისთავისა და ალ. ჭავჭავაძისა; ამალათ-ბეგი;
შობის დღესასწაულის მილოცვა მეფის ირაკლისადმი, ვარლამ ქსნის ერისთავისა;
ქართველთა ზნეობა.

ა გ ვ ი ს ტ ო. ლექსები ალ. ჭავჭავაძისა; ამალათ-ბეგ. „არეს“ ეწოდა აწლა-
ცისკარი“, ლექსი გრ. დადიანისა.

ს ე ქ ტ ე მ ბ ე რ ი. ლექსები ოთარ ქობულოვისა, თამაზ ქობულოვისა, ბარამ
ბარათოვისა; სიძე ამისთანა უნდა, მოთხრობა ბერნარისა, თარგმნილი.

ო ქ ტ ო მ ბ ე რ ი. საწუთო სოფლის მდურვა, დ. გურამოვისა; სოფლური სიმ-
ღერა; ქორწილი სახლობელაზედ, მოთხრობა თარგმნილი ფრანციკულიდამ ოქრო
ერისთავისა; რუს ხელმწიფეთაგან ქართველთა მეფის ვახტანგის მიპატიჟება თა-
ვისთან.

ნ ო ე მ ბ ე რ ი. ფრანცუზი ხანის ჰარამხანაში, ოქრო ერისთავისა; სწავლა
მოსწავლეთა ათთა სახმართა საქმეთა, დ. გურამიშვილისა. სხვადასხვა ლექსები
დ. გურამიშვილისა.

დ ე კ ე მ ბ ე რ ი. ლექსნი დ. გურამიშვილისა; სიძე ამისთანა უნდა“, მოთ-
ხრობა ბერნარისა; მეფის ვახტანგის ამბავი.

ი ა ნ ვ ა რ ი. ლექსები ალექსანდრე ორბელიანისა და დარია ერისთავისა, ელისაბედნიანი, დიმიტრი ბაგრატიონისა; ანბანთ-ქება, გალექსული შესაქმეთა, გოდება ადამისა და სხ. მისივე.

თ ე ბ ე რ ვ ა ლ ი. ქეთევან დედოფლის წამება, ლექსად თქმული დიმ. ბაგრატიონისა; ღამის აღერსი, მისივე; სხვადასხვა ანდაზანი, ხმარებულნი ხალხთაგან, მისივე; მაჯამა, ლექსი, თქმული დიდის მეფის თეიმურაზისა.

მ ა რ ტ ი. ღამე ხომალდში, მოთხრობა მარლინსკისა; ძველნი სხვადასხვა ანგდოტნი; სხვადასხვა ამბები: ნადირშაჰის წიგნი შვილთან; ყვენისაგან მიწერილი თავის სპასალართან ოდეს ყანდაარი დაიჭირა; ხვანთქრისაგან მიწერილი ყვენთან, ქართველ მეფეთა მოკითხვის წიგნის ფორმა; მეფისაგან მიწერილი კათალიკოზთან; მეფისაგან მიწერილი ეპისკოპოსთან; თამარ დედოფლისაგან მიწერილი მეფე ალექსანდრესთან; დედოფლისაგან მიწერილი ვეზირთან.

ა პ რ ი ლ ი. ლექსები დ. მაჩაბლისა; ზარე და ყანიმათ, პოემა გ. ერისთავისა; შღვიმე სასაფლაოს იქით, მოთხრობა, თარგმნილი გ. ბარათოვისა; მოკლე სიტყვის გება სოკრატისა.

მ ა ი ს ი. ცინნა, ტრაგედია რასინისა, ფრანციკულიდამ თარგმნილი ალ-ჭავჭავაძისა.

ი ვ ნ ი ს ო. ცინნა; სოკრატის სიტყვის გება.

ი ვ ღ ი ს ი. საფია, რომანი უფლისა როჟე-დუ-ბოვოარისა, თარგ. სარდიონ ალექსევე-მესხიევისა.

ა გ ღ ი ს ტ ო. საფია.

ს ე ქ ტ ე მ ბ ე რ ი. საფია; ლექსი სვიმონ მაჩაბლისა; კალიოსტრო ღერცოდ-რიშელიესთან.

ო ქ ტ ო მ ბ ე რ ი. კალიოსტრო; მასკარადის შეცდომილება, გრ. რჩეულო-ვისა.

ნ ო ფ მ ბ ე რ ი. მასკარადის შეცდომილება; ყვარყვარე ათაბაგი, გ. ერისთავისა.

დ ე კ ე მ ბ ე რ ი. ყვარყვარე ათაბაგი; სასიამოვნო ამხანაგი, მოთხრობა ანგლიჩანისა, თარგ. ალ. სავანელისა; ბრძანება ახალციხის ატრიადში მიცემული ღენერალ ლეიტენანტის თავადის ანდრონიკოვისა, წ დეკემბერს.

იმავე ცნობების სისრულისათვის უნდა მოვიხსენიოთ აქ, რომ „ცისკარი“ იბეჭდებოდა საკუთარს, რედაქტორისავე სტამბაში; ჟურნალის ცენზორად იყო მეტეხის მღვდელი, დეკანოზი ეფრემ ალექსევი-მესხიევი *

ამ 1853 წ. დეკემბრის წიგნით გათავდა „ცისკრის“ გამოცემა. ჟურნალი ისევ მისწყდა უგანცხადებოდ, უმიზეზოდ. მიზეზი, ეჭვი არ არის, ხელისმომწერლების სიმცირე იქნებოდა, მაგრამ ამაზედ რედაქციას არა უთქვამს რა. ივანე კერესელიძე წერს, ვითომ „ცისკრის“ შეწყვეტის მიზეზი ცენზორი ალექსი-მესხიევი ყოფილიყო, რომელიც ძლიერ ფიცხლად თურმე ეკიდებოდა თავის მოვალეობას.

* ალექსი-მესხიევი

ზას, მაგრამ ეს ძნელი დასაჯერებელია. ადვილი საქმე არ იყო ერთ თუმნად ოცდაოთხი წიგნის დაბეჭდვა. როგორც იყო, დიდი ვაის-ყოფით, ეს ოცდაოთხი წიგნი კი გაავრცელა. გიორგიმ საქართველოში და მერე, მეტი ღონე რომ არ დარჩა, „თავისთავად ვალმოხდილმა პოეტმა“, როგორც ამბობს აკაკი, ჟურნალის გამოცემას თავი გაანება.

ერთი წლის შემდეგ, ე. ი. 1855 წლის დამდეგს, გიორგიმ თეატრსაც მიანება თავი და, როგორც ვთქვით, დაუტევა ქალაქი და ისევ იმ ხიდისთავის მამულს მიჰმართა, საიდანაც ჩამოვიდა ქალაქს ხუთი წლის წინათ. „რომ ვერ გააწყო თავისი გრძნობა ჩვენზედაო, ამბობს მიხეილ თუმანიშვილი პოეტზე, გიორგი ერისთავმა დაანება თავი ჟურნალსაც, თეატრსაც და თითქო ასე გვითხრაო გულამოხვრით: „როგორც გიწირავთ, ისე სწირეთო!..“ მას აქეთ პოეტი სულ სოფელში ცხოვრობდა, ტფილისის ხმაურობას მოშორებული. ათასში ერთხელ თუ ჩამოვიდოდა ქალაქში და გაავგონებდა აქ თავის შოსწრებულ და ტკბილად მოუბარ ენას თავად-ახნაურობის კრებაზე, ან სხვაგან სადმე კერძო საზოგადოებაში...

სამწუხაროდ, ჩვენ არ დავგვრჩა მისი მჭევრმეტყველების ნიმუშები და აქ იძულებული ვართ შევწყვიტოთ თვითონ ბიოგრაფიაც. რადგანაც ამაზე მეტი ცნობები არა გვაქვს რა პოეტის ცხოვრებაზე.

თ. გიორგი ერისთავი გარდაიცვალა ქალაქ გორს, 9 სექტემბერს*, 1864 წელს. იგი დასაფლავებულ იქნა სოფელ იკორთას.

ბ. პრისტავის თხზულებანი

1884 წელს ცალკე წიგნად დაბეჭდილ ლექსებსა და კომედიებს გარდა გიორგი ერისთავს სხვა თხზულებებიც ჰქონია, რომელიც აღნიშნულ გამოცემაში არ მოჰყვა. ** ეს თხზულებანი არის: კომედიები: „კომისარი შტატ-გარეშე ქალაქისა“, „კარაპეტა ქვევრში“, „სვიმონ დიდ-სულოვანი“ და „ბებიას თუთიყუში“; პოემა: „ზარე და ყანიმათ“ და სცენისათვის გადაკეთებული ხუთმოქმედებიანი დრამა „ვეფხისტყაოსანი“. ამათ გარდა ერთი რუსული კომედიაც — „Искатель первобытных красот, или учениый дурак.“

* თარიღები ყველგან ძველი სტილით არის ნაჩვენები — ს. ც.

** ეს ბიოგრაფიული ნარკვევიც სპეციალურად აღნიშნულ გამოცემისათვის არის დაწერილი, ამის შესახებ იხ. შენიშვნებში. — ს. ც.

ოთხი კომედია, რომელიც ახლა დავასახელებთ ჩვენ, როგორც ჩანს თეატრალური არქივიდან, დაწერილია ავტორის მიერ თეატრის დაარსების შემდეგ და მთავრობის ნებართვით წარმოდგენილია ტფილისის სცენაზე. სამწუხაროდ, ეს პიესები სამუდამოდ დაიკარგა ჩვენთვის. გვეგონა, ცენზურის კომიტეტის არქივში მაინც ვიპოვნიდით თითო ეგზემპლარს, მაგრამ, როდესაც წარდგენის № ვიწოდებთ და არქივში მოვძებნეთ საქმე, აღმოჩნდა უტრნალით, რომ ეს საქმეები დაეწვათ, როგორც უხმარი და უსარგებლო.

პოემა „ზარე და ყანიმათ“ დაბეჭდილია „ცისკრის“ აპრილის ნომერში, 1853 წელს. ეს პოემა დაწერილია პოეტის ყმაწვილობაში.

„ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვა პოეტის თხზულებათა კრებულში შეუძლებელი იყო, რადგანაც თვითონ პოეტისა აქ თითქმის არა არის რა, გარდა მაკრატლისა, რომლითაც ამოსჭრა მან რუსთველის ქმნილებიდან სხვადასხვა სცენები და ისე ხელოვნურად შეუთანხმა ისინი ერთმანეთს, რომ პოემიდან გაკეთებულიყო დრამა, რომლის წარმოდგენა შესაძლებელია სცენაზე.

რუსული კომედია, რომელიც ზემოთ დავასახელებთ, რამდენჯერმე წარმოუდგენიათ ტფილისში, მაგრამ ჩვეთვის ესეც დაკარგულია. როგორც ამბობენ, ამ კომედიაში სომხის მშვენიერი როლი თურმე იყო.

ზოგიერთი ლექსებისა და ერთი დაუმთავრებელი კომედიის გარდა („თევზის კანტორა“), გიორგი ერისთავის თხზულება თითქმის ყველა დაბეჭდილი იყო, სხვადასხვა დროს.

პირველად დაიბეჭდა:

„გაყრა“, კომედია, ქმნილი თავადის გიორგი ერისთავისაგან. ტფილისს, 1850.

იმ დროებშივე, ე. ი. მაშინ, როდესაც გიორგი ერისთავი განაგებდა ქართულ თეატრს, დაიბეჭდა ცალცალკე: „ძუნწი“, „უჩინმაჩინის ქუდი“, „თილისმის-ხანი“ და მათთვის შესაფერი ლიბრეტოები რუსულ ენაზე.

„ყვარყვარე ათაბაგი“ დაიბეჭდა „ცისკრის“ ნომერებში (№ 11 და 12) 1853 წ.; „დავა“ დაიბეჭდა ჯერ „კრებულში“ და შემდეგ ცალკე წიგნად, 1871 წ., დუბელირის სტამბაში. ამათ გარდა 1867 წელს თავადმა ალექსანდრე ესტატეს-ძე ერისთავმა, რომელსაც „სურდა მიეღო ცოტაოდენი, მისი ღონის შესაფერი მონაწილეობა საზოგადო სალიტერატურო საქმეში“, გამოსცა მელიქიშვილისა და ამხ. სტამბაში „თავადი გიორგი ერისთავის თხზულება-

ნი“, ორ ნაწილად. სამი კომედია, რომელიც ამ გამოცემაში დაი-
ბეჭდა, არ ეკუთვნის გ. ერისთავის კალამს: „მაიკო“, კომედია, თარგ-
მნილი ბ. ჯაფარიძისა, „ძალათ-ექიმი“, კომედია, გადმოკეთებული
ოქრო ერისთავისაგან, და „თილისმის მოარზიყე“.

ახალ გამოცემაში * პირველად იბეჭდება ლექსები: „წიგნი
მიწერილი მეგობართან“, „მე შენ არ გეტრფი“, „ერთი კაცი წვა
სნეული“, „ვისთვის ვსთქვა ლექსნი“, „ჩემს ძმას ი...“ „უცხო ქვე-
ყნის კაცს“ და დასაწყისი კომედიისა „თევზის კანტორა“.

დასასრულ, ორიოდ სიტყვა საზოგადოდ გიორგი ერისთავის
ნაწერებზე, მისი ნიჭის ხასიათზე და მნიშვნელობაზე ქართულ მწერ-
ლობაში. პოეტის თხზულება და ცხოვრების აღწერა, მართალია,
თვით საზღვრავენ ამ ნიჭსა და მნიშვნელობას, მაგრამ ჩვენ აქ
გვინდა მისივე სხვადასხვაგვარი ნაწერები შევადაროთ ერთმანეთს
და თვით ცხოვრების აღწერა შევაფასოთ ზოგიერთი ცნობებით, რო-
მელნიც მას უფრო სრულად წარმოუდგენენ მკითხველებს. ჩვენი კრი-
ტიკული შემეცნება ამაზე იქით არ გვინდა განვაფრცოთ, რადგანაც
ეს წერილი უამისოთაც დიდი გამოვიდა.

ჩვენ უნდა მოვიგონოთ, რა მდგომარეობაში იყო ქართული
მწერლობა, და მწერლობაზე უფრო ქართული საზოგადოება იმ
დროს, როდესაც გიორგი ერისთავმა შემოსდგა ფეხი ლიტერატურაში.
შემდეგ უნდა მივყვეთ მწერლობის მოძრაობას გიორგი ერისთავის
დროს და დავინახოთ, რა მდგომარეობაში დარჩა იგი პოეტის სი-
კვდილის შემდეგ. ყოველი კაცი თავის დროის შვილიაო, ნათქვა-
მია; გიორგი ერისთავის ნიჭის ხასიათსა და თვით ნაწერსაც აზის
ამ დროის ბეჭედი, რომელმაც უფრო ნათლად უნდა წარმოგვიდგი-
ნოს პოეტის გონებითი და ზნეობითი მეტ-ნაკლებობა.

ჯერ მწერლობა ვნახოთ.

ჩვენში კი დარჩეს და, რა უნდა ითქვას იმ მწერლობაზე,
რომელიც ამ საუკუნის პირველ ნახევარში არც საქმით სადმე არსე-
ბობდა და არც სიტყვით! ჩვენი საქები ძველი ეკლესიური მწიგნობ-
რობა წარსულ მეთვრამეტე საუკუნეს თან გაჰყოლოდა და ახალ ცხოვ-
რებას, რომელსაც ბევრი რამ კარგი შეემატნა განახლებულ ქართველ-
თა საზოგადოებისათვის, მწერლობისათვის დაეგვიანებია, დროებით,
თვისი კეთილი ზედმოქმედება. ქართული მწერლობა არ არსებობდა-
იყვნენ ზოგიერთი კარგი მწერლები, თითქმის დიდებულნი, როგორიც

* 1884. წელს მეუნარგიას რედაქციით გამოცემულ გ. ერისთავის
თხზულებათა კრებულში—ს. ც.

არიან მაგ. ალ. ჭავჭავაძე, ნიკ. ბარათაშვილი, გრ. ორბელიანი, მაგრამ განა ორიოდ-სამიოდ მოლექსენი, რომელთაც თავიანთი ნაწერები გაევერცელებიათ თავის ნაცნობ-ნათესავებში, შეადგენენ მწერლობას? განა შეგვიძლიან ჩვენ წარმოვიდგინოთ ეხლა, ეხლანდელს ჩვენს საზოგადოებრივ წყობაში, მწერლობა უსტამბოდ, უგაზეთოდ, უჟურნალოდ, უწიგნოდ? ყველა მწერლობაში მოქმედებს ხალხის საერთო გონებითი ძალა, რომელიც მუშაობს შეუწყვეტლად, ყოველდღე, რომელიც არ შედგება, როგორც არ შედგება კაცის გონების მოძრაობა, და თუ ნაცვლად ამ ცოცხალის და მოძრავის საერო კალმისა მართო ერთი-ორი მოლექსე იქნება, რაც უნდა კარგნი იყვნენ ისინი, მათზე დამყარებულ მწერლობას შეუძლიან განა მოითხოვოს ადგილი მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში?

ჩვენი კლასიფიკაციის მოყვარე მწერლები სულ სხვა აზრისანი არიან. ისინი, საცა არა მგონია, პერიოდსა და ეპოქას ხედავენ ქართულს მწერლობაში. მათთვის ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ბესარიონ გაბაშვილით, ერთ პერიოდს შეადგენს, ნიკო ბარათაშვილი მეორე პერიოდს, გიორგი ერისთავი მესამე პერიოდს, ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი მეოთხე პერიოდს და სხვ: ამგვარი აზრისა არის, სხვათა შორის, ბატ. ალ. ცაგარელი (ნახე „დროება“, № 4, 1870 წ.). სოკრატის მცნება რომ გულში დაემარხათ ჩვენს მწერლებს და სიტყვების მნიშვნელობისათვის ყური უფრო ეგდოთ, ისინი არც პერიოდს იხმარდნენ, არც ეპოქას, არც მიმართულებასაც მოუფიქრებლად. რის მიმართულება, რის პერიოდი, რის ეპოქა, როდესაც მწერლობა არც კი არსებობდა. ეპოქას და პერიოდს შეადგენს ლიტერატურაში ისეთი მწერალი, რომელიც, გარდა იმისა, რომ თვითონ შესანიშნავი მწერალია, ლიტერატურული სკოლის თავსა სდგას და აძლევს ტონს მის თანამედროვე მწერლებს. საცა ეს სკოლა არ არის, იქ არც ლიტერატურული მოძღვრებაა. შეიძლება ითქვას: პუშკინის პერიოდი, გოგოლის პერიოდი, მაგრამ, ერთი მიბრძანეთ, რა უნდა იყოს ალექსანდრე ჭავჭავაძის პერიოდი, ნიკ. ბარათაშვილის პერიოდი, სად არის მათი სკოლა, მათი მიმდევარი მწერლები, რომელთაც თავისი საკუთარი ლიტერატურული ხასიათი აქვთ, თავისი ნაგალი გზა აღუბეჭდნიათ ქართულ მწერლობაში? უნდა გამოვტყდეთ, ჩვენ ვერსად ვერ ვხედავთ ვერც ამ სკოლას, ვერც ამ პერიოდს.

შესანიშნავი მწერლები კი გვყავდნენ ჩვენ, მაგრამ ისინი სულ ცალ-ცალკე იდგნენ, ისე, როგორც ჩვენი პატარა მთავრები, დამაშინ მართო გალობდნენ, როცა მათ სურვილი ჰქონდათ, „როცა მათი მუშის ქეიფი“ იყო, როგორც ამბობს ნეკრასოვი. სხვა მწერ-

ლების გალობის საგნად ან კარგო ლხინი იყო, ან დროს-გასატარებელი ანბანთქება, ან ღვინო, ან სიყვარული; ყველა თავისებურად წერდა ამ საგნებზე; ერთი მწერლის ღირსებით და ნაკლულევანებით მეორე ვერ სარგებლობდა, რადგანაც ბეჭდვა არ იყო და, მაშასადამე, არც ლიტერატურა იყო, როგორც განუწყვეტელი გონებითი წარმატება, როგორც დაუსრულებელი მოძრაობა მიმართულებათა და სკოლათა.

ცხადია, რომ ამგვარ მდგომარეობაში გიორგი ერისთავი ვერ მიიღებდა დიდ ლიტერატურულ განძს ანდერძად. იგი დაიბადა გარეშე სკოლისა და მიმართულებისა; იმან თვითონ გაიგნო გზა, თვითონ გააქვლია მიმართულება, რომელმაც პირველსავე წლებში იშოვნა რამდენიმე მიმდევარი, როცა ეს პირველი ნაბიჯი გადაიდგა, ე. ი. როცა ერთი და იმავე მიმართულებით ხუთი-ექვსი ერთად მოქმედნი მწერალნი გამოჩნდნენ და მათის მეოხებით თეატრი და ჟურნალი დაარსდა, მწერლობასაც დაედო საფუძველი, პერიოდსაცა და ეპოქასაც. ოცი, ოცდაათი წლის წინათ, შეიძლება, გიორგი ერისთავიც იმ განცალკევებულ მწერალთაგანი გამოსულიყო, რომელთაც ლიტერატურული შემკვიდრე არა ჰყავდათ. მაგრამ, ბედზე, ამ საუკუნის მეორე ნახევრისათვის ისეთი ნაყოფიერი ნიადაგი მოუმზადა მას გარემოებამ, რომ გიორგი ერისთავმა შესძლო აქა-იქ გაფანტული ლიტერატურული ძალები ერთად შეეყარა და ერთ გზაზე დაეყენებინა.

ახლა საზოგადოება ვნახოთ.

მწერლობაზე უკეთესი პირობა ვერც საზოგადოებას აღმოუჩენია პოეტის წარმატებისათვის. ყოველ ქვეყანაში, სადაც კი დიდი ქალაქი არის განათლებისა და სამოქალაქო აღორძინების ცენტრად, მწერლებისა და მეცნიერთა გონებით განვითარებაზე და ხასიათზე ჯერ ამ ქალაქის საზოგადოებას აქვს გავლენა და შემდეგ, თუ შემთხვევა არის, სოფლისასაც. ყოველი კერძო პირი, ქალაქში მცხოვრები, უნებლიედ ამ საზოგადოების გავლენის ქვეშ არის, ამ საზოგადოების წევრია, მისი ღირსებისა და ნაკლულევანების მონაწილეა. საზოგადოების სულიერი სიმდიდრე, მისი სიმცირე და სისუსტე კერძო პირის სიმდიდრეც არის და სიღარიბეც. ძველმა ფილოსოფოსმა, რომელსაც კარგად ესმოდა ამგვარი ურთიერთობა საზოგადოებისა და კერძო პირისა, ტყუილად არა თქვა: „დიდი კაცი უთუოდ დიდ ქალაქში უნდა დაიბადოსო“.

იმ დროს, როდესაც გიორგი ერისთავის გონებისა და ხასიათისათვის საჭირო იყო კარგი გავლენა, ჩვენს საზოგადოებას არა-

ვითარი სიკეთის მოტანა არ შეეძლო ახალგაზრდა პოეტისათვის. ერთობ სუსტი და უსახო რამ იყო ეს საზოგადოება. სოფლის კაცის სურვილი ამ დროს ზასედატლობის და მდივანბეგობის შოვნას არ სცილდებოდა; მის დღიურ ზრუნვას ან არზების წერა შეადგენდა, ან ნადირობა, ან სამოციანის მოხდა, ან კაკალქვეშ წამოწოლა ჩიბუხით და ქეიფი. სულიერ საზრდოზე და საზოგადოების საერთო წარმატებაზე მოღვაწე არსაით სჩანდა.

თითქმის იგივე უსაქმოება სჭირდა ქალაქის საზოგადოებასაც. ჯერ თვითონ ეს საზოგადოება ვერ იყო დიდი განძი და მერე, საუბედუროდ, იგი დაყოფილ იყო ნაწილ-ნაწილად. თითოეულ მათგანს თავისი საკუთარი ცხოვრების იდეალი ჰქონდა, თავისი საკუთარი მიმართულება. ტფილისის წარმატება, როგორც ქალაქისა, დიდ დაბრკოლებაში იყო (და არის კიდევცა) ამ გარემოებით. ყველგან ქალაქის საზოგადოება ერთს დიდ მჭიდრო სახლობას შეადგენს, რომელსაც თავისი განსაზღვრული პირისახე აქვს, რომლის ცხოვრებაში ერთი რამ საზოგადო აზრია, ერთი სიცოცხლის მიზანი. ეს საზოგადოება მთელი ერის წარმომადგენელია; მას ამ ერის მაჯა აქვს, ამ ერის პირისახე. ასეა ყველგან: რომში, პარიზში, ლონდონში, ბერლინში...

ტფილისში კი სულ სხვაგვარად არის. ნაცვლად ერთისა, აქ მთელი სამი საზოგადოებაა, რომელსაც საერთო არც გვარ-ტომობა აქვს, არც გონების ვითარება, არც სურვილი, არც ზნე და არც ჩვეულება. ამგვარი სხვადასხვა ელემენტებისაგან შეუძლებელია ერთი მრთელი საზოგადოება შედგეს. ყველას თავისი საკუთარი ინტერესი აქვს, რომელიც ერთობას ძირს უთხრის; თავისი ენა, თავისი სკოლა, თავისი მწერლობა, თავისი თეატრი.

მაშასადამე, ცხადია, რომ ამგვარ ქალაქს და ამგვარ საზოგადოებას არ შეეძლო ჰქონოდა ახალგაზრდა პოეტზე ისეთი გავლენა, რომელიც შეიქმს კაცს ნაციონალურ მწერლად. ჩვენი საზოგადოება ამ შემთხვევაში იმ უფერო არსებათ მოაგონებდა კაცს, რომელთაც არც კარგის ქმნა შესძლებიათ და არც ცუდისა და რომელთათვისაც დანტეს ვერ უპოვნია ადგილი თავის „ღვთაებრივ კომედიაში“. ერთადერთი გავლენა ქალაქის მოწინავე საზოგადოებისა მდგომარეობდა იმაში, რომ ზოგიერთ ოჯახებში, საცა დადიოდა გ. ერისთავი, ქართული მწერლობის სიყვარული იყო გავრცელებული და დაიბადა ის შეთქმულება, რომლის მონაწილედ გახდა ახალგაზრდა პოეტი და რომელმაც სულ მოულოდნელად წარმართა მისი ცხოვრების გზა და კვალი.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, გიორგი ერისთავს ძვირად დაუჯდა ამ შეთქმულებაში მონაწილეობა. პირველი მისი თხზულება არის ნაყოფი იმ ზნეობითის განსაცდელისა, რომელიც ეწია მას ამ დანაშაულისათვის: ძლიერი შთაბეჭდილება და მწუხარება ეწვივნენ პოეტის გულს და სიმებმა ეღერა იწყეს. ამ დროიდან დამოკიდებულნი, სანამ მისი პატიმრობა და ძალაუნებურად პოლონეთში ყოფნა არ გათავდებოდა, გიორგი ერისთავის ხვედრი გლოვა და გოდება იყო. თვითონ პოეტი ეუბნება თავის გულს ერთ ლექსში: „აკი სიყრმიდან შეჩვეულხარ ოხვრას და ჭმუნვას“.

შემდეგ, როდესაც ჭმუნვის დრომ განვლო და გიორგი ერისთავს დაუდგა უკეთესი დრო, პოეტმა ქნარი განზე გადასდვა და საზოგადოების ზნეობისათვის მოღვაწე კალამი ხელთილო, სიბოროტისა და უსამართლობის მკაფავს კომედიას დაუწყო წერა.

ამისდა შესაბამად მთელი მისი მწერლობა განიყოფება ორ ნაწილად: ლირიულ პოეზიად და დრამად.

საზოგადო ხასიათი გიორგი ერისთავის ლექსებისა თვით შინა ცხოვრებამ განსაზღვრა. უმეტესი ნაწილი ამ ლექსებისა ჭმუნვითა და მწუხარებით არის აღსავსე. ზოგან ეს მწუხარება პირდაპირ არის გამოთქმული, ზოგან გადაკვრით და დაცინვით, მაგრამ ყველგან კი, რაც უნდა მხიარული იყოს მისი ლექსები, პოეტის გრძნობის სარჩული მწუხარებაა. ეს მწუხარება ისე მწარედ, ისე ძლიერად და ნაღვლიანად არ არის გამოთქმული, როგორც მაგ. ნიკ. ბარათაშვილის და ვახტანგ ორბელიანის ლექსებში, რომელთაც ურვა და დრტვინვა წყვეის მოსაზღვრედ გაუხდიათ. გიორგის ლექსების მწუხარება უფრო ნელთბილია, რომელიც დამშვიდებულ კილოზე „ცრემლს აფრქვევს“ იმ მხარისათვის, „სად დაბადებულა“ პოეტი, სად „მტკვარი ნელად მიმდინარეობს“.

ლექსების საგანი უფრო მამულის სიყვარულია და მისი წარსული დიდება. უმეტესი ნაწილი ამ ლექსებისა დაწერილია იმ დროს, როდესაც პოეტი პოლონეთში იყო გაგზავნილი, — ტყუილად არ უთქვამთ, სამშობლო მაშინ უფრო შეუყვარდება კაცს, როდესაც მას მოშორდებაო... სხვა ლექსებში პოეტი სხვადასხვა გრძნობებს ხატავს: „უპასუხო სიყვარულს“, ქალის უგულობას, მეგობრის სიკვდილს, დაკარგულ ბედნიერებას, საზოგადო უკმაყოფილებას. ორმოცდაექვს ლექსში, რომელიც დაუწერია პოეტს, ოცდაათობმეტი ლექსი მისგან არის დაწერილი ამ შინაარსით და თოთხმეტი გადმოთარგმნილია სხვადასხვა პოეტებიდან. ამ პოეტთ შორის არის: მიცკევიჩი, ვიქტორ ჰიუგო, პეტრარკა, ბერანჟე, პუშკინი და ლერმონტოვი.

ამ პოეტების თხზულებიდან გიორგი ერისთავმა ისეთი ლექსები აირჩია, რომელთაც მისი ლექსების ხასიათი ჰქონდა, ე. ი. მწუხარების ბეჭედი აჯდა.

ანაკროონი ამბობს: ყოველ მიჯნურს ერთი რამ ნიშანი აქვს პირისახეზე, რომლითაც კაცს შეუძლია შეატყოს; რომ ის შეყვარებულიაო. ეს ერთი რამ ნიშანი გიორგი ერისთავის ქნარსაც აქვს რომლითაც ნამდვილ პოეტს ვცნობთ ჩვენ „შეშლილის“ ავტორში.

მას არა აქვს ისე ძლიერი, ენერგიული ხაზები, რომელიც გახურებულ შანთივით ჩაიჭრება კაცის მებხიერებაში და იქ რჩება სამუდამოდ და განუშორებლად, რომელსაც „დრო ვერ შემუსრავს, თუ ვერ შემუსრავს თვით კლდესა“, როგორც ამბობს გრიგ. ორბელიანი; მისი ენა უფრო დარბაისლურია, უფრო ნაზი, უფრო თბილი, რომელიც მხოლოდ მაშინ ატკბობს კაცს, როდესაც მას კითხულობს. ეს, თუ გინდათ, ნაკლულევანება არის მისი ქნარისა. მაგრამ ხელოვნურად მოფიქრებული პლანი ამ ლექსებისა ფარავს ამ ნაკლულევანებას. ყველა ეს ლექსი ისეთგვარად არის დაწერილი, თითქო საგანგებოდ სცენაზე წასაკითხად არის შედგენილიო. წრფელი გრძნობები, მშვენიერი შედარება, მოულოდნელი დასასრული, დროების და ზნეობის დაცინვა ხშირად არის გაფანტული ამ ლექსებში და უცხოთ ამკობენ პოეტის ლირას. რა სჯობს, მაგ. ამ შედარებას:

• მისი გული არს მსგავსება დარღვეულისა ტაძარის,
ღმერთთაგან განტევებულის, მსხვერპლი ქარისა, ავდარის.

ან ამას:

სიკბაბუჟე შენი მთვარეს ჯერეთ ახალს ემსგავსების,
სიტურფე და ელვარება ყოველს ჟამსა ემატების;
გრწმენის ჩემი, მზისა სხივიც მაშინ ბნელად გვეჩვენების,
თუ გულშია ტრფობის ალი, მცირეც არის არ გვენთების.

ასეთივე კარგი შედარებაა ლექსებში: „დარია ბეგთაბეგოვი-სას“, „პელაგია არციმოვიჩის ქალს“ და სხ.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის სიკვდილმა ეს მშვენიერი ტაეპები მთაჰბერა პოეტს:

თითქო გხედავ შენ, მთარულსა რძისა გზაზედან,
ანგელოზთ დასნი გეხვევიან, ყურს დაგიგდებენ.
მერე ცის სივრცეს, ლაქვარდოვანს განავარდებენ!
ვგონებ, ჭმუნვითა ქვე დამზერი ჩვენსა ცხოვრებას,
ჰხვდავ რა შენ ძმათ და მათ შორის შურსა, მტერობას.

ეს ტაეპები ლექსის სიმდიდრით ვერ არიან მაინცა და მაინც შესანიშნავნი, მაგრამ სურათი კი აქ მშვენიერია. ნიკ. ბარათაშვილის

აჩრდილი, რძის გზაზე მოარული, რომელსაც ანგელოსნი გარს შემო-
ხვევიან და ყურს უგდებენ! ამ ოთხ-ხუთ სტრიქონს შეუძლია პოე-
ტის თაყვანისმცემელ კაცს აღუძრას სურვილი გადაატანინოს ტი-
ლოზე ეს სურათი... რომ პოეტის ნათესავეებს შეენახათ შთამომავ-
ლობისათვის ნიკ. ბარათაშვილის პორტრეტი! მარტო სიტყვა „გა-
ნავარდებენ“ რამდენადა ღირს! თუ ბუალოს სიტყვა მართალია და
ერთ უზნო სიტყვას შეუძლია დაამახინჯოს მთელი პოემა, ისიც
უნდა მართალი იყოს, რომ ერთს-მშვენიერ პოეტურ სიტყვას შეუ-
ძლია მთელი სურათი გაანათლოს! სიტყვა „განავარდებენ“ ამათ-
განი არის.

საუკეთესო ლექსები გიორგი ერისთავისა არის: „გაქსუებული“
„თოვლი“, „ქნიაჟნა სოფიო ერის...“ „ალბომში“, „ყაბახისადმი“
„სოფლური სიმღერა“.

ამათ ღირსებაზე ჩვენ არას ვიტყვი. მაგრამ არის ერთი შე-
სანიშნავი ლირიული ქმნილება გიორგი ერისთავისა, რომელზედაც
ღირს, რომ კაცმა დაწვრილებით მოილაპარაკოს. ეს არის საუკეთე-
სო მისი თხზულება, მისი chef-d'oeuvre, პოემა „შეშლილი“. ეს იმ-
დენად შესანიშნავი ლიტერატურული ქმნილებაა პოეტისა, რომ გი-
ორგი ერისთავს ამის მეტი რომ არა დაეწერა რა, მარტო ეს პოე-
მა გახდიდა მის სახელს უკვდავად ქართული მწერლობისათვის. ამ
პოემაზე უფრო სრული ლიტერატურული თხზულება არა შეუქმნია
რა მის კლამს. ჩვენს თანამედროვე მწერლობაში არა ერთი პოემა
დაწერილა „შეშლილზე“ უფრო მწიფე, უფრო კარგი ლექსით შედ-
გენილი, უფრო სახელგანთქმული, მაგრამ არც ერთს მათგანში არ
არის იმდენი ხელოვნება, იმდენი სითბო და სიჭაბუკე, იმდენი წრფე-
ლი ხაზები, რამდენიც „შეშლილშია“. ამ მხრით „შეშლილი“ საუკე-
თესო თხზულებაა მთელ ჩვენს მწერლობაში. შიგ პოემაში ნამდვილი
ჩვენი ქართული ტიპები რომ არ იყოს გამოხატული თავისი მკითხა-
ვებით, მელოცვიით, მარხვის შენახვით, ლოტოთი, „შეშლილი“ იმ-
დენად კარგი ქმნილება არის, იმდენად გვირჩევა პოეტის სხვა ნაწე-
რებიდან, რომ, შეიძლება, ბევრს ეფიქრნა კიდევ, რომ ეს პოემა
სხვა ენიდან არის გადმოღებულიო.

მაგრამ ეს ეთნოგრაფიული თვისება პოემისა, ეს მშვენიერი
აღწერა საქართველოს გაზაფხულისა, უეჭველად ხდის პოემის სინამ-
დვილეს. გადაიკითხეთ პოემა თავიდან ბოლომდის და დასტკბით
მისი მშვენიერებით. ნახეთ, მაგალითად, მეხუთე სცენა პირველი ნა-
წილისა

4. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

კიდევ მოხვედი, გაზაფხულო, ჩვენო სტუმარო.

და დააკვირდით, რაგვარი ხელოვნებით არის ის დაწერილი. ავტორს გამოჰყავს სცენაზე ოთხი თვის დანიშნული ახალგაზრდა მიჯნური, და ისიც პოეტი, რომელსაც უნდა შეატყობინოს მისი სიყვარულის უარყოფა დანიშნულის მშობელთაგან. რაგვარად ასრულებს იგი ამ განზრახვას? პოეტი ჯერ ატკბობს ბეგლარს გაზაფხულის დილით, როდესაც ყოველი სულდგმული ხარობს, და მერე თითქო წინასწარ აგრძნობინებს მას რალაცნაირ განუსაზღვრელ უსიამოვნებას, რომლის გამო „ბინდი ჭმუნვისა“ მოეფინების მის გულს, მაგრამ ბუნების მშვენიერება, როგორც მზის შარავანდედა, უკუ ჰყრის იმ ღრუბელს, რომელიც გადაფარვია ბეგლარის გულს, და იგი ხელახლა ვიშობს „მშვენიერის კეთილისა ჰაერისათვის“, მაგრამ ის უცნობი, უსიამოვნო წინათგრძნობა ხელახლა უფანტავს მას ბედნიერებას: ლაყვარდოვანმა ცამ აღძრა მასში სურვილი აღფრენილიყო მალლა, ძლიერ მალლა, რომ ქვეყანა ვერც კი დაენახა! „გარნალა, ვაჰ! ის ღეთისა ქმნილი არს ამა მიწას მაგრად მიკრული“ (სწორედ ამგვარივე ფრაზა აქვს ბაირონს „ჩაილდ-ჰაროლდში“, „მიწას მიკრული მე როგორ აღვიდე ცათ მიმართო“) და კვირობს, რად მისცა მას ღმერთმა „გონება, ნება, თუ რომ სიკვდილით სულ დასრულდება!“ ამ შავ ფიქრებს ხელახლა ბუნების სიმშვენიერე მოსდევს და შემდეგ თვით ის უსიამოვნო ამბავი, რომელმაც უნდა გაუმწაროს მას ბედნიერება. ამ ამბავმა იმდენად განარისხა პოეტი, რომ მისმა აღბორგებულმა სულმა ის შესანიშნავი მონოლოგი წამოცეცხლა, რომელსაც ქართულ მწერლობაში სხვა არა უდრის. რა, რომელსაც ჯერჯერობით იგივე ადგილი უჭირავს ჩვენში, რა ადგილიც კორნელის დრამაში უჭირავს კამილის მონოლოგს. „გველებრივ კრელის“ ქალის დაუდგრომლობაზე რომ მოიჯერებს გულს, განბოროტებული პოეტი მიუბრუნდება ხალხის გულგრილობას და უსაყვედურებს მას „მომღერალთ მტრობას“. ხალხის უმადურობა, რომელიც დასცინოდა ბაირონს, რომელმაც ტორკვატო ტასო პურობილზ ჰქმნა, კამოენსი შიმშილით მოჰკლა და ოვიდია რომისაგან განაძო, უმაღლეს ხარისხამდის შეაწუხებს მას და ახალგაზრდა მიჯნურს გულს შემოეყრება...

ამგვარი თავდაჭერილი და გამოზოგვილი ფრქვევა გრძნობისა, რომელშიაც სიხარული და მწუხარება ერთმანეთს ართმევენ სიტყვას და წინდაწინ აფრთხილებენ მკითხველს, საცაა ჭექა-ქუხილი ატყდება და ახალგაზრდა პოეტი თავისთავს დაიწყევლისო, — დიდ ხელოვანს ამხელს „შეშლილის“ ავტორში. ხელოვნებაც იმაში მდგომარეობს, რომ ხელოვანმა ასე გამოზოგვიტ ილაპარაკოს, ასე თავს ევ-

ლოს და ეტრფიალოს ერთს რომელსამე გრძნობას. იმან უნდა თითქო აგრძნობინოს მკითხველებს, რომ მისი ხელოვნების საგანი ერთობ დიდი და მიუწვდომელი რამ არის, რომლის სრული გამოხატვა შეუძლებელია კაცთაგან, რომლის ერთ მხარეზე, ერთ წერტილზე მარტო კანდიერობს იგი ლაპარაკს და ისიც სუსტად და უსრულოდ. მის აღწერილობაზე უფრო ნათლად ის უნდა უუბნებოდეს ჩვენს გრძნებას, რაც მისი აწერილობის ზურგს უკან არის დამალული. ამის გამო უკეთესი პოეტური თხზულებაც ის არის, რომელიც არამც თუ დაგვატკბობს ჩვენ რომელისამე გრძნობის გამოხატვით, არამედ ისეთგვარად აღძრავს ჩვენს არსებას, რომ თხზულების წაკითხვის შემდეგაც რჩება ჩვენში ერთჯერ გამოწვეული ზნეობითი სიტკბო, თითქო თვით მშვენიერება უხილავსო კაცს თვალთ, თითქო პლატონისაგან აღთქმული ფრთები გამოსხმიან ამ თხზულების წაკითხვით.

ამგვარი გრძნობა ზომიერებისა შეადგენს გიორგი ერისთავის თხზულების საზოგადო ღირსებას და განსაკუთრებით „შეშლილისას“.

თვითონ შეშლილი, ბეგლარის საცოლო ტასო, ბეგლარზე უფრო კარგად არის გამოსახული პოეტის მიერ. პოემის პირველ ნაწილში ტასო სიცოცხლით და ბედნიერებით სავსე ახალგაზრდა ქალია, რომელიც საყვარლის ლექსებს მღერის თავის ტოლ-ამხანაგებში. მეორე ნაწილში ტასო სცენაზე გამოდის შეშლილად, თეთრის კაბით მორთულთ, თმაგაშლილი, ფერმიხდილი (სცენის მორთვა მაშინაც კარგად სმენია პოეტს). დედას გაუჩუქავნებია მისთვის, რომ არა სურს ბეგლარისთანა მესტვირეს მიათხოვოს ქალი და სახიძოსთვის უკანვე გაუგზავნია მისი ბარგი—„ოთხი წიგნი და ერთი ფარდაგი“. ამ ამბავს ისე ძლიერად უმოქმედნია ტასოზე, რომ ის ქკუიდან შემცდარა. გულის გაზომვამ, გამდლის შელოცვამ და ექიმის ხელობამ ვერა უყვეს რა სულით ავადმყოფს.

მაგის წაშალი სხვა არსად არის.

იქნება მორჩეს, თუ შერთეთ ქმარი!

თქვა ბოლოს ექიმმა და ავადმყოფის მოკეთებმა გადაწყვიტეს მიათხოვონ ტასო ვილაც კაპიტანს, ელენეს შვილს, და არა ბეგლარს. ქორწილის დღეც დანიშნეს. იმ დღეს ტასო საქორწილოდ მორთეს. ეკლესიაში წასვლის დრო რომ მოახლოვდა და ფაიტონი მოჰგვარეს წასასვლელად, ტასო წამოდგა ცრემლიანი, აკოცა დედას ხელზე, გამოესალმა სხვა ქალებს და კარების ნაცვლად აივნისაკენ გაეშურა, შეხტა მოაჯირზე და მტკვარში გადავარდა. შეშლილს ტა-

სოს იმდენი გონება კიდევ შერჩენოდა, რომ ბეგლარის სიყვარული კაპიტნის სიყვარულზე არ გაეცვალა...

როგორ გავკადნიერდეთ და ქართული გონების ნაწარმოებთ როგორ შევადართოთ დიდი პროექტების ქმნილებას, თორემ გიორგი ერისთავის „შეშლილსა“ და იმ შეშლილებს შორის, რომელნიც გამოჰყავთ სცენაზე ევროპის ორ უდიდეს პროექტთა, ბევრი რამ არის საერთო, რაც უნებლიეთ აგონდება კაცს „შეშლილის“ კითხვის დროს. როგორც ოკეანის გემს ვერ შეედრება ჩვენი პატარა მტკვრის ნავი, რომლითაც, უეჭველია, უნდა გამოეუტანათ წყლიდან ტასოს გვამი, ისე ვერც შექსპირსა და გიოტეს შეედრება გიორგი ერისთავი პროექტური ნიჭის ძლიერებითა და აღმაფრენით, მაგრამ სიყვარული და სიჭაბუკე, სურვილი და გულისთქმა, რომელიც თანასწორად დაურიგებია ბუნებას ქვეყანაზე, გიორგი ერისთავსაც ჰქონდა, მისი ბუნებითი ნიჭიც დიდი იყო და სანამ ჩვენი ხალხის საზოგადო უღონობამ და უმეცრებამ არ შეაშთვეს მისი ნიჭი, ისე როგორც „თესლი დავარდნილი ეკალთა შორის“, პროექტის შეუბღალავმა ბუნებამ „შეშლილში“ ის საყოველქვეყნო ხმა ამოიღო, რომელიც მარტო დიდი პროექტების ხვედრია. ჩვენთვის ტასოს სიმღერა:

მოვა ჩემი საყვარელი.

მე დავხვდები თავშიშველი.

ლა, ლა, ლა, ლა...

იგივე შეშლილი ოფელიას სიმღერაა, რომელიც მამის სიკვდილს გაუგიჟებია. ოფელიასვე ჭიტყვებს და გულწრფელობას აგონებს კაცს მისი:

თვალი ავიხილე

და რა ვიხილე?

აღარ მქონდა გული,

იყო მოპარული,

თვისთან შეინახა,

გულში დაიმარხა!

ის ადგილი პოემისა, საცა შეშლილი იგონებს თავის საყვარელს:

მახსოვს, აქ ვიჯექ; ამ ზონარს ვქსოვდი,

„მიშველე ბეჭვა“ მე იმას ვთხოვდი,

„კარგი, მითხრა მან, თითო ბეჭვაში

შენ მაკოცნიე მაგ ლამაზ თვალში“

განა უნებლიეთ არ იწვევს თქვენს მეხსიერებაში იმ საზარელ სცენას „ფაუსტიდან“ როდესაც შეშლილი მარგარიტა, საპრობილეში დამწყვდეული, იგონებს პირველ შეყრას თავის საყვარელთან?

ვიმეორებთ, კადნიერებაა ჩვენგნით ამგვარი შედარება, მაგრამ, ბაირონის თქმისა არ იყოს, რა მამაცობა იქნება გაექცეს კაცი იმ შედარებას, რომელიც უნებლიეთ მოსდის მას თავში?

მთელი პოემა სავსეა ამგვარი მშვენიერებით. ის კიდევ უკეთესი იქნებოდა, რომ პოეტს აეცდინა თვისი ქმნილებისათვის ზოგიერთი სასაცილო, კომიკური სცენები, რომელიც არ უხდება ამისთანა გულის სიმღერას, როგორიც არის „შეშლილი“. პოემის შინაური ქართული ხასიათი თვისის ზნეობის აღწერით, თვისის შელოცვით, გიშრის ჯვარით, აბრეშუმის ზონარით, არხების წერით, დაუკითხავად ქალის გათხოვებით, თვით „შეშლილში“ ნახეთ. ამ მხრითაც შესანიშნავია ეს ჩინებულ პოემა.

თუმცა ეს პოემა საუკეთესო თხზულებაა გიორგი ერისთავისა, მაგრამ პოეტი არ არის ცნობილი ჩვენში როგორც ლირიკული მწერალი; მისი სახელი განთქმულია ჩვენს შორის უფრო როგორც კომედიების მწერლისა, როგორც დრამატურგისა. ამგვარი რეპუტაცია ღირსეულად დამსახურებულა პოეტისაგან. გ. ერისთავი თვით ბუნებისაგან იყო დაბადებული კომიკად. დაცინვა, „წარმოდგენა“, ნაკლულევეანების შემჩნევა მის ხასიათში იყო, მის მიმართულებაში; მისი გონების თვისებაში. როგორც ვთქვით, ამ დაცინვიდან და სასაცილო კილოდან იგი ვერც ლირიკულ თხზულებაში აჭერდა ხშირად თავს. კომედიებში კი მთელი მისი გონებითი ძალ-ლონე და ზნეობითი ვინაობა გაიშალა ყველასათვის ცხადად და თვალსაჩინოდ.

მაგრამ ვიდრე ამ კომედიებზე დავიწყებდეთ ბაასს, ნებას ვითხოვთ ორიოდ სიტყვა ვთქვათ საზოგადოდ დრამატიულ თხზულებაზე. ამ სახით უფრო კარგად დაფასდება ჩვენი პოეტის სასცენო ღირსება და ღვაწლი.

კომედია და საზოგადოდ დრამა ყოველგვარ ლიტერატურულ თხზულებაზე უფრო ძნელია დასაწერად. თვით საგანი ამრიგ თხზულებათა არის ძნელი და მიუვალი. ეს ის უხილავი, უცნობი და განუზომელი ადამიანის სულია, რომლის სიღრმეშიც უნდა ჩაეშვას დრამატურგი და უთვალყუროს ყოველგვარ სულის მოძრაობას, ყოველგვარ მის სურვილს და განზრახვას. როდესაც იგი შეიგნებს ამ სულის საზოგადო თვისებას და მოისურვებს იმის სცენაზე გამოყვანას, მან უნდა წარმოადგინოს აშკარად, რა დაბრკოლება შეხვდება ამგვარ სულს თავისი სურვილის განხორციელების დროს, რა ხელს შეუშლის მას მისივე ჩვეულება, მისი ტოლები, მისი მტრები, რარიგად გაიმარჯვებს იგი ამ დაბრკოლების წინააღმდეგ, ან

რაროგად იქნება ძლეული და მისი სურვილი დარჩება შეუსრულე-
ბელი. პოემა, რომანი, მოთხრობა, ბალადა იმავე ფსიქოლოგიურ
მიზანს მისდევენ, რასაც ეს დრამა, მაგრამ დრამაში მარტო მოქ-
მედი ხასიათია გამოყვანილი, რომელიც თქვენს თვალწინ უნდა
ებრძოდეს გარემოებას და დაბრკოლებას, როქელმაც უთუოდ თქვენ
თვალწინ უნდა ილაპარაკოს. მოთხრობაში მწერალი უმეტეს ნაწი-
ლად თვითონ ლაპარაკობს მოქმედი პირის მაგიერად; მას შეუძლია,
მაგ. სთქვას: „ამ კაცმა ამა' და ამ მიზეზის გამო თავი მოიკლაო“;
რიგიან დრამატურგს კი არა აქვს ნება იგივე ათქმევინოს რომელ-
სამე მოქმედ პირს თავისი დრამის უმთავრეს პირზე. იმან თვითონ
მოქმედებაში საქმით უნდა წარმოადგინოს ეს მიზეზები, თვითონ
უნდა დასჭიდოს თქვენს თვალწინ გარემოება და კაცი, და როდე-
საც ეს გარემოება ამ კაცს წააქცევს, თქვენ თვალწინვე უნდა აკვრე-
ვინოს დამბაჩა შუბლში და თქვენს თვალწინვე უნდა დააღვეინოს
სული. ამას ბევრი შრომა და ცოდნა სჭირდება დრამატურგის მხრით.
იმან არამც თუ კარგად უნდა შეისწავლოს კაცის სული და შეიძ-
ლოს ყოველგვარი გრძნობის ანალიზი, არამედ უნდა შეიძლოს თვი-
თონ შევიდეს იმ კაცის მდგომარეობაში: ხან მდიდრის ენით ილა-
პარაკოს, ხან ღარიბისა, ხან მამულისათვის თავგანწირული სულის
სიმაღლე წარმოადგინოს, ხან მამულის გამცემის სიმდაბლე, ხან მო-
ხუცი იყოს, ხან ჭაბუკი, ხან კაცი, ხან ქალი, ხან უწყალო ბარბა-
როსივით ტანჯვიდეს მასზე სუსტ ქმნილებას, ხან კეთილი და უმან-
კო ანგელოზივით თავს ევლებოდეს ყოველ კაცს და სხ. მწერალმა
თვითონ უნდა ჩააგდოს თავის თავი ყოველ ამგვარ პირში და ლხინ-
ში, რომლის გამოხატვაც მას მოუსურვებია.

ამიტომ დრამას ყოველგვარ პოეტურ თხზულებაზე უფრო მა-
ღალი ადგილი უჭირავს მწერლობაში. ამიტომაც ჩვენს ლიტერატუ-
რაში, რომელშიაც არა ერთი ჩინებული პოემა, მოთხრობა და ლექ-
სები არსებობს, არც ერთი ხეირიანი დრამა არ დაწერილა ჯერ-
დროებით. რაღა მარტო ჩვენი მწერლობა, მთელი აღმოსავლეთის
ლიტერატურა მოკლებულია ამ დრამას. დასავლეთშიაც მხოლოდ
მაშინ აიღებდა მალა თავს დრამა, როდესაც საზოგადო განათლება
და სამოქალაქო აღორძინება საუკეთესო პირობაში იქნებოდა ხოლმე.

საკუთრად კომედია იმგვარ წვრილმანს, უმსგავსოს და უმნი-
შვნელო მოქმედ პირებს იღებს თვისდა შინაარსად, რომელთა სურ-
ვილი და საქციელი იმდენად დამახინჯებულნი არიან, რომ უნებლი-
ეთ სიცილს აუტეხენ კაცს. კომედიის მწერლის სამკალი სულ ყო-
ველგან არის, საცა სულელს თავისი თავი ფილოსოფოსად მიაჩნია,

საცა უღირსი პირველობას ჩემობს, საცა უბრალო შემთხვევას დიდი მნიშვნელობა ეძლევა, საცა ძლიერის წინ მშიშარა ქვეშევრდომების მტარვალა, საცა არის ფარისევლობა, თავისმოყვარეობა, ანგარება, შური, ზაკვა. ამისთანა მდიდარი შინაარსით კომედიის მწერალი სხვადასხვაგვარად სარგებლობს. ზოგი იმგვარ კომედიებს წერს, რომელშიაც საზოგადო ნაკლულევანება არის გამოხატული მთელი კაცობრიობისა; ზოგი კომედიის შინაარსად მხოლოდ ერთი რომლისამე ერის ნაკლულევანებას იღებს; ზოგი კი მხოლოდ ერთი რომლისამე საზოგადოების ზნეობით სიმახინჯეს; სხვა მწერალი ან ისტორიაში ეძებს კომედიის შინაარსს, ან ფაქტების სხვადასხვაგვარად ერთმანეთთან შეწყობაში, ან სცენების ხელოვნურად შეკავშირებაში. ამათდა შესაბამად სიტყვიერებაში ბევრი სხვადასხვაგვარ კომედიები არსებობს: ხასიათის კომედია, ზნეობის კომედია, ისტორიული კომედია, ინტრიგის კომედია, ეპიზოდური კომედია და სხ.

ამათში უპირატესი ადგილი უჭირავს ხასიათის კომედიებს. საუკეთესო კომედიების მწერლები: ძინანდრი, პლავტი, მოლიერი კაცობრიობის საზოგადო ნაკლულევანებას იგდებდნენ სასაცილოდ.

ხასიათის კომედიის შემდეგ პირველი ადგილი ზნეობის კომედიისა არის, იმ კომედიისა, რომელსაც ეკუთვნის ერისთავის დრამატიული თხზულებანიც.

გიორგი ერისთავის კომედიის შინაარსი ჩვენი ერის ნაკლულევანებაა. ეს ნაკლულევანება არის ამაოთმორწმუნეობა, დაუღვერობა, უქმად დროს გატარება, ძმისა არ განკითხვა, შეძლებაზედ გარდამეტებულის ხარჯვა, ვალის სიყვარული, ბაქიაობა, სიზარმაკე, მეტისმეტი მარტივსულობა და სხ. პოეტი გამოვიდა სამწერლო ასპარეზზე იმ დროს, როცა სუყველა ეს ნაკლულევანება ჰქონდა ჩვენს საზოგადოებას და ღირსება კი თითქმის არავითარი, გარდა ვაჟაკობისა და რაინდული ხასიათისა, რომელნიც ყოველთვის განუშორებელნი ყოფილან ქართველებისაგან. ამგვარი უსულო და უაზრო საზოგადოება დაცემული საზოგადოება იყო, რომელსაც ფეხზე დაყენება სჭიროდა. დაცემულ და გაყვნილ საზოგადოებას ძველად წინასწარმეტყველი აყენებდა ფეხზე; ის აწხილებდა ხალხის ბიწიერებას და სასჯელს უქადდა ბოროტმოქმედებას. ჩვენს დროში ეს დიდი ვალი კომედიამ იკისრა. ქართველი ერის წარმატებით სულდგმულმა ახალგაზრდა გიორგიმ ყოველგვარი მისი ნაკლულევანება ხელზე დაიხვია და ისე ხელოვნურად გამოსახა ეს ნაკლულევანება, ისე დასცინა მას, ისე უწყალოდ ჰგვემა, რომ შემდეგში, რო-

დესაც საზოგადოებამ დაინახა მისი კომედიები თეატრში, ხალხმა თავისთავი იცნო, დაცინვამ თავისი კეთილი შედეგი მოიტანა და საზოგადოება რამდენადაც იყო გამოფხიზლდა. ბევრს თავის ნაკლულეგანებას თავი ააშორა კომედიის შურდულით დაწყულულებულმა გმირმა.

ასეთია ჭეშმარიტების ძლიერება. საცა უნდა ითქვას ჭეშმარიტი სიტყვა, მას ყოველთვის კეთილი ნაყოფი მოაქვს, ადრე თუ გვიან, დიდად თუ პატარად, და ეს სარკვე, რომელშიაც დაანახა საზოგადოებას გიორგი ერისთავმა მისი ზნეობითი პირისახე, ჩვენი საზოგადოების მეისტორიესათვის ერთი იმ პირობათაგანი უნდა იყოს, რომელთაც ხელი მისცეს ქართული საზოგადოების წარმატებას ამ საუკუნის მეორე ნახევარში. ტყუილად არ ამბობს ვოლტერი, კომედია ისეთი ხელოვნებაა, რომელიც კეთილ ზნეობას ასწავლის კაცსაო!

ვის ათა სწვდა გიორგი ერისთავის მათრახი? რომელ თაობას, რომელ წოდებას, რომელ ნაციას? ყველაზე უფრო ბევრი ჩვენს თავად-აზნაურობას ერგო და ქალაქის მოვაჭრე საზოგადოებას. ქართველი თავადი და ქალაქელი სომეხი არის ორი უმთავრესი მოქმედი პირი ყველა მისი კომედიებისა. სხვა პირები იმათ ემორჩილებიან, იმათ ამაღლას შეადგენენ.

ორ თაობად განიყოფება ამ კომედიებში მონაწილე თავად-აზნაურობა: ძველ, დარბაისლურ, მამაპაპურ თავადობად, რომლის ამპარტავნება და დაუდევრობა სურს მოსტეხოს პოეტმა, და ახალგაზრდა, რუსეთში ნამყოფ, „თერგდალეულ“ თაობად, რომლის „გრძობიერ, მაღალ გულს“ ვერ აფასებენ სამშობლოში და რომლისკენაც სძევს პოეტის პირადი თანაგრძობა.

ძველი თაობა, აგიაშვილის მოახლესავით, ვერც ძველი ჩვენი ღირსების მოზიარეა და ვერც ახალი დროებისა. იმას არც შრომა უყვარს დიდი და არც ოჯახის მოვლა ესმის; უმეტეს ნაწილად იგი მწვევარ-მეძებრებს დასდევს; სწრაფია და ყორანა აგონდება იმას იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც ოჯახი ელუპება და ცოლ-შვილი შიმშილით ეხოცება (პავლე); სადაო ქონების პატრონი, ის სულ საჩივარში ატარებს თავის სიცოცხლესა და ამ საჩივრების გარჩევას თითო მღივანბეგი უნდება (ონოფრე); მის ჯიუტობას საზღვარი არა აქვს: იმას ის ურჩევნია, რომ დაღუპოს თავისთავი და თავისი მეზობელიც, ვიდრე მორიგებით გაათავოს იმასთან საქმე (ამირინდო); ბუნებით მშვიდი და კაცთმოყვარე, ის ხანდახან ძლიერ ცხარია და იქამდის ივიწყებს თავისთავს, რომ არც საწყალი გლეხკაცის აკ-

ლება მიაჩნია ჩალად და არც საკუთარი ძმის მოკვლა სულ უბრალო მიზეზისათვის (ანდრუყათარ); თუ სამსახურშია, ის ქრთამს იღებს (რამაზ); თუ სამსახურში არ არის, თვითონ აძლევს ქრთამს (ამირინდო და ონოფრე) და საქმე ისე უნდა მოიგოს... ცხოვრების დევიზად იმას ერთადერთი მცნება შეუთვისებია რუსთველისა: „სმა-ქამა დიდად სავარგი“. ამაზე კი ის მარდად არის. ბოზბაში, ჩიხირთმა, მწვადები, ფლავი, ბატკნის ლულა-ქაბაბი, აფხაზური, სამოციანიდან ამოღებული ღვინო „ააჭრელებენ მის სუფრას“. თუ ეს ყველა აქვს უკლისად, თუნდ ქვა ქვაზე ნუ დარჩენილა... მისი მამულის და მეზობლების გარეშე მისთვის მარტო უეზდის ქალაქია, საცა ზასედატლები და პრავნიკები არიან და თვითონ ქალაქი, საცა შუადღეს ზარბაზანს ისვრიან. მისი გეოგრაფიის ცოდნა ამ ადგილებს არ გასცილებია; მარტო ერთხელ მიაღწია მოზდოკამდის ანდრუყათარმა და ისიც რის ვაის-ყოფით! გონებითი მისი ვითარება ხომ სულ უმეცრების წყვედიადისაგან არის დაფარული. სინათლის შარავანდელი მას ჯერ არ მიჰკარებია!

ახალ თაობას გ. ერისთავის კომედიებში საპატიო ადგილი უჭირავს. ეს თაობა რუსეთში ყოფილა და სწავლა-განათლება მიუღია. საქმეში კი ვერ გამოუყენებია ეს სწავლა, თუმცა სურვილი დიდი აქვს კეთილი საქმისა; მას თავი ახალშობილად მიაჩნია, რომელმაც „ახლად უნდა დაიწყოს სოფლის ცხოვრება და ზღვის მღელვარებაში ბრძოლა“; იმან კარგად იცის თავის ერის ხასიათი, იცის, რომ მისი თანამემამულენი ნდობით არ უყურებენ „ახალშობლის“ კაცებს, რომ ისინი დიდი სკეპტიკები არიან, და ცდილობს თავი კარგად დაიჭიროს, „სამსახარო არა ქნას რა“. შრომა უნდა, უნდა ახალი სისტემით მიწის შემუშავება და თვის ყმებთან კეთილი განწყობილების დაჭერა (გლეხების განთავისუფლების აზრი ჯერ არ არის ყმაწვილკაცობაში); თუ საქმისთვის საჭირო იქნება, ბანკიდან აპირებს ფულების აღებას... მაგრამ დალოცვილი ერთობ აჩქარებული რამ არის და მისგან აღთქმული სიფრთხილე საქმით ვერ გაამართლა. ხალხში წამოსცდენია, რომ ზვარში ვაზების დაჭრას აპირებს და „ვაზების წილად თუთების ჩაყრას“; ამასთან ღერბის ქალაქადღე არზის, მაგივრად ლექსები დაეწერა, სხვა მეტი არაფერი იყო საჭირო, რომ ძველ თაობას სასაცილოდ აეგდო ახალი თაობა, აუღელი დაეძახა მისთვის, მესტვირე და საზანდარი დაერქმია, ჩაკვის ბედი ეწივნა... „ზღვის მღელვარებასთან ბრძოლაში“ ეს თაობა ძლეული დარჩა და ორ საუკეთესო მის წარმომადგენლებს ჩვენ

ვხედავთ... სტრიაპჩის ოთახში, მათგან მიტანილის ქრთამებით! (ბე-
გლარი და მიხეილი).

სომეხი სულ სხვაგვარი კაცია, სხვა აზრითა და სხვა სურვი-
ლით. ამისთვის „ხაზაინ-მაზაინობა სულ ფუჟ! ეს სოფელმა სულ
ფული, ფული, ფული!“ ვერცხლი არის მისი ღმერთი, მისი სოფლის-
ბომონი, როგორც ამბობს სოროზანი. მისი ვერცხლისმოყვარეობა
მაინც ისე შორს ვერ წასულა, როგორც მაგ. გ. სუნდუკიანცის კო-
მედიებში; იმას ჯერ კიდევ არ დაჰკარგვია კაცობა, არ გაჰქვავებია
გული ისე, როგორც „დარღვეული ოჯახის“ მოქმედ პირებს. იმისი
სარგებელი სამი შაურია და იმაზედაც უღმერთოს ეძახის უმადური
თაობა, რომელსაც ამ შემთხვევაში ვერ გამოუჩენია დიდი შორს-
გამჭვრეტლობა. თუ გაჭირდება, „კუზუნ პრუცენტსაც“ სჯერდება.
ყოველი მისი გზა ფულისკენ მიდის, როგორც ყოველ გზას რომში
მიჰყავს ლოიოლას მოწაფეები. „შენ რომ საქმე გაუკეთო კაცს და
შენის ოფლისთვის ოცი ოქრო აიღო, ეს ქრთამე?“ ამ ეხლანდელ
სომხობასთან შედარებით კეთილ კაცს არც ქართველობა დაშორე-
ბია ჯერ დროებით. არჩილმა კარაპეტას ქალზე დაიწერა ჯვარი და
ჯვრის დაწერის წინათ ამას ეუბნება თავის სასიამბროს, „დრო არის
დაინახოთ, რომ ჩვენ ვართ ერთი ხალხი, არ უნდა იყოს ჩვენში
ერთმანეთის სიძულვილიო და სხ.

სხვა მოქმედი პირები, როგორცა ვთქვით, ამ თავად-აზნაუ-
რობას და სომხობას უკან არის დამალული, აქა-იქ ზოგიეროის კა-
რგად ამოღებული პირისახე ჩანს, კარგად განსაზღვრული ხასიათი.
მოქმედობს: ცბიერი იმერელი, მექრთამე ჩინოვნიკი, ქურდი მოუ-
რავი... ქალები, როგორც შეშვენის ნამდვილს აღმოსავლეთის ავ-
ტორს, ერისთავის კომედიებში მეორე პლანზე დგანან. მათი ხასიათი
მაინც ცხადად მოჩანს იმ სიშორიდან, საცა პოეტმა და ჩვეულებამ
განაკერძოვა ისინი საზოგადოებისაგან. ყველაზე კარგად ბრწყინავს
ძველი მეგობარი ქართული ოჯახისა—გამდელი. ძველი ჩვეულებისა
და ზნეობის ერთგული, გამდელი ოჯახის სიკეთისათვის იღვწის და
მებატონის პატიოსნებას იცავს. იმას არაფრად მოსწონს ქალბატო-
ნის „ინტიტუტში მიცემა“; იქ სხვა სიკეთის მაგიერ მიჯნურობას
ასწავლიან, ნესტან-ტარიელობას, საარშიყო უსტრების წერას. რო-
დესაც ბეგლარის წიგნი მიუვიდა მის საცოლეს, ნინოს („დავა“),
ნინოს გამდელმა მუხლებზე დაიშინა ხელები და სულ „ლაფის დას-
ხმა, სირცხვილი, ჩაქოლვა და თავისმოჭრა“ იძახა. ბეგლარის გამ-
დელიც ამგვარათვეა. იმას ერთი სხვა ღირსებაც აქვს, ცუდი ენა-
ნინოს, იმისი სიტყვებით, „თვალის უკან კილოები დაწეული აქვს,

ზეითა ტუჩი მოკლე აქვს და ამასთან ისეთი ბრწყვია, რომ კაცებთან ფეხზე ფეხს შემოიდებს“. კნენებში ყველაზე უფრო კარგად მაკრინე არის გამოსახული, პავლეს ცოლი („გაყრა“). ეს ერთობ ძლიერი და ენერგიული ქალია, რომელსაც თვითონ მარტო შეეძლო კომედიის უმთავრესი პირის ადგილის დაჭერა. მისი ქმარი იმ აზრისაა, რომ იგი ევაზე უფრო ჭკვიანია; ის დარწმუნებულია, მაკრინე თამარ მეფის დროს ცოცხალი რომ ყოფილიყო, ვეზირობას მისცემდნენ. როცა ძმები იყრებოდნენ, მაკრინე ამხნევებდა თავის ქმარს, რომ იმას რაც შეიძლება მეტი აეწაფა; არ დაანებო, თორემ ლეჩაქს დაგხურავო,—ეუბნებოდა ის ქმარს. შემდეგ, როდესაც საქმე საღივანბეგოდ გახდა, ეს ცბიერი დედაკაცი სუდის სეკრეტარს ჰპირდებოდა თავის ქალს, თუ ის მის სასარგებლოდ გაათავებდა საქმეს...

აი ყველა ის პირები, ყველა ის ზნეობითი სიმახინჯე, რომელთაც შეადგინეს გიორგი ერისთავის კომედიების შინაარსი.

ჩვენი ერის მომავალი ისტორიკოსი, რომელსაც შეეძლება ამ კომედიების საშუალებით შეადგინოს აზრი პოეტის თანამედროვე საზოგადოებაზე, ამ პირებსა და ნაკლულევაანებათა გარდა, ბევრს სხვა ცნობასაც იპოვის პოეტის ნაწერებში, რომელიც ძვირფასი იქნება ჩვენი კულტურის ისტორიისათვის. ამ დროს ჯერ კიდევ ზეზე იყო ჩინური სალამი, გულის გაზომვა, შელოცვა, დაუკითხავად ქალების გათხოვება, მათი „პატიოსნების დამფარველი ჩადრი!“ ჩვენი ყრმანი, გულგრილები და პირ-ბრინჯ-შეგლესილები ცოლს არ ირთავდნენ, უდროოდ სნეულდებოდნენ და ლანცკნეტის თამაშით კოტრდებოდნენ; ჩვენი ვაჭრების შვილები ჩინოვნიკებად ხდებოდნენ და მამისაგან მოგებულ ფულებს ჩალა-ბზესავით ფანტავდნენ. „ბობრის ვრტნიკი“ ჯერ ახალი შემოსული იყო და ქალაქის მანდილოსნებს დარდებს უშლიდა, სომხის მდიდარი ვაჭრები ის-ის იყო გამოჩეკილ იყო ქვეყნად; ისინი წინაღულეს ქუჩის ბიჭებად იყვნენ და ხიზილალის ბოჩკაზე იცემებოდნენ... საზოგადოება ძველ დროს ეთხოვებოდა და ახალ წესებს ეჩვეოდა...

როგორცა ვთქვით, კომედიის წერა ახალი საქმე იყო ამ დროს ჩვენში. ქართულად ერთი „სინნას“ თარგმანი-ლა იყო ალ. ჭავჭავაძისა და თვით რუსული დრამატიული მწერლობიდან მარტო გრიბოედოვის კომედია იყო ცნობილი ტფილისში (დაგვაფიწყდა მოგვეხსენებინა ზემოთ, რომ იმ დროს, როდესაც გრიბოედოვი ქალაქში იყო, გ. ერისთავი წარუდგინეს იმას, როგორც კომედიის მწერალი, და შესანიშნავმა კაცმა განზრახვა უქო ჩვენს პოეტს). მაგრამ პირველი ცდა პოეტისა, პირველი მისი დრამატიული თხზულება

მედნიერად გადაურჩა ახალი ნაბიჯის გამოუცდლობას. თუმცა საზოგადო პლანი გ. ერისთავის ორიგინალური კომედიებისა უნაკლო არ არის ჩვენი დროებისათვის, როგორც დრამატიული მოსაზრება, მაგრამ სამაგიეროდ ამ ქართული კომედიის ადამმა იმგვარად განაწილა კომედიაში სულყველა ეს ზემოთაღრიცხული საშინაარსო მასალა, იმგვარის ხელოვნებით აირჩია ტიპები და აიცილინა თავიდან პირველი ნაბიჯისაგან განუშორებელი მრავალსიტყვაობა და მონოლოგები, იმგვარად შეკუმშა აზრები მოკლე, ლაზათიან ფრაზებში, რომ „გაყრაშივე“ გამოჩნდა მისი სრული დრამატიული ტალანტი. განსაკუთრებით მოქმედების მხრით არის საქები მისი კომედია. ჩვენში ბევრი ისეთი პიესაა, რომ მეორე, მესამე მოქმედების შემდეგ ჯერ კიდევ არა ხარ მიხვედრილი კაცი, რაზეა დამყარებული დრამა. „გაყრაში“ კი პირველისავე სცენიდან, პირველისავე სიტყვიდან ვიგებთ, რომ დედააზრი კომედიისა არის ძმების გაყოფა. ეს მოქმედება არ შეფორხილდება არსად. გ. ერისთავის კომედიებში (გარდა ორიოდ ეპიზოდური სცენებისა „დავაში“, რომელიც სულ გამოსარიცხია ამ კომედიიდან). ყოველი სცენა წინ ეწევა კომედიას, როგორც ყოველი ახალი სადგური აახლოვებს კაცს მისი მოგზაურობის მიზანთან. თუ საყვედური რამე ეთქმის მას ამ მხრით, ეს ის არის, რომ გ. ერისთავი ძლიერ ჩქარობს კომედიის გათავებას, იმდენად ჩქარობს, რომ ბევრი საჭირო სცენა გამოტოვებულია. ეს ნაკლულევანება სჯობს ზოგ კომედიების მეორე ნაკლულევანებას—დაწვრილებით ლაპარაკს იმ საგანზე, რომელიც სულ არ არის საჭირო მოქმედების მსვლელობისათვის.

როგორც შეეფერება ნამდვილს ზნეობის კომედიის მწერალს, გიორგი ერისთავის დაცინვა დაფუძნებულია მხოლოდ სხვადასხვა ზასიათების და ნაკლულევანების ერთმანეთთან შედარებაზე და არა მარტო სასაცილო ეპიზოდების და სიტყვების ხელოვნურად შეწყობაზე. ამ ზასიათებსა და ნაკლულევანებას ისეთ გარემოებაში შეჰყურის პოეტი ერთმანეთთან, ისეთ ჩარჩოში ჩასვამს იმათ, რომ ეფექტი აუცდენელია და სიცილი უეჭველი. სიცილიც აუტყდება კაცს და მოქმედი პირების დასჯაც არის, მაგ., იმ სცენაში, საცა მაკრინე, გამწარებული ძმების გაყოფით, როგორც მართა „ზრუნავს და შფოთავს მრავლისათვის“ და მისი უდარდელი ქმარი კი გაიძახის: „ოო! ოო! ერთი შეხედეთ—და ჯერანას ნავარდსა! ეი, შენი გულისა; ტა, ტა, ტა! ბიჭო! შენ, ეი, ბონჯურავ, აქვენი ტრუ-ტრუ მეძებარი სჯობს ჩემს ხალიასა თუ?!“ და სხ. სასაცილო აქ ორი სხვადასხვა ზასიათის ერთად დაბმა არის და არა მარტო სიტყვები. სიტყვებზე

დამყარებული სიმახვილე და დაცინვა თუმცა კი არის იქა-იქ გერისთავის ორიგინალურ კომედიებში, მაგრამ ეს იშვიათია. ცხოვრების ამწერი კალამი პოეტისა თითქო განგებ ერიდებაო არ მისცეს კომედიას უბრალო ხუმრობის ხასიათი და გადაჭარბებით არ დაამსგავსოს. იგი იმ კომედია-ფარსებს, რომელნიც თუმცა სასაცილონი არიან, მაგრამ ხალხზე გავლენით ვერ იჩენენ თავს. ეს საზოგადო თვისებაა გიორგი ერისთავის უმთავრესი კომედიებისა, უნდა თქვას კაცმა მისი გემოვნების და ხელოვნების პატივსაცემად.

მარტო „ძუნწში“ და „უჩინ-მაჩინის ქუდში“ გამოიცივლა პოეტმა ხასიათი და ზნეობის აღწერის სიმალლეზე დააყენა საზოგადო კომედიების თვისება—სასაცილო მდგომარეობა. ეს იმისაგანაა, რომ „ძუნწი“ და „უჩინ-მაჩინის ქუდი“, თუმცა კი ქალაქის სომხობას გვიხატავენ, მაგრამ იმავე დროს კაცის საზოგადო თვისების წარმომადგენელი არიან. „ძუნწის“ უმთავრესი პირი კარაპეტ დაბადოვი განხორციელებული სიძუნწე და კრიჟანგობაა; „უჩინ-მაჩინის ქუდის“ გმირი კი—მარტირუზ რიბნიკოვი—განხორციელებული იქვიანობაა. ამათი ხასიათების აწერას სულ სხვაგვარი კალამი დასჭირდა, სულ სხვა ლიტერატურული საწყაული მოუნდა.

სწორედ მოლიერის სცენებს აგონებენ კაცს ის ადგილი „დავისა“, საცა რაფაელ უხსნის ამირინდოს, თუ რა არის ზაპეტაია; ის სცენები „ძუნწისა“, საცა იმერელი სკაპენი, ივანიკა, უხსნის ზრჩილს, როგორ უნდა დაუმალონ კარაპეტას ფული და როგორ უნდა მოჰგვარონ შემდეგ „თანთარი“ კენჭების შესალოცავად. ეგრეთვე ის მოკლე კითხვა-პასუხები, საცა კარაპეტას უნდა შეიტყოს, რათ უნდა ცოლი არჩილს და რატომ არ უნდა კარაპეტას ქალი ქართველს მიათხოვოს; ის სცენა „უჩინ-მაჩინის ქუდისა“, საცა მარტირუზა შეასწრებს თვალს იმერელს, როდესაც იგი მის ცოლს კოცნის; ის ადგილები „თილისმის ხანიდან“, სადაც მოჯადოებული ხანი ამბობს ასანა ხარაზზე (თავის თავზე): „გაალვიძეთ, თუ ეძინოს, არც აგრე დიდი ბატონიაო!“ და სადაც, გამოფხიზლებული, ის ვერა სცნობს თავის დედას, რომელსაც ეუბნება: „წვრილი ფული არა მაქვს, ბებერო“ და სხვ...

სხვა ლიტერატურული ღირსება გ. ერისთავის კომედიებისა არის: მოკლედ, მაგრამ ძლიერი ფრაზებით გამოხატვა თავისი აზრებისა. ბევრი მისი ფრაზა ისეთგვარად ჩაეჭრა ქართულ მეხსიერებას, რომ იქ დარჩა სამუდამოდ და ანდაზების ადგილი დაიჭირა. ვის არ წამოედება ენაზე ყოველ შემთხვევაში პოეტის სიტყვები: „ქართული სიყვარული სულ გინება გახლავთ“; „ჰეი, დროვ!

იაჩალი ჩალის ფასად აღარა ღირს“; „საკურველია, მოზდოკს მეც ვიყავ, მაგრამ კი არ გავგიჟებულვარ“. ამგვარათვე სახსენებელნი არიან სიტყვები: „მაშ, მაგის ცხოვრება სულ ძაღლებს უქამია“ „რკინის ფასი ფუთი რვა აბაზია“; „ქართული ღვინო—ეტო გლუპოსტ“; „ბეგლარის ბარგი ოთხი წიგნია, ერთი ფარდაგი“; „პეტერბურღში რომ არ წასულიყო, მესტვირობას აქ ვერ ვასწავლიდით?“ და სხ.

კომედიების ტექნიკური ღირსების გარჩევას ჩვენ თავს ვანებებთ ამ მოკლე კონსპექტურ შენიშვნაში; ჩვენ არას ვიტყვიტ არც მოქმედების განაწილებაზე სხვადასხვა აქტებში, არც სცენების სისრულეზე, არც დიალოგზე და არც იმ ენაზე, რომელიც „დაბადა მან ახლისა გვარისა მწერლობისათვის“, როგორც ამბობს პლ. იოსელიანი და ამით ვათაკებთ ჩვენს მცირე შენიშვნასაც გიორგი ერისთავის კომედიების საზოგადო ხასიათზე.

ორიოდე სიტყვა, ეხლა, თითოეულ მის დრამატიულ თხზულებაზე საკუთრად.

სულ დაუწერია პოეტს: ოთხი სრული კომედია ჩვენი საზოგადოების ცხოვრებიდან—„გაყრა“, „დავა“, „ძუნწი“, „უჩინ-მაჩინის ქული“ და ერთი შეუსრულებელი კომედია—„თევზის კანტორა“; ორი სრული გადმოკეთებული კომედია და დრამა—„თილისმის ხანი“ და „ყვარყვარე ათაბაგი“ და ერთი ნაწყვეტი, თარგმანი გრიბოედოვის კომედიისა „უბედური ჭკუისაგან“.

„გაყრა“—მამამთავარი ქართული დრამისა—არის ოთხმოქმედებიანი კომედია პოეტისა, რომლის საზოგადო სცენიურ ღირსებაზე ჩვენ საკმაოდ ვილაპარაკებ ზემოთ. მცირე რამ შენიშვნა მის სუსტ მხარეზე. კომედიის მთელ უკანასკნელ მოქმედებას და თითქმის მესამე მოქმედების მეორე ნახევარს არა აქვს კავშირი მის დედააზრთან. ეხლანდელი მწერალი ამ კომედიას იქ გაათავებდა, სადაც ძმების გაყოფა თავდება, მაგრამ 40 წლის წინათ, და მეტადრე იმგვარ კომედიაში, რომელსაც ზნეობის მხატვრობა ჰქონდა მიზნად, ამგვარი სხვადასხვა სცენების ერთად მოთავსება, ჩანს, ცოცხალი არ ყოფილა. ამასთან ბოლო სცენებში ივანეს დანიშვნა და მისგან აღთქმული პატარძლის ნახვა ერთობ აჩქარებულად არის წაყვანილი. სცენაზე ქორწილის გაჩაღებას ნამდვილ ქორწილზე ნაკლები შრომა არ სჭირდება; ამას ბევრი სხვა მოსამზადებელი სცენა უნდა; ბევრი ხელოვნება. არ არის აგრეთვე კარგად გამოყვანილი გაბრიელის და ყარდამშვერდის სიყვარულის დასკვნა... მოქმედი პირობები, მაგიერად, მშვენივრად არის ამოღებული: ანდრეასფარ—ძველი თავადი ძველი სახელით, შავლე, ივანე, მიკირტუმ, მაკრინე,

ყარდაშვერდი საუკეთესო ტიპებია ჩვენი დრამატიული რეპერტუარისა. ზნეობის აღწერა და მოქმედების ტარება, როგორც ვთქვით ზემოთა, დიდი ხელოვნებით არის ასრულებული.

„დავა“. ამ კომედიას მარტო სახელი აქვს გამოცვლილი; თორემ საქმით იგივე „გაყრა“ არის. განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ აქ სადაო მამულია „ცილობის ვაშლად“ და იქ მამა-პაპეული ქონება. პლანით და პოეტური ღირსებით ეს კომედია „გაყრაზე“ მაღლა თუ დადგება, თორემ არაფერში ჩამორჩება. აქ დასვენა კომედიასთან თავდება და მოქმედების დასაწყისი კომედიის თავშია. ამ კომედიის მოქმედი პირები ბეგლარ და მიხეილი ის ყმაწვილკაცები, არიან, რომლის დროიდანაც ქართული ლექსიკონი გამდიდრებულა ორი ახალი სიტყვით „ახალი თაობა“ და „ძველი თაობა“. ამ კომედიაში მესამე, მეოთხე და მეხუთე გამოსვლა მესამე მოქმედებისა და მეშვიდე სცენა მეოთხე აქტისა კომედიის მოთხოვნილებას არ შეესაბამებია.

„ძუნწი“ ნუ ვის ეგონება სხვა ენიდან გადმოკეთებულ კომედიად იმისთვის, რომ ამ კომედიას იგივე სახელი ჰქვია, რა სახელიც მოლიერის კომედიასა აქვს. მოლიერისა ისე არ არის ეს „ძუნწი“, როგორც თვითონ მოლიერის L'avare არ არის პლავტის Aulularia. საზოგადო აქ მხოლოდ კომედიის დედააზრია, ძუნწი მამის ფულების დამალვა ქალისაგან. შეიძლება გიორგი ერისთავმა წაიკითხა ეს კომედია და დედააზრი აიღო. იქედან, მაგრამ მისგან დაწერილი დრამა სრულიად მისი გონების ნაყოფია და არა უცხო ენების ცოდნისა, ისე როგორც L'avare-ი არ არის მოლიერისაგან დაწერილი კომედია, თუმცა იმასაც დედააზრი ნასესხები აქვს პლავტისაგან. აქ მხოლოდ ერთი სცენაა გადმოკეთებული პუშკინიდან, ის სცენა, რომელშიაც კარაპეტა, მარტო, შუალამის სიბნელეში, ეტრფილება თავის ოქროებს. ეს სცენა ის შესანიშნავი სცენაა პუშკინის „ძუნწი რაინდისა“, რომელშიც ბარონი სარდაფში იმყოფება და ოქროებს სანთელს უნთებს... „ძუნწი“ გიორგი ერისთავისა ყველა მის კომედიაზე უფრო კომიკურია, თუ შეიძლება ასე ითქვას. თვითონ კარაპეტას გარდა, იმერელი ივანიკა და გოგო მონავარდისა არიან ამ კომედიაში ჩინებულად გამოსახულნი. საუკეთესო ადგილები კომედიისა არის: ივანიკას მოთხრობა აღას ლოცვაზე და მისივე ნატვრა და „თანთრის“ მოგონება; კარაპეტასაგან შეშის მიღება საჩუქრად და მისი გამოანგარიშება პურის გაკეთებისათვის საჭირო ხარჯისა; კარაპეტასივე საბუთები, რატომ არ უნდა მიათხოვოს ქალი ქართველს. მაგრამ სულ ყველა ამათხე უკეთესი სცენა

ის არის, როდესაც კარაპეტა ოქროს მაგიერ კენჭებს დაინახავს თავის ყუთში და თავს მოიშინარებს მელასავით... „ძუნწს“ რომ ჩაიკითხავთ ამ წიგნში, შემდეგ „გაყრისა“ და „დავისა“, მაშინ მი-აქცევთ განსაკუთრებით ყურადღებას იმ გარემოებას, რომ სულ ყველა ეს კომედიები ქორწილით თავდება, როგორც სულ ყველა ქართული წარმოდგენა ლეკურით თავდებოდა აქამდის.

„უჩინ-მაჩინის ქუდი“ პატარა, კონტა ვოდვეილია, მეტიმეტად მხიარული და სასაცილო. შიგ სომხის ოჯახობაა გამოხატული, თვისის მდგმურებითა, მოარშიყე აფიცრებით, იმერელი ბიჭით და სხვ. ერთი სიტყვით, ნამდვილი სურათია ტფილისის მოქალაქისა.

„თილისმის ხანი“ შესანიშნავია თავისი პლანით. ეს კომედია არის გადმოკეთებული რუსულიდან და ისეთის ხელოვნებით არის შედგენილი, რომ არც ერთ თეატრს არ მოსწყინდება მისი ზედიზედ მრავალჯერ სცენაზე წარმოდგენა.

„ყვარყვარე ათაბაგი“ გადმოკეთებულია ჰალმის ტრაგედიიდან. ბ-ნი პეტრე უმიკაშვილი წერს გაზეთ „დროებაში“ (№ 40, 1870 წ.), რომ ალ. ვახ. ორბელიანი ამ დრამის დამწერლად დეკანოზ ეფ. ალექსეევ-მესხიევს სცნობდაო და არა გიორგი ერისთავსა... შეიძლება, ამ დრამის დაწერაში მართლა ჰქონოდა მონაწილეობა მამა ალექსეევ-მესხიევს, მაგრამ ეხლანდელი თავისი პირის-სახე დრამას, უეჭველია, გიორგი ერისთავისაგან აქვს მიღებული... გვიმტკიცებს ამას, სხვათა შორის, ის, რომ „ყვარყვარე ათაბაგი“ ბევრს უნახავს პოეტის ხელში, მისივე ხელით დაწერილი. ეს ასე რომ არ იყოს და დეკანოზი მართლა „გულნაკლედ ყოფილიყო პოეტზე“, განა არ შეეძლო იმას, როგორც ცენზორს, არ მიეცა ნება პოეტისთვის მისი სახელით დაებეჭდა ეს დრამა „ცისკარში“? მაგრამ ეტყობა, რომ ეს დრამა უფრო გიორგი ერისთავისაა, ვიდრე ალექსეევ-მესხიევისა. ჰალმის პიესას, ეტყობა, დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია პოეტზე. ამ დრამის მოქმედების გადმოსატანად ჩვენში მას აურჩევია საუკეთესო ეპოქა ჩვენი ისტორიისა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ისტორიული ამ დრამაში არა არის რა, გარდა მოქმედი პირების სახელებისა; არც ხასიათი, არც ზნეობა, არც ჰარამხანის აღწერა, არც კარისკაცები. ერთ ადგილზე ანაქრონიზმიც წასცდენია ავტორს, ეს იქ, საცა სარგის თმოგველი ეუბნება ყვარყვარე ათაბაგს: „საკურველი ხასიათი გაქვს, მაშინვე წამალივით იფეთქებო“.

„თევზის კანტორაზე“, რომელშიაც მკითხველები დაინახავენ ბევრს ქალაქის ნაცნობ პირებს, და მსუბუქი ლექსით თარგმნილ გრიბოედოვის კომედიის დასაწყისზე ჩვენ არა გვაქვს რა ცალკე სათქმელი.

დასასრულ ორიოდ სიტყვა „ცისკარზედაც“. „ცისკარს“ არა ჰქონდა ახლანდელი ჟურნალის ხასიათი; ის არ ეხებოდა დღის ვარამს, არ არჩევდა თანამედროვე საერო და საპოლიტიკო კითხვებს, არ იყო წარმომადგენელი არც ერთი თაობისა, არც ერთი პარტიისა, არც ერთი საზოგადო აზრისა. ის უბრალო, ყოველთვიური კრებული იყო, რომელშიაც სხვადასხვა ბელეტრისტული ნაწერები იბეჭდებოდა რედაქციისაგან, გიორგი ერისთავის დამსახურება ქართული მწერლობისა და საზოგადოების წინაშე ის იყო, რომ იმან, როგორც რედაქტორმა, სინათლეში გამოიწვია ბევრი უცნობი და კერძო ადგილებში მიმალული მწერლები მათი ნაწერებითა და ამ ნაწერების დაბეჭდვით. ზოგიერთს გასართობი საკითხავი მისცა და ზოგიერთს სურვილი აღუძრა ლიტერატურული შრომისა. პირველი ნომერი მისი ჟურნალისა, ჩვენს ხალხში გავრცელებული, ის პირველი კენჭი იყო, რომელიც დაგუბებულ წყალში გადავარდნილა და რომლისაგან მთელი წყლის ზედაპირი მოძრაობაში მოსულა. რაკი ერთხელ დაიბადა ლიტერატურული მოძრაობა ჩვენს საზოგადოებაში, მერე იმისი ხელახლა დაგუბება შეუძლებელი ბყო. თანამედროვე კითხვებს არ ეხებოდა ეს ახალი მწერლობა, მაგრამ რა უნდა ექნა ჩვენს რედაქტორს, რომ ადათი არ იყო ამ კითხვებზე საზოგადოდ ლაპარაკისა? არამც თუ ეს კითხვები, მთელი ორი წლის განმავლობაში ერთჯერაც არ დაბეჭდილა არც თვითონ ჟურნალში და არც მის ყდაზე, რა ღირდა ჟურნალი წელიწადში „გაგზავნით და გაუგზავნელად“. ადათი არ იყო და!

თეატრსაც იმდენი გავლენა ჰქონდა საზოგადოების გონების წარმატებაზე და თვით მწერლობაზე, რამდენიც ჟურნალს. შესანიშნავი რუსი პოეტის ი. პოლონსკის აზრით (რომელიც ამ თეატრის დაფუძნების დროს ქალაქში ცხოვრობდა) ნამდვილი ქართული მწერლობაც იმ დღეს არის დაბადებული საქართველოში, რადღესაც დაიბადა ქართული თეატრი. აი რას ამბობს პოეტი ამ საქმის შესახებ:

„... День появления комедии „Раздел“ на сцене—2-ое января—смело можно назвать первым днем творения, началом истинно грузинской литературы, благодатным вестником, что царство хаоса в литературе миновало, что наступило время,

5. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

«когда могут больше и больше возрастать науки, процветать искусства...»

ამით ვათავებთ გიორგი ერისთავის ცხოვრების აღწერას და მის ლიტერატურულ ღვაწლზე მუსაიტს. შეიძლება ყველა მკითხველი არ იყოს თანახმა ჩვენის აზრისა პოეტის ნიჭის და ნაწერების შესახებ, მაგრამ ის კი უეჭველია, რომ მის მნიშვნელობას ყველანი ერთხმად აღიარებენ ჩვენთან. ბ-ნი ალ. ცაგარელი წერს 1870 წლის „დროებაში“ (№ 4), რომ საქართველოში რუსთველის შემდეგ არავის ჰქონოდა ხალხზე იმდენი გავლენა, რამდენიც გ. ერისთავსა ჰქონდა. ჩვენ ვერ ვბედავთ ამოვუყენოთ რუსთველის სახელს გ. ერისთავის სახელი, მაგრამ იმაში კი დარწმუნებული ვართ, რომ როდესაც ქართული მწერლობის მომავალი მემკვიდრე სათავეს მოუძებნის ჩვენს მწერლობას და ჩვენი საუკუნის „შესანიშნავთა მწერალთა პანთეონს“ შეადგენს, ამ „პანთეონში“ გ. ერისთავსაც ექნება მიჩნეებული საკუთარი ადგილი. დიდების ტაძარი, რომელშიაც გამობრწყინდება დიდებული სახე ალ. ჭავჭავაძისა, ვრ. ორბელიანისა და ნიკ. ბარათაშვილისა, ერთს სხვა ძეგლსაც აღმართავს იმათ გვერდით, რომლის საფუძველზე წარწერილი იქნება სასიქადულო სიტყვები: „კაცი, დამფუძნებელი ქართული სცენისა და ქართული ჟურნალისა“. ეს ძეგლი იქნება გიორგი დავითის-ძის ერისთავისა.

6 აპრილს 1884 წ.

ტფლისი.

მამია გურიელი

მამია გურიელი

მამია გურიელი

(ფ ა ზ ე ლ ი)

I

მამიას დაბადება—გურიელებისა და ვარდანძიძეების გვაროვნობა.—
მამიას დედ-მამა.

შ. გურიელი დაიბადა 16 (28) იანვარს 1836 წ. სოფ. ლესას.

მე სახელ-გვარად,
ვინ იყო მთავრად,
მპყრობი გურიის, ჩაქვ-აქარისა...
ვგვეარ მას, მარა
არვინ მამთავრა...

სწერდა პოეტი თავის ჩამომავლობაზე ბიძამის პეტრე დადიანს,
იმ კილოზე, რა კილოზედაც ერთი დადიანთაგანი წერდა ზუგდი-
დის ტახტზე:

ვინ აღმკვნა ცანი მარადიანი,
მით ვფლობ ქვეყანას მე, დადიანი...

გურიელების გვარი არის ერთი უძველესთაგანი მთელ საქარ-
თველოში. პირველი გურიელი, რომელსაც იხსენიებს ისტორია,
ცხოვრობდა მე-XIII საუკუნეში, რუსუდან მეფის დროს. მე-XV საუ-
კუნეში ამ გვაროვნობამ მისცა საქართველოს ის შესანიშნავი „კახა-
ბერი, სხვა კაცი“, რომელიც იყო ღვთაება მამიასი, როგორც იდეა-
ლი მამულის ერთგულებისა. კახაბერის ცოტა წინაპრებში—მე-XIV
საუკუნეს—როცა სვანებმა დაწვეს და ააოხრეს ქუთაისი, მეფე ბაგ-
რატ V-მ, გურიელის მაგიერ, დასვა გურიის ერისთავად სვანეთის
ერისთავი ვარდანძი და ამის შემდეგ ვარდან ერისთავის * ჩამო-
მავალთა შიიღეს გურიაში წოდება გურიელთა. ბატონიშვილი ვა-
ხუშტი იტყვის თავისი დროების გურიელებზე: გურიას არს გურიე-
ლი; იგიცა თვით ფლობს და იტყვის ვარდანის ძეობასა **.

* „ვარდან, ერისთავი სვანთა“ პირველად იხსენიება გიორგი მეფის დროს
(1072—1089). ქ. ც. გვ. 235.

** იხ. დეოდორ. აღწერა საქართველოსი, გვ. 48.

მამიას მამა დავით, იგივე დათა, ვახტანგის-ძე, იყო შვილის-
შვილი გურიის მთავრის გიორგი V-სა და, მამასადამე, ბიძაშვილი
უკანასკნელი მთავრის მამია სიმონის-ძისა. რომ მთავრობა არ მოს-
პობილიყო გურიაში, დავით უნდა დამჯდარიყო გურიის ტახტზე
მას შემდეგ, რაც გარდაიცვალა გურიის მთავრის მემკვიდრე დავით
მამიას-ძე.

როცა 1828 წელს გურიის მთავრინა სოფიო წულუკიძის ასუ-
ლი, მმართველობისაგან დანიშნული გურიის მმართველად, გადავი-
და თურქეთში, მამიას მამა და ბევრი სხვანი გურიის თავადნი და
აზნაურნი გადავიდნენ მასთან ოსმალს იმპერიაში იმ იმედით, რომ
ხონთქარი სძლევდა რუსეთის იმპერატორს და უფრო დიდ პატივს
მიაგებდა ამათ, ვიდრე უკანასკნელი, რომლის კავკასიის მოხელეთა-
გან არ იყო კმაყოფილი მთავრინა. აჭარა-ქობულეთის სიახლოვე
რომელშიაც ცხოვრობდნენ გურიის თავად-აზნაურთა ნათესავნი და
მოგვარენი და დიდი ხნის რეპუტაცია ხვანთქარის უღურისა უძლეველ
საბუთად შეექმნათ იმათ, ვისიც მიზეზით მთავრინა და მისი ერთ-
გულნი განშორდნენ სამშობლო ქვეყანას...

მაგრამ, მათდა საუბედუროდ, გურიის ემიგრანტებს იმედები
გაუცრუვდათ. ოსმალეთი დამარცხდა (ამ წელს ოსმალსა და რუ-
სეთს ომი ჰქონდათ ერთმანეთთან), მთავრის ქვრივი მოკვდა უპატ-
რონოდ ერთს რომელიღაც ანატოლიის ქალაქში * და მისი ამაღა
დარჩა უცხო ქვეყანაში ულუკმაპუროდ და უნუგეზოდ. ექსორია-
ქმნილთა მდგომარეობა შეიქნა უფრო შესაბრალისი მას შემდეგ,
რაც მთავრობამ ჩამოართვა მათ ადგილ-მამული და გამოუცხადა
ტრაპიზონის კონსულის საშუალებით უმაღლესი წყრომა ხელ-
მწიფე იმპერატორის ნიკოლოზ I-ისა. მამიას მამა ამ მიზეზების გამო
ოთხი-თუ ხუთი წელიწადი ცხოვრობდა მცირე აზიის სხვადასხვა
ქალაქებში და სტამბოლს, საცა იმას რამდენჯერმე მიეცა შემთხვევა
წარმდგარიყო ხონთქართან, როგორც წევრი გურიის მთავრის ოჯა-
ხისა. შემდეგ, 1832 წელს, როცა ხელმწიფე იმპერატორმა ამნისტია
მიანიჭა მთავრინასთან წასულ გურულებს და მამულები დაუბრუნა
მათ, ის დაბრუნდა თავის სამშობლოში.

აქ დავით გურიელმა დაიჭირა ის ადგილი, რომელიც იყო და-
ცარიელებული მთავრის ოჯახის გურიიდან წასვლით. მისი სახლი
შექნა პირველი სახლი გურიაში და ერთი უპირველესთაგანი მთელს
დასავლეთ საქართველოში.

* მთავრინა სოფიო გარდაიცვალა 1829 წელს.

რომ სრული აზრი შევადგინოთ. მამიას ცხოვრებაზე, უნდა ერთი კარგი მაინც შევალთ ამ სახლისა და თვალი გადავავლოთ სად, რა ალაგას დგას მამიას აკვანი, ვინ უმღერის იმას „ნანინას“, ვის ზღაპარს შეუჰყურია ასე უწყალოდ მისი ყურადღება და საზოგადოდ, შევიტყოთ, ვის რა გავლენა ჰქონია მასზე დაბადებიდან დამოკიდებული იმ დრომდის, როცა ყმაწვილი გამოვიდა ამ ოჯახიდან და შევიდა სკოლის გავლენის სფეროში.

ამისათვის ჯერ უნდა გავეცნოთ პირადად თვით ოჯახის პატრონს, პოეტის მამას.

ყველანი, ვისაც კი ვკითხე რამე დავით გურიელის პიროვნებაზე, ერთხმად სახავენ მას: ზნეობითად—კაცად, მშვიდობიანად, კეთილად, თავმდაბლად, ზრდილად, ღვთისმომოშიშად, ხოლო ფიზიკურად—გამოჩენილ ვაჟკაცად, რომელსაც გულადობაში, ცხენოსნობაში, * სროლაში, ჯირითში ** მთელს გურიაში ბადალი არ ჰყავდა, თვითონ მამია წერს იმაზე:

ლომსა ჰგავს სწორედ მხარ-მკერდით,
აბოლონ ღმერთსა თვალადა.. *

ყველა ამასთან ის იყო კარგი მწიგნობარი, კარგი მომღერალი, კარგი მგალობელი და ჩინებულად უკრავდა საზს, ჭიანურს, ქნარს, ჩონგურს და დაირას.

მისი სასახლე დაწყობილი იყო ისე, როგორც ეს უნდოდა ძველ ჩვენს ჩვეულებას საზოგადოდ საქართველო-იმერეთში. ეზოში იდგა სასახლის ეკლესია, რომელშიაც კვირა-უქმე დღეს წირვა-ლოცვა ასრულებდა კარის ეკლესიის მღვდელი იოსებ გიგინეიშვილი, თქვენ თვითონ მიხვდებით, რა კარგი მგალობლებით, იმ ქვეყანაში, საცა ყოველი კაცი მგალობელია. დავით, რაც უნდა საჭირო საქმე ჰქონოდა იმას, არც ერთ წირვას, არც ერთ ლოცვას არ დააკლდებოდა, როგორც ამბობენ, თითქო თათრებში ესწავლოსო თავ-თავის დროს ლოცვის გადაუცდენლობა. ეკლესიის მოშორებით იდგა დავითის სადგომი სახლი, ძველებური დიდი ოდა, და იმის გვერდით სასტუმრო „საახნაურო სახლი“, რომლის სიდიდეზე იტყვიან „შიგ ცხენი გაჭენ-

*. მირიან ჭყონიასაგან გამიგონია—ხონთჭარს უნდა ეთქვას დავით გურიელის შესახებ: იმისთანა ცხენოსანი კაცის მნახველი არა ვარო.

** იმისგანვე გამიგონია: დათა გურიელის ჯირითი ას საყენზე მიდიოდაო ლესას ჭიშკრიდან რომ გაისროდა ჯირითს, ეზოს ბოლოში დიდ ოდას გადაავლებდაო.

*** იხ. თხზულებანი მ. გურიელისაჲ გვ. 149—ს. ც.

დებოდაო“. სხვა შენობათაგან, რომელთაც გადაეჭრელებინათ დავითის ეზო, მეტი ყურადღების ღირსი იყო საჯინიბო, რომელშიაც ება მისრეთის ფაშისაგან გამოგზავნილი მშვენიერი არაბული მერანი.

სასახლეს განაგებდა კაცი, რომელსაც, რუსთველის თქმისა არ იყოს, „მართ ოდენ“ სახლთუხუცესობა აკლდა. ამის ხელქვეით იყვნენ: მსახურთ უფროსი, ფარეშთ-უფროსი, მესტუმრე, მწდე, მოლარე, მეჯინიბე, ბაზიერი, კურძულები, ქეშიკები, მოახლეები, გამდლები, სხვადასხვა მოსამსახურენი და ერთიც „სასახლის დალაქი“—თანამდებობა, რომელსაც მე არ შეეყრივარ ჯერ სხვა დიდი ოჯახების აღწერაში.

სასახლეში სტუმრობა გამოუღვეველი იყო. „დარბაზის ერს“ შეადგენდნენ თავადნი გუგუნავები და თავდგირიძეები; დავითის კარისკაცი და აზნაურნი: ჭყონიები, გიგინეიშვილები, თავართქილაძეები, კობახიძეები—მისნი შინაყმანი. ამათ გარდა სულ მუდამ იყვნენ სასახლეში: უცხო სტუმრები, სამეგრელო-იმერეთიდან მოსულნი, სამღვდელონი და სამონაზვნო პირნი, ნათესავნი—გურიელნი და დადიანნი, ძიძიშვილნი და სხვანი და სხვანი.

— დღეში ორი ძროხა იკვლავდა და ძლივს ყოფნიდა, იმდენი ხალხი ტრიალებდა სასახლეშიო,—თქვა მირიან ჭყონიამ.

— შეძლება კი აძლევდა ნებას, რომ ასე გაშლილად ეცხოვრა გურიელს?—ვკითხე მე.

— თქვენ თვითონ გასინჯეთ: იმას ჰყავდა 80 აზნაური თავისი ყმებით და მისი მიწები ზღვამდის აღწევდნენ 17 ვერსის სივრცეზე. ამას გარდა მთელი გურიის სანაპირო მისი იყო და ნავების ბაჟის შემოსავალი გრიგოლეთს და მალთაყვას. ლევან გურიელის მამა იყო გადავარდნილი და თუმცა მისი ადგილ-მამული სახელმწიფოდ იყო შერაცხული, მაგრამ სარგებლობა დავითს მიჰქონდა. მის წლიურ შემოსავალს ესეც ბევრს უმატებდა.

მამიას დედაზე ეკატერინე (შინაურობაში ბათუს ეძახდნენ) მოკლედ არის ნათქვამი: „ისეთი ტკბილი ქალი იყო, რომ შექარი ამოდიოდა პირიდანო“. ეკატერინე იყო დიდი ნიკო დადიანის—სამეგრელოს კანონმდებლის—ქალი, და შესანიშნავთა სამთა ძმათა: გიორგის, ბესარიონის და პეტრესი. ეკატერინეც მამასა და ძმებით კარგი მწიგნობარი ქალი იყო და ჩინებული მოლაპარაკე. როცა ქუთათურმა ქალებმა „ქართული ბიბლიოთეკის“ გამოცემა დაიწყეს, მამიას დედამ ამ ჟურნალის მოთავეს კატო ჭყონიას ასულს მადლობის წიგნი მისწერა ისეთი ენით, რომ მისი ბარათი დიდხანს დაქონდათ ხელი-ხელ წასაკითხავად, როგორც შესანიშნავი წერილი.

ოჯახში საგანგებო თავდარიგის ქალი, ეკატერინე, როგორც ამბობენ, იყო შვილებისათვის თავგადადებული დედა, თუმცა—ბოლო მაკვირვებს,—იმას არც ერთი შვილი თვითონ არ გამოუზრდია. ელეონორა გურიელისა, მამიას რძალი, და ივდითი თავდგირიძისა—იმისი დისწული, რომელთაც შემთავრებულს მე მასალა მამიას ცხოვრების აღსაწერად და რომელთა კამერტონის ხმაზეა ასხმული მამიას დედ-მამის ეს პანეგირიკი, ამგვარად ამართლებენ დადიანის ქალის საქციელს. „დადიანის ქალმა—წერენ ისინი—მისი შვილები ყველა ძიძებს დააზრდევინა. პირველად ძიძას სახლში მოაყვანიებდა და რამდენიმე თვეს ბავშვს თავის თვალის წინ აზრდევინებდა, მაგრამ მერე კი ძიძას შინ გაატანდა გაზრდილს და რამდენიმე წლით დაარჩენდა იმასთან, იმიტომ რომ ამბობდა: გლეხისას გაზრდილი დიდი კაცის შვილი ზომიერი ხასიათის კაცი გამოდგებაო, უფრო მრთელიც იქნება და კარგი მებატონეცაო, რადგან მისი ძიძის და ძიძის მეზობლის შვილებს ნახავს ღარიბებს, შიშვლებს და გაჭირვებულებს და, ამით გამოცდილი, თვითონ გულშოწყალე მებატონე შეიქნებაო“. შეიძლება ეს გამართლება კი არა, სიმართლე იყოს, მაგრამ ის უფრო შეიძლება, რომ, იტალიელების ანდაზის არ იყოს, ეს მართალი არ იყოს, ეს მხოლოდ კარგი გამართლება იყოს.

მამიას ძარღვებში, გარდა გურიელისა და დადიანის სისხლისა, ტრიალებდა ორბელიანთა გვარის სისხლიც. ბებია მამიასი, მეუღლე ვახტანგ გურიელისა, იყო ზაალ ორბელიანის ქალი, სარდლიანთ ოჯახის შვილი. ამ მხრით მამიას დაახლოებულნი ნათესავნი არიან მამუკა ორბელიანის შვილნი და შვილისშვილნი, ორბელიანნი და მელიქიშვილნი.

დედის მხრით მამიას დიდი ნათესაობა ჰყავდა დადიანებში, შარვაშიძეებში, დადეშქელიანებში. ამათ შორის ყველაზე უფრო მასთან შეთვისებული ნათესავი იყო თავ. გიორგი შარვაშიძე, აფხაზეთის მთავრის ჰამუთ-ბეის შვილი, ქართული მოშიარე და მწერალი, შვილისშვილი თავ. ნიკო დადიანისა*, მამიას პაპისა.

მამიას გარდა, დავით გურიელს დარჩა ოთხი სხვა ვაჟი, ოთხნივე შესამჩნევნი წევრნი გურიის საზოგადოებისა: ჯამბაკურ, ვახტანგ, ტელემაკ და ვარდენი, და ორიც ქალი—ივდითი და მაკა.

დავით გურიელი გარდაიცვალა 1856 წ. 19 ნოემბერს, ხოლო მისი ცოლი ეკატერინე დადიანის ასული—1884 წ.

* გიორგი შარვაშიძე ნამდვილად შვილისშვილის შვილი იყო ნიკო დადიანისა და ისიც ორმაგ, —პაპამისს აფხაზეთის მთავარს საფარ-ალი-ბეგს მეუღლედ ყავდა ნიკოს ქალი კესარია (დეიდა მამიასი), რომლის შვილი იყო გიორგის მამა მიხეილი (ჰმუთ-ბეი), ხოლო მიხეილის მეუღლე იყო გიორგი ნიკოს-ძე დადიანის ქალი. ამგვარად, გიორგი შარვაშიძე მამითაც და დედითაც ნიკო დადიანის შვილისშვილის შვილი იყო.—ს. ც.

პირველი წლები მამიას ცხოვრებისა.—ჯანვერდი.—წერა-კითხვის სწავლება.—
 დარბაზის ერი.—მამიას პირველი ლექსები.—ოზურგეთში წასვლა.—გიმნაზიაში
 შეყვანა.

აბა „იავ ნანა“ და „მზე-შინაო“-ს სიმღერა დავით ფურიელის ძეობაზე გაიმართა და მახარებლებისათვის ხალათის გაცემა და თოფის სროლა, როცა ლესაში დაიბადა ოჯახის პირმშო ვაჟი მამია, რომელსაც, ბებიაშის სურვილის თანახმად, დაერქვა გურულებისთვის უჩვეულო ქართულ-სომხური სახელი მამიკონი, შემდეგ მამიად გადაკეთებული.

ახალდაბადებული ბებიაშისმა თვითონ აიყვანა აღსაზრდელად და, სანამ ცოცხალი იყო, შვილის შვილი თავის მზრუნველობის ქვეშ ჰყავდა, თავისავე საწოლში. ამან მამიას მოუყვანა ძიძად (სალამი, მკითხველო, ამ წმინდა არსებას, რომელიც ჩვეულებას მეორე დედად შეუქმნია გურია-სამეგრელო-აფხაზეთში) სასახლეში მსახურის ჯორბენაძის ცოლი, სულ ყმაწვილი ქალი, რომელიც ახლაც ცოცხალია * და მამიას სიკვდილს შემდეგ მონაზვნად აღიკვეცა დედათა მონასტერში. გამძლად მიუჩინეს მამიას კახელი ქალი ჯანვერდი, ბებიაშის ნამზითვი, რომელიც ადრე თვითონ დავით ფურიელის გამზრდელიც იყო.

როცა 1841 წელს ორბელიანის ქალი გარდაიცვალა, მამია გადაიყვანეს ჯანვერდის სადგომში. დიდ სტუმრიან სახლში, საცა დედ-მამას ხშირად არც კი აქვს მოცალეობა ყურადღება მიაქციოს შვილებს. ჯანვერდი ნამდვილი დედა შეიქნა მამიასთვის და მამიაც ძლიერ შეფთვისა ამ კეთილ დედაკაცს, რომლის ალერსი დიდხანს ათბობდა იმას. თუ მამია პოეტია და არა უბრალო მოშაირე და ლექსების მწერალი, როგორც უმრავლესობა ჩვენი მოლექსეებისა, და თუ, როგორც ძველად ამბობდნენ, „პოეტები იბადებიანო“ (poetae nascuntur), ჯანვერდის ამ პოეტის ნიჭის დაბადებაში წილი აქვს. ჯანვერდის აუჩქარებელი სიტყვით ნაამბობი ზღაპრები იმ საზოგადოებაში, საცა ყოველი კაცი მიულწეველი სხაპასუპით ლაპარაკობს, მამიას გონებას ატყვევებდა და მის ნორჩ გამოხატულებაში შეუნიშნავად ანოყიერებდა ნიადაგს, საცა შემდეგ უნდა ამოსულიყო და გაშლილიყო საუკეთესო პოეტური ძალა გურიისა.

ჯანვერდისთან პატარა მამიკონს—ასე ეძახდნენ მამიას პატარაობისას—საკუთარი დარბაზი ჰქონდა და ამასთანავე საკუთარი

* ამ ნარკვევის დაწერის დროს—რედ.

ამალაც ჰყავდა. ამ ამალაში კუპრაძეს ხელ-პირის დაბანინება ჰქონდა მიჩენილი, ჰყონიას—ტანისამოსის ჩაცმა, ტულფას—საგანგებოდ გაკეთებული სუფრის გაშლა და საუზმის მორთმევა, გიგინეიშვილს—მერიქიფობა. საუზმე რომ გათავდებოდა, ბატონიშვილი (ასე ეძახდნენ დავითის შვილებს) კოპწიად მორთულ-მოკაზმული აქრელებული ჩაქვური ტანისამოსით, მიდიოდა ჯაბასთან (ჯამბაკურ), ივლითთან, სხვა გამდებლებისას, ან თვითონ უცდიდა იმათ ვიზიტს. შემდეგ გაიმართებოდა თამაში, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდნენ ბატონიშვილებს გარდა პატარა გოგო-ბიჭებიც, მათი მხლებლები. მამრას საყვარელი თამაში იყო ლაშქრობიას თამაში და ციხეების კეთება.

როცა მამია შეიქნა 6—7 წლისა, იმას დააწყებინეს ანაბანას სწავლა. მისი პირველი მასწავლებელი იყო კარის ეკლესიის მღვდელი გიგინეიშვილი. ამან ჯერ ხუცური დააწყებინა მამიას და „ამონ, დიდება შენდა“ აზეპირა და შემდეგ მხედრული წიგნი ასწავლა. სკოლაში შესვლის დროც იყო მოსული, მაგრამ სანამ 15 წელი არ შეუსრულდა მამიას, სკოლაზე არავინ იფიქრა რა. ამ ასაკში, რომელშიაც ახლანდელი ქართული მოზარდი თაობა კარგა შორს არის დაწინაურებული სხვადასხვა ენებისა და მეცნიერების სწავლაში, იმ ხანში, როცა გრიბოედოვს უნივერსიტეტი ჰქონდა თითქმის დამთავრებული და პუშკინი და ლერმონტოვი განათლებულნი ყმაწვილნი კაცნი იყვნენ, მამია სოფელ-სოფელ დაარბენინებდა ცხენებს და გოგო-ბიჭებთან და შინაყმებთან ლასლასით ღუბავდა სიყმაწვილის დღეებს.

ვინ იტყვის, შინაური აღზრდა, თუ კაცს შეძლება აქვს დაცვის, როგორ მოახმაროს ეს შეძლება თავის შვილების აღზრდას, უკეთესია კიდევ შვილებისათვის, მაგრამ თუ შეძლება არის და მიგნება არა, შეძლება ორლესული იარაღია, რომელსაც სარგებლობის მაგიერ ვნება მოაქვს შვილებისათვის. დავით საკმაოდ მდიდარი კაცი იყო და, უეჭველია, უფროსი შვილისათვის ხარჯს არ დაიშურებდა. მაგრამ ცოდნა არ ჰქონდა იმისი, რომ 15 წლამდის ბავშვის სოფელში გაჩერება უსკოლოდ, უგუვერნიოროდ, უსწავლელად, მღვდლისა და შინაყმების ამარად, მავნებელი იყო შვილისათვის და მისი უცოდინარობისა გამო შვილიც ცოდნამოკლებული დაურჩა.

მაგრამ სამწუხარო მართო ის კი არ იყო, რომ სკოლაში დროზე შეუსვლელით მამიამ ცოტა ისწავლა, სამწუხარო ის იყო, რომ მამია ერთობ დიდხანს დარჩა „დარბაზის ერის“ და შინაყმების გავლენის ქვეშ და ამან ცუდი გავლენა იქონია მის ცხოვრებაზე. მამიამ ბევრი რამ ცუდი შეიტვისა ამათ ხელში და ამ ცუდმა,

როგორც დავინახავთ შემდეგ, მეგრელების თქმისა არ იყოს, შუა-ზე გაჰყო მისი კაცობა.

მამიას ზგონებასა და ზნეობას არავითარი საზრდო არ ჰქონდა. ამათ ხელში, სამაგიეროდ მის პოეტურ მიდრეკილებას, ებრაელის არ იყოს, გზა ამათკენ ჰქონდა. ერთ ლექსში, რომელიც მიწერილია მამიასაგან დედისადმი 1873 წელს, პოეტი იგონებს იმ შორეულ დროს, როცა მამამისის სასახლე სავსე იყო ამ საზოგადოების ზმაურობითა და შექცევით. აქ შეხვდებით თქვენ: გურიის შესანიშნავ მომღერალს დათა გუგუნავას ჩონგურით ხელში; სამანდალა ჭყონიას, „მეტყველს“, მთელს გურიაში განთქმულს თავის მოსწრებულ სიტყვით; ქალთა, ნაზად მომღერალთ; კაცთა, რომელნიც ერთმანეთს სწრაფად ესვრიან ზმებს და მოსწრებულ ლექსებს, ზეპირად იმეორებენ „რუსთველის ნაანდერძევს“; თამაშობენ ჭადრაკს და თამაშობაში აშლილნი ხმალამოლებით ებრძვიან ერთმანეთს; ნადირობენ, სმენ, მღერიან... ერთი ვიღაც ივლიანე გიგინეიშვილის ხმა მოისმის ამ ეზოდან, რომელიც თავისთავად სურათია აქ შეყრილის საზოგადოებისა. „აბა, ჩემსავით დალიონო“ — იძახის ეს მამაცხონებული. ამათ გარდა შინაურ კაცად არიან გამოხატულნი ამ ლექსში: ასალო თავის 4-წერთიანი ხმლით; იულონ, რომელიც ძალით კამბეჩია დაუძრავი და კიდევ ვიღაცები: კოსტა, ალექსი, მაქსიმე, ედიშერი, გოგი, შუხუ, ერდიშხან, ყაბრან, ტაია, ჯათულან.

ზემოთ ნახსენები მამიას ბიოგრაფიის მასალა, მისი ნათესავი ქალების პირით, დასძენს ამას შემდეგს: დათა გურიელის სასახლეში ჩვეულება იყო, როცა აზნაურიშვილები მოიყრიდნენ თავს და დაიწყებდნენ ხორუმის თამაშს და სიმღერას, ისინი გაიყოფებოდნენ ორ დასად და დაუწყებდნენ ერთმანეთს დაობას ლექსით, ექსპრომტად. სხვაზე უფრო შესანიშნავნი მოლექსენი იყვნენ მათ შორის ტიფონა გიგინეიშვილი და ბეკოლია ჭყონია, რომელნიც არჩევან-არადანით აყოფდნენ შუაზე მთელ კრებას და შემდეგ შეუტევდნენ ერთმანეთს მოსწრებული სიტყვის ცეცხლს...

ასეთ დიდს, მოსწრებულს, მოთამაშეს, მომღერალს და მოლექსე სასახლის ერს შეუძლებელი იყო მამიაც არ აეყოლია და, მართლა, როგორც ამბობენ, მამიამ 7 წლისამ დაიწყო ლექსების გამოთქმა. ის მალე დახელოვნდა ისე, რომ როცა არჩევანი და არადანი გაიმართებოდა, ორივე მხარე იმას ცდილობდა, მამია მათკენ ყოფილიყო. ნიმუშად მამიას ადრეული მოსწრებული სიტყვისა „მძალას“ მოყავს შემდეგი მაგალითი: ორ ძმას თავართქილაძეს, დიმიტრის და ოტიას, უყვარდათ პირველს შესანიშნავი ლამაზი ქალი

მაკოია და მეორეს ირინე. არჩევან-არადანში მამიას მხრისაკენ რეო-
დომიტრი, მაკოიას სატრფო—ჩინოვნიკი და მოწინააღმდეგე დასწო-
ოტია. როცა გაიმართეს ხმა მოლექსეებმა, მამიას მოწინააღმდეგე
პარტიამ გადაჰკრა რაღაც დომიტრის და გამოურია ლექსში:

ამას ამბობს ირინეო.

ეს რომ მამიამ გაიგონა, პასუხად შეუტია:

ირინემ თქვა: არ მეგონა,
თუ თქვენგან ეს ითქმებოდა,
მე რომ ბედი მქონებოდა,
მაკოია მერქმეოდა.

ე. ი. ლამაზი ვიქნებოდი და ჩინოვნიკის სატრფოო. ეს უკანასკნე-
ლი²⁵ „მე რომ ბედი მქონებოდა, მაკოია მერქმეოდა“ იმდენად მოე-
წონათ მამიასაგან, რომ დღემდის მამიას ძმობაში, როცა ბედს იწ-
ყველიან, ამ ლექსს ამოიოხრებენ გულიდან. მეც ამისათვის ვაძლევ
ადგილს მამიას ცხოვრების აღწერაში ამ თავისთავად უმნიშვნელო
ექსპრომტს.

წერა-კითხვა რომ ისწავლა მამიამ, ლექსების წერა დაიწყო.
ეს ასე იყო ყველგან საქართველოში და რატომ გურიისშიც ასე არ
უნდა მომხდარიყო? 1848 წელს, როცა მამია იყო 11 წლისა, იმან
მისწერა ბიძამის პეტრე დადიანს სახუმარო ლექსი, რომელშიც ის
სთხოვდა ძიას ერთ კარგ ცხენს. ამ ლექსის პასუხად ბიძამისმა გა-
მოუგზავნა ახალგაზრდა პოეტს ერთი მშვენიერი ლურჯა, ვექობ,
ერთადერთი სამწერლო გასამრჯელო, რომელიც ოდესმე მიუღია
განსვენებულს მთელი თავისი პოეზიისათვის.

1848 წ. მამია წაიყვანეს ოზურგეთს პოლკოვნიკ არსენიევთან,
„კორდონის ნაჩაღნიკთან“. ამ კაცს ჰყავდა ცოლად განათლებულ²⁶
ქალი და ამას უნდა ესწავლებინა მისთვის რუსული წერა-კითხვა.
ერთს თუ ორს წელში, რომელიც იმან გაატარა ამ ოჯახში, მამიამ
იმდენად საკმაოდ ისწავლა რუსული, რომ შეეძლო დაუბრკოლებლად
სასწავლებელში შესასვლელი გამოცდა დაეჭირა.

1851 წლის 1 იანვარს გაიხსნა ქუთაისში გიმნაზია და მამია
შევიდა ამ სასწავლებელში. ის აქ არ დარჩენილა დიდხანს, რომ
ღირდეს რამედ დაუწყო ჩხრეკა მის სკოლაში ცხოვრებას. სადღაც
კი მომიკრავს ყური: კარგად სწავლობდა, მაგრამ ყოფაქცევა არ
ჰქონდა კარგით.

მეორე თუ მესამე კლასში რომ იყო, მამია გაიყვანეს აქედან და გაგზავნეს ტფილისს, საცა ის უნდა შესულიყო სამხედრო სამსახურში.

III

მამიას ტფილისში წაყვანა.—მისი სამხედრო სამსახურში შესვლა.—სხვადასხვა ომებში ყოფნა.—მოგონებანი.—სამხედრო სამართალი.—მიტქმა-მოტქმა პროცესის გამო.

1851 წელს დავით გურიელს ესტუმრა მალთაყვას მაშინდელი კავკასიის მთავარმართებელი თავ. ვორონცოვი. მასპინძელმა გაუმართა დიდებულ სტუმარს ნამდვილი როსტევიანისებური ნადირობა, რომელსაც დაესწრო მთელი გურიის მაღალი საზოგადოება. მამია ამ შემთხვევის გამო წარუდგინეს მთავარმართებელს ჩვეულებრივად, ჩაქვურად გამოწყობილი.

ვორონცოვმა ისარგებლა ამ შემთხვევით, რომ მოენადირნა მთავრობისთვის დავით გურიელის გულიც. იმან სთხოვა გურიელს გაეგზავნა მასთან ტფილისში მისი პირმშო შვილი. დავითმა სიამოვნებით აღასრულა ეს სურვილი, მია უმეტეს, რომ ტფილისში ეგულებოდა თავისი დედის ნათესაობა, და 1853 წ. გაგზავნა ქალაქს.

მაგრამ მამიას მოსვლა იყო ტფილისში და თათრების ომის გამოცხადება, რომელმაც შეცვალა ჩვეულებრივი მდინარეობა საზოგადო ცხოვრებისა მთელს კავკასიაში. 1853 წ. 1 ნოემბერს ვორონცოვს მოუვიდა უმაღლესი მანიფესტი, რომლითაც გამოეცხადა იმპერიის ომი თათრებთან * და ამავე 1 ნოემბერს მამია განწესებულ იქნა გრენადერების პოლკში უნტერ-ოფიცრად.

გრენადერის პოლკს, რომელიც შეადგენდა ამ წელს ალექსანდრეპოლის რაზმის ნაწილს, მამია გაჰყვა ბრძოლის ველზე ოსმალეთში და სხვათა შორის ის გახდა მონაწილე ბაშკადიკლარის ბრძოლისა, საცა თავ. ვასილ ბებუთოვმა 19 ნოემბერს 9 ათასი კაცი დაამარცხა 37 ათასი მტრის ჯარი და დაირჩინა მტრის მთელი ბანაკი 24 ზარბაზნით.** მამია ამ დღეს ივანე მუხრანბატონის ხელქვეით ჯარში იმყოფებოდა.

შემდეგ, 1854 წელს (24 ივნისს), მამია იღებდა მონაწილეობას კიურუკ-დარას ბრძოლაში, საცა ალექსანდრეპოლის რაზმმა, რომელშიაც 20 ათასი კაცი იყო, იმავე ბებუთოვის თაოსნობით დაამარცხა თათრების 60 ათასიანი კორპუსი.

* იხ. Вилор. Воронцова, М. П. Щербянын. გვ. 296.

** იხ. „Кавказ и кавказская война, Романовскаго“ გვ. 161—168.

1855 წელს, მაისის თვედან სექტემბრამდე, მამია იყო ყარსის გარშემო დაბარგებულ ჯარის რიცხვში, მაგრამ ყარსის აღებას ვერ მოესწრო, რადგანაც 17 სექტემბერს, როცა ჩვენმა ჯარმა იერში შიიტანა ციხეზე, ის დაკრეს მარჯვენა ფეხში. შტუცერის ტყვიით და სამი თვე საავადმყოფოში იწვა.

ამბობენ, ამ ბრძოლის შემდეგ მამიას წიგნი გამოუგზავნია მამისათვის მისი კრილობის შესახებ დაწერილებით, და რომ ეჩვენებინა, რა გაცხარებული იყო ამ დღეს რუსებსა და თურქებს შორის, მოეწერა მისთვის: ერთმა რუსმა 12 იანიჩარი მოჰკლა ხიშტითო.

ეს რომ წაეკითხა, გურიელს ეთქვა:

— თათრის პური კი მიჭამია, მაგრამ ვენაცვალე მის (რუსის) ხიშტსო*.

1857 და 1859 წ. მამია ლეკის ოტრიადში იყო დიდოს საზოგადოებაში და ყოისუს მარჯვენა ნაპირზე. 1860 წ. ადაგუნის ოტრიადში, რომელსაც უნდა გაეყვანა გზა ეკატერინოდარიდან ზემო ადაგუნამდის. ამ წელს ჩვენს სალდათებს თოფების მაგიერ 35 ათასი ამერიკიდან მოტანილი ნაჯახები ეკავა ხელში და კრიდა გზას ხელუხლებელ ტყეში. პოეტისათვის არაფერი შეიღო საქმე იყო, ეს, მაგრამ სამსახურის მოთხოვნილება ასეთი იყო, და ისიც მორჩილებდა ამ მოთხოვნილებას.

აი ჩვენი საქმობა:

საზამთრო თივის ხმობა.

ტყის კრა, ზიდვა შეშისა,

შენება კარვებისა.—

წერდა პოეტი ადაგუნის რაზმში ყოფნაზე სატროფოსთან მიწერილ ლექსში, რომელსაც შესჩიოდა ღიმილით:

ნახე, შენსა მწერალსა

როგორ იმსახურებენ,

შენს ბულბულს, შენს მღერალსა

შეშას აჭიდვინებენ!

ამ რაზმში ყოფნის დროს მოცლილ მამიას ერთი რომანი გადაეღობა წინ. სადღაც, აულში თუ, არ ვიცი, სტანიცაში, მამიას მოეწონა ერთი „კანდიტერის“ მშვენიერი ცოლი. რასაკვირველია, ვეებერთელა „ატრიადში“ მამია მარტო არ იყო, რომლის გულში ლამაზ ქალს, რომელთანაც ყველას შეეძლო შესვლა სიტკბოების სასყიდლად, აღეგზნო სიყვარული, მაგრამ ლამაზმა ქალმა მაგიერის

* ილია ჭყონიასაგან გაგონილი.

გრძნობით დააჯილდოვებ მხოლოდ ჩვენი ახალგაზრდა პოდპორუჩიკი. რაც იყო და არ იყო იმათ შორის, ეს იმათი საიდუმლოებაა, მხოლოდ ეს კია, რომ ერთხელ, როდესაც ესენი ოთახში იყვნენ და ეალერსებოდნენ ერთმანეთს, შეუცვივდა იმათ ყირიმის პოლკის ორი ოფიცერი, რომელთაგან ერთი იყო გვარად ს—კი. მამიამ ეს იუკადრისა და სილა შემოჰკრა. ამის გამო მეორე დღეს გაიმართა დუელი, მაგრამ ს—კიმ, დუელის ადგილზე მოსვლის მაგიერ, ბოდიში გამოგზავნა და, ორივეს საბედნიეროდ, ყველაფერი მშვიდობიანად გათავდა.

პოლკში მამია ყველასგან საყვარელი ოფიცერი იყო, ყველასთან ზრდილი, თავაზიანი. ერთხელ სევერსკის პოლკის ესკადრონის კომანდირმა ჩერნიშევ-კრუგლიკოვმა იმას ხმალი მოუწონა.

— ფეშქეშ!—უთხრა პასუხად მამიამ და იქვე მიართვა იმას მამისეული ძვირფასი ხმალი.

დიღხანს არ გაუფლია ამის შემდეგ, მამიას გზაზე ცხენი დაუდგა, მაგრამ ჩერნიშევმა, რომელსაც მარქათად „ზავოდის“ ცხენები მოჰყავდა, ნაცვალი არ მიაგო, არ ათხოვაო,—გვიამბო ბებურ ბებურიშვილმა, მამიას იმ, დროინდელმა ამხანაგმა.

როცა ადაგუნის ოტრიადიდან დაბრუნდა ჩვენი ჯარი, მამიამ სამსახურს თავი დაანება. რაც იმას მამა მოუკვდა—ეს იყო 1856 წელს—იმას თანდათან გული აუცრუვდა სამხედრო სამსახურზე. მის ნამსახურებით სიაში ვკითხულობთ: 1858 წელს 28 დღით იყო დათხოვნილი შინ და დარჩა 6 თვე, და 15 დღეო; 1859 წ. თოთხმეტის დღის მაგიერ ერთი თვე და 5 დღე დარჩაო; 1860 წ. 28 დღით იყო დათხოვნილი და 5 თვე და 17 დღე დაიგვიანაო. იმას სულ შინ უთქმიდა გული ყოფნას. ჯერ ადაგუნის ოტრიადი საქმეში იყო, რომ ის სწერდა დედამისს აბინიდან: „ხვალ ზევით, ანუ ზევ (ასე სჯობს რომ ვსთქვათ, რა მექართლელება ნეტაი სწორედ გურულს) მივდივართ გზის საკეთებლად ზღვისკენ და ასე მგონია, თქვენ გიახლოვდებით, როცა ზღვას ვნახავ, რალაც სიამოვნებასა ვგრძნობ და თითქოს ვყნოსავ ჩემი სამშობლოს ჰაერს. მალთაყვა, იქაური დროს გატარება, შველი, ირმები, მიმინოები, ლაქოები, ხუმრობა, სიცილი, თამაში, მხიარულება დახტიან ჩემს თვალწინ, რაგორც აჩრდილი. დაფიქრებული ამებზედ არა ერთხელ ამოვიოხრებ ხოლმე მწარედ, გარნა ის ოხვრა ბევრად უტკბესია ზოგიერთს ძალით გამოძახებულს სიცილზედ“. * ასე იცის იმ აღზრდამ, რომელზედაც

* წერილი 29 ივლ

ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ. მამია სულ შინისაკენ იწევდა არა მხოლოდ იმ წმინდა გრძნობით აღვსილი, რომლითაც სამშობლო ადგილი ძვირფასია ყველასთვის, არამედ უფრო იმიტომ, რომ იმას გრჩინა იმ საზოგადოებაში ლაციცობა, რომელშიაც გაატარა თავისი სიყმაწვილე.

1861 წლიდან უკანასკნელი ომის მოახლოებამდის მამია სამსახურს გარეშე იყო. მხოლოდ ერთხელ, 1864 წელს, ის ახლდა გენერალ-ადიუტანტს შირსკის, როდესაც ეს წავიდა დასავლეთი კავკასიის დასამორჩილებლად და ამის გამო უმაღლესი ბრძანებით იგი ცნობილ იქნა შტაბს-კაპიტნად სამსახურს გარეშე.

1876 წელს ის ხელახლა შევიდა სამხედრო სამსახურში იმ ცხენოსანთა პოლკში, რომელიც ებარვა ქუთაისს და რომელსაც სახელად ერქვა ძნელად სათარგმნი *конно-иррегулярный полк*. როცა ამის შემდეგ ატყდა თათრის ომი, მამია დანიშნეს გურიის ქვეითა დრუჟინის—რიცხვით მესამის—კომანდირად. ეს იყო 17 აპრ. 1877 წ.

ამ დღიდან დაწყებული, სანამ ომი არ გათავდებოდა, მამია და მისი დრუჟინა ბედის მონახევრე იყო ქობულეთის რაზმისა. მუხა-ესტატეს, ხუცუბანს, სამებას, ციხისძირს ამ დრუჟინის გამარჯვების დღეებიც უნახავს და დამარცხების საათებიც უგლოვია.

1878 წ. 17 ნოემბერს დრუჟინა დაიშალა და მამია, ამ უამად უკვე კაპიტანი, ისევ დაუბრუნდა „კონნო-ირრეგულიარნი პოლკს“, რომელშიაც ის იმყოფებოდა 1884 წლამდის. ამ წლის 5 თებერვალს ეს პოლკი გადაკეთდა დივიზიონად და მამია იქნა შერიცხული არმიის კავალერიის „ზაპასში“. ამით სამუდამოდ მოელო ბოლო მის სამსახურს.

მისი სამსახურის დასასრული ლამის მისდა საუბედუროდ და სასირცხვოდ გათავდა. 4 აპრ. 1880 წ. მამია მისცეს სისხლის სამართალში სხვადასხვა ბოროტმოქმედებათა გამო, რომელიც იმას ვითომ უნდა ჩაედინოს იმ დროს, როდესაც ის იყო დრუჟინის კომანდირად. მას ბრალდებოდა: უფლების გადამეტება; მილიციონერების უკანონოდ და ანგაარებით შინ დათხოვნა; ანგაარებითვე და პირადი სარგებლობისათვის ოფიციალურ დოკუმენტებში ტყუილი ცნობების ჩაწერა; იმავე მიზეზების გამო სამსახურის დოკუმენტების შედგენა უკანა რიცხვებით; სახაზინო ფულების მითვისება; მის ხელქვეითთაგან ჯამაგირის დაჭერა; უსაქმობა; ვადის მოსვლამდის ფულების გაცემა და ჯილდოებზე უსაფუძვლოდ წარდგენა.

მისდა საბედნიეროდ, დროებითმა სამხედრო სასამართლომ, რომელიც იჯდა ოზურგეთს, მამია გაამართლა ამ ბრალდებისაგან და ხელმწიფე იმპერატორმა ეს განაჩენი დაამტკიცა 1881 წ. იანვრის 5-ს.

6. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

თავის დროზე საზოგადოებაში დიდი მითქმა-მოთქმა იყო ნამიას პროცესის გამო.

დრუჟინის ფულს ხარჯავდა თუ თავისას, ეს კია, რომ მამიას ყოველდღე გამოუღვეელი წვეულება ჰქონდა და უზომოდ ღვინის სმა ოზურგეთში. „სასტუმროში ტიკებით შეატანინებდა ღვინოს და თუ არ დალევდნენ წვეულნი, გულმოსული მივარდებოდა ტიკებს და ხანჯლით აკრიდაო“, — მითხრა მირიან ჭყონიამ.

მისმა შვილმა ილიამ ამას დასძინა: ერთხელ, ომის დროს, მამია ჩამოვიდა ქუთაისს და მე წავედი მის სანახავად „კოლხიდის“ სასტუმროში, საცა ის იყო ჩამომხტარი. სანამ თორმეტი საათი არ შესრულდა, მე ის ვერ ვნახე, რადგანაც მანამდის ეძინა. რომ შევედი და საღამოს შემდეგ ომის ამბები მოვიუბნეთ ცოტაოდნად, მამია წამოდგა საჯდომიდან, ხელები ზურგს უკან დაიწყო და მოჰყვა ოთახში კუთხიდან კუთხემდე სიარულს ამ სიტყვებით:

აწ განსდის მილი ღვინისა,
სმა იყო დილით ცისკრამდის.

— ეს ხომ ომის შემდეგაც მოესწრება, ბატონო, — ვუთხარი მე.

— არა, სმამ პირველი საქმეა, — მიპასუხა მამიამ ჩვეულებრივად თავის დაწევით და სათვალეს ზემოთ გადმოხედვით.

IV

მამია ტფილისის საზოგადოებაში. — მისი ქორწინება და განქორწინება.

მამიას ნამსახურებთმა სიამ ერთობ აჩქარებული ნაბიჯით გადმოგვიყვანა 1853 წლიდან 1884 წლამდის და ბევრი რამ დაგვატოვებინა უკან საჭირო და საინტერესო მისი ბიოგრაფიისათვის. ჩვენ ამის გამო ისევ უკან უნდა დავბრუნდეთ იმ დროებისაკენ, როცა მამია პირველად ჩამოვიდა საქართველოს დედაქალაქში.

მამია ჩამოვიდა ტფილისში იმ დროს, როცა, პოლონსკის თქმისა არ იყოს, ქალაქში გათენდა „პირველი დღე შემოქმედებისა“ ქართული სცენისა და მწერლობისათვის. პირველი ქართული წარმოდგენა გაიმართა ტფილისში 2 იანვარს 1850 წელსა და პირველი № „ცისკრისა“ გამოიკა იანვარს 1852 წ. ვორონცოვის ხელში ქართველი საზოგადოების სულიერ ავლადიდებას, რომელსაც აქამდის გზა არ ჰქონდა გაკაფული მომავალ მოდგმათემდი, ამას იქით ფართო გზა მიეცა, რომელზედაც თითქმის-თითოდ გამჰოქონდა მაშინდელ ქართველს ვის კომედია, ვის მოთხრობა, ვის ისტორიულ ამბები

* იხ. „ვეფხისტყაოსნის“ (საწელგამის გამოც.) 1552 სტროფის ორი უკანა-კენელი სტრიქონი და შედარებით ამ ლექსს. — ს. ც.

და ცოტ-ცოტად, შეუნიშნავად უკეთდებოდა ბალაყარი ახალ ქართულ მწერლობას. მომავალი ავტორი „პოეტისა და ჩვენების“, ამ ჟამად ნორჩი და სუსხით სავსე, ყოველ ახალი შთაბეჭდილებისათვის მზად ყოფილი შემოვიდა ამ ახლადგალვიძებულ საზოგადოებაში, საცა ქართული ენისა და სცენის სიყვარულის ხმა გაისმა პირველად და ეს სიყვარული სამშობლოს საქმეთა გულში ღრმად ჩაიჭდია.

მაგრამ ტფილისში იმას, როგორც ვნახეთ, დიდხანს არ ხვდენია ყოფნა, რადგანაც სამსახურის მოთხოვნებამ წაიყვანა იგი ბრძოლის ველზე. აქ კარვის ქვეშ ამოიდგა იმან პირველად პოეტური ხმა, ჩვენამდის მოღწეული. აქ არის დაწერილი პირველი მისი ლექსები „ფარვანა“, „ჯაბას“, „სატრფოსადმი“.

ბანაკში ცხოვრება, სავსე ნაკლულევანებითა, არ იყო ფუფუნებით აღზრდულ მამოასათვის მოკენჭრლი სიამოვნებით და იგი ზშირის „ოტპუსკებით“ ეძიებდა შინ გურიაში, ან ქუთაის-ტფილისში კმაყოფილებას და საზოგადოების ცხოვრებაში გართვას. საზოგადოებაც დიდ სიამოვნებას ჰპოებდა მის სიახლოვეში. როცა მამია პირველად დაბრუნდა გურიაში პოდპორუჩიკის მუნდირით, მამამისმა დაახვედრა იმას ორპირში ორას-სამასი ცხენოსანი კაცი, რომელთაგან ბატონიშვილს ვინ კალთაზე კოცნიდა, ვინ ხელებზე, ვინ მკერდზე*.

1861 წლიდან, ე. ი. იმ დროიდან, როდესაც მამიამ თავი გაანება სამხედრო სამსახურს, 1870 წლამდის ის ცხოვრობდა ხან თავის მამულში, გურიას, და ხან ქუთაის-ტფილისში, უფრო მომეტებულად კი ტფილისში. თუ სადმე კიდევ გაიგონებდა კაცის ყური საქართველოს მაჯისცემას, თუ სადმე ყმაწვილი კაც, დაწინაურების მოცადინე და ცნობისმოყვარე, შეეყრებოდა სადმე კმაყოფილების წყაროს—მამია დარწმუნებულ იყო—ეს უნდა ყოფილიყო ისევე მტკვრის პირად, ძველთაგან ძველს საქართველოს დედაქალაქში, და ისიც გაერთო ქალაქის ცხოვრებაში.

ტფილისის საზოგადოებასთან დაახლოება მამიას არ გასჭირვებია. გურიის მთავრის ჩამომავალი, ორბელიანთა ნათესავი, ახალგაზრდა, ლამაზი პორუჩიკი, რომელსაც მოსწრებული სიტყვა-პასუხი ჰქონდა და პოეტური ნიკის შარავანდედი შნოს აძლევდა, მამია მისგლისათანავე შეიქნა ქალაქის მაღალი საზოგადოების საყვარელ წევრად. „ცისკარში“** დაბეჭდილი მისი ლექსებით მამია გახდა შინა-

* მირიან ჭყონიასაგან განაგონი.

** იხ. „ცისკარი“ 1860 წლ. 1 და 6.

კაცად იმ იშვიათ მწერალთა რიცხვს შორისაც, რომელნიც იღვწოდნენ იმ დროს ჩვენს სამწერლო ასპარეზზე.

როცა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე დაინიშნა კავკასიის მთავარმართებლად და ტფილისში დაიწყო დიდი მთავრის შესანიშნავი ბალები, მამია გამოჩნდა ამ ბალებში საუცხოო ტანისამოსით. მაშინ, როდესაც სასახლის დარბაზები ამ ბალების დროს აკრელებული იყო ორდენებით და ოქროქსოვილის ფერად-ფერადო ტანისამოსით, მამია გაჩნდა ამ ბალებში სადად ჩაცმული, იმერული შავი ჩოხით და თეთრი ახალუხით, რომელსაც წელზე მხოლოდ შავი ქაშარი ერტყა და შავივე სატევარი.

ამ გზაზე დამდგარ ახალგაზრდა მამიას შორი გზა არ ჰქონდა გასავლელი, რომ სიძე გაჩნდარიყო. ბევრს აენტო გულში მამიას სიყვარული, მაგრამ მალე მამიას გული მიიტაცა ერთმა მშვენიერმა ახალგაზრდა ქალმა, რომელთანაც ბედისაგან განზრახული ჰქონდა მას ცოლქმრობის კავშირი. ეს იყო თავადის ყორხმაზ მელიქოვის ასული მარიამ, ქალი ზრდილი, მშვენიერი მოთამაშე, მშვენიერი მომღერალი, ფორტეპიანოს მშვენიერი დამკვრელი, რომელსაც თაყვანისმცემელთა გუნდი თავს დასტრიალებდა და ხელს სთხოვდა, სვანეთის მთავრის შვილის ალ. დადეშქელიანიდან დაწყებული. მამია არ იყო ამის შესაფერი პარტია. ის თავის დღეში არ ყოფილა ისე დახელოვნებული ევროპიელი კავალერი, ნაყოფი საფრანგეთის განათლებისა, რომელიც სულ იმას ფიქრობს, ქალს რით ასიამოვნოს, ან როგორ მიუხვდეს და აუსრულოს უმცირესი მისი წადილი, სანამ ეს წადილი ჯერ კიდევ იმის პირისაგან არ ამოსულა. მამია უფრო „ვეფხისტყაოსნის“ ქვეყნის ჩამონათალი იყო, — ან მეტისმეტად თავდაპერილი, გულჩახვეული და წარბებშეკრული, ან წრეს გადასულად ნომლხენი და მღქეიფე, რომლისთვისაც, საუბედუროდ, ლხინი და შექცევა ხშირად სინონიმი იყო სმისა და „მძვინვარების“.

მაგრამ ბედისწერის ბრძანება აღსრულდა და მამიამ ჯვარი დაიწერა მელიქოვის ქალზე 1868 წელს. გვირგვინის კურთხევაზე მის დედ-მამად იყვნენ გურიის მთავრის ასული ტერეზია დადიანისა* და გრიგოლ დიმიტრის-ძე ორბელიანი.

საუბედუროდ, პირველ დღეებიდანვე აღმოჩნდა, რომ მამია და მისი ცოლი მართლა არ იყვნენ ერთმანეთისთვის გაჩენილნი...

სრული ორი წელიწადი არ გაგრძელებულა მამიას ოჯახის ბედნიერება. ცოლ-ქმარი განშორდნენ ერთმანეთს და რამდენისამეხნის შემდეგ სრულიად განქორწინდნენ...

* გრ. დადიანის მეუღლე — გურიელის ქალი. — ს. კ.

მამიას მარტოობა სულისა.—ღვინო, მკურნალი სიმწარისა. უწესო ცხოვრება.—
სხვადასხვა წვრილმანები მამიას ცხოვრებიდან. მამიას სურათი.

ამას იქით იმდენ ნაცნობ-მეგობრებში და ნათესავეებში, რამდენიც ჰყავდა მამიას, ის გრძნობდა თავის თავს სრულებით დაობლებულად. ცოლთან ერთად მას დაეკარგა შვილიც, ერთადერთი მისი იმედი კახაბერი, ერთსახელი მისი „ღვთაების—კახაბერის, სხვა კაციისა“,—რომელიც დედის ალერსს და მზრუნველობას ვერ „წაგლიჯა“ მისმა სიყვარულმა და ამან უფრო გააორკეცა მისი მწუხარება. მამია დარჩა მარტოდმარტო, როგორც ის დემონი, „ზეციდან წყრომით გადმოვდებული“, რომელიც—სიტყვაზე—ამ დროს მამიამ შეიყვარა, ვით სურათი, გამომხატველი მისი „უამურის“ მდგომარეობისა და როგორც დემონი დაბორჯვიდა ის „უმიზნოდ“ და „უნავთსაყუდროდ“, არა მპოვნელი არსად სულიერი სიმშვიდისა და ქეშმარიტის სიამოვნების, ხან ტფილისს, ხან ქუთაისს, ხან ფოთს, ხან ოზურგეთს და ხან ლესა-მალთაყვას. მის ლექსთა კრებიდან და კერძო წერილებიდან ჩანს, რომ სიყვარულს და ფუფუნებას დაჩვეული ბატონიშვილი ამ ხანებში სრულებით სასოწარკვეთილი იყო. იმას თითქო ქვეყანა ჩამოსცლოდა და ქვეყანაზე ერთს თუ ორს შერჩენოდა მისდამი რწმენა და სიყვარული.

ერთ წიგნში ჯაბასთან, რომელსაც, სამწუხაროდ, თარიღი არა აქვს დასმული, მამია სწერს თავის ძმას:

„როდესაც გული დამიმწუხრდება ხოლმე, რაიცა, შენ კარგად იცი, ძლიერ ხშირად შეიძლება მომიხდეს, არა თუ იმისთვის, რომ ბედი ჩემი აწყობდეს მარადის ხავერდიან ბილიკებს ჩემთვის, არამედ სიზაგრისა გამო ჩემის ხასიათისა,--მაშინვე შენ მომაგონდები!

„როცა დავრწმუნდები, როგორათაც მაკკიაველი, რომ ყოველი კაცი ბილწია, უსინდისო და ჰადლეცი, რომ ისინი ღირსნი არიან მხოლოდ ზიზღისა და შეფუთხების, რომ არ არის სინიდისი ხალხში და ქეშმარიტი განწყობილება და რომ ამაებისათვის საჭიროა მეტად კარგი კაცი, არ ვიცი, რა მიზეზისა გამო, წარმომიდგები შენ.

„როცა ვფიქრობ, რომ ვარ მარტოდ-მარტო ამ სოფელში, შეუპოვარი უსიამოვნებისა და გარემოებებისა, ცივი, ამპარტავანი, უშიშარი და უკანასკნელ, გამბედავი თავხედობამდის, მხოლოდ, გაუცნობელი, უამხანაგო, უმეგობრო,—ამ დროშიაც მაგონდები შენ, ჩემო ჯერ კიდევ მეგობარო. ოჰ, ჩემო ჯაბა, ნეტავი ყოველი კაცი

შენ მოგგავდეს, რომ სასიამოვნო გახდეს ცხოვრება ამ წუთისოფელში* *.

თავის რძალს, ელეონორას, მამია სწერს:

ჩემსა უამურს, დამახინჯებულს ბედს თუ შეხარბდეს
ორის დღით ჩემი მოძმეთა შორის ქვეყნად ცხოვრება,

.....
გაფიცებ, დაო, თუ რომ კვლავაც გწამს მამათა ღმერთი,
ტკბილ მოგონებით შენ ერთს მაინც ნუ დაგავიწყდები.

„თუ ღმერთი გრწამდეს, ელეონორა, შენ და შენს ქმარს გიყვარდეთ მაინც ყოველთვის, ნუ შემადულებთ მთელს ადამიანობას ნუ შემიყვანთ სრულ სასოწარკვეთილებაში.“ **

როდესაც კაცი ამ მდგომარეობაში ჩავარდება, მისი ბედნიერების დაბრუნება როგორ უნდა, თუნდ ერთის წამით, ამას ჩვენ შირხაჯანის ეპიტაფია გვამცნევს. მამიამ დაიწყო სმა, რომ ყოველი მისი სიმწარე ღვინოში დაეღუპა. ის უმღეროდა ღვინოს:

ღვინოა ერთი მოყვარე
გაჭირვებულის ხალხისო,
გულს დარდის გადამფანტველი,
მომალხენელი საწყლისო.

ბედკრულის ნუგეშმცემელი,
სნეულის გამკურნველიო,
ნიჭია სწორედ ზეცისა,
უღირსთა დამსაჯველიო.

მამია სვამდა ღვინოს უზომოდ, ყოველთვის და ყოველგან, საცა კი შეეძლო ან შეესწრებოდა,—სვამდა შინ, ნაცნობ-მეგობრებთან, სასტუმროებში, რესტორანებში, დუქნებში, ბნელსა და ნოტიოს სარდაფებში. როგორც ალფრედ მიუსემ, საყვარლისაგან ხელაღებულმა, მამიამაც მისცა თავი ალკოჰოლს და ნელ-ნელა ყოველდღიური ხანგრძლივის სმით თავი მოიწამლა და დაღუპა, თავისი ძლიერი ნიჭებულება.

უწესო ცხოვრებამ, სასტუმროებსა და რესტორანებში გამოუღვევლმა ლხინმა და ლოთობამ მამიას ყოველი წყარო გაუშრეს ცხოვრებისა და ის ჩავარდა გადაუხდელს ვალში და უფულობაში. მე ის მინახავს ქუთაისში ჯერ საუკეთესო სასტუმრო

* წერილი უთარილოა.

** წერილი უთარი ლა.

„კოლხიდაში“ მცხოვრებად, მერე უფრო დაბალი ხარისხის სასტუმრო „ბათუმში“ და შემდეგ ადანაიას რესტორანში, ან, უფრო პირდაპირ რომ ვთქვათ, ადანაიას დუქანში, და ბოლოს კი ერთს რაღაც სოროში, რიონის პირად, ვიღაც ბაბალე დედაქაცთან, რომელიც ოდესმე დადიან-გურიელების ნამსახური ყოფილა, საცა არც გზა იყო, არც სინათლე, არც საკმაო ჰაერი. ფული იმას არ ჰქონდა. გოფმანი, მამიაზე უფრო მემთვრალე, წერს ერთს ადგილზე თავის დღიურში: ამ დილას სერთუკი გავყიდე და სასადილო ფული ამოვიგეო. მამიასაც შეეძლო დაეწერა ამის მსგავსად, დღიურის წერის თავი რომ ჰქონოდა...

ერთ დიდ კაცს, შორეულ შის ნათესავს და მგოსანს, ის სწერდა 1889 წ. 8 მარტს:

სულ მდიდარო,
გულ-კლდე მყარო,
ერთგულთ ქედო,
მტერთა ზარო,
ხან ტკბილ-წყარო,
სმენის ქნარო,
და ხან მჭვრეტთა
შესაზარო,
ქვეყნის მზარო,
მოსახმარო,
მითხარ, ვის უნდ
შეგადარო?
მეტი აღარ
გამამწარო,
ახლა უნდა
მომეხმარო.

დახმარება იმას სულ მუდამ სჭირდებოდა, რადგანაც სასტუმროებში ცხოვრებას დიდძალი ფული უნდოდა. მირიან ჭყონიას უკითხავს ერთხელ გიორგი კილაძისთვის, რომელსაც სასტუმრო „კოლხიდა“ ეჭირა.

— გიორგი, მამია ფულებს გაძლევს?

— არაფერია, ბატონო, მამიასთან ფულები არ დამეკარგება ლექსებში გამომიბრისო, — უპასუხნია ხუმრობით სასტუმროს პატრონს.

„ბათუმი“ რომ დაიწვა 1883 წელს, მამია იქ იდგა, მაგრამ საშუალება არ ჰქონდა სხვაგან გადასულიყო და სასტუმროს ნანგრევის ზემო სართულში გამოაკეთებინა ორი ოთახი და იქ დადგა, „რო-

გორც ორბი, კოშკის მწვერვალზე დაბუდებული“, როგორც ამბობ-
დნენ მაშინ.

— „ბათუმის“ ნანგრევზე ვდგევარ და „კოლხიდის“ დიდებას
შევეყურებო, — ამბობდა ის იმ დროს რუსულად, ოხუნჯობის კილოზე.
(ეს ორი სასტუმრო ერთმანეთის პირდაპირ იყო).

მამია არ იყო მოსწრებული სიტყვის კაცი. გურული იმის მე-
ტი სხვა არც მინახავს, რომ მახვილი მოლაპარაკე არ ყოფილიყოს.
იმის ნათქვამად გაშიგონია მხოლოდ ეს ორი ექსპრომტი: ერთ დარ-
ბაისელ საზოგადოებაში ერთი მშვენიერი ახალგაზრდა ქალი, დიდი
გვარის შვილი ბ. შ., * დიდხანს ლაპარაკობდა თავ. თათარხან-
დადეშკელიანზე, იქ მყოფმა მამიამ დიდხანს უგდო ყური იმას და,
რომ არ გაათავა ბანოეანმა ლაპარაკი, წაიდუდუნა თავისთვის, მაგ-
რამ ისე, რომ სხვებსაც გააგონა:

სულ თათარხან,
სულ თათარხან,
ჩვენც ხანდახან,
ჩვენც ხანდახან!

მეორე ექსპრომტი მამიასი შეეხება ქუთაისის ცნობილ ავტო-
მედონს მელიას.

მამიას ფული ჰქონია ამ პატიოსანი კაცის—ალბათ, ფაეტონის
ქირა იქნებოდა, — და ერთ დილას შესულა მასთან იმ განზრახვით,
რომ ეთხოვა. დაენახა შემომავალი მელია თუ არა, მამიას დაუსწ-
რია მისთვის:

შენ რომ გინდა, მელია,
იგი შემომელიაო.

სწორედ იმგვარად, რაგვარადაც აკაკი წერეთელს უთქვამს ანდრია
კაპანაძისათვის, როცა იმას ერთ დილას ფულები უთხოვია პოე-
ტისთვის:

ჩემო ძმაო ანდრია,
ფულის თხოვა ადრეაო.

მუსაიფში მამია ერთ რასმე ისეთს გამოკრავდა, რომ ლურსმა-
ნივით ჩაასობდა თქვენს ხსოვნაში.

ერთხელ ინგლისის მინისტრებზე ჰქონდათ სადღაც ლაპარაკი
და ვილაც ყმაწვილი კაცი, გლადსტონის თაყვანისმცემელი, აღტა-

* ბაბო შარვაშიძე—ს. ც.

ცებით აქებდა ამ მშინდელ პირველ მინისტრს. ეს რომ მამიამ გაიგონა, შეუტია იმას:

— ყმაწვილო, ნუ გეწყინება, და მაგ შენს გლადსტონს სალიუს ბერი როზგს დაჰკრავს.

ერთხელაც ვილაც ქალი ამტკიცებდა: თუ ქმრის მოღალატე ქალი საგინებელი არის, ცოლის მოღალატე კაციც თანასწორ უნდა საგინებელი იყოსო.

— უკაცრავად, ბატონო, — უპასუხა მამიამ, — ეს ასე არ უნდა იყოს, იმიტომ რომ კაცს გააქვს ტალახი სახლიდან და ქალს შემოაქვსო.

სერბიის ომი რომ ატყდა და ჩერნიაევი წავიდა თავისი დობროვოლცებით თათრის წინააღმდეგ, მამიამ თქვა:

— ჩერნიაევი... ჩერნიაევი... რა უნდა გააკეთოს ჩერნიაევმა? წამოვა იქიდან გინმე (აქ წარბი უნდა შეიკრათ და პრტყლად და გრძლად უნდა იკითხოთ) აბ-დულ ქე-რიმ მუ-ქთარ ფა-შა და მტვერს აადენს მის პატარა ჯარსაო.

საჯარო ლაპარაკში მამიას არასოდეს თავი არ გამოუჩენია, როგორც არ გამოუჩენია მას თავი არავითარ ჩვენს საზოგადო საქმეში.

ნადიმებსა და წვეულებებში ის, ლაპარაკის მაგიერ, სმას უფრო შეექცეოდა. ერთს ამ შექცევაში ქუთაისს, პლატონ ჩხეიძის ქორწილზე, იმას მოუვიდა უსიამოვნება ბესარიონ დგებუაძესთან და ამ ორთა ისე მძიმედ დაჰკრეს ერთმანეთი, რომ მამია ტახტრევანით წაიღეს შინ და რამდენიმე თვე ლოგინად იწვა.

მეორეჯერ იმას მოუვიდა უსიამოვნება, სუფრაზედვე, ვილაც ქ-სთან. ამ უკანასკნელს სიტყვა შეებრუნებინა დმისათვის ლაპარაკში და ეს სწყენია მამიას, ძალზე შეზარხოშებულს.

— როგორ მიბედავ, ყაძახო, ლაპარაკს, მე გურიელი ვარ, შენი ბატონი, ხელზე მაკოცეო, — უთქვამს იმას და გაუშვერია მისთვის ხელი.

— ნურას უკაცრავად, ბატონო, მე გურიელობით არ გცემ პატივს, მე იმიტომ გველები თავს, რომ კარგი კაცი მგონიხარ, კარგი მამის შვილი და, თუ შენ ამას არ გრძნობ, მე თქვენთან ყოფნა არც კი მსურსო.

რაც უფრო ხანში შედიოდა მამია, იმას სმის სურვილი თანდათან ემატებოდა.

უკანასკნელ ხანებში იმისთვის საკმაო იყო ერთი ბოთლი, ბოთლნახევარი, რომ იმისთვის ფეხებს ეღალატნა.

შესახედავად ჩემი დროის მამია არ ჰგავდა იმ მამიას, რომლის სურათიც არის მოქცეული ზმ წიგნში,* ამ რამდენიმე წლის წინათ, როცა საფრანგეთში მოდად შემოიღეს გაზეთებმა პორტრეტები- instantané, მამიას შესახებ შემდეგი შენიშვნა ჩამიწერია ჩემს სამახ- სოვრო წიგნში:

ჩემი დროის მამია საბერძნეთის იმ მწერალს ჰგავს, რომელიც იმ ზომამდის ხმელი და დაღეული იყო, რომ სულ მუდამ ტყვიას ატარებდა ჯიბეში, ქარმა არ წამიღოსო. მის გარეგნობას შეადგენდნენ: ტანი საშუალი; პირისახე წვეტიანი, ჩავარდნილი შავი- ლოყებით; ქედი ოდნავ დახრილი, თითქო დამძიმებული შავი და ხუჭუჭა გრუხა თმისაგან, რომელიც მამიას ისეთივე აქვს, როგორც მის ძმებს; თვალები ძალზე წამოწეული, რომელიც ხშირად ლურჯ პენსნეს ზემოთ გადმობლვერის მასთან მოლაპარაკეს; მკლავები ჩე- რიასაგით გამხმრები; ხელები სულ მუდამ გაცრცილი, თითები კარგა ლამაზად შენახული, ვეებერთელა ფრჩხილები ნეკზე და ცერ- ხე; ხმა სუსტი, როცა ლაპარაკობს, გასაოცრად ძლიერი, როცა კითხულობს. ჩვეულებრივი მისი ყესტია ლაპარაკის დროს მარჯვენა ხელის ჩამოსმა წვერზე და ტუჩებზე. მის ლაპარაკს რომ დააკვირ- დები, არ შეიძლება არ შენიშნო, რომ მამია ორ ფრაზას ისე ვერ იტყვის, რომ შიგ „თქმა არ უნდა“ არ გაურიოს. თუ გინდათ არ შეაწუხოთ, სასაცილოს ნურას ეტყვით, რადგანაც სიცილის დროს იმას ყოველთვის ხველა უტყდება. საათს და პორტმონეს ნუ კითხ- ხავთ, ნურც პორტ-სიგარს. თუთუნი იმას დაკმუჭნილს ქალაღში უღვეს და წალების ყელში აქვს ჩაკვეტებული“.

ოჯახის უბედურებამ და მთვრალობამ ისეთგვარად დასცეს მამია ზნეობითად, რომ მას აქეთ, რაც თავის ცოლს გაეყარა, მამიას ერთი გახარებული დღე არ უნახავს სიკვდილამდის, ამ უბედურების ბრალი იყო, თუ მისი ცხოვრების საზოგადო პირო- ბათა მიმდინარეობის, ეს კია, რომ მამიას მნიშვნელობა საზოგა- დოებაში მის შესაფერი არ იყო ერთი დღეც არსად შეხვედრია, საცა შესძლებოდა გამოეჩინა თავი სრული პიროვნების მექონ ვაყ- კაცად, როგორც დამოუკიდებელს, დაუჩაგვრელს და გულმბაღალ წევრს საზოგადოებისა, საშუალ რომლისა ცხოვრობდა.

VI

მამია როგორც მწერალი.—მისი ნიჭებულება, შინაარსი და ფორმა მამიას პოე- ზიისა.—სხვადასხვა შენიშვნები.—საზოგადო დასკვნა.—მამიას აზრი გიორგი წე- რეთელზე.—ვეფხისტყაოსნის განმარტება.

მამიას ნაწერების დაწვრილებით გარჩევა ჩემს მოვალეობას არ შეადგენს, რადგანაც მე ბიოგრაფიის შემდგენელი ვარ, მკითხვე-

* იგულისხმება 1897 წ. გამოცემული მამიას თხზულებათა კრებული.—ს. ც.

ლისათვის ამბების მომაქუჩებელი, და არა მკითხველის წინამძღო-
ლი და მოძღვარი, თავაწეული მსაჯული მწერალთა და სამწერლო
მიმართულებათა.

ნაწერების შაგიერ მე უფრო მწერალზე ვილაპარაკებ.

მამია იმ მწერალთა რიცხვს ეკუთვნის, რომელნიც მისი დროის
მკითხველთ უფრო მოსწონთ, ვიდრე სხვა დროის ჩამომავალთა.
ათასში ათი მწერალი არ არის, რომელზედაც ეს არ ითქმოდეს,
მაგრამ თუ მამიას შესახებ ვიმეორებთ ამას, ეს იმიტომ, რომ მამია
იყო შესანიშნავი მკითხველი ქართული ლექსებისა, ისეთი, რომლის
მსგავსი ჯერ არ უნახავს ჩვენს სცენას და ამ კითხვის მომაჯადოე-
ბელი გავლენის ქვეშ სჯიდა მამიას თანამედროვე საზოგადოება მის
ლექსებზე. ტფილისში და ქუთაისში—ამ ჩვენი ქვეყნის პეტერბურგსა
და მოსკოვს,—საცა იბადება ჩვენი მწერლების სამწერლო რეპუტა-
ცია, მამიას არა ერთხელ წაუკითხავს საჯაროდ მისი თუ სხვისი ლექ-
სები და ეს მშვენიერ კითხვა უნოს და აზრს აძლევდა თვით ყვე-
ლაზე უფრო უმნიშვნელოსა და უაზრო მის ლექსებს. მგონი, ნიკო-
ლაძის ნაწერია თუ ნათქვამი: „მამიას ნათარგმნი დემონი ჩვენ იმი-
ტომ მოვიწონეთ, რომ თვითონ მამიამ წაგვიკითხა ეს თარგმანიო“.
როცა მისი კითხვის ხსოვნა გაქრება მის თანამედროვე ნაცნობ-მკი-
თხველებთან ერთად, მისი ნაწერებიც იკლებენ. რომელ ხარისხზე
გაჩერდება მისი პოეზიის სიყვარული, ან რა შორს გასწევს მომავალ
მოდგმათა შორის მამიას ხსოვნა, ამის წინასწარ თქმას მე არ ვიღებ
ჩემს თავზე. ჩვენს ძველ მწერალთაგან—რუსთველს გარდა—მხო-
ლოდ ტატო ბარათაშვილის პოეზიამ იცოცხლა 50 წელი შემდეგ
პოეტის გარდაცვალებისა. სხვების ნაწერებს დღეს არავინ კითხუ-
ლობს, ან თუ კითხულობს, იმიტომ, რომ მხოლოდ ისტორიული ინ-
ტერესი აქვს.

მამიაც ვაითუ შორის გზისა არ იყოს. შორს მხოლოდ იმ კა-
ცის სიტყვა მიდის, რომელსაც, როგორც თამარ მეფეს, ცა ელაპა-
რაკება და ზეგარდმო მოცემული ნიჭი აქვს სული ჩაუდგას ყველა-
ფერს, რასაც ხელს მოჰკიდებს. როდესაც წინასწარმეტყველი ეზე-
კიილი სულმან ღვთისაჰან მოიყვანა იმ ველზე, საცა მთელი არემა-
რე სავსე იყო ადამიანის გამხმარის ძვლებით, წინასწარმეტყველმა
შესძახა ამ ძვლებს: „ძვალთა სეულთა ისმინეთ სიტყვა უფლისა,
ამას ეტყვის აღონაი უფალი ძვლებსა ამას: აჰა, მე მოვიყვანო თქვენ-
ზედა სული სიცოცხლისა და მივსცე თქვენზედა ტყავი და მივსცე
სული ჩემი თქვენზედა და განსცოცხლდეთ“ * პოეტსაც ეს ღვთაე-

* წინასწარმეტყველება ეზეკიელისა, თავი ლხ. მუხლი დ.ზ.

ბრივი ძალა უნდა ჰქონდეს, ის უნდა აცხოველებდეს ყველაფერს, რისაც კალამს შიავლუბს. ის უნდა ორბელიანი იყოს, რომლის მარჯვენის ქვეშ თქვენ წინაშე ჯაივლის, თითქო დიდს მოედანზე გამართულ აღლუმში, რაზმი საქართველოს მეფეთა და დიდებულთა და თვით ბუნება საქართველოსი ენას იღვამს და გიმჟღავნებს თქვენ თავის საუკუნო ხეაშიადს.

მამიაც ნიჭებული იყო ამ ღვთაებრივის ძალით, მაგრამ ეს ძალა, როგორც ის ნაკვერცხალი, რომლითაც შეეხო ანგელოზი ისაიას, შეეხო მამიას მხოლოდ რამდენისამე წამით, მაშინ, როდესაც ქმნიდა იგი „პოეტსა და ჩვენებას,“ „ჩემს ალავერდის“, „ქობულეთური ყანის სიმღერას“... უმეტესი ნაწილი კი—ორი მესამედი—თვისი ლექსებისა მამიამ ისე დაწერა, რომ იმათ წერაში ამ ძალას მონაწილეობა არ მიუღია. არ შემოძლია აქ არა ვთქვა: რომ ან თვითონ მამიას შესძლებოდა ყოფილიყო ჯალათი საკუთარი ნაწერებისა და დაეწვა ის უსარგებლო, სხვადასხვა შემთხვევისათვის საღალატოდ დაწერილი ორი მესამედი მისი ექსპრომტებისა და ლექსებისა, რომელშიაც ხშირად ერთი ნაპერწკალიც არ არის პოეზიისა, ან გამოცემლებს მიეღოთ ეს შრომა თავის თავზე,—მამია წარსდგებოდა მომავალ მოდგმათადმი ისეთი ლამაზი და მსუბუქი სამწერლო საუნჯით, როგორც ორბელიანი და ბარათაშვილი, და როგორც ისინი, დიდხანს დარჩებოდა საყვარელ პოეტად ჩვენს მწერლობაში. ეხლა კი მეშინია, ამდენი ლექსების წყალობით მისი პოეზია ერთობ წყალნარევი არ გამოდგეს.

ლექსში „პოემიდან რაშიდ ვარდან-ოღლი“ მამია თვითონ განსაზღვრავს ზომიერად თავის ძალას და მნიშვნელობას ქართულ მწერლობაში. ის ამბობს:

. ჩემი გამოუცდელი
გალმის ნაღვაწსა თქვენ წარმოგიდგენთ;
მისის შეწვევით სულაც არ ვვლი,
რომ დაუფიწყარ ძეგლსა აღვიდგენ.
არ მინდა გავხდე მე დიდ პოეტად,
საღალატებლად მთელი ხალხისა,
ან ვმსახურებდე ნათლისა სვეტად
დამკვიპარის ენის სამშობლოსა.
მწადიან მხოლოდ, თქვენს მუშაობას
შევეერთო სუსტი თუ რამ მაქვს ძალი,
ვგებ მომავალს შთამომავლობას
დახვდეს ჩემ მიერ ნატყეპნი კვალი,

რომ პირუტყვებრივ მუცლის ძღვებაში
არ გაქრეს ფუჭად მთელი ცხოვრება
და ჩვენის ერის საყდრის გებაში
ჩემგან ჩნდეს ერთი ქვის დაშენება.

მისი კალმის ნალვაწი, ამ თქმისა არ იყოს, მართლა რომ წვრილ
არშიად შემოერთებება ჩვენი მწერლობის შენობას ამ საუკუნეში,
თუ გარშემო არა, დასავლეთის კედლისაკენ მაინც.

მამიას ყველაზე უფრო ემარჯვება პატრიოტული ლექსები.
მისი საუკეთესო თემაა ძველი დროების საქართველო, ივერია თამარ
მეფისა და კახაბერისა.

მხარე უკვდავი გამარჯვებისა,
მიწა, სადაცა უამის ძველისა
დამარხულია სახელოვნება...

ლექსებში „პოეტი და ჩვენება“, „ჩემი ალავერდი“, „ქობულე-
თური ყანის სიმღერა“, „ბაირონის გიაურიდან“, „კარჩხალის მთე-
ბი“, საცა მამულზე არის ბაასი, მამია უდრის ჩვენს საუკეთესო
პოეტებს. ამათში ის სწვდება ჭეშმარიტ პოეზიას, რომლის კითხვა
სულს უდგამს და აღაფრთოვანებს კაცს, რაც უნდა ჯირკი იყოს ეს
კაცი და გულჭკვა.

სხვა შინაარსით დაწერილ ლექსებში მამიას იმდენი ძლიერება
არა აქვს. ის სულ მაღალი იდეალებისაკენ ეზიდება, ბაირონობს, და-
წვრილმანს, სულიერ მოძრაობას, იმას, რაც შეადგენს ლირიკული
პოეზიის სიმშვენიერეს, შემოუხაზავად სტოვებს. ჩვენი ქვეყნის ბუ-
ნების მშვენიერება—ეს საუკუნო თემა ქართული პოეზიისა—მის
კალამს ეურჩება. იმის გამოსახატავად „პოეტისა და ჩვენების“ ავ-
ტორს არა აქვს მის განკარგულებაში არც საკმაო ფერადობა და
არც საკმაოდ თამამი და გავარჯიშებული ბეწვის კალამი. „კარჩხა-
ლის მთებში“ აწერილი „მწვანე ქათიბში გამოპრანჭული „ხელიკი“
და „ყვითელი კაბებით შემოსილი კრაზანები“ კარგნი არიან, მაგ-
რამ არა კმარან, რომ იმათ დამწერს პლასტიური ხელოვნების უფა-
ლი დაერქვას, როგორც გრიგოლ ორბელიანს. სხვა საგანთა შორის
მამიას მუზა ამ სოფლის „კითხვებსაც“ ავლებს ხანდახან ხელს, მაგ-
რამ, ჯერ ერთი, რომ ამ „კითხვებს“, საზოგადოდ, ვერ ეწყობა კარ-
გად მისი პოეზია, და მერმე, მამიამ ვერ დაამჩნია ჩვენს დღიურ ვა-
რამს ძალუმი პიროვნება პოეტისა, რომ საცა ამ დღიურ უბედურე-
ბაზე იქნება ლაპარაკი, იქ მამიას ხსენებაც იყოს.

ეს შინაარსის მხრით.

რაც შეეხება ამ შინაარსის განხორციელებას, ამ მხრით უმთავრესი ღირსება მამიას ლექსებისა არის სიმარტივე, წერის დროს ძალის დაუტანლობა. არა ჩანს, რომ მამიას მისი ლექსების თხზვაში დიდი შრომა ენახოს, რომ მისი შაირი გაჭირვებითა და წვალებით იყოს ნაშობი, ის ამ ლექსებისათვის არც მაღალ ფრაზებს ეძებს, არც ტაების „მიჯრით მიწყობას“ და კობტად მორთვას. მაგრამ, მეორეს მხრით, ეს სიმარტივე მის ნაწერებში უზრუნველობას ესაზღვრება. მამია უმეტეს ხანს არც პლანის სისწორეს დაეძებს, არც შაირის ზომის დაცვას, არც მელოდიას, არც მოხდენილ სიტყვებს. „ივერიის“ „დამაკვირდის“* შემდგენი რომ შეუშვათ მის ლექსთა კრებაში, მშიერი გამოვა. რომ ჩვენი ბაასი არ გავაგრძელოთ ამ საგანზე—შორი ლაპარაკი აღკრძალული გვაქვს—მოკლედ უნდა ვთქვათ: მამია არ არის კარგი ხელოვანი. იმას კარგი გული აქვს, როგორც პოეტს, მაგრამ ცუდი მარჯვენა, როგორც ხელოვანს.

როგორც ბაასში, მამია ლექსებშიაც გამოჰკრავს ხანდახან ისეთ რასმე, რომ სულ წაუშარებს კაცს მისგან მიღებულ სიამოვნებას. ლექსში „შოშია“, ბარათაშვილისებურ ჩინებულ ლექსში, ეს ხელოვანი უეცრივ წამოისვრის ამგვარ საშინელებას:

სად შემოძლიან მე ყვავსავით
დავიყოლოცინო!

მე, ყვავი ჩხაოდა, მეგონა, მართალი უნდა მოგახსენოთ. ლექსში „ადამიანი“ არ შეიძლება თქვენს ყურს არ ეჩოთირობოდეს:

ქალი, კაცი, გინდ გასათხოვარი.

თითქო გასათხოვარო იგივე ქალი არ იყოს.

გარეგან სიმშვენიერეს მამია ისე ცოტა ყურადღებას აქცევს რომ ლექსებში გრამატიკულ შეცდომებსაც არ ერიდება. იმავე „პოეტსა და ჩვენებაში“ მამია ამბობს:

სამშაბლოს თვისის უმჯობესს შვილხა
ხალხი მტრობს, სდევნის, ეზიზღება, სძულს

აქ „ეზიზღება“ არ არის კარგად შეთანხმებული დამატებით სიტყვასთან, როგორც არ არის კარგად შეთანხმებული ქვემდებარე და შესვენილი „კარჩხალის მთების“ ტაეპებში:

* ილ. ჭავჭავაძე თავის გაზეთ „ივერიაში“ სისტემატურად, თითქმის ყოველ ნომერში, ათავსებდა გამოჩენილ მწერალთა და მოღვაწეთა ბრძნულ გამოთქმებს—აფორიზმებს „დამაკვირდის“ სათაურით.—ს. ო

საცოდავმა ეს ნახა-თუ არა,
თავმოშწყდარივით ჯვარში ვარდება.

მამია უელის და არ აღამაზებს ლექსს, არ ცდილობს, რომ ეს ლექსი სმენას ასიამოვნებდეს და მით გულთან გზას იმოკლებდეს. ის თარგმნის პუშკინის ლექსს და იქ, სადაც დიდი პოეტი შეუდარებელი ხელოვნებით დასტირის იმ დროს, რომელიც მიმდინარეობს მისთვის

Без божества, без вдохновения,
Без слез, без жизни, без любви.

მამია სჯერდება ამგვარ უფერულ თარგმანს:

ფლვთოდ, უნიჭოდ უებრო მკერდში
უცრემლობითა სული მხდებოდა.

მისი რითმა საკმაოდ მდიდარია. ზომა ათმარცვლოვანი. ათმარცვლოვანის „ჩვეულებრივად მსუბუქის და გასაგონად საამო“ ლექსებით არის დაწერილი: „პოეტი“ და ჩვენება“, „ბაირონის გიაურიდან“, „დემონი“, „ადამიანი“. ორბელიანისა და ბარათაშვილის მძიმედ ნაქედ 14—16 მარცვლიან ლექსებზე ის არ ახულა. მის საუკეთესო ლექსებში, არც აკაკის სკოლის მცირე ზომების ტაეპზე ჩამოსულა. უკანასკნელ ლექსებს ის „ეო, მეო“-ს ეძახდა და არ თვლიდა პოეტის საკადრისად, თუმცა მისი „მარაოზედ“, ამ ზომით დაწერილი, ერთი საუკეთესო ლექსთაგანია მთელ მის ლექსთა კრებაში.

სხვა წვრილმანებს და შენიშვნებს თავს ვანებებ, რადგანაც არც მასშტაბი მაძლევს მათზე ლაპარაკის ნებას და არც სტილს მთხოვნილება.

საზოგადო დასკვნა ამ შემეცნებისა მამიას ნაწერების შესახებ ეს არის: უმეტესობა მამიას ლექსებისა არ მოახდენს თქვენზე ღრმა შთაბეჭდილებას, არ გამოიწვევს თქვენში არც დიდ აზრს, არც დიდ გრძნობას, არც ენთუზიაზმს—იმ უმაღლეს სიამოვნებას, რომელიც ეძლევა კაცს ჭეშმარიტი პოეზიისაგან. მთელი მამია, საყვარელი და სახსოვარი მამია, მარტო ხუთ, ათ ლექსშია. წაიკითხეთ მისი:

როცა გული კმაყოფისა სიამითა დამიტკებბა

და თქვენ დაინახავთ, რომ მამია მშვენიერი ხელოვანია; წაიკითხეთ მისი „ქობულეთური ყანის სიმღერა“ და თქვენ წარმოგიდგებათ თქვენს წინაშე ჩინებული ლირიკოსი პოეტი, აკაკის ბადალი, რომე-

ლიც ნამდვილი მშვენიერებაა ქართული მწერლობისა; წაიკითხეთ მისი პოეტის „ფიცი“ და თქვენ იგრძნობთ, რომ ეს მშვენიერი ქმნილება უმაღლესი გრძნობით არის განმსჭვალული და იმავე გრძნობისაგან ნაკარნახევი; წაიკითხეთ მისი ლექსები: „ჩემს სურათზედ“, „ჩემს რძალს ელეონორას“, „ქალები“ და თქვენ დარწმუნდებით, რომ მამია ნამდვილი პოეტია, როგორც ათასი სხვა, ამ სახელის ღირსი... მისი შეცდომა მხოლოდ ის იყო, რომ ამ კარგის შემძღობვერს უნაყოფო და უფერული ლექსიც დაწერა.

თვითონ მამია ერთობ დიდი აზრისა იყო თავის თავზე. მის ლექსთა კრებაში რამდენჯერ გაიგონებთ მის ნიჭზე ლაპარაკს. ლექსში „პოეტი და ჩვენება“ ამ ნიჭზე ექვსგან მაინც არის ხსენება... ლექსში „ჩემს რძალს ელეონორას“ იგი თავის ნიჭს „ასმხრიანად“ უწოდებს. ლექსში „ე. პ. ვ.“ რაღაც „სულიერი“ უწოდებს იმას „ღვთიურად“ და ბოლოს ლექსში „ნაძლევი“ ის აშკარად აცხადებს

მეც ღმერთი ვარ ვიწრო წრეში—
გონებისა ნათლის სვეტი.

როცა მამიასაგან პირველად გავიგონე „პოეტისა და ჩვენების“ კითხვა, იმან მითხრა რუსულ ენაზე: კახაბერი თავისთავად დიდი კაცია, მაგრამ მე ის უფრო დიდად გავხადე და უკვდავყავიო.

ერთხელ საღამოს, მას შემდეგ, რაც იმან წაიკითხა ბაირონის „გიაურიდან“ რამდენიმე ნაწყვეტი, ის ეკითხება ნიკო ბაღრიძეს:

— ნიკო, ბაირონი გავაცოცხლეთ?

ერთხელ კოწია ერისთავს მიუტანია მასთან თავისი ლექსები, იმ განზრახვით, რომ მამიას იქა-აქ კალამი გადაესვა. მამიას ლექსები წაუკითხავს და მოსწონებია.

— მშვენიერი ლექსებია, ამფერ, კოწიავ! ხვალ დილას მომტანე და ერთად წავიკითხოთ ლეშტრის თვალთო, — უთქვამს იმას.

შეორე დილას რომ შესულა ახალგაზრდა მწერალი პოეტთან, მამიას ასე მიუღია:

— საკვირველია, ღმერთმან იცის, ჩვენში ვინც ანაბანას ისწავლის, მაშინვე ლექსების წერას მოყვება...

ადგრლის მწვევარს, სილოვან ხუნდაძეს, სხვაზე ადრე შეუნიშნავს მამიას სისუსტე და დაუწერია მის შესახებ შემდეგი ბოროტად ეპიგრამა:

ბახუსისგან აღზნებულმა
თავის ქება იცის ხშირი,—
ასე ამბობს: ჩემთან რაა.
ბაირონი, ან. შექსპირი.

ამ განზრდილების მოსათაფებლად ჩემგან შეკრებილ მასალებში
ორი აზრი მაქვს მამიასი: ერთი გიორგი წერეთლის შესახებ და
მეორე — „ვეფხისტყაოსანზე“.

გიორგი წერეთელზე მამია დიდი აზრისა იყო. აი რას სწერ-
და ის „მამიდა ასმათის“ ავტორს 3 სექტ. 1872 წელსა: „ოჰ, რა
გულით მინდა, ერთი გნახო და გამოვიკითხო შენგან რჩევა ამ პოე-
მის (რალაც ახალ პოემაზე წერს) შესახებ! შენი თხზულებები ისე-
თის ხელოვნებით არიან დაწერილნი და იმდენი ესტეტიკური გემოა
მათში, რომ, ჩემის აზრით, ჩვენ ყველანი ვალდებულნი ვართ под-
вергать вашему суду свои произведения“.

„ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ აი რა ჩამიწერია ოდესღაც ჩემს
სამახსოვრო წიგნში.

ერთს საზოგადოებაში „ვეფხისტყაოსანზე“ იყო სჯა და ვი-
ღაც ელაპარაკებოდა მამიას: „ვეფხისტყაოსანი“ ძლიერ კარგი რამ
არის, მაგრამ რუსთველმა ეს კი ნამეტანი იცის, რომ სულ ოქრო
და ვერცხლზე და ლალ-მარგალიტებზე ლაპარაკობს და ცხელის
ცრემლით ატირებს პოემის მოქმედ პირებსო. ამის პასუხად მამიამ
თქვა: ყოველი მწერალი იმაზე წერს, რასაც ხედავს. რუსთველის
დროებში ქართველებმა ნახევარი აზია გაკრიხეს და ოქრო-ვერცხ-
ლით და თვალ-მარგალიტით სავსე იყვნენ და რუსთველმაც ამიტომ
დაწერა, ამაში გასაკვირველი არა არის რაო. ცრემლის ღვრა სრუ-
ლებით ნაკლულევანება არ არის: რაც ლესინგმა თქვა ბერძნებზე,
ქართველებზედაც ის ითქმის: ქართველები დიდად მხნენი იყვნენ და
ცრემლის ღვრით იმათი გულის სიჩვილე უჩვენა რუსთველმაო.

VII

მამია, როგორც შკითხველი. — ჩემს აღზომში ჩაწერილ ალსარება.

მამია ჩინებული მკითხველი იყო.

კარგი კითხვა, როგორც კარგი სიმღერა, უნდა თვითონ გაი-
გონოს კაცმა, თორემ აღწერით ძნელია იმის სიმშვენის გადა-
ცემა. აღწერას მხოლოდ გარეგანი ნიშნების წარმოდგენა შეუძლია;
კითხვა-გალობის ალი და მომხიბლველი ძალა კი ქრება იმავე წამს,
რა წამსაც დაიხშო პირი მგალობელისა ან მკითხველისა.

მამიას კითხვაში მე ყველაზე უფრო ის მაკვირვებდა, რომ ამ
ჩერეასავით გამხმარ კაცს, როცა იგი დაიწყებდა კითხვას, ფილტ-
ვებში იმდენი ჰაერი მოეძეოდა, რომ თუნდ ერთს გვერდს წაიკით-
ხავდა ისე, რომ ხმა არსად უღალატებდა და აფიქრებინებდა კაცს;

7. ე. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

რომ იმას კიდევ სხვა იმდენის წაკითხვა შეეძლო. ამის გამო იგი ყოველ სიტყვას ცალ-ცალკე და შკაფიოდ ჩამარცვლავდა, როგორც მძივს, და ამასთან კითხულობდა მოსვენებით, სულწაუსვლელად, ღრმად.

მე სანამ მისი კითხვა არ გავიგონე, არ ვიცოდი, რას ნიშნავს შეფე გიორგის სიტყვა „მსუქნად იტყვი“, რომლითაც იგი უწონებდა კითხვას მის კარისკაცს ივანე აფხაზს. მაშინ, როდესაც ჩვეულებრივი მკითხველი თუ მოლაპარაკე ტუჩებით და ენით სახავს სიტყვას და პირს იმდენად ათამაშებს, რამდენიც საჭიროა, რომ ესენი მოძრაობაში მოვიდნენ, მამიას სიტყვა სადღაც პირის სიღრმეში იბადებოდა. საცა თქვენ კითხულობთ ჩვეულებრივის კითხვით:

თამარს? ვინ იტყვის, რა იყო?

მამია თითქო ასე ამბობდა: თამარს? ვინ იიტყვის რაა იყო? სწორედ რომ მსუქნად, ღრმად, მთელის პირით.

მამია კითხულობდა მხოლოდ ლექსებს. პროზის კითხვაში კი ის ვერ უდრიდა მის მასწავლებელს გრიგოლ დადიანს, რომლისაგან, — როგორც არა ერთხელ გამიგონია მამიასაგან, — დაუსწავლო იმას ლექსების კითხვა. მის კითხვაში კაცი ვერც ჩვეულებრივ ქართულ მონოტონურ ლიტინს გაიგონებდა, ვერც ევროპიულ გავარდნილ დეკლამაციას. ის იყო უებრო მკითხველი, წუნდაუდებელი, მეტადრე მაშინ, როდესაც ისეთ ლექსს კითხულობდა, საცა დრამატიული მოძრაობაც იყო. მშვენიერი იყო ის, როცა კითხულობდა „ვეფხისტყაოსნიდან“ ამ ადგილს:

ახლოს მივე, შემომხედეს, შმაგით, ესე თქვესა.
მუნ მივჭმართე მკლავ-მაგარმან, სად უფროსი ჯარი დგესა,
კაცს შუბი ვჭკარ, ცხენი დავეც, მართ ორნივე მიჭხდეს მზესა;
შუბი გატყდა, ხელი ჩავყავ, ვაქებ, ზრმალო, ვინცა გლესა!
შიგან ასრე გავერივე, გნოლრს ჯოგსა ვითა ქორი,
კაცი კაცსა შემოვსტყორცე, ცხენ-კაცისა დავდგი გორი,
კაცი, ჩემგან განატყორცი, ბრუნავს, ვითა ტანაჯორი.
ერთობ სრულად ამოვსწყვიტე წინა კერძო რაზმი ორი.

ან როცა გამოსახვიდა იგი ქაჯეთის ციხის იერიშით აღებას იმ ადგილიდან, საცა რუსთველი ამბობს:

ანახდად ცხენი გაქუსლეს, მათრახმან შეჭქნა წრიალი!

იმ ხანამდის, საცა ავთანდილ და ფრიდონ შეეყრებიან. ტარიელისგან ნალეწ აბჯარს და რუსთველი იტყვის იმაზე:

ჰსცნეს ნაქმრად ტარიელისად, სთქვეს, საქმე. მისეული.

მანამ შამია ამ ტაეპის პირველ ნახევრამდის ჩამოვიდოდა, მისი ხმა თვითონ ბრძოლის ხატი იყო: ძლიერი, სწრაფი, მრისხანებით სავსე, მაგრამ რა აქ ჩამოაწვედა, ის ცოტა ხანს შეჩერდებოდა, ხმას დაუწვედა და ცოტა აჩქარებულად, სხარტულად, მუსაიფის კილოზე, თითქო განზე, წასევით წაილაპარაკებდა:

. სთქვეს, საქმეა მისეული.

მამიას კითხვაში შესანიშნავი ის იყო, რომ რაც უნდა გაცხარებული კითხვა ჰქონოდა იმას, რაც უნდა დრამატიული მოძრაობა ყოფილიყო ლექსში, ფრაზასა და ფრაზას შუა მამიაში სრულიად დამშვიდებულს და თავისუფალ არტისტს გრძნობდი.

თავის ლექსებიდან მამია განსაკუთრებით კარგად კითხულობდა: „ადამიანს“, „პოეტს და ჩვენების“ ფიცს, „ქალებს“, „ბაირონის გიაურთან“ და „ჩემს ალავერდის“. ამ უკანასკნელი ლექსის წაკითხვისათვის ხარაზოვის თეატრის სცენიდან, ქუთაისში, მამია დააპატიმრეს ერთ თვით ქუთაისის სააფიცრო „ნაობახში“ 1889 წელს, რადგანაც ამ კითხვაში შიგა და შიგ ისეთი ლექსებიც ჩაურთო, რომლისთვის ნებართვა არ ჰქონდა მიღებული.

მე თავის დღეში არ დამავიწყდება ეს მშვენიერი საღამო ხარაზოვის თეატრში. დარბაზში ტევა აღარ იყო და აივნებზე კაცი კაცზე იჯდა, რადგანაც წარმოდგენას საქველმოქმედო მიზანი ჰქონდა და პროგრამაში მამიას სახელი იყო დაბეჭდილი. როცა მამია გამოვიდა სცენაზე, თეატრში სიჩუმე ჩამოვარდა, მაგრამ ეს სიჩუმე სწორედ ქარიშხლის მომასწავებელი იყო. პირველისავე ნახტომიდან მამიამ შეიპყრო საზოგადოების ყურადღება და ფრთები აუსხამის ხელოვნურ გრძნობას. კარგი კითხვის მოყვარულნი ძლივს დაიქერდნენ ალტაცებულთა, რომ ტაშის ცემით და „ბრაგოს“ ყვირილით არ შეეშალათ იმისთვის ხელი; მაგრამ როცა მამია ჩავიდა „ჩემს ალავერდში“ იმ ადგილამდის, საცა ის ამბობს:

თქვენ, უებრო მებრძოლებო,
თქვენთანა ვარ, ალავერდი!

ვერც იმათ დაიჭირეს თავი და თეატრი კინალამ დაიმტკრა გარდამეტებული ალტაცებისაგან. მამია გრძნობდა, რომ ამ დროს ის უფალი იყო მსმენელებისა და ლამაზი შესახედი.

რამდენჯერ მინატრია და მითქვამს, ვისდამიც რიგი იყო, რომ მამია მოეწვიათ რამდენიმე ხნით ქუთაისის ან ტფილისის სათავად-აზნაურო სკოლებში,* რომ იმდენ ყმაწვილებში, რამდენიც იქ

* ეს იმიტომ, რომ მაშინ მხოლოდ სათავად-აზნაურო სკოლებში ხერხდებოდა ქართული ენის სწავლება.—ს. ც.

არიან, ერთ-ორს მაინც შეეთვისებინა მამიას კითხვა, მაგრამ ეს ჩემი ნატურა ამოდ დამირჩა ისე, როგორც არა ერთი სხვა ჩემი ნატურანი სამწერლო ნიადაგზე.

მამიას კითხვაზე ლაპარაკს მე არ შემეძლია. არ მოვება მამიას აღსარება, რომელიც იმან ჩამიწერა ჩემს ალბომში ამ შვიდი წლის წინათ, როდესაც მე ვიყავი გატაცებული მისი კითხვით და როცა თითქმის ყოველ საღამოს შევიყრებოდით ან თვითონ მამიასთან, ან ჩემთან, ან ი. ყაუხჩოვისას, ან კოტე მესხთან და უფრო მომეტე ბულად კი სხვადასხვა რესტორანებში და სასტუმროებში, საცა ყოველი ჩვენი ყრილობა თავდებოდა ვახშმით და მამიას დეკლამაციით.

ამ ოცდაათი წლის წინათ საფრანგეთში მოდა იყო, ვისთანაც კი უნდა შესულიყავით, გინდოდით თუ არ გინდოდით, სახლის პატრონის ალბომში პასუხები უნდა ჩაგეწერათ იმ კითხვებისა, რომელთაც შიგ იპოვიდით ჩაწერილ-ჩაბეჭდილად, ამას ერქვა „jeu des réponses“, ანუ, ჩვენებურად რომ ვთქვათ, „პასუხებით შექცევა“-თუმცა ეს აღსარების თქმა უფრო იყო, ვიდრე შექცევა. ამ შვიდი წლის წინათ და სახელდობრ 27 ოქტ. 1889 წ. მე ვთხოვე მამიას ჩაეწერა ჩემს ალბომში პასუხი იმგვარი კითხვებისა და აი რა ჩამიწერა:

რომელი თვისება უფრო მოგწონს კაცისა?

გონივრობა სინდისიანობის ტანსაცმელში.

რომელი თვისება მოგწონს ქალისა?

ერთგულება.

რით განსხვავდება შენი ხასიათი?

ლტოდ ვიღებთ. იდეალებისადმი.

რომელია ყველაზე დიდი ბედნიერება?

აღსრულება გულითადის სურვილებისა.

რომელია ყველაზე დიდი უბედურება?

მონგბა.

რა ფერი უფრო გიყვარს?

ყველა ფერი თავ-თავის დროს და ადგილას.

რა ყვავილი გიყვარს?

ახალი, ხელუხადელი.

შენ რომ მამია არ იყო, ვინ გინდა იყო?

არავინ.

სად უფრო გინდა ცხოვრობდე?

ჩემს ბედნიერ სამშობლოში.

რომელი მწერლის პროზა უფრო მოგწონს?

ილია ქავჭავაძისა.

რომლის პოეზია?

რუსთაველისა, ბაირონის.

ვინ უფრო მოგწონს კაცთაგან ისტორიაში?

მარკავრელი, ჰარუნ აღ-რაშიდ.

ვინ უფრო მოგწონს ქალთაგან ის- ტორიაში?	თამარ... თამარ.
რომანში ვინ ჯირჩევინა კაცთაგან?	შალვა.
ქალთაგან ვინ უფრო მოგწონს რომანში?	თამარ ბატონიშვილი.
რა სახელები უფრო გიყვარს?	ვახტანგ, დავით, თამარ, სოლომონ, კახაბერ, ბოცო.
რა უფრო გაძულს ქვეყანაზე?	ტყუილი.
რა შეცდომას უფრო აპატიებ კაცს?	სიმთვრალეს.
რომელი ტაქტი უფრო მოგწონს „ვეფხისტყაოსნისა“?	„მე, რუსთველი ხელობითა“...
რასა სვამ?	სულ წყალს.
ვინ არის ყველაზე ლამაზი ქალი ქუთაისში?	ბ... შ....
შენი ცხოვრების დევიზი რა არის?	სიმართლე. პატიოსნება.

VIII

უკანასკნელი დრონი მამიას ცხოვრებისა.—ბაბაღეს ნამშობი.—გარდაცვალებ
და დასაფლავება.

„კაცი არა არის,—თვინიერ გარემოებისა,—წერდა მამია თავის
რძალს ელენორა შიხელის ასულს*,—გარემოება ისე ათამაშებს,
როგორც ბურთს ყმაწვილი. შეიკრიბება ერთნაირი გარემოებები,
გვამხიარულებს, გვაციხებს, გვატარებს საცა გვინდა, აღგვივსებს
გულს სიამოვნების გრძნობით, გვაძლევს ყველაფერს მზად, რაც
გვინდა, უსარჯელად და უზრუნველად, ასრე რომ ხანდახან დავი-
ქანცებით კიდევაც მხიარულების სიმძიმის ქვეშ. შეიკრიბება მეორე-
ნაირი გარემოებები და სულ წინააღმდეგი გვემართება ზემოაღწე-
რილისა. მე, როგორც იცი, კარგა ხანია, რაც ვიმყოფები შემოზ-
ღუდვილი უკანასკნელ გვარის გარემოებებით“...

ამგვარმა გარემოებებმა, როგორც ვნახეთ, მამია მიწასთან
გაასწორეს ჯერ ზნეობითად და შემდეგ ფიზიკურადაც. უთავბოლო
ცხოვრებამ და გამოუღლებელმა სმამ მისი ჯანის სიმართლე შემუსრეს
იმ ზომამდის, რომ იმას გაუჩნდა ფილტვის ავადმყოფობა და პირი-
დან სისხლის ღებინება. ამგვარ მდგომარეობაში მამიას სიკვდილი
ენატრებოდა და, რომ ბოლო მოეღო თავის გაუხარებელ ცხოვრები-
სათვის, არც ამ ყრფაში იშლიდა ღვინის სმას. ერთხელ სადღაც

* წერილი 17 თებერვ. 1877 წ.

გაეგონა, არყით მთვრალმა კაცმა ცივ წყალში ტანი რომ იბანოს, მოკვდებო, და შთელი ბოთლი არაყი დაელია და როონში გადა-
წარღნილა, მაგრამ ვილაკას ამოეყვანა იქიდან უვნებლად. უკანასკ-
ნელად ის გახდა ავად ბათუმში, საცა წასულა გურიიდან როსის*
წარმოდგენების სანახავად. იქიდან მამია წაიყვანეს სოფელში ჯაბას-
თან და იქ დაჰყო რამდენიმე ხანი. აქ ყოფნის დროს იმას მოუვიდა
რუსეთიდან თავზარდამცემი ამბავი, რომ მის შვილს კახაბერს თავი
მოუკლავს... ეს იყო უკანასკნელი სამსალი, რომელიც შეასვა ტან-
ჯულ მამას ბოროტმა ზვედრმა. რამდენიმე თვის შემდეგ ის თვი-
თონაც გარდაიცვალა.

მამია გარდაიცვალა ქ. ქუთაისს 25 ივლისს** 1891 წელს. ის
მოკვდა ერთ ბნელს ფიცრულში, რიონის პირად, ბალახუანის ქუჩა-
ზე, ვილაც ბაბალე დედაკაცისას, რომელიც ოდესმე ნამსახური ყო-
ფილა დადიან-გურიელებისა, როგორც ეს ზემოთაც მოვიხსენიეთ.
იმ ინგლისელის არ იყოს, რომელმაც ნაპოლერონ მეორის საფლავი
ნახა, მეც პირველსავე ჩემს ჩასვლაზე ქუთაისში, შემდეგ მამიას
გარდაცვალებისა, ვნახე ის ადგილი, საცა მამიამ განუტევა სული-
სახლის პატრონმა აი რა მიამბო მამიას უკანასკნელ დღეზე.

„სიკვდილის დღეს მამია სახლიდან არ გასულა. საღამო ხანს
შემოვიდა მასთან ჯაბა და ორივემ ერთად დიდხანს ილაპარაკეს.
მამია კარგ გუნებაზე იყო.

მეათე საათზე ჯაბა გამოეთხოვა მამიას და წავიდა. ეზოს რომ
გასცილდა, მამიამ დაუძახა:

— ჯაბა!

— ბატონო!

— ხვალ დილას შვინდი მიშოფე სადმე და გამომიგზავნე, ფულს
მე მივსცემ.

— კი ბატონო, მე თვითონ ვიყიდი და მოგართმევო.

ამ ლაპარაკის შემდეგ ჯაბას ასი ნაბიჯიც არ ექნებოდა გა-
დადგმული, რომ მამიამ ერთი ძალზე დაახველა და იმას ყელიდან
სისხლი ნაკადულივით გადმოედინა. მე ყვირილი მოვრთე, ჩემს ხმა-
ზე ჯაბა დაბრუნდა, ექიმთან კაცი ვარბენინეთ, მაგრამ, სანამ ხეჩი-
ნოვი*** მოვიდოდა, მამია სულ დაიწრიტა სისხლისაგან. ის ერთ
საათში გათავდა“.

* ერნესტო როსი—იტალიელი მსახიობი იმ ხანებში საგასტროლოდ ჩამო-
სული.—ს. ც.

** 6 აგვისტოს ახ. სტ.

*** ქუთაისელი ექიმი—ს. ც.

- რა ავადმყოფობით მოკვდა მამია, ამას უჩვენებს შემდეგი მოკლელ მოწმობა, შედგენილი ექიმ სამსონ თოფურიასაგან პოლიციაში წარსადგენად:

25 Июля в 10 ч. вечера Мамия Гуриели скончался от смертельного кровотечения на почве туберкулезного поражения легких. Д-р Топурия“.

მეორე დღესვე, როგორც ჩამოვამდა, მამია წაასვენეს ქუთაისის საკრებულო ტაძარში და იმ დღიდან 28 ივლისამდე იქ ესვენა. ამ რიცხვებში კი იმერეთის ეპისკოპოსმა გაბრიელმა უწირა განსვენებულს და უკანასკნელი შენდობა მისცა. საღამოს 6 საათზე მამია დასვენეს წმინდა გიორგის ეკლესიაში, არქიელის მთაზე, ჩინებულად მორთული ბაღდახინით, რომელსაც ამშვენებდა 10—12 გვირგვინი და მათ შორის გვირგვინები ტფილისის და ქუთაისის სააზნაურო სკოლებისა და ქართველი სტუდენტებისა. სანამ მის ცხედარს საფლავს მიაბარებდნენ, მამია დაასვენეს შიგ ტაძარში და აქ უკანასკნელი სიტყვები უთხრეს მას ჩერნომორსკის პოლკის ოფიცერმა მენშიკოვმა, პოეტმა გრ. აბაშიძემ და სილოვან ხუნდაძემ (უკანასკნელმა ლექსით). როცა ყოველივე აღსრულდა, მამია დაასაფლავეს ეკლესიის ეზოში იქ, საცა ტაძრის გარშემო მდებარე სწორე მოედანი თავდება და იწყება დაღმართი, რიონისაკენ დაშვებული, და მიწა აღუსრულდა მგოსანს მისი გულითადი ნატვრა, რომ მას განესვენა იქ,

სად გრგვინვა ფაზის, მარადის მწყრალის,
უღუღუნებდეს ხმას საამურსა...

1887 წ. 14 იანვარი
ტაიში.

დავით ერისთავი

დავით ბარბაქაძე

დავით გიორგის-ძე ერისთავი

რას მოვიფიქრებდი ამ ოცი წლის წინათ, როცა დავით ერისთავის თხოვნით მამამისის ბიოგრაფიას ვწერდი, რომ დავით დავითის ცხოვრების მეისტორიეც გავხდებოდი როდისმე. ჩემს უდროოდ დამიწებულ მეგობარს არ ეჭირა არც ჩვენს მწერლობაში, არც ჩვენს ხელოვნებაში, არც საზოგადოებაში იმდენად შესამჩნევი ადგილი, რომ მე გულში გამეველო მისი ცხოვრების აღწერა ისე, როგორც არა ერთხელ მომსვლია ფიქრად დამეწერა ცხოვრება ილიასი, აკაკისა, ნიკოლაძის, გოგებაშვილის, სანდრო ყაზბეგის. ბედნიერი კაცი, რომელსაც ქონება ნებას აძლევდა ეცხოვრნა თავისთავად, დამოუკიდებლად, წვერი საუკეთესო ქართველი საზოგადოებისა, თეატრალი, ფელეტონისტი, მოლექსე, მოსწრებული სიტყვისა და ეპიგრამების პატრონი, უებარი მკითხველი ქართულ-რუსული ლექსებისა სალიტერატურო საღამოებზე, დავით ერისთავი იყო მისი დროის კაცი, რომლის მნიშვნელობა მასთანვე იყო წარმავალი. ამის გამო ჩემს სამახსოვრო წიგნში, რომელიც შეუბრალებელმა აკაკიმ როჭოს დაამსგავსა, ჯიხვის წყალობით სულდგმულს, მე დავითზე თითქმის არც ერთი მოგონება არ ჩამიწერია, სანამ მწერლობაში მედგა ფეხი.

ახლა კი * დრამატიულმა საზოგადოებამ განიზრახა მისი ნაწერების დაბეჭდვა და მე ვალად დამლო შემედგინა ბიოგრაფიავატყობ, რომ მე, როგორც ახლობელს მის მეგობარს, მისი მნიშვნელობა სრულად ვერ დამიფასებია და ამიტომ მით უფრო დიდი კმაყოფილებით ვასრულებ მონდობილობას.

ბოდიშს ვიხდი დრამატიული საზოგადოების წინაშე, რომ ამ სასიამოვნო ვალის გადახდა მე ერთობ დამიგვიანდა... რაღა ბევრი დავმალო, დაუდევრობისა გამო.

* 1904 წელს.—რედ.

დავით ერისთავი დაიბადა სოფელ ხიდისთავს 1847 წელს 28 აგვისტოს.

მამა დავითისა გიორგი, როგორც ვნახეთ მისი ცხოვრების აღწერიდან, იყო ჩამომავალი ქსნის ერისთავიანთ სახლისა, რომელიც ძველად განაგებდა საერისთავოს. დედა იყო ალიხანოვის ქალი, გორში მცხოვრები სომხის ვაჭრისა (ტფილისის საფინანსო საზოგადოებაში და ქალაქის საქმეებში ცნობილი კონსტანტინე ალიხანოვი და დავით ბიძა-მამიდაშვილნი არიან). დავითთან ერთად ეყოლა დედამისს მეორე ვაჟი, კონსტანტინე. ახალდაბადებულნი იმდენად მიღეულნი თურმე იყვნენ, რომ, როგორც გამიგონია, იმათ „სამთლის ბავშვებს“ ეძახდნენ.

ახალგაზრდა დავითს მამის ოჯახში ყველაფერი ბლუჯეულად ჰქონდა, რომ მისი დროის პირობის კვალობაზე კარგი აღზრდა მიეღო.

როცა იმან ფეხი აიღვა, მამამისის სახლი სავსე იყო ქართული სცენის და მწერლობის მოყვარეთაგან. ის სამი წლისა იყო, როდესაც მამამისისაგან შედგენილმა „ტრუპამ“ პირველი ქართული წარმოდგენა გამართა ქალაქში, და ჯერ კიდევ ანაბანას სწავლობდა დვანაძისაგან, როცა „ცისკრის“ პირველი ნომერი გამოიცა ქვეყნად. ამასთან მამამისს, როგორც მოწინავე თავადიშვილს, ვორონცოვამდის მიწვევნილს და მთავარმართებლის საგანგებო მინდობილობათა უმცროს ჩინოვნიკს, შეძლებაცა ჰქონდა და შემთხვევაც შეეთვისებინა სულ ყველაფერი, რაც რამ საუკეთესო მოიპოვებოდა იმ დროის საზოგადოებაში, როგორც ზნე, ეტიკეტი, ცოდნა.

მაგრამ, სამწუხაროდ, გიორგის არ შეხვდა დიდხანს ქალაქში ყოფნა და მისი ოჯახი მალე დაიხურა მწერლობისა და თეატრისათვის. ჯერ მიწყდა ორი წლის არსებობის შემდეგ ჟურნალი „ცისკარი“ (1853 წ. დამდეგს) და მერე, 1855 წელს, დაიშალა ქართული ტრუპაც. დავითის მამა ტფილისიდან ოსევ ხიდისთავს გადასახლდა.

დავითის ტოლი, მისი კლასების ამხანაგი, ვანო ერისთავი (რა ვქნა, ივანე რომ ვთქვა, ვიცი, ვერ მიმიხვდებით ვისზე ვლაპარაკობ), რომელსაც შე ვთხოვე მოეცა ჩემთვის მისი მოგონებანი დავითის სიუმაწვილის შესახებ, მწერს:

„დავითი პირველად გავიცანი 1853 წელს. ერთობ წყნარი, ჩუმი და თავდაპირილი ბავშვი იყო ჩემი პატარა მეგობარი პირვე-

ლად რომ ვნახე, გამიხმო თავის ოთახში და მაჩვენა პატარა ორ-
ლანო, რომელიც ის-ის იყო ვიღაცას მიეტანა მისთვის, დაატრიალა
ორლანოს ხელი და, როცა შიგნიდან ხმა მოისმა, მისი სახე ღიმილ-
მა გაანათა. იმ დღიდან დაწყებული ჩვენ დიდხანს ვიყავით ერთად
ჯერ ჩვენსა, გორში, საცა გვასწავლიდნენ კერძო მასწავლებლები,
მერე პანსიონში გორსავე და ბოლოს ადესაში 1860 წლიდან
1868-მდის.

„ჩვენსა რომ იდგა, დავითს ყოველ შაბათობით მოსდიოდა
შინიდან პატარა ყარაბაღული ცხენი და ის საკვირაოდ მამასთან
მიდიოდა ხიდისთავს. ამ დროს იმას დედა ცოცხალი არ ჰყავდა
დედას დამბლა დაეცა, როცა დავით ოთხი წლისა იყო.

„პირველი ჩვენი მასწავლებლები იყვნენ: სამღვთო წერილისა—
მამა ხახანაშვილი, ფრანგული ენისა—ფრ. დორე, რუსული წერი-
სა—ტულის პოლკის მწერალი (ეს პოლკი მაშინ გორს იდგა) და
ყველა სხვა საგნებისა—ნიკიტინი.

„ნიკიტინმა და დორემ ბოლო დროს პანსიონი გახსნეს გორ-
ში და ჩვენ ორნივე იმათ პანსიონში მიგვცეს მშობლებმა“.

1860 წ. დავით წაიყვანეს ადესას. როგორც იმ დროს შეშ-
ვენოდა, დავითს თან გაატანეს მოსამსახურედ მისი გლეხის შვილი
ზაქარია რასიტაშვილი. ადესაში ამ დროს, როგორც დიდხანს შემ-
დეგში, ყველა ჩვენების პატრონი, შემწე და გზის მაჩვენებელი იყო
ცნობილი ექიმი ვორონცოვის დროისა ანდრეევსკი და მისი სახლობა.
დავით და მისი ამხანაგი ვანო ამ კეთილ კაცთან მიიყვანა. ელიზ-
ბარ ერისთავმა, და მისი რჩევით პატარა ერისთავები შეიყვანეს
ადესის საუკეთესო პანსიონში, რომელიც ეჭირა ბ. კნერის. აქედან
დავით თავისუფალ დროს ხშირად დადიოდა ანდრეევსკისას. 1878 წ.
ანდრეევსკის ქალის სიკვდილის გამო დავითმა დაბეჭდა „Тиф. Вест-
ник“-ში (№ 66) „Мои воспоминания о семействе Андреевских“,
საცა მაღლობით იხსენიებს ანდრეევსკის ოჯახს და ამბობს, ყველა
კავკასიელები ისე ვიყავით ამ ოჯახში მიღებული, როგორც საკუ-
თარი შვილებიო.

ერთობ რამ ჩინებულ დაწესებულებად სახავს თავის მოგონე-
ბაში ვანო ერისთავი კნერის პანსიონს. მისი სიტყვით, ეს ჩვეულებ-
რივი პანსიონი კი არაა, უფრო ოჯახია, საცა პანსიონის პატრონის
ცოლი ნამდვილი დედაა ბავშვებისა, რომელსაც კვირაში ერთ-
ხელ ხშირი სავარცხელი უჭირავს ხელში და ბავშვებს თავს
დასტრიალებს, შიგ არაფერი გაუჩნდესო. თვითონ პანსიონის პატ-
რონი კნერი პატარა ტანის კაცი იყო თურმე, რომელსაც პანსიო-

წერები „Кончик“-ს ეძახდნენ „Кончик идет“-ო რომ დაიძახებდნენ, მთელი პანსიონი სწორდებოდა.

ვანო ერისთავი თავის მოგონებაში წერს:

„კნერის პანსიონში გვასწავლიდნენ ყველაფერს, რაც კი შეადგენს გიმნაზიის კურსს. ამასთან ყოველდღე გვქონდა ფრანგული და გერმანული ენის გაკვეთილები და სამჯერ კვირაში ინგლისური ენისა, თუმცა კი ეს უკანასკნელი სავალდებულო არ იყო ჩვენთვის. პანსიონი მშვენივრად იყო დადგენილი. კვირაში ორჯერ-სამჯერ გვასწავლიდნენ მხატვრობას, ფორტეპიანოს, ფლეიტას, სკრიპკას. ხშირად გაიმართებოდა პანსიონში წარმოდგენები რუსულ და ფრანგულ ენებზე და დარბაზში უკრავდა საკუთარი, პანსიონერებისაგან შემდგარი, ორკესტრი.

„დავით კარგად სწავლობდა. მახსოვს, პირველად რუსულ ენის მასწავლებელმა ვობსტმა დაუძახა დავითს და უკარნახა რაღაც მაგიდაზე დასაწერად. დავითმა ლამაზად დაწერა, რაც უთხრეს და თითქმის უმეტნაკლოდ. მასწავლებელმა მოუწონა ცოდნა და მას შემდეგ დავითს მუდამ წარმატება ჰქონდა რუსულ ენაში. ვობსტი მშვენიერი მკითხველი იყო. როცა ის გვიკითხავდა თავის მშვენიერი დიქციით პუშკინს, ლერმონტოვს, გოგოლს, ტურგენევს, მთელი კლასი სულგანაბულად უსმენდა. მე ვფიქრობ, რომ დავითმა კითხვის სიყვარული მისგან დაინერგა გულში. „პერემენის“ დროს დავითი განიმეორებდა წაკითხულს იმ მანერებით და ხმით, რა ხმითაც კითხულობდა მასწავლებელი. თავისუფალ დროზე დავით კითხულობდა ქართულ წიგნებს და ხანდახან წერდა ქართულ ლექსებსაც.

„სხვა-საგნების ჩინებულად მოსწავლე, დავით ნაკლე იყო არითმეტიკაში, გეომეტრიაში, ალგებრაში და ტრიგონომეტრიაში. ამ საგნებში მე იმაზე წინ ვიყავი და ხშირად ვეხმარებოდი იმას გაჭირვების დროს.

„ხემოხსენებულთ გარდა, ჩვენი მასწავლებლები იყვნენ: ისტორიისა და გეოგრაფიისა—მასლოვი, სამღვთო წერილისა—დეევსკი, გერმანულისა—გრეინერი, რომელსაც ვეძახდით „рыжий ре-вун“-ს, ფრანგული ენისა—ბიუნინი, ბუნებითი საგნებისა—პაპოვი, მათემატიკისა—ჩეჩეტი. ამათ გარდა გვყავდა მასწავლებელი **дансо-вания, вихтования, пловения, борония и дронья**—ბატონი ცორნი, რომელიც ამ საგნებს ასწავლიდა ადესის თითქმის ყველა სასწავლებლებში. როცა ტანცაობას გვასწავლიდა ეს კაცი, ღამა რომ

გაერჩია კავალერიისაგან, იმ ყმაწვილებს, რომელნიც დამას თამაშობდნენ, მკლავზე ხელსახოცს უკეთებდა.

„როცა მეექვსე კლასში ვიყავით, 1864 წ. მამაჩემმა ელიზბარმა მომწერა, გამემუღავნებინა დავითისათვის მამისსიკვდილი. რომ შეუწამე, საწყალმა მთელი ღამე იტირა. ამის შემდეგ დავითმა პანსიონს თავი დაანება და რამდენიმე ხნით საქართველოში დაბრუნდა“.

1867 წელს დავითმა დაიჭირა ეკზამენი ადესის რიშელიეს გიმნაზიაში და შევიდა ნოვოროსიის უნივერსიტეტში ჯერ იურიდიულ ფაკულტეტზე და მერე ბუნების მეცნიერებათა განყოფილებაში. აქედან ორი წლის შემდეგ ის გადავიდა პეტერბურგს სამკურნალო აკადემიაში. სამწუხაროდ, ის არც აქ დარჩენილა დიდხანს. 1871 წ., როცა ის იყო მეორე კურსზე, დავით გახდა ავად და აკადემიას სულ გაანება თავი. ამ წელს ის წავიდა საექიმოდ საზღვარგარეთ და შემოდგომაზე სამუდამოდ დაბრუნდა ტფილისს.

II

დავითის მწერლობა.—შთამომავლობით პოეტი.—სხვადასხვა ნაწყვეტები მისი ნაწერებიდან.—ნ. ნიკოლაძის აზრი ერისთავზე.

რაც უნდა ყოფილიყო ცხოვრებაში დავით ერისთავი, ეს სკოლამ დაგვანახა.

უნივერსიტეტი იმას არ გაუთავებია. სკოლას იმისთვის არ მიუცია ის, რის ძალითაც მას შესძლებოდა გამხდარიყო... რა ვიცი რა... ექიმი, ინჟინერი, მსაჯული, ადვოკატი, პროფესორი, ან სხვა ხელობის კაცი, რომლისათვის საჭიროა უმაღლესი სწავლა და დიპლომი. ის გამოვიდა სკოლიდან დილეტანტი, ყველაფრის. ცოტ-ცოტად მკოდნე, წმინდა საჩვენო, საკაზეთო კაცი. ნურავინ ნუ მიწყენს, და რაკი სიტყვამ მოიტანა, არ შემიძლია არ მოვიგონო აქ ის, რომ წარსული საუკუნის ქართული მწერლობა უმეტეს ნაწილად ამგვარ უდიპლომო მუშაკების ხელში იყო (იმათი სახელები მე აქ არ მომყავს, დავიდარაბის თავი არა მაქვს). დიპლომიანები ან სულ არ წერდნენ ძველად, ან მარტო თავში წერდნენ, სანამ სიყმაწვილე უღვიოდათ გულში და გაიტკობდნენ ადგილს სამსახურში.

მხოლოდ დავითს ჩვენს მიმდინარე მწერლობაში არ ჰქონდა ის ძალა და გამწე მოქმედება მკითხველებზე, რომელიც ჰქონდათ სხვა მის მედროვე მუშაკებს. ის წერდა უძნიშვნელო რამეებს, მართალია, ხალისით სავსეს, მაგრამ წერდა შიკრი-შორ, ათასში ერთხელ, „სააშიკოდ, სალადობოდ“.

ჟურნალ-გაზეთებში მონაწილეობა დავითმა დაიწყო და გაათავა ფელეტონებით. ის წერდა ფელეტონებს, ლექსებით გადაჭრულბულს, „დროებაში“, „ივერიაში“, „ტფილისის მოამბეში“. მისი ფელეტონები სავსე იყო ოხუნჯობით, პაროდებით, ექსპრომტებით, ეპიგრამებით.

ლექსების წერა, როგორც ვნახეთ, დავითმა ჯერ პანსონშივე დაიწყო. მისი პირველი ლექსები იყო ნათარგმნი ლექსები ლერმონტოვისა, ნეკრასოვის, ბარბიესი, ვიქტორ ჰიუგოსი. არც ეს ლექსები და არც ის რამდენიმე ორიგინალური ლექსი, რომელიც დაუწერია იმას 1864 წლიდან 1871-დის, ე. ი. სანამ სასწავლებელს არ დაანებებდა საბოლოოდ თავს, არ არიან მაინც და მაინც ხსოვნის ღირსნი. ამ ხანში დაწერილი ლექსებიდან სხვაზე უფრო შესამჩნევია „ეხლანდელი კირი“ (მიბაძვა), დაწერილი 1868 წელს, ეს ლექსი შეეხება მაშინ ჩვენში ახლად შემოღებულ სასამართლოს და თავის დროზე წაკითხულ იქნა დიდი ინტერესით. მახსოვს, ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველმა განსვენებულმა კალანდარიშვილმა ეს ლექსი გადაგვაწერინა შეგირდებს „დროებიდან“ და ზეპირად დაგვასწავლა. იმ დროიდან შემრჩენია ხსოვნაში.

ჯავრობენ ბევრნი—არ ვმაღავ ცუდსა—
რომ ახსენებენ მიროვი სუდსა.

1871 წელს ერისთავი, რუსეთიდან ახლად ჩამოსული, გაერია ტფილისის ქართულ ინტელიგენციაში და იმ დღიდან სიკვდილამდის ერთი საუკეთესო წევრი იყო ამათი საზოგადოებისა. სხვებისაგან ამ წრეში ის განსხვავდებოდა იმით, რომ მაშინ, როდესაც სხვებს მხოლოდ ერთმანეთთან ჰქონდათ კავშირი და გარეშე თავისიანებისა არა ძალა და მნიშვნელობა არ მოელონებოდათ, დავითს სულ მუდამ ჰქონდა ერთობა და მიმოსვლა სხვა წრეებთანაც, როგორც რუსობაში, ისე სომხებში.

ჩამოსვლისთანავე რუსეთიდან, 1871 წელს, დავითმა დაიწყო „დროებაში“ ფელეტონების წერა „შთამომავლობითი პოეტის დღიურიდან“. ორის წლის შემდეგ, როცა თავ. კონსტანტინე ბებუთოვმა გამოსცა „Тиф. Вестник“-ი (1873 წ.), დავითმა იქაც იწყო წერა იმგვარისავე ფელეტონებით, როგორც „დროებაში“, იმავე სახელწოდებით „Наследственный паѣт“. უკანასკნელ გაზეთში ერთხან, როცა ბებუთოვო წავიდა ქალაქიდან, დავით დარჩა დროებით. რედაქტორად და გაზეთის ავი და კარგი იმას ეკითხებოდა.

დავითის ნაწერებს ამ ორ გაზეთში ერთი და იგივე ხასიათი აქვს. მის ფელეტონებში ჩვენ ცოცხლად გვესახება ტფილისის, ქარ-

თული და სომხური საზოგადოება საერთო კრებათა: თავად-აზნაურობისა, ქალაქისა, ბანკებისა, სხვადასხვა სწავლულთა და ქველმოქმედთა დაწესებულებათა და სხ.

დავით ამ კრებების ამწერია და მხატვარი, მხოლოდ მოამბის კალმის მაგიერ იმას ხელში კარიკატურის ყარანდაში უჭირავს და ორატორების სიტყვას თავის აწერილობაში განზრახ იქითკენ აჭარბებს და ახვიადებს, საითკენაც არის მიდრეკილი თვით ორატორი. ამ სტრიქონების წერისას არა მაქვს დავითის ნაწერების კოლექცია და არ შემოძლია მოვიყვანო აქ მრავლად ნიმუშები იმის აწერილობისა. მახსოვს; მაგალითად, მისი სხდომა „განათლების საზოგადოებისა“. ორატორს სასწავლებლები უნდა? ის ათქმევინებცხარე სიტყვას, რომელშიაც ეუბნება საზოგადოებას, რომ ჩვენ ვალს დებულნი ვართ განვანათლოთ ხალხი, მივსცეთ მას სკოლები, გიმნაზიები და უნივერსიტეტი! ორატორი სამხედრო განათლების და სამსახურის მომხრეა? ის იმას არჩევინებს კათედრიდან, რომ ვისაც შვილები დაებადოს, მაშინვე აკვანში სალდათის მაუდში გახვიოს და პირზე პატარაობიდანვე იუხტა დააფაროს, რომ შეუყვარდეს სამხედრო სამსახური. ორატორი დავალიანებულია? მისი სიტყვა ეს არის: ბატონებო, მე შიმშილითა ვკვდები, თქვენ სკოლებს მიხსნით. მე მამულს ვკარგავ ვალში, თქვენ უნივერსიტეტზედ ლაპარაკობთ! ოხ! ვალებო, ვალებო! და როგორც ოპერეტაში, გააბმევიანებს სიმღერას: „ბალში ვარდი რად მინდოდა“-ს ხმაზე:

აბა, სწავლა რათ მინდა მე,
თუ სავსე ვარ ვალითა მე!
თუ რომა მაქვს კოტრი ჯიბე,
რას მიშველის სკოლები მე!

ახ, ვალებო, ვალებო!
პრიკახისა ვალებო!

ვაი! ფულო, რა კარგი ხარ,
მაგრამ სულ სომხებისკენ ხარ!
ჩვენზედ რაზე შემომწყრალხარ,
რას გიშავებთ, ერთი მითხარ,

ახ, ფულებო, ფულებო!
სომხებისა ფულებო!

და სხ. ამგვარება. კომედია „საზოგადო საქმე“. მწვერვალია ამგვარი გადაჭარბებისა. იქ დავითი ათქმევინებს კენიანას: „ვილაც მასწავლებლები არიან კომიტეტში, სიტყვას არ ამოაღებინებენ კაცს!“

8. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

„ეგ პედაგოგიურ პრინციპს ეწინააღმდეგებაო!“ „იმ დღეს ეგზამენზედ ვიყავ და მერე ყმაწვილებს კამფეტები გავუგზავნე. წარმოიდგინეთ, უკანვე დამიბრუნეს და შემომითვალეს პედაგოგიური პრინციპის ძალით კამფეტების მაგივრად ყმაწვილებს ჩურჩხელა და ფალუსტაკი უნდა ვაჭამოთო!“

ამგვარივე არის დავით რუსულ გაზეთებშიც.

სააზნაურო ბანკის გახსნა რომ მოახლოვდა (1874 წ.), მისი წერის მასალას ეს ბანკი იძლევა. სასამართლოში საქმე აქვს ქართველს,—პროცესისთვის საჭირო ფული ბანკიდან უნდა აიღოს; ქალს ათხოვებს,—მამული უნდა დაგირავდეს; ბანკში და მზითვევი იქიდან შემოვიდეს; სულ ყოველ შემთხვევაში, საცა ფული არის საჭირო, იმას პირზე აკერია:

Вот откроют банк дворянский,
в банке все разсудят...

1875 წელს ტფილისის ქალაქის არჩევნების დროს, როცა ქალაქის თავის ადგილს ეცილებოდნენ ერთმანეთს განსვენებული დიმიტრი ყიფიანი და იერემია არწრუნი, დავითი წერს ნაპოლეონ ამათუნზე, რომელიც იყო თავი მოსარჩლე არწრუნისა:

На поле он выходит битвы
И перемиалу он поет,
И речь его острее бритвы,
И стариков не признает!

-- Нам силы нужны, что б порою
Глава бороться мог слегка—
И тут-же сам стоит горою
За векового старика.

შემდეგ, 1876 წ., როცა ტფილისის კომერციის ბანკში ბანკის გამგეობასა და რჩევას შორის განხეთქილება მოხდა და გამბაროვმა და აბგარ იოანისიანმა თავი დაანებეს გამგეობას, დავითმა პატარა პოემა დაწერა „Гамбароიოანისიანა“, რომელშიაც ორი ნაწილი იყო: ერთი „удаление“ და მეორე „возвращение к пенатам“. პირველ ნაწილში, სხვათა შორის, ის წერდა:

Вот перешедши ряд амбаров,
Спиной опершись о гранит,
Наш управляющий Гамбаров
С Абгар Артемичем стоит.

Не удостаивая взглядом,
Твердыню „власти золотой“,
Он к банку стал надменно задом:
— „Не плюй в колодец, мизный мой!“

მეორე ნაწილში გამბაროვი უბრუნდება ბანკს და, როცა შემოდის, ამბობს:

Я, блудный сын, к тебе вернулся...
Гоняясь праздно за мечтой,
Во всех расчетах обманулся...
Вхожу с повинной головой.

Прости, о банк, мне прегрешения,
Прости газетную статью,
Прими меня ты без презрения,
Простя мне молодость мою.

მეორე მოუბრუნდება ბანკის წიგნებს და ეუბნება:

Привет всем вам, о, nostro conto,
Contocouranto, арбитраж!
Привет, о logo, о, disconto,
Текущий счет, on call и лаж!

დავით ერისთავი მე გავიცანი 1879 წელს და, რადგანაც აღინდელს მის მონაწილეობაზე ჩვენს მწერლობაში და მეტადრე „Тиф. Вестник“-ში არ მქონდა სრული წარმოდგენა, მე ვთხოვე ნიკო ნიკოლაძეს, მისი დროის ჟურნალ-გაზეთების ბატონს, დაეწერა რამ მის შესახებ ამ ბიოგრაფიის შესავსებად და დასამშვენებლად. ნიკოლაძემ უარი მომწერა თხოვნაზე, მაგრამ იმგვარად, რომ ამ უარშიაც თხოვნის ასრულება გამოდის და ამისთვის მომყავს აქ ნაწყვეტი მისი პასუხისა შემოკლებით:

„ძმაო იონა... მთხოვ დათიკოს თანამშრომლობაზე „ტფილისის მოამბეში“ დავწერო ჩემი მოგონება, და აბა როგორ დაიწერება ჩემგან იმ საგანზე რამე ისე, რომ კოტე ბებუთოვის ან ნიკოლინკა არლუთინსკის სურათი არ დაეხატო? განა შეიძლება, ეხლა, კოტე ბებუთოვს შევებო ცალმხრივ, უიმისოთ, რომ სრული მისი ხასიათი, მოქმედება... და სხ. და სხ. არ გამოვსახო?—ათას მაგალითიდან, რომელიც ასაწერი და გასასჯელი მაქვს, ერთს მოვიყვან, და შენ თითონ დარწმუნდები, რომ არა თუ ჩემთვის, შენთვისაც იქნება

უდროო ან საადრიო იყოს დათიკოს ბიოგრაფიის წერა, განსაკუთრებით „ტფილისის მოამბეში“ თანამშრომლობის მხრით.

„როგორც არა ერთხელ „Нов. Обозрение“-ში დავბეჭდე — უპროტესტოდ ბებუთოვის ან სხვა ვისმეს მხრით — 1873-ში ჩვენ პირობა დავდევით ერთად გვეშრომა საერთო კავკასიელი დროშის ქვეშ, და არამც და არამც საერთო უღელი არ გაგვეწია ერთი მხრივ, ან ქართველების, ან რუსების, ან სომხების მხრივ. ომი რომ დადგა 1877 და მის ასაწერად ყარსისაკენ გავემგზავრე, ბებუთოვმა ამ პირობას გადუხვია. დაიწყო ბეჭდვა უცნაური სტატიისა „Участье армян в завоеваниях русских на Кавказе“, რომელშიაც თვალთმაქცურად ამტკიცებდნენ, ვითომ სომხების მეოხებით, და მარტოსომხებისა, მომხდარა კავკასიაში ამ მეცხრამეტე და მეოთხრამეტე საუკუნეებში ყველაფერი რაც მომხდარა და თვინიერ მათთა არა რა მომხდარა. ეს სტატია ბევრად უფრო შემუშავებული და დაკვარაჭინებული დაიბეჭდა მერმე, მგონია, 1897-ში, ეზოვის სახელით. თავდაპირველად კი დააწერინეს ის, მგონია, ერიწოვს, **гробкопатель**-ს. როცა ეს მეტად ოსტატური და სომხებისათვის დიდად სასარგებლო, ხოლო ჩვენთვის დამმარხველი სტატია წავიკითხე, დათიკოსაც და ბებუთოვსაც მოვწერე ყარსის წინიდან: ბიჭო, სად ეს სტატია და სად ჩვენი პირობა-თქო? ბებუთოვმა მომწერა, რას აყოლიხარ აკაკის და სხვასაო (ქართველებსა), „მართალია, ძალიან სასარგებლო ხარ გაზეთისათვისო, მაგრამ ნუ დაივიწყებ, რომ გაზეთიც ძალიან სასარგებლოა შენთვისო“. ამ სომხურ ქრთამს, რასაკვირველია, მაშინვე ვუბასუხე ოტსტავკის შეტანით. დათიკო... დარჩა გაზეთში. მერმე დაფუძნდა „Обзор“-ი, რომლის წინააღმდეგ ბებუთოვმა დაამზადა, მოგეხსენება, ის ინტრიგა, ვითომ და ნიკოლაძემ ქართველებს და საზოგადოდ ადგილობრივ ინტერესებს უღალატაო და რუსებს მიჰყიდა თავიო. იმ დროს იყო, რომ ბებუთოვის და არწრუნის თაოსნობით გაიმართა ბრძოლა თითქმის მთელი ქართული ინტელიგენციისა „Обзор“-ის წინააღმდეგ, ბრძოლა, რომელშიაც ამ ხოროს რეგენტად ბებუთოვი ბრძანდებოდა და პირველ სკრიპკად სერგი მესხი. „ტფილისის მოამბეში“ მაშინ თავი შეიფარეს: გიორგი წერეთელმა, აკ. წერეთელმა (დიდად შესანიშნავი წერილი მაქვს მისი, 1876 წლის, რომელშიაც მაბრალეებდა, სომხებს რათ ამაგრებო, „ტფ. მოამბეში“ რათ მუშაობო. იმავე „ტფ. მოამბის“ თანამშრომელი კი გახდა, როცა მე შივატოვე ეს გაზეთი!), იაკ. გოგებაშვილმა, ვისაც კი კალმის ხელში დაჭერა შეეძლო. ამ დროს დათიკოც, რასაკვირველია, ამ ხოროში მღეროდა, როცა

„**Обзор**“-ი რუსეთის ჟურნალ-გაზეთობამ ალტაელებით მიიღო, დავით ერისთავმა საზოგადოებაში გაავრცელა სიმბოლურის ლექსის პაროდია ჩემ წინააღმდეგ მომართული: „В чадy похвал столичной прессы... боюсь родные интересы забросить скоро на чердак!“ იმ ბრძოლის აწერა საჭირო როდია. რა საკვირველია, დათიკო ერისთავი ბევრად უფრო გამჭრიახე და ჭკუიანი იყო, ვინემ დანარჩენი წევრები... ხოროსი. როცა „**Обзор**“-მა „ტფილისის მოამბეს“ ნამდვილი მიმართულება და მიზანი გამოაქვეყნა, დათიკომ დიდი პატიოსნებით აღშფოთებული წერილი მისწერა ამ გაზეთის რედაქციას, თქვენთან დარჩენა და ერთად შრომა არ შემიძლიაო, და მართლაც სამუდამოდ მოშორდა მის წრეს, თუმცა მისთვის ეს ბევრად უფრო ძნელი იყო, ვინემ დანარჩენი ჩვენი ვითომ მწერლებისათვის, რადგან სომხობასთან მას ნათესავებრივი კავშირი და მატერიალური დამოკიდებულება ჰქონდა მრავალმხროვანი.—ეს ერთი ნიმუში გაჩვენებს, რომ დრო არაა ჯერ ამ საგანზე რამე დავწერო: ნამეტნად რთული, ნამეტნად მდულარე და ცეცხლამპრიალებელი რამ გამოვა ჩემი ნაწერი იმ დროინდელ მოქმედ პირებზე, საქმეებზე, დამოკიდებულებაზე და სხ. და სხ. ყველაზე უფრო გულსაკლავი ის იქნება ამ ძველი ცოდვების ხსენებაში, რომ ერთობ და ნამეტნად ცუდ სინათლეში“ ცუდ ფერად გამოიხატება ჩვენი „მოწინავე“ ქართველობა. იმ დროისა: ძუძუმწოვარ ბალებათ გამოვიდნენ და არ შინდა, რომ ჩემს მხატვრობას ეს შედეგი ჰქონდეს. ან რა წახლება ვითომ, რომ სულ დავივიწყოთ ეს უხვირო ხანა ჩვენი უმეცრებისა? მე შენ გეტყვი, ვითომ მთელი შეცდომის გახსენება ან ახსნა სამერმიოდ ჭკუას გვასწავლიდეს ან შეცდომას აგვაცდენდეს!

...შენგან დაწერილ ბიოგრაფიას, გინდ **вспоминание**-ბს, ნება აქვთ შეუხებლად დასტოვონ გინდ უმთავრესი მხარეები დათიკო ერისთავის მოქმედებისა. მე კი არ მომეტევება დათიკოზე რამე დავსწერო და ოპოჩინინი, ან ბებუთოვი, ან გიორგი ჩიქოვანი, ან გ. თუმანოვი ღირსეულად არ მოვიხსენიო. და ეს ერთობ შორს გაგვიტაცებს. მაღლობა ღმერთს, დაცხრა ცოტათი საზოგადოებაში მწვავე შეტაკება, გამოწვეული ვანო მაჩაბლის თავხედობით ქართველებს და სომხებს შუა. ჩვენ რა ძალა და უფლება გვაქვს გისმეს შევეტაკოთ და ვებრძოდეთ, როცა ამ ბალღურ და ძუძუმწოვარ მდგომარეობიდან ვერ გამოვსულვართ აქნამდი. ღმერთმა ხელი მოგიმართოს იმ ჩინებული და საცოდავი დათიკო ერისთავის ბიოგრაფიის წერაში, მაგრამ იმედი მაქვს, დამეთანხმები, რომ, თუმცა დიდი სიმპატია მქონდა და შემინახავს მისთვის, ნება არა მაქვს მის

ხსოვნას ალა-ალად შევეხო და საბუთიანად, საფუძვლიანად, სინი-
დისიერათ არ გამოვსახო მთელი ის წრე, რომელშიაც ის მოქმედებ-
და „ტფილისის მოამბეში“ თანამშრომლობის დროს. ეს დასურათე-
ბა კი, როგორც ჰხედავ, ერთობ მწვავე იქნება.

დავრჩები შენი ერთგული ნ. ნიკოლაძე“.

„Тифлисский Вестник“-ი რომ მიწყდა, ივანე ფითოევმა და-
აფუძნა ქალაქში (1880 წ.) ახალი სატირული ჟურნალი „Фаланга“,
რომელშიაც თავნი მონაწილენი იყვნენ: ოპოჩინინი, თხორევესკი,
სიმბორსკი და დასაწყისში დავ. ალ. გურამიშვილი. დავით შეუერადა
ამათ და პირველი ნომრიდან დაწყებული თითქმის ყოველ №-ში
წერდა წერილებს სათაურით „За добрычей“. ერთი ნიმუში ამ წე-
რილებიდან: ქუთაისის სააზნაურო ბანკის არჩევანია. ვილაც ქალა-
ქელი ჩამოდის არჩევანზე საყურებლად.

— Кого избираете?

— Николая Гогоберидзе.

— А он спит?

— Как спит?

— Так, до трех часов пополудни!

— Нет, он рано встает.

— В банк закладывает?

— Нет, у него собственности нет!

— Вы меня не поняли—я говорю на счет другого банка—

т. е. направо, налево.

— Нет, совсем не умеет; даже в „дураки“ никогда не
играл.

— В таком случае советую вам его не выбирать, будет
плохой управляющий.

ვისზეა აქ გადაკრული, ადვილი გამოსაცნობია, კინც ჩვენი
ბანკების ამბავი იცის.

1881 წელს დავითი დანიშნეს გაზეთ „Кавказ“-ის რედაქტო-
რად, ამ გამოცემის ამბავს შემდეგი თავი მოგვითხრობს.

III

დავით „КАВКАЗ“-ის რედაქტორი.—სხვადასხვა მოგონებანი.—ღუფლი.

1881 წელს რედაქტორის სიკვდილის გამო გაზეთს „Кавказ“-ს
განაგებდა გაზეთის კორექტორი კობიაკოვი, რომელსაც ტფილისის
გაზეთები დაცინვით „ზაკობიაკოვს“ ეძახდნენ „ზარედაქტორის“ მა-

გიერ. რაც უნდა კარგად წაეყვანა ამ კაცს გაზეთი, ამ წელს შემდეგ რაკი რედაქტორს იჯარის ვადა უთავლებოდა, ახალ წლიდან გაზეთისთვის ახალი რედაქტორი უნდა დაენიშნათ. სხვათა შორის, გაზეთის იჯარით აღება ითხოვა ერისთავმაც. როცა იმან ამ საგნის შესახები თხოვნა შეიტანა კავკასიის მთავარ-სამმართველოში, იმას ჯერ არავისთვის არა ჰქონდა ნათხოვნი გაზეთის თანამშრომლობა. ტფილისის ცნობილ მწერალთაგან მარტო „ტფილისის უწყების“ რედაქტორად ნამყოფ კონსტანტინე ბებუთოვს სთხოვა იმან შემწეობა. ბებუთოვის კალამს ეკუთვნის ის თხოვნა-პროგრამა, რომელიც ერისთავმა წარუდგინა გენერალ სტაროსელსკის, მთავარ-სამმართველოს უფროსს. ამ პროგრამაში, მახსოვს, ბებუთოვი წერდა: გაზეთი ახლა ისეთ დროში მოქმედებს, როცა სასწავლებლიდან ჟიულ ფერიმ ჯვარი და სახარება განაძევა და ჰპირდებოდა, სხვათა შორის, სარწმუნოების და ეკლესიის მედგრად სამსახურს. გაზეთს შეიძლია თუ რვა სხვადასხვა მწერლები თხოულობდნენ და მათ შორის ასეთი ცნობილი მწერლები, როგორიც—პალმი (მამა), შავროვი და, არ მახსოვს, რომელიღაც პრადფესორი უნივერსიტეტისა, მაგრამ იმ კომისიამ, რომელსაც ჰქონდა მინდობილი იმათი თხოვნის გარჩევა, უპირატესობა ერისთავს მისცა და გაზეთი სამი წლით იმას გადასცეს.

ჯერ გაზაფხულზევე გამოუცხადეს დავითს, რომ იანვრიდან გაზეთი მისი იყო, და დრო საკმაო ჰქონდა, რომ გაზეთისთვის თანამშრომლები მოეწვია, მაგრამ წელიწადი ისე დაილია, რომ იმან ახალი რედაქცია ვერ შეადგინა. ის სულ იმას ანდომებდა დროს, რომ რედაქციის სამყოფი ადგილი როგორმე კარგად მოერთო, გაზეთისთვის ახალი სათაური დაემზადებინა, ქალაქი საკმაოდ დაეზარებინა რუსეთიდან და სხ., ესე იგი ცდილობდა მხოლოდ გაზეთის აღმინისტრაციაზე. ამასობაში 1 იანვარი დადგა და სტატიები კი არსად იყო. ნეტაი მეორე ნომრიდან შეიძლებოდა გაზეთის გამოცემაო,—თქვა ერთმა საფრანგეთის მწერალმა, რომელსაც არა ერთი გაჭირვება გამოუვლია ახალი გაზეთების პირველი ნომრის გამოცემით. სწორედ ამას ამბობდა განსვენებული იმ დროს, როცა რაბლეს საათი დადგა და სტამბამ „ორიგინალი“ მოითხოვა. ერისთავმა ჯერ დააპირა პირველი ნომრის მოწინავე სტატიად დაებეჭდავლ. მიქელაძის წერილი ლორის-მელიქოვის პოლიტიკაზე, მაგრამ როცა ამის დაბეჭდვა ვერ მოხერხდა რედაქციისაგან დამოუკიდებელ მიზეზის გამო, იმან განიზრახა გაეშვა მოწინავედ ჩვეულებრივი წერილი პოლიტიკაზე დინგელშტედტისა (ცენზორის), მაგრამ ახალ

წელიწადს ახალი რედაქციის ხელში პოლგარიის ჯნ სერბიის მიმდინარე პოლიტიკაზე ბაასი ტფილისის საზოგადოებასთან არაფერი რეკომენდაცია იყო რედაქტორისა. და მერე რა რედაქტორის? ისეთის რედაქტორისა, რომელიც მოწვეული იყო ლიბერალთა რაზმიდან და რომელსაც, როგორც ადგილის მკვიდრს, სამართლიანად ეთხოვებოდა ჩვენი ქვეყნის ავისა და კარგის ცოდნა და ამ ცოდნის გამოჩენის შემთხვევა ეძლეოდა პირველსავე მის მოწინავე წერილში.

დავითს თავის დღეში ფელეტონის მეტი არა დაუწერია რა გაზეთებში, მაგრამ როცა შემთხვევამ მოიტანა, გაზეთის მოწინავე სტატია თვითონვე დაწერა, რომელშიაც გამოისახა ნათლად, რავგარი მიმართულებისა უნდა იყოს კავკასიაში რუსულ ენაზე გამოცემული გაზეთი.

ამ სტატია-პროგრამით ერისთავის „Кавказ“-ის პირველი ნომერი გამოვიდა 1882 წლის 1 იანვარს, ახალის, ლამაზის სათაურით, რომელიც ვაზის ლერწმისაგან იყო შეთხზული გრ. ტატიშვილის მიერ.

დავითის ახალმა რედაქციამ თავში ვერ დააკმაყოფილა ვერც მისი შეგობრები და ვერც მეტადრე მტრები. მისმა ოდესმე მეგობრებმა აი რა უძღვნეს იმას „Гусли“-ს ნომერში:

Сказал ты, завладев „Кавказом“:

„Я изменю сей орган разом

Не буду я таков,

Каким был Кобяков“.

Но доказал твой первый номер,

Что Кобяков в тебе не умер.

ამავე ნომერში დაბეჭდა პალმის პაროდია „Кавказ“-ის პირველ ნომერში დაბეჭდილი ფელეტონისა.

თვითონ დავითი გაზეთში ცოტას წერდა: წელიწადში, მგონია, სამ-ოთხ წერილზე მეტი არ დაბეჭდილა მისი კალმისა გაზეთში, მაგრამ მეცადინეობდა, რომ გაზეთში მოეწვია სხვადასხვა მწერლები.

მისი მუდმივი თანაშრომელნი იყვნენ: ილია ბახტაძე (ხონელი), სოფიო დანილოვისა, სტ. გულიშამბაროვი, ორი ძმა დინგელშტედტი, ერიწოვი, გლ. მიქელაძე, სტ. კრელაშვილი, სტადლინი, ამ სტრიქონების ავტორი და სხვ. ამათგან რედაქციაში გამოგზავნილ ხელნაწერებს დავითი თითქმის არ კითხულობდა.

პოლიტიკურს, მოწინავე წერილებს ჯერ წერდა გაზეთში დინგელშტედტი (ცენზორი) და მერე, როცა ეს გადასახლდა შვეიცარიაში, სტადლინი, მაგრამ მალე სტადლინსაც უნდა დაენებებინათ თავი გაზეთში მონაწილეობისათვის და აი რა მიზეზის გამო. ერთ დროს სტადლინის სტატიები სიამოვნებით იკითხებოდნენ ტფილისის გაზეთებში და ახლაც მის წერილებს დახელოვნებული მწერლის ხელი ეტყობოდა. იმას შეხვდა მოწინავე წერილების წერა იმ დროს, როცა ტფილისის გაზეთებში საშინელი გინება იყო „მოსკოვის უწყებისა“, რომელიც უმართებულოდ შეეხზო საქართველოს დროშას „სამშობლოს“ წარმოდგენის გამო. ამ გაზეთებში „Кавказ“-ის სხვაზე მეტს ლაღადებდა, რადგანაც „სამშობლო“ მისი რედაქტორის დრამა იყო, და მოსკოვის გაზეთს სულ მიწასთან ასწორებდა.

სწორედ ამ პაპანაქება გინების დროს „Кавказ“-ის რედაქტორი ინახულა გიორგი თუმანიშვილმა, მეგობარმა.

— კნიაზო დავით, ვისი დაწერბღია დღევანდელი იმწინავე სტატია?

— სტადლინის.

— იმისივეა, ალბათ, ყველა ის სტატიები პოლიტიკაზე, რომელრც ამ უკანასკნელ ორ-სამ თვეში იბეჭდებოდა გაზეთში.

— დიახ, იმისი და მე ვაკვირვებულნი ვარ, როგორ ასწრებს ეს კაცი წერას, დღით გიმნაზიაში არის ორ-სამ საათამდის და ნასადილევის „კრუჟოკში“ მიდის, საცა რჩება შუალამემდის, მთვრალი, გაზეთქილი,

— „მოსკოვის უწყებაზე“ სტატიები ხომ მისი დაწერილი არ არის?

— არა.

— მაღლობა ღმერთს, პურ-მარილის შენახვა მაინც სცოდნია

— რა პურ-მარილია?

— ის, რომ ყველა ის მოწინავე წერილები, რომელსაც შენ ჰბეჭდავ, გადმოწერილია „მოსკოვის უწყებიდან“.

და აქ თავ. თუმანიშვილმა გადაუშალა რედაქტორს ერთი მეორის გვერდით ქალაღდზედ დაწებებული „მოსკოვის უწყების“ და „კავკაზ“-ის სტატიები უკანასკნელ წერტილამდის მსგავსი ერთი მეორესთან.

ეს იყო და ეს. სტადლინს მერე არ გაუვლია რედაქციაში, საზღანაც რედაქტორმა გააგდო ის. მაღლობა ღმერთს, „მოსკოვის უწყებას“ ეს ამბავი არ შეუტყვის, თორემ შენი მტერი.

დავითს ვრცელი წერილები არ უყვარდა, რომელიც სამ-ოთხ-ნომრებში გაგრძელდებოდა.

ერთხელ შემოვიდა რედაქციაში ერთი ახალგაზრდა, ნასწავლი, ტომით სომეხი.

— გთხოვ, ეს სტატია დამიბეჭდოთ გაზეთში ფელეტონებად, — სთქვა იმან და გაუწოდა რედაქტორს ვეებერთელა რვეული.

რედაქტორს არაფრად იამა რვეულის სიდიდე, მაგრამ ხელნაწერი მიიღო და სთხოვა უცნობ დოქტორს—რედაქტორმა თვალი მოჰკრა, რომ სტატიის ბოლოს იყო მოწერილი „доктор А — нianь“ — ერთი კვირის შემდეგ შემოსულიყო პასუხის მისაღებად.

დანიშნულ დღეს მწერალმა მოიკითხა თავისი ხელნაწერი.

— უკაცრავად ვარ თქვენთან, მაგრამ მარჯვე დრო ვერ ვიშოვე გადამეთვალეებინა თქვენი ნაწერი. გთხოვ, რამდენიმე დღე კიდევ მომიტმინო, — სთხოვა რედაქტორმა.

ორი კვირის შემდეგ ა—ნცმა ხელახლა შემოაღო კარი რედაქციაში. რედაქტორს არც ახლა ჰქონდა წაკითხული მაგრამ ამის აღსარებას იმან არჩია „ложь во спасение“ და თამამად შეუტია:

— თქვენი ნაწერი რედაქციამ განიხილა და ღირსეულად იცნო იგი დაბეჭდვისა, მაგრამ...

— მაგრამ?

— რედაქცია ერიდება მოათავსოს ყოველდღიურ პოლიტიკურ გაზეთში სპეციალური წერილები მედიცინის შესახებ.

— დიახ, კარგი, მაგრამ ჩემს წერილში მე კავკასიის მეურნეობაზე და მრეწველობაზე მაქვს ბაასი და არა მედიცინაზე.

— ახ, უკაცრავად, გაისწორა პირი რედაქტორმა, მაგრამ რაღა გაისწორა?

თურმე, ნუ იტყვით, დოქტორი კი ყოფილა მწერალი, მაგრამ არა მედიცინისა, არამედ პოლიტიკური ეკონომიისა.

როგორც ზემოთ ვთქვი, დავითის თანამშრომლებს სრული ნება ჰქონდათ ეწერათ გაზეთში საჭირობოროტო საგნებზე ისე, როგორც იმათ უნდოდათ, და ამ ნდობამ ბევრი უსიამოვნება შეამთხვია იმას.

ერთი ამგვარი უსიამოვნება მოჰყვა შედეგად ილია ხონელის წერილებს წინააღმდეგ ტფილისის კრედიტის საზოგადოებისა და მისი თავმჯდომარის ნაპოლეონ ამათუნისა.

თავადმა ამათუნმა ცუდად ხსენება იუკადრისა და გამოუგზავნა ერისთავს ორი მისი მეგობარი—აბგარ იოანისიანი და ვ..., რომელთაც მოითხოვეს: ან ბოდიში მოეხადა რედაქციას გაზეთშივე ხონელის წერილებისათვის, ან იარაღით გაესწორებინა დანაშაული.

ერისთავს თავის დღეში ხელში იარაღი არ სჭერია, მაგრამ ადგილი, რომელიც ეჭირა, მოვალეობას სდებდა და მოგზავნილებთან მოსალაპარაკებლად აგვირჩია სოსიკო შალიკაშვილი და მე.

მოლაპარაკებამ ჩვენს შორის სამი დღე გასტანა. ჩვენს რჩევაში მაინც და მაინც სისხლი არავის სწყუროდა, ყველას პირისახეზე გვეტყობოდა სურვილი—მოგვერიგებინა მოწინააღმდეგენი, მაგრამ ენას მაინც ის უნდა ელაპარაკნა, რაც სეკუნდანტებს შეეფერებოდა, და ფართოფურთი ბევრი დავხარჯეთ ორივე მხრით. მეტადრე თავაწევით იყო ჩვენს შორის განსვენებული სოსიკო შალიკაშვილი, თავისთავად მშვიდობიანი კაცი, მაგრამ ჩვენთან შედარებით ნამდვილი ბრეტორი, რომელიც სულ სისხლს თხოულობდა.

ბოდის მოხდის ფორმაზე რომ ვერ შევთანხმდით, საქმე იარაღზე მიდგა. დუელის იარაღად ამორჩეულ იქნა დამბაჩა. წინა დღეს დავით წავიდა ქალაქს გარე, ვერისაკენ, რომ ნამდვილად დარწმუნებულიყო, შეეძლო თუ არა იმასაც დამბაჩის ხელში დაჭერა და გასროლა, და რამდენიმე ხანი ტრიალ მინდორში ავარჯიშა თავისი მარჯვენა.

— არა, ვინც სთქვა, ტყვიისა არ მეშინიანო, უტყუენია, — დამიძახა იმან, როდესაც ამ რეპეტიციის დროს ნიშანში ამოვიღე ის და სროლა დავუპირე.

იმ საღამოს ყველა საჭირო თავდარიგი დაჭერილი იყო, დამბაჩები ვიყიდეთ, ექიმები შოვიწვიეთ. ერისთავის მხრით იყო მოწვეული მინკევიჩი, დავითმა წერილი დაწერა სახლობასთან და მეორე დილას კიდევ უკანასკნელჯერ შევიყარენით სეკუნდანტები და უკანასკნელი მეცადინეობა გავსწიეთ, რომ როგორმე მოგვერიგებინა მოწინააღმდეგენი. ეს ჩვენი კრება ნაყოფიანი შეიქნა. ერთმა დაუკლო პრეტენზიას, მეორემ წაუმატა ბოდის და დუელი მორიგებით გათავდა, რომელსაც მოჰყვა შერიგების სადილი „ევროპის“ ბალში, აბგარას მშვენიერი სიტყვებით.

უფრო გემრიელი სადილი მე არ მიქამია.

გაზეთის არენდის ვადა ბოლოზე რომ მიდგა, დავითმა ბევრი იმეცადინა ახალი ვადით დაეტოვებინათ მისთვის გამოცემა, მაგრამ მისი მეცადინეობა ამაო შეიქნა, გაზეთი გადასცეს ბ. ტებენკოვს.

IV

დავით როტშილდების სამსახურში.—ბარონესა როტშილდის ვიზიტი.

„Кавказ“-ის ჩამორთმევით დავითს მოაკლდა 16 ათასი მანეთი წლიური შემოსავალი და თან საპატიო ადგილი გაზეთის რედაქტორ-

რისა და გამომცემლისა. ამას იქით დავითმა ექვსი წელიწადი ოცო-
ცხლა და ეს ექვსი წელი სულ იმის ფიქრში გაატარა, რომ როგო-
რმე უკანვე დაებრუნებინა ეს „დაკარგული სამოთხე.“ 1890 წელს,
როდესაც დავით, თითქმის მომაკვდავი, წაიყვანეს მანგლისს, ის ეუ-
ბნება ბიქს: „ბიჭო, ფრაკი არ დაგავიწყდეს, დამჭირდება“. გაზეთის
ახლად გამოცემის ვადა მოახლოებული იყო და მანგლისისაკენ
—კოჯორს—იყვნენ იმ ზაფხულს ის პირები, რომლებსიგანაც დამო-
კიდებული იყო გაზეთის გამოცემა. მაგრამ ბედს არ უნდოდა, რომ
დავით ხელახლა გამხდარიყო „Кавказ“-ის რედაქტორად.

დავითს საკუთარი ქონება საკმაოდ ჰქონდა, რომ ეცხოვრა,
მაგრამ იმას უფრო უადგილობისა და უსაქმობისა ეშინოდა და
ამიტომ, ჩამოართვეს თუ არა „Кавказ“-ი, ის შეუდვა ახალი საქმის
შოვნას.

ეს ახალი საქმეც მალე აღმოჩნდა, რადგანაც იღბალს სულ
დავითისაკენ ჰქონდა პირი.

1886 წელს ინჟინერმა პალაშკოვსკიმ თავისი ნავთის წარმო-
ება ბაქოში და ბათუმს მიჰყიდა პარიზელ როტშილდებს, სხვათა
შორის, ნიკო ნიკოლაძის საშუალებით, რადგანაც როტშილდებს,
როგორც უცხო ქვეყნის კაპიტალისტებს—ებრაელებს, არა ჰქონდათ
ნება თავის სახელით ეწარმოებინათ საქმე რუსეთში, იმათ შეადგი-
ნეს საზოგადოება, დაამტკიცებინეს წესდება და, როდესაც ვამგეო-
ბის წევრების დანიშვნაზე მიდგა საქმე, ნიკოლაძემ წარუდგინა მათ
კანდიდატებად დავით ერისთავი და კოლა ორბელიანი. როტშილ-
დებმა პატივი სცეს ნიკოლაძის რეკომენდაციას და დავითი, ორბე-
ლიანთან ერთად, დანიშნულ იქნა ახალი საზოგადოების გამგეობის
წევრად. არ ვიცი, რა სიტყვებით ელაპარაკა ნიკოლაძე როტშილ-
დებს, მაგრამ, თითქო იქ ვიყავით, ისე მესმის ყურში ნიკოლაძის საუ-
ბარი: *L'ancien rédacteur du journal officiel... L'ancien procureur...*

დავით შევიდა სამსახურში და აპირებდა თავისებურად საქმის
გამგეობას ისე, როგორც წესდება უბრძანებდა, მაგრამ მალე დარ-
წმუნდა, რომ ის საქმის წარმოებისათვის არ იყო არჩეული. საქმე-
შიჰყავდათ თვითონ როტშილდის მოსამსახურე პირთ, და ორი აქა-
ური დირექტორები იყვნენ არჩეული საერთო კრებისთვის, უფრო
ფორმისათვის. ათასში ერთხელ თუ შეიხედავდნენ სადმე კანცელა-
რიაში ან წარსდგებოდნენ ვისთანმე შუამდგომლობით, თორემ ეს
დირექტორები უმეტეს ხანს საქმის გარეშე იყვნენ.

გამგეობის წევრად ყოფნის დროს 1888 წ. დავითმა მიიღო
ბაქოს ქარხანაში ხელმწიფე იმპერატორი ოჯახობით.

სიტყვაზე; ამ წელს ჩამოვიდა ქალაქს ბარონი გუსტავ როტ-
შილდი ცოლით და იმ ბაღზე, რომელიც საქართველოს თავად-აზ-
ნაურობამ გაუმართა ხელმწიფე იმპერატორს, როტშილდის და და-
დავითის ოჯახობა ერთმანეთს გაეცვნენ. ამას შემდეგ ერთ
საღამოს როტშილდის ცოლმა ინახულა დავითის ოჯახობა.

დიდხანს იჯდა სტუმარი დავითისას და, როდესაც იმან წა-
სვლა დააპირა, მასპინძელი გამოვარდა წინა ოთახში, რომ შეეტყო,
თუ ეტლი მზად იყო. დავითს იქ დაუხვდა კომისიონერი, რომელიც
ახლდა ბარონესას.

— ფაეტონი ხომ მზად არის?

— როგორ ფაეტონი? განა ქალბატონმა ბრძანა?

— რა დიდად გაგიკვირდათ?

— ის, ბატონო, რომ დღეს შაბათია და ბარონესა შაბათო-
ბით ფაეტონში არა ჯდება.

დავითი ისევ შებრუნდა დარბაზში, ვითომდა აქ არაფერიაო,
და ძვირფასი სტუმარი სასტუმრო „ლონდონამდის“ გააცილა.

დავითს უნდოდა სამსახურის საქმეთა გამო გადასახლებუ-
ლიყო ბათუმს და ყური ეგდო ქარხნისთვის. ის ჩავიდა კიდევ
ამის გამო ბათუმში და, მგონი, სახლიც იქირავა, მაგრამ როტ-
შილდების მოხელეებმა აქ იმას აგრძობინეს, რომ ბათუმის ქარხნის
და ვაჭრობის წარმართვაში იმას ადგილი არა ჰქონდა. დავითმა
ეს ერთ ხანს იუკადრისა და უნდოდა როტშილდებთან წიგნი მიე-
წერა, მაგრამ ნაცნობ-მეგობრების რჩევით თავი დაანება.

როტშილდების სამსახურში დავითი დარჩა სიკვდილის დღემ-
დის. 1889 წ. ის ამ სამსახურის გამო გაემგზავრა პეტერბურგს,
საცა წარსდგა ფინანსთა მინისტრთან და საჯაროდ წაიკითხა ნაე-
თის წარმოებაზე მოხსენება.

V

დავით საადგილ-მამულო ბანკის გარშემო

ბევრის ხნით უწინ, ვიდრე „Кавказ“-ის რედაქტორი გახდე-
ბოდა დავითი და როტშილდების სამსახურში შევიდოდა, იმას
გული უთქმიდა გამხდარიყო ტფილისის საადგილმამულო ბანკის
დირექტორად. ეს ბანკი გაიხსნა 1874 წელს, იმ დროს, როდესაც და-
ვითს, 27 წლის ყმაწვილკაცს, უნივერსიტეტში ნასწავლს, ჩვენს
მოწინავე საზოგადოებაში შესულს, სრული უფლება ჰქონდა დაე-
ჭირა ეს ადგილი, მაგრამ, როგორც ამბობენ, ილია ჭავჭავაძეს არ
უნდოდა ამისი ბანკში ყოფნა და დავითის კანდიდატურა ამიტომ

ჩაიშალა, თუმცა იმას საკმაო მომხრეები ჰყავდა ქალაქში და მეტადრე ქართლის თავად-ახნაურობაში. მეორე არჩევნების დროს დავითის პარტია უფრო ძლიერი იყო, მაგრამ მისი ბანკში შესვლა არც მაშინ მოხერხდა. მიზეზი თვითონ დავითისაგან გამიგონია. ყველაფერი თურმე მზად იყო, რომ ის დირექტორად ამოერჩიათ, მაგრამ როცა კრების თავმჯდომარემ გამოაცხადა, რომ რიგი არჩევანზე მიდგაო, წამოდგა თავ. გრიგოლ ორბელიანი და თქვა: ახალი კაცები სად ვეძებოთ, ვინც არიან ბანკში, ვინც გაიცენეს იმის საქმეები, ისევ იმათ ვთხოვოთ დარჩნენ სამსახურშიო. გრიგოლ ორბელიანის წინააღმდეგ ლაპარაკი ვერავინ გაბედა, კახელებმა მისცეს ორბელიანს ბანი, „დარჩნენ, დარჩნენო“, იგრილა საზოგადოებამ და არჩევანი გათავდა par acclamation. დავითი და მისი პარტია რიყეზე დარჩნენ.

არჩევანთ რომ გათავდა, კრებაში დაიწყეს ჩვეულებრივი მიტქმა-მოტქმა.

— ტივებით და ნავტიკებით ჩამოვიდნენ ქართლელი მეკენჭეები, მაგრამ ვერა გააწყეს რაო,—იძახდნენ კახელები.

— ქიზიყელ ვირებით ჩამოსვლას ტივით მოგზაურობა არა აჯობიაო? გულს იკეთებდნენ ქართლელები.

ამ არჩევანის მომგონემ, ილია ჭავჭავაძემ, მიამბო შემდეგი სცენა.

კრება რომ აიშალა, დარბაზში ჯგუფ-ჯგუფად დაეწყენენ ამომრჩევლები და ლაპარაკობდნენ. ერთი ჯგუფიდან, რომელშიაც ვრია დავითი, ილიას შემოესმა შემდეგი დიალოგი დავითსა და მის ამომრჩეველს შორის.

— კაცო, ეს რა მიყავით?

— ასეა, კნიაზო, მტკვარი განა სულ დაღმა მიდის? ხანდახან აღმაც მიედინებაო,—უპასუხა ამომრჩეველმა.

როგორც პირველად, დავითი თავის ამოურჩევლობის მიზეზად ხდიდა ილია ჭავჭავაძეს. ამიტომ, თუმცა ის დიდი თაყვანისმცემელი იყო ჭავჭავაძის ნიჭისა, როგორც პოეტისა, ის არ თანაუგრძნობდა მას, როგორც საადგილმამულო ბანკის მმართველს და, როგორც ასეთს, ხშირად იხსენიებდა ჰგიებით მწერლობაში. 1876 წელს, როდესაც ნიკოლაძემ კრიტიკულად განიხილა ბანკის ანგარიში და თქვა, რომ ბანკს ორჯერ მეტი სესხი გაუცია ქალაქის მამულებზე, ვიდრე სოფლის მიწებზეო, დავითი წერდა გაზეთში: Когда г. Николадзе заметил, что банк имеет более оснований именоваться городским кредитным обществом, то председатель правления Зем-

ელნაგო ბანკა კნ. ი. ჩავჩავაძეზე ავტორი ვ სვოეი სტატიე (ს კუპლეტაი, ონ ბეზ ავტოგო ნე მოკეტ პისატი) სლედუიციმი ზნა-
მენატელნიმი სლოვაი: ჭო ავტოგო? ოტეა აპელსინი ი ზელ-
ტაგო ცვეტა, ნო ავტოგო, კონეჩნო, ნე სლედუეტ, ჭო ბრონზა, ბუ-
დუჩი ვდვოე ზელტეე აპელსინა, იმეეტ ვდვოე ბოლშე ოსნოვანიი
ნაზვატყა აპელსინომ“.*

და ბოლოს ლალადჰყოფდა:

კაკ ვამ ნრავიტყა ატა პომერანცევაია ლოგიკა აპელსინოვი
პრემუდროსტი? სხვაგან და სხვა ზემთხვევაში დავით—რამეთუ კაცნი
ვართ—პირდაპირ ჰგმობს ჭავჭავაძის დაუდევრობას ბანკის საქმე-
ებში.

როდესაც ვაზეთ „დროებაში“ დაიწყეს საადგილმამულო
ბანკის წეს-წყობის წინააღმდეგ ლალადი, იმ დროს, როცა ამ ვაზე-
თის რედაქტორი იყო თვით ილია ჭავჭავაძე, ბანკის მმართველი,
დავითმა დახატა „ფალანგაში“ ამგვარი კარიკატურა: ვაზეთის რე-
დაქციაში ზის რედაქტორი ილია ჭავჭავაძე, ქართულად ჩაცმული,
ყურთმაჯებით. მას მიუახლოვდება ევროპიულ ტანსაცმელში გამო-
წყობილი ბანკის მმართველი ილია ჭავჭავაძე, თავით-ფეხამდი აღ-
ჭურვილი იარაღებითა, და დაუმიზნებს დამბახას ამ სიტყვებით:

„Г. редактор, вы оскорбили меня, как управляющего Тиф-
лисским земельным банком, прошу назначить место, время и
оружие“.

ბევრი ნალვლობდა, რომ დავითის შესვლა არ მოხდა საადგილ-
მამულო ბანკში. ამ სამსახურისათვის იმას ბევრი კარგი თვისება
ჰქონდა,

VI

დავით—თეატრალი.—დავით—რეჟისორი.—დავით—პიესების მთარგმნელი.—კოტე
მესხის მოგონებანი

1883 წ., როცა ქართულ წარმოდგენებს მოუხშირეს და მოუ-
ხშირეს, დავითმა მითხრა ერთ საღამოს: დღეს თეატრში ვერ წა-
ვალ; მას აქეთ, რაც ქართული წარმოდგენები დაიწყო, ეს პირვე-
ლად არის, რომ ვაკლდებიო.

და მართლაც, დავით სულ ყოველ საღამოს თეატრში იყო.
აუცილებლად პირველი რიგის სავარძელზე. დუნდ ერთი და იგივე
პიესა ათჯერ ეთამაშნათ—იმ დროში ამდენი პიესებიც არ იყო—

*) Тифлисский Вестник.

დავით მანც თეატრში იყო, მისი სამი მანეთი თეატრის კასაში მიდიოდა.

თეატრის სიყვარულიც იმას მემკვიდრეობით ჰქონდა ჩანერგული გულში. არც ერთ პირველ წარმოდგენას არ დაჰკლებია ის რუსულ ენაზე, არც ერთ ოპერას, არც ერთ სამწერლო და მუსიკალურ საღამოს. რომ ცოტანი დადიოდნენ თეატრში და, თუ დადიოდნენ, დაბალი ფასის ადგილებს იჭერდნენ, დავითს ეს დიდად სწყინდა. ალექსანდრე მატინოვი რომ აირჩიეს ტფილისის ქალაქის თავად, დავით წამოდგა ჟურნალისტების მაგიდიდან, მიუახლოვდა აირჩეულს, მიულოცა და უთხრა: ამას იქით მაინც იმეღია, რომ თეატრში პირველ წყობაზედ დაბრძანდებო (სულ მეორე წყობაზე იჯდა).

ტფილისის თეატრში დავით მარტო მაყურებელი არ იყო.

ის იღებდა მონაწილეობას რუსულ სცენისმოყვარეთა წარმოდგენებშიაც. 1877 წელს დავითმა ითამაშა „კრუჟოკში“ ჩაცკის როლი გრიბოედოვის კომედიაში. სიტყვაზედ: ეს კომედია დიდად უყვარდა დავითს და გრიბოედოვის იუბილის წელს, 1879 წ., გამოსცა „Горе от ума“ ახალი ვარიანტებით, რომელიც ვიღაც ქართველის ოჯახში შენახულა გრიბოედოვის დროიდან. იმ იუბილის გამო დავითმა გრიბოედოვის შესახებ წაიკითხა ვრცელი წერილი ერთს დიდ კრებაზე.

ქართული თეატრისათვის დავითი დაუფასებელი კაცი იყო. ის ერია იმ ვიწრო წრეში, რომელთაც განაახლეს ოცდახუთი წლის დავიწყების შემდეგ ქართული სცენა, მამამისისაგან დაფუძნებული. ამ წრეს შეადგენდნენ: დიმიტრი ყიფიანი, მისი ქალი ელენე, ბაბო ხერხეულიძისა, რაფიელ ერისთავი, ნიკო ავალიშვილი, კოლუმბანსკი და ბოლოს ჩვენი არტისტები: საფაროვისა, გაბუნია, მაშო ყიფიანი, კორინთლისა, კოტე ყიფიანი, აბაშიძე, მესხი, ალექსი-მესხიშვილი, ყაზბეგი, ცაგარელი, შიშნიაშვილი და ზაალ მაჩაბელი თავისი განუშორებელი ყურთმაჯებით. ამავე წრეს ეკუთნოდნენ არა არტისტთაგან: გიორგი თუმანიშვილი, ალ. სარაჯიშვილი და იოსებ ბაქრაძე.

როცა 1879 წელს ჩვენმა თეატრმა ფეხი აიდგა და ქვეყანაზე გაჩნდა უღვაშმოპარსული ქართველი აქტიორი (პირველი ქართველი აქტიორი, რომელმაც ახაცვალა თავისი უღვაშები ქართულ სცენას, იყო, ვგონებ, კოტე ყიფიანი), თეატრის საქმეების გამგედ აირჩიეს ამხანაგობა, რომელსაც წინაპირველად შეადგენდნენ დიმ. ყიფიანი, ნიკო ავალიშვილი, გიორგი თუმანიშვილი, ალ. სარაჯი-

შვილი და იოსებ ბაქრაძე. არტიტული მხარე. სცენისა — რეჟისორობა — მიანდევს დავითს.

დავითმა მოჰკიდა ხელი ქართულ თეატრს, მაგრამ თეატრის წარმატებისათვის საჭირო იყო კარგი პიესები და ეს პიესები არსად მოიპოვებოდა, ერთს ინტერმედიაში, რომელიც დაწერა დავითმა ვასო აბაშიძის ბენეფისისათვის, დავითი თვითონ ალაპარაკებს აბაშიძეს ამ საგანზე: „...პირველი ესა, რომ არა არის რა სათამაშო... მოდი და ამოირჩიე ჩვენს რეპერტუარში ხეირიანი პიესა!... გადაჰქექე, გადმოჰქექე და ვერას იპოვნი. ისეთი უაზრო პიესებია, რომ შათი ყურება კაცს შეაწუხებს, ისეთი ძველი, რომ ყველამ შეპირად იცის!“ შერე ჩამოატარებს დავით მობენეფისეს პიესის სათხოვნელად რაფიელ ერისთავთან, აკაკი წერეთელთან, ვანო მაჩაბელთან, დავით ერისთავთან და ბოლოს ანჩისხატისუბნელთან (ჩვენს დაუვიწყარ პეტრე უმიკაშვილთან), მაგრამ უნაყოფოდ. აი რა სიტყვებით ალაპარაკებს დავითი ბენეფიციანტს პეტრესთან: „ბოლოს აიღებ ქუდსა და გასწევ ანჩისხატისუბნელთან. მიხვალ, დაუკაკუნებ ძველებურად ალაყაფის კარებს... ახვალ აივანზე... შესჩივლებ შენს „დგმოიარებას“, ერთი მიშველე რამეო, ბატონო პეტრეო!.. რაო?? პიესა დაგიწეროო??.. ჯერ ერთი მითხარი, ჯამაგირი რა გაქვსო?.. ეტყვი თვეში ექვსი თუმანი მაქვსო... „ახლა მაგდენ ჯამაგირს რომ იღებ, ცოტას ვერ გადასდებო, რომ წიგნი დაბეჭდო რამეო?—“ფიე!—იტყვი გუნებაში. რას ამბობს ეს კაცი, რა დროს წიგნის ბეჭდვაა!.. არა, ბატონო პეტრე, მაგ ლაპარაკს თავი დავანებოთ... ერთი თუ შეიძლება, ჩემი ბენეფისისათვის პიესა დამიწერეთ... პიესაო? შარშან არ იყო დაგიწერეთ, მაგრამ რა გამოვიდაო? არაფერი!.. თქვენ, შვილებო, უკაცრავად მოხსენებაა, შარლატანები და მალჩიშკები ბრძანდებითო; ორი სიტყვა ვერ დაგისწავლიათ შეპირათაო... შენ არ იყავი, რომ ჩემს პიესაში „შუქის“ მაგიერ „ბუქს“ ამბობდიო?.. განა ღირსი ხართო, რომ თქვენთვის კაცმა იშრომოსო? აი, თუთხმეტი წელიწადია თავში ერთი პიესის პლანი მაქვსო... ის დრო უნდა წარმოვადგინოო, როდესაც ქვეყანა ჯერ არ დაარსებულყო, მერე ვინ ითამაშებსო? თქვენ, შვილო, პამპულაობის მეტი არა იცით რაო!.. გინდაო განა მეორედ „ფალანგაში“ დამხატონო? გირჩევ, ბენეფისის მაგიერ არსენას ლექსი გამოსცეო“.

აი რა მდგომარეობაში იყო ჩვენი რეპერტუარი. რომ გამოეხსნა ტრუპა ამ უპიესობისაგან, დავითი თვითონ შეუდგა იმათ... თარგმნას სხვადასხვა ენებიდან.

დავითმა თარგმნა შემდეგი კომედიები: „მეორედ გაყმაწვი-
ლება“, „სადაო მფლობელობა“. „გეო, მინას და კამპანია“. „საძა-
გელი“, „პარიზელი ბიჭი“, „მშვენიერი ელენე“, „კეთილი და უმანკო
ანგელოზი“, „დროებითი სიყვარული“, „დავიდარაბა, ანუ ორღანო
და ლეკვი“ და ბოლოს „სამშობლო“, ყველა, თარგმნილი პიესე-
ბის ბატონი.

დავითი იყო ჩვენი ნორჩი თეატრის ნამდვილი ლალა. მისგან
ნათარგმნი პიესების როლებს ის თავის ხელით უწერდა არტისტებს
და უბეჭდავდა გეჰტოგრაფით.

— და რა სიხარულით და სიყვარულით ეგებებოდა დავითი ყო-
ველს ახალ ნიქს ჩვენს სცენაზე — კოტე ყიფიანს, ვასო აბაშიძეს,
კოტე მესხს, ვლ. ალექსი-მესხიშვილს, მარიამ საფაროვისას, ნატო
გაბუნიას! მახსოვს, კოტე მესხი რომ გამოვიდა პირველად სცენაზე
(თამაშობდნენ „მოტიას“), დავით სიხარულისაგან აღარ იყო. გაათა-
ვეს თუ არა წარმოდგენა, ის შევარდა კულისებში და გადაეხვია
ნიჭიერ მოთამაშეს.

მე ვთხოვე კოტე მესხს შეეწია ჩემთვის თავისი მოგონება
დავითის მონაწილეობაზე ქართული სცენის საქმეებში და აი რა
მომწერა ნიჭიერმა მსახიობმა: „ძმაო იონა, 1879 წელს გათავდა
ჩვენი აქა-იქ ლოლიალი და სცენისმოყვარეების ძებნა ქართული
წარმოდგენების გასამართავად. სექტემბრის თვეში პირველი სეზონი
გავხსენით. ქართველი საზოგადოება, მწერლები, მოღვაწენი, ხალხი
აღტაცებით მიეგება ჩვენს ნორჩ დასს, მაგრამ ყველაზე უფრო
აღტაცებული, აღფრთოვანებული იყო დაუფიწყარი დავით ერისთავი!

ნამდვილი მოყვარული თეატრისა და ხელოვნებისა, თვითო-
ნაც არტისტი და დეკლამატორი, განვითარებული გემოვნების, ცო-
ხალი ხასიათის პატრონი დავითი სათავეში გვიდგა!

პირველ ზაფხულშივე ოძისში გადაეთარგმნა და გადაეკეთებინა
ოთხი თუ ხუთი პიესა და ჩამოიტანა სეზონისათვის. შეფუდექით
რეპეტიციებს. დავითი ჯარასავით დატრიალდა. აქ როლს არიგე-
ბდა, იქ დეკორაციებს ამზადებინებდა, ერთს ინტონაციას უსწორე-
ბდა, მეორეს როლის ხასიათს უხსნიდა, მესამე მკერვალთან მიჰყა-
ვდა და ტანთსაცმელს ურჩევდა.

სულ ჩვენთან იყო და, როცა მოგვემორღებოდა, მანც ჩვენ
საქმეს, თეატრის საქმეს, აკეთებდა — გამოურბენდა თავის ნაცნობებს
და თეატრში იწვევდა: აბა, მოდიოთ ნახეთ, რა ნიჭიერად ითამა-
შებენ ჩვენი არტისტები და ნამდვილ სიამოვნებას მიიღებთო!

წარმოდგენის საღამოს დავითის მღელვარებას და ფაცაფუსს საზღვარი არა ჰქონდა... ცდილობდა, ყველაფერი წესიერად ყოფილიყო.

თუ წარმოდგენა კარგად მიდიოდა, სიხარულისაგან ალტაცებული იყო. შემოიყვანდა კულისებში დიდ ბობოლებს და გვაცნობდა... გვაქებდა იმათთან, ერთს აბონემენტს მიაჩეჩებდა, მეორეს ბენეფისისთვის მეტ პრემიას გადაახდევინებდა, მესამეს გაცხარებული უმტკიცებდა, რომ ჩვენი საქმე სამკვიდრო საქმეა; პენსიონამოსხნილი, რომელსაც გაცხარებით ხელსახოცით ასუფთავებდა, თვალგაბრწყინებული გაცხარებით და სხაპასხუპით მოლაპარაკე დავით—ჩანდა, დიდ სიხარულს და სიტკბოებას გრძნობდა, როდესაც კარგად ვთამაშობდით. მაგრამ თუ წარმოდგენა ცუდად მიდიოდა... ეს დიდი შთაბეჭდილების კაცი მოიღუშებოდა, დაღუმდებოდა, სახე სულ ეცვლებოდა და განუზომელად წუხდა. მგლოვიარე სახით იჯდა დირექტორის ლოჯის კუთხეში და ეტყობოდა, რომ არტისტებზედაც, მაყურებლებზედაც უფრო ის იტანჯებოდა...

1881 წელს, კარგად მახსოვს, მარიამობისთვეში, „დროების“ რედაქციაში ვიყავით ჩემი ძმა სერგეი, სანდრო ყაზბეგი, ვ. აბაშიძე, მე და კიდეც ორი სამი გაზეთის თანამშრომელი. გაიღო კარები და დავითი შემოვიდა სოფლიდან ახლად დაბრუნებული. ყველას მაშინვე ერთი აზრი მოგვივიდა, რომ დავითს უსათუოდ ახალი რამ ექნებოდა დაწერილი თეატრისათვის, და თითქმის ერთი ხმით შივაძახეთ:

— აბა, რა მოგვიტანე? რა დაგვიწერე?

— მომაქვს, მომაქვს!—მღელვარებით და აჩქარებით მოგვაძახა დავითმა.—დასხედით და ყური უგდეთ.

და დავითმა წაგვიკითხა „სამშობლო“. შენ ჩვენთან იყავი ამ კითხვის დროს და კარგად გეხსომება, რა ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩვენზე დრამამ.

არც ვაცივით, არც ვაცხელეთ, ჩვენ მაშინვე შევუდექით „სამშობლოს“ დადგმის მზადებას. დავით და მისი მეგობარი მიხეილ ბებუთოვი გვწირთვიდნენ ყოველს რეპეტიციაზე. დავით მეტადრე მკაცრი იყო, თუ ქართულ სიტყვას დაამაზინჯებდა ვინმე სცენიდან...—

— რა უბედურებაა, ეს „ერთი“? სთქვი: ერთი, ერთი!—მომძახებდა ის, როცა შემხვდებოდა ამ სიტყვის წარმოთქმა რეპეტიციაზე. იმერლებს ჩვეულებად გვაქვს: „ერთს“ პირდაპირ გარკვევით ვერ ვიტყვით ყოველთვის ისმის ეს ზედმეტი „ი“.

— ახლა შენ, მიუბრუნდებოდა მეორე არტისტს, „მაცრუნცუნებს“ რა არის? რა ღმერთი გიწყრება! მაძრწუნებს, მაძრწუნებს—

ყველაზე პირველად ქართველმა აქტიორმა ქართული ენა უნდა იცოდეს! თორემ ეს რასა ჰგავს!

ერთ ჩვენს ამხანაგს ჩვეულებად ჰქონდა რამდენიმე ასოს ჩაყლაპვა. მაგ. „ვილაპარაკოთ“-ს მაგიერ—სცენიდან გამოისმოდა „ვიჰლაკოთ!..“ ან „პატარას“-ს მაგიერ—„პატრა“ და სხვა. უნდა გენახა, ამისთანა რასმეს რომ გაიგონებდა, როგორ შეხტებოდა ჩვენი დავითი.

დიდი მომზადებით „სამშობლო“ წარმოვადგინეთ და ამ პირველი წარმოდგენის შემდეგ დავითის სახელი დაუფიწყარი შეიქნა.

შორს წამიყვანს პირველ წარმოდგენაზე მაყურებელთა ალტაცების აღწერა და ათასი წვრილმანის მოგონება, მხოლოდ არ შემძლია არ გავიხსენო დავითის თვალეზე სიხარულის ცრემლები, როდესაც არტისტებმა ხელით ავიყვანეთ ის და ისე გამოვიყვანეთ თეატრიდან.

როდესაც დავითმა „კავკაზის“ რედაქტორობას მიჰყო ხელი, ჩვენთან ისეთი მუდმივი კავშირი აღარ ჰქონია, მაგრამ მაინც ჩვენი იყო, ჩვენი თეატრის წინ წაწევას შეჰხაროდა. ჩვენთან წუხდა, ჩვენთან მხიარულობდა.

თუ ვინმე ჩვენგანი ან დაწერდა რასმე, ან გადათარგმნიდა— მივირბენდით დავითთან და წაუკითხავდით. ხან მოგვიწონებდა, ხან გვიძაგებდა შრომას, მაგრამ მაინც ყოველთვის წაგვახალისებდა ხოლმე შემდეგი შრომისათვის...

არ მახსოვს იმაზე მეტად თეატრისა და ხელოვნების მოყვარული კაცი. იმის უდროოდ გარდაცვალებით ჩვენი თეატრი ბევრად დაქვეითდა!!“

კოტე მესხისაგან მე უფრო ვრცელ მოგონებას ველოდი განსვენებულ დავითზე, მაგრამ, რომ ასე ცოტა შესაწირავი მივიღე იმისაგან, ამაში მე თვითონა ვარ დამნაშავე: მარტო ერთი საღამო მივეცი ვადა ამის დასაწერად. გვიან მომივიღა აზრში, რომ ქონის ამბავი კოვზისათვის უნდა მეკითხა.

VII

„სამშობლო“

„სამშობლო“ რომ არ დაეწერა დავით ერისთავს, არც მისი ნაწერების კრებული დაიბეჭდებოდა და არც ეს ბიოგრაფია. სხვა ტიტული იმას ბევრი არა ჰქონდა რა, გარდა ამ პიესის ავტორობისა მომავალ მოდგმათა საყურადღებოდ. გოეტემ ვერტერი დაწერა და მეორე დილას შესანიშნავ კაცად გამოიღვიძაო, — თქვა.

ვილაცამ. დაახლოებით იგივე ითქმის დავით ერისთავზე და მის პიესაზე. „სამშობლომ“ ერისთავი ერთბაშად განასხვავა და გახდა შესამჩნევ კაცად ჩვენს მწერლობაში. სამშობლოსათვის დაღვა „სამშობლო“, — დაწერა განსვენებულის ძეგლზე აკაკიმ და უწოდა მის პიესას „ძღვინად და საკუთხად სამარადისოდ“. არც ერთ ფელეტონს, არც ერთ ლექსს არ შეეძლო ისე შორს განეთქვა მისი სახელი, როგორც „სამშობლოს“ წარმოდგენას. ვისაც, ერთხელაც არის, გაუგონია „სამშობლო“ და უნახავს ის შემადრწუნებელი სცენები, საცა სვიმონ ლეონიძე პირველად დაინახავს ლევანის გაქრილ ხელს, საცა მეტეხის ციხეს შეესევა შაჰ-აბაზის ჯარი, საცა ლევან მიათრევს ქეთევანს ფანჯარასთან და უქვირის „აქ მოდი, აქ დასტკბი შენის საქმითა“ და მერე რალაცნაირის სატანურის სიამოვნებით დაახლის პირზე მოღალატე ქეთევანს ყელზე მობჯენილ ლეონიძის სიტყვებს: „ვინც უნდა იყოს დამნაშავე, დაჰკა, ლევან, მით სამშობლოს იცავ, გული გაუბე, მით საქართველოს იხსნი!“ ო, ვამბობ, ვისაც ეს უნახავს, იმას სამშობლოს დამწერი არ დაავიწყდება. ოცი წელიწადია, რაც პირველად წარმოადგინეს „სამშობლო“, მას აქეთ ვის და სად არ უთამაშნია ეს დრამა, მაგრამ პიესა დღესაც არ ჩამოსულა რეპერტუარიდან* და მას ჯერ კიდევ სულგანაბულ რუყურებს მთელი ჩვენი ვრი.

დავითს დიდნი ხმოდან მოსწონდა სარდუტ პიესა და უნდოდა იმისი ქართული სცენისათვის გადმოკეთება, მაგრამ დიდხანს ვერ შეურჩია იმას შესაფერი მომენტი საქართველოს ისტორიიდან. ერთ დროს პიესა გადასცა გარდასაკეთებლად განსვენებულს დიმიტრი კიფიანს, მაგრამ ამათ პიესას ხელი არ მოჰკიდა. ბოლოს ერისთავმა გადაწყვიტა, შაჰ-აბაზის დრო გაეხადა პიესის შინაარსად და, რა გარდიკითხა ამ ღვთისრისხვა კაცზე „ქართლის ცხოვრება“, მიჰყო ხელი დრამის წერას, ე. ი. თარგმანს. ამას იქით იმას ბევრი არა ჰქონდა რა თავსატეხი, მარტო ქართული სახელებილა სჭიროდა იმ დროებისა და ეს სახელები: როინ, ესტატე, ზაზა, გოგია დიაკონი იმან აილო პლატონ იოსელიანის წიგნიდან „მეფე გიორგის ცხოვრება“. თარგმანი ერთ კვირაში გაათავა. ეს იყო 1881 წლის ზაფხულში.

წერას რომ მოეჩია, დავითმა „სამშობლო“ მწერალთა კრებაზე წაიკითხა „დროების“ რედაქციაში, რომელიც მაშინ მუხრან-ბატონის სახლის შუა-სართულში იყო მოკრუნხული, გოლოვინის პროს-

* მხედველობაში მიიღეთ დრო, როცა ეს ნაწარმი იქნებოდა. — რედ.

პექტზე*. კრებაზე მეც ვიყავი და ნათლად მახსოვს, რა ღიღი-
შთაბეჭდილება მოახდინა დავითის მშვენიერმა კითხვამ მსმენელე-
ბზე. მეტადრე ბედნიერი იყვნენ კითხვაზე დამსწრე არტისტნი—
აბაშიძე და მესხი.

არტისტთა წრემ მაშინვე იგრძნო, რაც რამ მანანა ევლინე-
ბოდა ზეციდან ჩვენს დამწეულ სცენას, და მაშინვე შეუდგა პიესის
დადგმას.

მაგრამ დადგმას დეკორაციები და კოსტუმები უნდოდა, ე. ი.
სკირდებოდა ფული, და ეს ფული იმ დროს არავის მოეძეოდა ჩვენ-
ში... იგანე მუხრან-ბატონს გარდა, რომელსაც მაშინ საკუთარი
ბანკი ჰქონდა გახსნილი. არტისტებმაც იერიში მუხრან-ბატონზე
მიიტანეს. ყველაზე წინ ვაჟკაცურად გაემართა მისკენ ვასო აბაშიძე
და მას მიჰყვნენ მისი ამხანაგები.

— აბა, რა გნებავთ, რა თეთრი მოგიტანიათ? — შეეკითხა იმათ
ხუმრობით მუხრან-ბატონი, როცა არტისტები შემწკრივდნენ მას-
თან.

ამათ თავზნთი გაჭირვება უამბეს და სთხოვეს მიეცათ ბან-
კიდან ექვსი თვის ვადით 50 თუმანი „სამშობლოსათვის“ საჭირო
დეკორაციებისა და ტანისამოსის დასამზადებლად.

ჯერ დღეს** რა კრედიტი აქვს ჩვენს არტისტს, თორემ ამ
ოცი წლის წინათ ქართული აქტიორის თამასუქს რომელი ბანკი
აიღებდა, მაგრამ მუხრან-ბატონს მოეწონა მათი სიტამამე და ფული
მისცა.

— აჰა, ესეც თქვენი 50 თუმანი, მაგრამ ერთი კი უნდა და-
ტრიალდე შენებურადო, — უთხრა აბაშიძეს გამოთხოვებაზე მოხუცმა
ფეოდალმა.

ფული რომ იშოვეს, ჩვენმა არტისტებმა დაიწყეს ტანისამოსის
და დეკორაციის მზადება და შეუდგნენ როლების განაწილებას და
სწავლას. მეტეხის ციხის და სხვა საჭირო დეკორაციების დახატვა
მიანდევს იტალიელ ჯუსტის, ტანისამოსი შეაკერინეს გაგარინის
მხატვრობით. რეჟისორობა ჯერ იკისრა თვითონ ერისთავმა და შემ-
დეგ, როცა წარმოდგენის დრო მოახლოვდა, დავითის თხოვნით
სტატკოვსკიმ დაიბარა ალექსანდრეპოლიდან იყო თუ საიდანღაც
მიხეილ ბებუთოვი, ინჟენერი, ჩინებული რეჟისორი და მცოდნე
სცენისა, და ამას გადასცა.

* ახლა რუსთველის პროსპ.—რედ.

** ამ შრომის დაწერის დროს—რედ.

პირველი წარმოდგენა „სამშობლოსი“ გაიმართა 20 იანვარს 1882 წ. სახელმწიფო თეატრში. მტკვრის ნაპირას. წარმოდგენისას ნურას მკითხავთ,

მისა მნახავსა ნახული აღარა მოეწონების.

ეს პირველი წარმოდგენა კი არ იყო „სამშობლოსი“, ეს იყო პირველი ნამდვილი წარმოდგენა ქართულ ენაზე. მე პირველად ამ საღამოს გამიარა ტანში ჟრუანტელმა და ვიგრძენი ჭეშმარიტი კმაყოფილება ქართული ხელოვნებისაგან. საფაროვისა, ავალიშვილისა, აბაშიძე, გაბუნია, მესხი, მესხიშვილი, ყიფიანი—ერთიერთმანეთზე უკეთესნი იყვნენ. თეატრი იმტკრეოდა შედუღებული ხალხის ტაშისკვრისა და ვაშას ძახილისაგან. წარმოდგენა რომ გათავდა, ავტორს დაფნის გვირგვინი მიართვა საზოგადოებამ ატლასის აფიშით და ბებუთოვს დაფნისავე ჩანგი ამგვარივე აფიშით. როცა ეს ორი გამოვიდნენ თეატრის კარიდორზე, საზოგადოებამ აიტაცა ისინი და ხელდახელ წაიყვანა ეკიპაჟამდის; აქ უცდიდა იმათ გაღერეიდან ჩამოსული ხალხი, რომელმაც ავტორი და რეჟისორი ნაბიჯ-ნაბიჯ გააცილა ბენგალის ცეცხლით და ტაშის კვრით ერისთავის სადგომამდის ვორონცოვის ძეგლის მახლობლად. მაყურებლებით მთლად გაიჭედა მიხეილის ხიდი, ასე რომ ერთ დროს მოძრაობა მთლად შეჩერდა. ღამის მეორე საათზე წარმოდგენის ყველა მონაწილე არტიტები ვახშამზე ისხდნენ ერისთავის სახლში და გამარჯვებას ულოცავდნენ ერთმანეთს.

ორი დღის შემდეგ, 22 იანვარს, წარმოდგენა მეორეჯერ გაიმართა. როგორც ამ წარმოდგენაზე, ისე სხვებზე, რომელნიც მოჰყვნენ ზედღზედ, თეატრში ტევა აღარ იყო.

ტფილისის შემდეგ წარმოდგენები გაიმართა ქუთაისს, ბათუმს, ფოთს და სხ. ქუთაისის საზოგადოების თხოვნით ერისთავი ქუთაისშიაც დაესწრო პირველ წარმოდგენას. თეატრში მყოფმა საზოგადოებამ აქაც იმგვარი პატივი მიაგო ბედნიერ ავტორს, როგორც ტფილისში. საზოგადოების აღტაცებას საზღვარი არა ჰქონდა, როდესაც მესამე მოქმედებაზე ყიფიანმა მუხლი მოიყარა და საქართველოს, დროშით ხელში დაიწყო ილია ჭავჭავაძის:

ღმერთო მაღალო, ეს ქვეყანა შენი ხვედრია.

ერთი წილი საზოგადოებისა ფეხზე წამოდგა. ეს იმას ნიშნავს რომ მწერალი თითოთ სწვდა მსმენელის გულში პატრიოტულ სიმებს.

„სამშობლოს“ წარმოდგენას მარტო ესთეტიკური სიამოვნება კი არ მოუგვრია ქართული საზოგადოებისათვის, „სამშობლო“ იმ-

თაა განსხვავებული ყველა სხვა დრამატიული თხზულებიდან, რომ ამ დრამამ დაამთავრა ის პატრიოტული აღზრდა ჩვენი საზოგადოებისა, რომელიც „დროებამ“ დაიწყო და „დედა-ენამ“ ვერ მოათავა, რომ მამული და სამშობლო ენა უნდა უყვარდეს კაცს, ამას თითო წვეთით „დროების“ ყოველ ნომერში შესვამდა მკითხველი. მახსოვს 1881 წ., როცა აბასთუმნიდან მოვდიოდი ქალაქს, „მიხაილოვის“* სადგურზე ერთი მოსამსახურე — „დროების“ მკითხველი — კატლესი რომ დამიდგა წინ, დაბალი ხმით ჩამელაპარაკა: — მამულისთვის სასარგებლო რამე გააკეთე?

ეს ის დრო იყო, როცა ქალაქებში მოსამსახურე ათასობით ბიჭები შეადგენდნენ უმეტეს ნაწილს ქართული გაზეთის მკითხველებსას, რომელთაგან შემდეგში უნდა გამოჩენილიყო ახლა აქა-იქ ფეხმოდგმული მესამე წოდება. მაგრამ „სამშობლომ“ სამშობლოს სიყვარული განაგრძო იმ წრეებშიაც, რომელთაც კითხვა არ იცოდნენ და მარტო თვალ-ყური ჰქონდათ ამ სიყვარულის სცენაზე დასანახად და გასაგონად.

სარდუმ რომ „სამშობლოს“ წერა დაიწყო თავისთავს ამგვარი კითხვა დაუდგინა: „რომელია“ ყველაზე დიდი მსხვერპლი, რომელიც კაცისაგან შეეწირვის მამულს და ამ კითხვას პასუხად მისცა: ოჯახის ბედნიერებაო. „სამშობლოში?“ ყურით გესმის და თვალთ ხედავ, რომ ოჯახის ბედნიერება მარტო თავმოყვარეობაა, რომ ნამდვილი, მაღალი, ერთადერთი დიადი გრძნობა მამულის ერთგულება, მამულისათვის თავის განწირვაა.

ამის გამო სვიმონ ლეონიძის მსხვერპლის ნახვას სცენაზე ის დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ იგი უღვიძებს კაცს და ზრდის იმაში ამ დიად გრძნობას — მამულის სიყვარულს.

ეს გრძნობა საზოგადოა მთელი კაცობრიობისათვის, თაყვანსაცემია ყოველი სულდგმულისათვის.

მაგრამ — ეს ქვეყანა ასეა შექმნილი — ამ გრძნობის გამოხატვამ ჩვენს სცენაზე, საქართველოს დროშის დანახვამ, რომლის გარშემომუხლმოდრეკილნი ლოცულობდნენ კურთხეულნი მამულის დამცველნი, სულ სხვა გრძნობა გამოიწვია „*Моск. Вед.*“-ის კორესპონდენტის კალმის ქვეშ. გაზეთი უმართებულოდ შეეხო ქართულ დროშას, ამან გამოიწვია ტფილისის მაზრის თავად-ახნაურთა წინამძღოლ შაქრო მაღალაშვილის საყვედური გაზეთ „*Голос*“-შდ. საქმეში ჩაერივნენ ტფილისის გაზეთებიც და გაიმართა გაცხელებული პაექრობა. „ფალანგაში“ დაიბეჭდა კრისთავის შესახებ შემდეგი ლექსი.

* ახლანდელი ხაშური. — რედ.

В порыве молодечества,
В патристическом чаду,
Не отыскав отечества,
Его ты занял у Сарду.

ეს ლექსი მოსკოვის გაზეთმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა, მაშინ „ფალანგამ“ დაბეჭდა, რომ ჩვენ სულ იმ აზრით არ დაგვიბეჭდია ეს ხუმრობა, რა აზრიც „Моск. Вед“-ის გულში აქვსო. ყველამ ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ „სამშობლოს“ წარმოდგენა აკრძალეს და დრამა ქართულ რეპერტუარიდან იქნა გაძეგბული, სანამ ბაბო ავალიშვილის თხოვნით მთავარმართებელმა შემეშინებინა ხელახლა ნება არ მისცა მისი დადგმისა არტისტის ბენეფიციზე.

დასასრულ, კიდევ ერთი სიტყვა „სამშობლოს“ შესახებ. არა ერთისაგან გაშიგონია: დავით ერისთავის რაო? პიესა ხომ მისი დაწერილი არ არისო? მართალია, პიესა არ არის მისი დაწერილი, იგი მხოლოდ გადმოკეთებულია სარდუსაგან, მაგრამ განა ამით უარიყოფა დავით ერისთავის მნიშვნელობა? როგორ? კაცმა მთელ საქართველოს ტანში თითქო ელექტრონის ძალა გაუტარა, ლამის ისტორიაში არ ჩააგდო თავი, და თქვენ ამბობთ ეს არაფერიო?! თუ ეს ასე ადვილი იყო, რატომ თქვენ არ მოსძებნეთ და არ გადააკეთეთ ამგვარი პიესა, თქვე კურთხეულის შვილებო!

VIII

დავით — მკითხველი

დავით ერისთავზე არ შეიძლება ლაპარაკი იმ საზოგადოებასთან, რომელიც იმას იცნობდა, ისე, რომ არ შეეხო მის კითხვას. არც ერთი საქველმოქმედო რუსულ-ქართული სამწერლო საღამო არ გამართულა ტფილისში მისი ცხოვრების უკანასკნელ 20—25 წლის განმავლობაში, საცა დავითი არ ყოფილიყო თავ-მკითხველად.

უმეტეს ნაწილად ამ საღამოებზე ის კითხულობდა რუსულ ლექსებს, რადგანაც ქალაქის რუსულ-ქართულ-სომხურ საზოგადოებაში, რომელიც იკრიბებოდა ამ საღამოებზე, რუსული უფრო სჭრიდა, ვის დრე ქართული, და ამასთან ქართული ლექსები, მარტო მარკვლეები-შეთანხმებზე დამყარებული, რუსულ ტონიურ ლექსებთან შედარებით უფრო ძნელი წასაკითხი იყო. ნურაფის ნუ დააკლდება გულს ამის თქმაზე, რადგანაც რაც ქართულზე ვთქვით, იგივე ითქმის ფრანგულ ლექსებზედაც და საცა ამათი ითქმება, დეე, იქ ჩვენიც იყოს.

დავითის ქართული კითხვა მე არ გამიგონია სცენიდან. ერთ საღამოს, როდესაც დაბეჭდილ „ვეფხისტყაოსანს“ ვაღარებდით სხვადასხვა ვარიანტთან (1881 წ.), დავითმა წაიკითხა კრებაზე ერთი თავი რუსთველის ქმნილებისა, მაგრამ მისი კითხვა სრულებით არაფრით არ განსხვავდებოდა სხვა უბრალო კითხვისაგან. ამბობენ—და მე კი არ გამიგონია—ის ჩინებულად კითხულობდა ვახტანგ ორბელიანის „იმედს“ და ილია ჭავჭავაძის „ერთხელ მე და პაპაჩემს“. საზოგადოდ ქართულის კითხვაში იმას გაცილებით შორს სჯობნიდნენ განსვენებული მაშია გურიელი და მისი კითხვის მასწავლებელი გრიგოლ დადიანი (კოლხიდელი).

რუსულ კითხვაში კი დავითს ბადალი არა ჰყავდა ქალაქში. ქალაქის საზოგადოებამ პირველად გაიგონა მისი რუსული დეკლამაცია ტფილისის კლასიკურ გიმნაზიაში 1871 წელს. ამ წელს ქალაქს ჩამოვიდა ცნობილი რუსი მწერალი გრაფი სოლოგუბი და ხელმწიფე იმპერატორის კავკასიაში ჩამოსვლის გამო დაწერა ლექსი „ალავერდი“. დავითმა ამ ლექსის პასუხად დაუწერა მას ლექსი „იახშიოლ“, რომელიც თვითონ წაიკითხა საჯაროდ გიმნაზიის დარბაზში, დირექტორ ეელიაბოვსკის თხოვნით. სოლოგუბის ლექსი საუცხოო რამ ლექსია და, რადგანაც მის „ალავერდს“ თითქო ზედ ასხია დავითის „იახშიოლ“, მე მომყავს აქ ეს ჩინებული ლექსი, რომელიც მე დიდხანს ვეძებე, სანამ არ წავაწყდი გაზეთ „Кавказ“-ის კოლექციაში (1871 წ. № 120).

С времен давным давно отжитых,
 Преданьем Иверской земли,
 От наших предков знаменитых
 Одно мы слово сберегли.
 В нем нашей удали начало,
 Товарищ счастья и беды,
 Оно всегда у нас звучало.
 Аллаверды!

Когда досуг кавказский теша.
 Простор давая бурдюкам,
 В кружке усердием азарнеша
 Гуляет звонко по рукам,
 Неугомонно ходит чаша,
 И вплоть до утренней звезды
 Песется голос толумбаша:
 „Аллаверды, аллаверды!“

Аллаверды—Господь с тобою—
 Вот слова смысл, и с ним не раз

Готовился отважно к бою
Войной взволнованный Кавказ.
Ходили все мы к схваткам новым,
не дожидаясь очереди,
Хвала погибшим, а здоровым — аллаверды!

Одной природой мы богаты,
Но, как в прошедшие века,
У нас под сенью каждой хаты
Есть уголок для кунака.
Наш каждый гость дается Богом,
Какой бы ни был он среды,
Хотя-бы в рубище убогом,
Аллаверды, мой друг, аллаверды!

Но если гость — отец державный...
Землю солнцу кто не рвд?
Педимутся на пир заздравный
Казбек, Эльбрус и Арарат,
И грянет дружно всем Кавказом
На все иаречья, все лады,
Одной душой, единым разом,
Аллаверды!

Он осенил нас благодатью.
Детей и жен он наших спас,
Он помнил и меньшую братью.
Он к просвещенью двинул нас,
Благословен же будь судьбою!
Тобою мы сильны и горды,
Великий царь, Господь с тобою,
Аллаверды!

ამ ლექსის წაკითხვის შემდეგ, რასაკვირველია, ახალგაზრდა დავითის ლექსი არად გამოჩნდება და ამიტომ აქ მხოლოდ ორ უკანასკნელ ტაეპს მოვიყვან იმის „იახშიოლიდან“. ოთხ პირველ ტაეპში დავით ეუბნება პოეტს, რაგვარად იცვალა ჩვენი ქვეყანა მას შემდეგ, რაც ის აქედან წავიდა რუსეთს, და შემდეგ განაგრძობს:

На кахетинское невзгода,
Его не любит уж Тифлис.
Теперь у нас явилась мода
На джонку, портер и касис.
Забыта также азарнеша,
Что дух народа изобрел,
Что вызывало предков — теши —
„Аллаверды“ и „яхши-ел“.
И сами вы не те уж стали,

И вас не узнает Кавказ;
 Мечты на паре вас примчали,
 Вы позабыли тарайтас;
 К чему бросать, он не сломался,
 На путь ирекрашый он вас вел,
 „Аллаверды“ ваш вам удался,
 А мы ответим: „яхши-ел!“

თავის დროზე ეს „ალავერდი“ და „იახშიოლ“ დიდს მოდაში იყო ტფილისში. კოტილიონი ისე არ გათავდებოდა, რომ „ალავერდი“ თუ „იახშიოლი“ არ წარედგინათ ასარჩევად ერთმანეთისთვის დამა-კავალრებს.

ამ ლექსის წაკითხვას მოჰყვა სხვა ლექსები სხვადასხვა დროს. უფრო ხშირად დავით კიოხულობდა შემდეგ ლექსებს: „Жрец“ შაიკოვისა, „Белое покрывало“ გარტმანისა, „Грешница“ ტოლსტოისა, „Казимир Великий“ პოლონსკისა და სხვა.

1883 წ. იმან წაიკითხა სცენიდან საგანგებოდ მისთვის დაწერილი პოემა აპაჩინინისა „Святая Нина“, ჩემი გეგმით შედგენილი. ამას მოჰყვა ლექსი „Кузнец“ კოპესი. ეს იყო მისი უკანასკნელი კითხვა.

მე ვნახე პირველად დავით რუსული ლექსის მკითხველად 1880 წ. დამშეულ ქიზიყელთა სასარგებლოდ გამართულ საღამოზე. ამ საღამოს იმან წაიკითხა შემთხვევის შესაფერი ლექსი პოლონსკისა „Казимир Великий“, საცა სწორედ დამშეულებზეა ლაპარაკი.

ეს იყო ტფილისის საზაფხულო თეატრის სცენაზე. თეატრი სავსე იყო ქალაქის რჩეული საზოგადოებით სამეფო ლოჯიაში ბრძანდებოდა დიდი მთავარი ოჯახობით. რომ გამოვიდა სცენაზე, დავითმა მძიმედ თავი დაუყრა დიდ მთავარს და დაიწყო:

В распешеных саиях, ковром покрытых,
 На распашку в бурке боевой,
 Казимир, круль польский, мчится в Краковъ
 С молодой веселою женою,

შაგრამ რა დაიწყო? თითქო ბასრის ხმლით გააპო დამძიმებულ თეატრის ჰაერი და მისი წმინდა, მაღალი, ზარისებრ კრიალა ხმა, ძლიერი ფილტვებისაგან ამოსუნთქვილი, შეიკრა მსმენელთა ყურში და გულში. მკითხველმა პირველსავე ნახტომიდან დაიმორჩილა მსმენელები. ათასი თვალი მიაჩერდა იმას და აჭერდა ყოველგვარ მის მოძრაობას. დავითი ფრაკით იყო გამოწყობილი, იმას ხელში ეჭირა შაპო-კლიაკი, რომელიც, კითხვის მოთხოვნისებრთა გამო, ხან მარჯვენა ხელში ეკავა, ხან მარცხენაში, ხან ილლიას ქვეშ.

ის ხან ფართოდ გაშლიდა ხელებს, ხან გულზე დაიკრავდა ღა მალ-
ლა აისვრიდა მარჯვენას, ხან ერთ ნაბიჯს უკან გადასდგამდა და
მთელი კორპუსით იქითკენ იწეოდა, ხან წინ მიიწევდა მუქარით და
მრისხანებით. როცა ის ჩავიდა იმ ადგილას, საცა მეფე ამბობს:

Завтра-же в подрыя корысти вашей
Я мои амбары отопру,
Вы... лжецы! глядите, я, король ваш,
Кланяюсь за правду гуеляру.

იმან ძალზე მალლა ასწია ხმა და სიტყვები „Вы... лжецы“ ისე
თქვა, რომ თავის მოძრაობამ—თავის მოძრაობა იყო დავითის
მთავარი ექსტი—მეფის გარეშე მყოფი ამაღაც დაგვანახა და მეფის
წყრომაც.

მთელმა თეატრმა აღტაცებით მიიღო დავითის კითხვა. ერთი
ოდენ სიმბორსკი არ იყო მონაწილე ამ აღტაცებისა.

— Тоже берется за чтение... хлебец.

დავითმა ლექსში:

„Выгодно свой хлебец продают“ ხმა უკანასკნელ მარცვალზე
აუწია, მაშინ როდესაც პირველზე ნდომებრა.

დავითის კითხვა არ იყო ის ხელოვნური ლეგუვესებური კითხ-
ვა, რომელიც ერთგვარად კარგი გასაგონია როგორც ორი-სამი
ჯაცის წინ, პატარა ვიწრო ოთახში, ისე დიდი თეატრის დარბაზში
500-600 მსმენელის წინაშე. დავითი უფრო საჯარო მკითხველი იყო,
თუ შეიძლება ასე ითქვას, იყო მკითხველი-ტრიბუნი, რომელსაც
ჰქონდა სჯამისო ძლიერი ხმა და ენერგიული მიხვრა-მოხვრა.

ჩემი ფიქრით, დავითის კითხვის საიდუმლოება ხმის აწევ-და-
წვევაში უფრო უნდა ეძიოს კაცმა. ის ისე მკაფიოდ მარცვლავდა
სიტყვებს, როგორც ბევრი სხვა, ისე „მსუქნად“ იტყოდა ამ სიტყვებს,
როგორც უმეტესობა სცენაზე მკითხველებისა, მაგრამ სიტყვების
აწევ-დაწვევის შნო მარტო მას ჰქონდა, მისი კითხვის საიდუმლოებას
შეადგენდა. საცა ლექსში გამოხატული ვნება მიღწევს უმაღლეს ხარის-
ხამდის, დავით ისე მალლა სწევს ხმას, რომ თქვენ წინ გიდგიათ არა
მოცლილი მოთამაშე, არამედ თვით ის ვნებული, რომლის ხმა იმ-
დენადვე მაღალია და მლაღადებელი, რამდენად მაღალია მისი გა-
ჭირვება. კაპეს ლექსში „Кухнец“, როდესაც დამშეულ მკედელს ამ-
ხანაგობის ღალატობას დასწამებს ვიღაც ოხერი და ეს უმისოდაც
შეწუხებული და მოთმენიდან გამოსული გამოიწვევს ცილისმწამე-
ბელს დუელში, პოეტი ათქმევიანებს მკედელს:

„Вдруг я сжал меж рук
 Мой горячий лоб, и крикнул: „Ну, пускай семья
 Пропадет голодной смертью! На работу я
 Не пойду, но за обиду ты заплатишь,—да,
 Бог свидетель! Будем драться мы как господа;
 Драться здесь, сию минуту. Чем? да молотком?
 Ближе шпаг и пистолетов нам ведь он знаком.
 Вы, ребята, секунданты. Пара не одна
 Молотков надежных в этой куче чугуна
 Верно сыщется.. Ну, живо, по местам! А ты,
 Ты подлеший оскорбитель честной нищеты,
 В руку плюнь, долой рубашку и ступай ко мне!“

როცა აქ ჩავიდოდა დავით, ის წამოისვრიდა მჭედლის ბრაზს მთელი მისი მკერდით, რაც რამ ძლიერება გააჩნდა მის ფილტვებს. თქვენ წინაშე გედგათ გაშმაგებული კაცი, რომლის ყვირილისაგან ტანში ჟრუანტელი გაუვლიდა კაცს. უმეტესობა კაცობრიობისა ის თავდაჭერილი ფილოსოფოსი არ არის, რომელმაც უთხრა თავის დოსტაქარს: მაგრად ნუ მომიჭერ ფეხს, თორემ მომტეხო, და როცა ფეხი მართლა მოსტეხა, აუმიღვრევლად უსაყვედურა: აკი გითხარ, მოსტეხ-მეთქი. უმეტესობა კაცობრიობისა ისეა შექმნილი, როგორც შენ და მე, მკითხველო. ფეხი რომ მოგვტეხო, ჩვენი დრიალისაგან მთელი უბანი შეჯერებულ იქნება. დავითიც მჭედლის მუქარას კი არ კითხულობდა, ყვიროდა, და მთელი თეატრი თითქო შიშქვეშ სულგანაბული ისმენდა პოემაში გამოხატულ დრამას. როცა კითხვა გათავდებოდა და მსმენელები მიიღებდნენ შვებას, მათ ალტაცებას საზღვარი არ ჰქონდა. შეკუმშული სიამოვნება ერთბაშად გაიშლებოდა და ტაშისცემისა და ვაშა-ვაშას ძახილისაგან თეატრი აღარ იყო.

ერთხელ, როცა დავითმა გაათავა ამ ლექსის კითხვა და თეატრი ამ ყოფაში იყო, გაბო ტერ-სტეფანოვმა, მეორე ჩინებულმა მკითხველმა, თქვა:—„Это не чтение, а игра“. ეს შეიძლება მართალი შენიშვნაც იყოს, მაგრამ-ოლონდ კი დიდი შთაბეჭდილება მოახდინოს მსმენელზე ლექსმა და რაც გინდა ის დაარქვით კითხვას, თუნდ „კითხვა“ და თუნდ „თამაში“.

დავით ხმის ამალღებით განასხვავებდა იმ სიტყვებს და ფრაზებს, რომელთათვისაც უნდოდა მიექცია იმას მსმენელის ყურადღება, რომლების ქვეშაც ხაზი უნდა გაესვა იმას. როდესაც არქეოლოგიური კონგრესი მოიწვიეს ტფილისის ქართულ-სომხურ თეატრში, და-

ვითმა წაიკითხა თხორჟევსკისაგან საგანგებოდ დაწერილი ლექსი, რომელიც ასე იწყებოდა:

Привет вам, гости дорогие

ამ ლექსიდან მე მართო ეს ორი ტაეპი მახსოვს:

И небо, вечно голубое,

И южной неги рай!

იმიტომ რომ დავითმა ამის წაკითხვაზე პათეტიურად აუწია ხმა, თითქოს ასე თქვაო: ი ნკებო ვეეჩნო გოლუბოე..

დავით თვითონ გრძნობდა, რომ მისი კარგი კითხვის საიდუმლოება ამ ხმის აწევაში იყო და ერთს წიგნში პეტერბურგიდან ისა სწერს მის უმახლობელეს მეგობარს:

„Вчера мы были с Цагарели на литературном вечере, на котором читали все лучшие литераторы, в том числе Полонский и Майков. Я с страшным нетерпением ждал появления Майкова и, когда он вышел, у меня сделалось биение сердца! Он очень симпатичный старик и превосходно читает; другие же литераторы понятия не имеют о чтении. Два раза его заставляли читать; когда в третий раз вызвали, то он обратился к публике с вопросом: „что вам прочесть? Я не выдержал и крикнул „Жреца“. Но, к сожалению, он извинился, что наизусть не знает, а тома, в котором помещено это стихотворение, у него не было с собою. Фофанов тоже читал, хотел подражать мне, возвысил голос, но ни к селу, ни к городу, так что вышло комично и публика разсмеялась!“

მშვენიერად კითხულობდა დავით ფრანგულ ლექსებსაც. ჯერ ჯაკოლიდანვე ახსოვდა იმას მონოლოგი რასინის „ფედრადან“ იპოლიტის სიკვდილზე და ხშირად გვიკითხავდა ზემოთადა;

A peine nous sortons des portes de Trezène,
Il était sur son char; ses gardes affligés
imitaient son silence, autour de lui rangés;
Je suivait tout pensif le chemin de Mycènes;
Sa main sur ses chevaux laissait flotter les rênes;
Ces superbes coursiers, qu'on voyait autrefois
Pleins d'une ardeur si noble obe á sa voix,
L'olil morne maintenant, et la tête baissée,
Semblaient se conformer á sa triste pensée.

ერთი უკანასკნელი სიტყვა დავითის კითხვაზე. დავითს დიდად ეშინოდა, რომ თავის რუსულ კითხვაში ცუდად არ წარმო-

ეთქვა ასო „ლ“, და მართლაც იშვიათ ქართველს შეუძლია წარმო-
თქვას წუნდაუდებლად ეს ასო. აბა, სცადეთ და წარმოთქვით ხმა-
მალლა პუშკინის ლექსიდან:

Скинь мантилию, ангел милый.

კარგად წარმოსთქვით? შეიძლება, მაგრამ კარგად სთქვით თუ
არა, ეს ბუნებით რუსს უნდა ჰკითხოთ. პარიზში მე მყავდა ერთი
ნაცნობი, გვარად ქდანოვი, რომელიც მეუბნებოდა, შენ რომ რუსი
არა ხარ, ეს იმაზე გეტყობა, სიტყვაში человек „ლ“-ს ვერ ამბობ
რუსულადო.

ათი წლის შემდეგ იგივე გავიგონე მე დავითისაგან.

IX

დავითის აზრი ჩვენს მწერლებსა და მწერლობაზე.

თეატრისა და კითხვის მოყვარე დავითს შემდეგ არ შემიძლია
არ შეეუჩერდე ჩვენი მწერლობის მოყვარე დავითს და არ მოვა-
გონო მკითხველებს ზოგიერთი მისი მოკლე ლექსები და მოსწრებუ-
ლი სიტყვები.

ჩვენს მწერლობაში—ჟურნალისტებში—დავითს, რასაკვირვე-
ლია, ყველაზე უფრო მოსწონდა და უყვარდა ნიკო ნიკოლაძე, რო-
მელსაც კალამი სამ ენაზე უჭრიდა. ნიკოლაძის ნიჭიც ფართოდ
და მძლავრად გაიშალა იმ დროებში, როდესაც დავით გამოვიდა
ცხოვრებაში, ე. ი. სამოცდაათიანებში. კითხვის მცოდნე საქარ-
თველო ამ წლებში „დროებას“ და „Тиф. Вестник“-ს კითხულობდა
და ამ ორ გაზეთში თავი მწეწალი და ძალა ნიკოლაძე იყო. დავი-
თის მეგობრობა ნიკოლაძისადმი ამ დროებიდან იწყება „Тиф. Вес-
тник“-ის ერთსა და ერთს ნომერში 1873 წელს დავითი ზერს ნი-
კოლაძეზე:

В те дни, когда Иван Тарханов
В „кружке“ лягушек потрошил
И библиотекарь Наш Иванов
Нам их на блюде подносил

В те дни, исполнен скептицизма,
Злой дух какой-то нам предстал.
И кличкой новой скандализма
Наш ум свободный он смущал,
Не кушал он компании сыр Бри,
Антоном был он уличен.

Превозносил комедию „Джибри“
 „Дрозды“ каждый фельетон,
 Не верил только финансистам,
 Проценты Моши признавал,
 И доморощенным банкирам
 В душе фиаско предвещал.
 Порой и в суд он забирался
 С надеждою полной на судьбу
 И, проиграв процесс, он клялся,
 Что суд решает на фуфу!
 Что нашу гласность, все газеты
 За мягкий тон он осуждал,
 И все на личности памфлеты
 В „Кребул-Дрозба“ он писал.
 Как Боборыкин знал Европу,
 Знаком был также с Лабуле,
 Жал руку Диккенсу, Трелоппу,
 Ледрю-Роллену и Мишле.
 Таков был демон, дух изгнания,
 Что над журналами витал
 И лучших дней воспоминанья
 Он „между прочим“ называл.

ნიკოლაძეც დიდად აფასებდა დავითის ნიქს. „დროების“ ერთს ფელეტონში, რომელშიაც ქართველ მწერლებს უძღვნა მან თავისი ლექსები, ის წერს დავითზე:

უცხო ქვეყნის ცივ შვილებს შვა გამოვზრდილვარ მე ქართველი,
 ნიჭიერმა პოეტმა მშვა ნიჭიერი დამცინველი,
 ბრძოლა მძულს და მიყვარს ტკბობა, გამარჯვების ტკბილი შევებით,
 ზასწავლეთ, მამ, თუ გწამთ ძმობა, ვინ იმარჯვებს თავის ხელით,
 ისე რომ ბრძოლა არ შეხვდეს, არ დასკირდეს მტკიცე შრომა,
 და სიცოცხლეში ელოდეს მას მხოლოდ ტკბილი განცრობა.

მამია გურიელის თქმისა არ იყოს, ვიწრო წრეში ნიკოლაძეც მეფეა და მე არ შემოძლია არ ვუთხრა ამ ლექსის დამწერ მეფეს ბუალოს სიტყვები: „Sire, rien n'est impossible à Votre Majesté, vous avez voulu faire de mauvais vers; vous y avez pleinement réussi de premier coup!“*

თანამედროვე კაზმული მწერლობის ბატონად დავითს მიაჩნდა თავ. ილია ჭავჭავაძე, რომელმაც, მისი აზრით, „მსოფლიო კაე-

* თარგმანით ასე იქნება: „ხელმწიფეო, თქვენი აღმატებულებისათვის არაფერია შეუძლებელი, თქვენ მოისურვეთ დაგწერათ ცუდი ლექსები და თქვენ, ეს უცბად შესძელით!“ — ს. ც.

ეთქვა ასო „ლ“, და შართლაც იშვიათ ქართველს შეუძლია წარმო-
თქვას წუნდაუდებლად ეს ასო. აბა, სცადეთ და წარმოთქვით ხმა-
შალლა პუშკინის ლექსიდან:

СКИНЬ МАНТИЛЮ, АНГЕЛ МИЛЫЙ...

კარგად წარმოსთქვით? შეიძლება, მაგრამ კარგად სთქვით თუ
არა, ეს ბუნებით რუსს უნდა ჰკითხოთ. პარიზში მე მყავდა ერთი
ნაცნობი, გვარად ჟდანოვი, რომელიც მეუბნებოდა, შენ რომ რუსი
არა ხარ, ეს იმაზე გეტყობა, სიტყვაში человек „ლ“-ს ვერ ამბობ
რუსულადო.

ათი წლის შემდეგ იგივე გავიგონე შე დავითისაგან.

IX

დავითის ახრი ჩვენს მწერლებსა და მწერლობაზე.

თეატრისა და კითხვის მოყვარე დავითს შემდეგ არ შემიძლია
არ შევუჩერდე ჩვენი მწერლობის მოყვარე დავითს და არ მოვა-
გონო მკითხველებს ზოგიერთი მისი მოკლე ლექსები და მოსწრებუ-
ლი სიტყვები.

ჩვენს მწერლობაში—ჟურნალისტებში—დავითს, რასაკვირვე-
ლია, ყველაზე უფრო მოსწონდა და უყვარდა ნიკო ნიკოლაძე, რო-
მელსაც კალამი სამ ენაზე უჭრიდა. ნიკოლაძის ნიჭიც ფართოდ
და მძლავრად გაიშალა იმ დროებში, როდესაც დავით გამოვიდა
ცხოვრებაში, ე. ი. სამოცდაათიანებში. კითხვის მცოდნე საქარ-
თველო ამ წლებში „დროებას“ და „Тиф. Вестник“-ს კითხულობდა
და ამ ორ გაზეთში თავი მწეტილი და ძალა ნიკოლაძე იყო. დავი-
თის მეგობრობა ნიკოლაძისადმი ამ დროებიდან იწყება „Тиф. Вес-
тник“-ის ერთსა და ერთს ნომერში 1873 წელს დავითი წერს ნი-
კოლაძეზე:

В те дни, когда Иван Тарханов
В „кружке“ лягушек потрошил
И библиотекарь Наш Иванов
Нам их на блюде подносил

В те дни, исполнен скептицизма,
Злой дух какой-то нам предстал
И кличкой новой скандализма
Наш ум свободный он смущал,
Не кушал он компании сыр Бри,
Антоном был он уличен.

Превозносил комедию „Джибриль“
 „Дроэбы“ каждый фельетон,
 Не верил только финапеметам,
 Проценты Моши признавал,
 И доморощенным банкирам
 В душе фиаско предвещал.
 Порой и в суд он забирался
 С надеждою полной на судьбу
 И, проиграв процесс, он клялся,
 Что суд решает на фуфу!
 Что нашу гласность, все газеты
 За мягкий тон он осуждал,
 И все ва личности памфлеты
 В „Кребул-Дроэба“ он писал.
 Как Боборыкин знал Европу,
 Знаком был также с Лабуле,
 Жал руку Днккенсу, Трелоппу,
 Ледрю-Роллену и Мишле.
 Таков был демон, дух изгнанья,
 Что над журналами витал
 И лучших дней воспоминанья
 Он „между прочим“ называл.

ნიკოლაძეც დიდად აფასებდა დავითის ნიქს. „დროების“ ერთს
 ფელეტონში, რომელშიაც ქართველ მწერლებს უძღვნა მან თავისი
 ლექსები, ის წერს დავითზე:

უცხო ქვეყნის ცივ შვილებს შვა გამოვხრდილვარ მე ქართველი,
 ნიჭიერმა პოეტმა მშვა ნიჭიერი დამცინველი,
 ბრძოლა მძულს და მიყვარს ტკობა, გამარჯვების ტკბილი მშვებით,
 შასწავლეთ, მამ, თუ გწამთ ძმობა, ვინ იმარჯვებს თავის ხელით,
 ისე რომ ბრძოლა არ შეხვდეს, არ დასკირდეს მტკიცე შრომა,
 და სიცოცხლეში ელოდეს მას მხოლოდ ტკბილი განცხრომა.

მამია გურიელის თქმისა არ იყოს, ვიწრო წრეში ნიკოლაძეც
 მეფეა და მე არ შემიძლია არ ვუთხრა ამ ლექსის დამწერ მეფეს
 ბუალოს სიტყვები: „Sire, rien n'est impossible à Votre Majesté,
 vous avez voulu faire de mauvais vers; vous y avez pleinement
 reussi de premier coup!“*

თანამედროვე კაზმული მწერლობის ბატონად დავითს მიაჩნ-
 და თავ. ილია ჭავჭავაძე, რომელმაც, მისი აზრით, „მსოფლიო კაე-

* თარგმანით ასე იქნება: „ხელმწიფეო, თქვენი აღმატებულებისათვის
 არაფერია შეუძლებელი, თქვენ მოისურვეთ დაგეწერათ ცუდი ლექსები და თქვენ,
 ეს უცბად შესძელით!“ — ს. ც.

შანი“ შემოიტანა ჩვენს მწერლობაში. „კაცია ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“ და „აჩრდილი“ არის საუკეთესო ქმნილება ჰავჭავაძისა. მეტადრე მოსწონდა დავითს მისი წმიდა ქართული ენა. ქართული ენით წერა მარტო ილია ჰავჭავაძემ იცის და რაფეელ ერისთავმაც, წერს ის ერთს წერილში „მაჰანკლის“ შესახებ („За доньчей. Фаланга, № 22—1881 წ.). სხვისი ქართულისა იმას ბევრი არა სწამს რა, მეტადრე იმერლებისა. „დროება“ იმერლების ხელში იყო და „იმერული გაზეთი“ იყო („Тиф. Вестник“, 1874 წ., № 12). ნიკოლაძე რომ გამოესარჩლა ახალთაობას თავის წერილში „ახალი ახალთაობა“, დავითმა დაუწერა იმას: „пожелаем и мы всего лучшего этой молодежи и будем надеяться, что она будет знать лучше родной язык, чем ее защитник“ („Тиф. Вест“, 1873 წ., № 82).

ჩვენს ბელეტრისტიკაში, დავითის აზრით, საპატიო ადგილი უჭირავს ანტონ ფურცელაძეს. იმას დიდად მოსწონს ფურცელაძის „მაცი ხეტი“. მეტადრე უჭებს ის ანტონს ქართველი მებატონის ცხოვრების ხელოვნურად აღწერას („Тиф. Вест.“, 1873 წ., № 93).

ჩვენს მგოსნებში, გარდა ორბელიანისა და ნიკო ბარათაშვილისა, იმას მოსწონს აკაკი წერეთელი და გიორგი ჭალაღიძელი.

წერეთელი აკაკია,
გნებავს ეხლა შენ რაკია,
გამოვიცნო არაკია,
შენგან ნალაპარაკია.

ელალობება ის ერთ ლექსში აკაკის.

საზოგადოდ კი დავითს არ უყვარდა, რომ ჩვენს ჟურნალ-გაზეთობაში ბევრი ლექსი იბეჭდებოდა. კოჩედიასი „საზოგადო საქმე“ ის ათქმევინებს ლევანს: „რაც ქართული ენა გაჩენილა, არა ყოფილა ისეთი კაცი, რომ ლექსი არ ეწეროს. ლექსს წერდა მეფე, სახლთუხუცესი, სარდალი, მოლაშქრე, მდივანი, თავადი, აზნაური, გლეხი! ლექსი და სიმღერა—ეს იყო ჩვენი დევიზი! ვარდ-ზამბახი, ია-ვარდი, ბულბულთ ყეფა, სევდის ბალი—აი, ჩვენი ნაღვა-წი! ერთი მითხარით, განა დრო ჰქონდათ სხვა რამეზე ეფიქრათ? რომ შემეძლოს, კანონს გამოვცემდი და ლექსის დამწერს ციხიბრს გავაგზავნიდნენ!“

დავითმა ქართული კარგად იცოდა, თუმცა წერით კი იმდენი ბევრი არა უწერია რა. ერთი მოგონება ამ ცოდნის გამო.

ერთხელ უწმიდესი სინოდის კანტორაში რალაც შემთხვევისა გამო კრება იყო ქართული ენის მცოდნეთა და სხვათა შორის კრებაზე დავითიც მიიწვიეს.

ჩვენები რომ შეიყარნენ, ჩვენებურად დაიწყეს ლაპარაკი, ესე
ტი, მოურიდებლად. რაღაც საგანზე გამწვავებული ბაასი ატყდა.

— ეს ასე არ არის,—თქვა ვილაცამ.

— ეს ასე არის,—თქვა განსვენებულმა არქიმანდრიტმა მა-
კარიმ.

— არა, ეს ასე არის,—დაიჭინა პირველმა.

— მაშ მტყუანმა მ...ი სჭამოსო,—ამოიყარა ჯავრი გულიდან
მამა არქიმანდრიტმა და მის მოპასუხეს პირზე მიახალა ის შესანი-
შნავი სიტყვა, რომელიც გენერალმა კამბონმა გაუგზავნა ინგლისე-
ლებს ვატერლოოს მინდორზე.

მეორე დღეს ღირსმა არქიმანდრიტმა შეინანა თავისი სიტყვა
და ბოდიში მოიხადა, სხვათა შორის, დავით ერისთავის წინაშე,
რომელთანაც ის მოვიდა „Кавказ“-ის რედაქციაში. აკაკიმ რომ
შეიტყო, რისთვისაც მოვიდა არქიმანდრიტი რედაქციაში, თქვა:
მაკარი შემოსულა გუშინ რედაქციაში და უთქვამს ერისთავისათვის:

— წუხელი რომ ვსთქვი კანტორაში, ის თქვენთან დარჩეს,
კნიაზო დავით, გთხოვ, გაზეთში არ ჩააგდოო.

გაზეთში კი არ ჩაუგდია, მაგრამ სიტყვით კი მთელ ქალაქს
შოსდო ტრისტავმა მაკარის სიტყვა, ამგვარი ანეგდოტები მისთვის
პური იყო.

X

დავით კერძო კაცი.—მისი შინაურობა.—ავადმყოფობა და გარდა-
ცვალება.

მას აქეთ, რაც დავითი რუსეთიდან ჩამოვიდა 1871 წ., ის მუ-
დამ ქალაქში ცხოვრობდა, გარდა ზაფხულის თვეებისა, რომელსაც
ატარებდა სოფ. ოძისს თავის მამულში და ხანდახან წყლებზე:
ბორჯომ-აბასთუმანს, ან პიატიგორსკის ჯგუფებზე.

მის ოჯახს შეადგენდა: დედინაცვალი მართა თარხნიშვილის
ასული, მეუღლე მარიამ ზაქარია სარაჯიშვილის ასული (ჯვარი
დაიწერა 10 თებერვალს 1875 წ.) და ერთადერთი ქალი ღიზა,
რომელმაც ჩამომავლობითი სიყვარული ქართული მწერლობისა-
დმი უკვე გამოიჩინა ამ დღეებში მით, რომ გახდა რედაქტორი ქართუ-
ლი საყმაწვილო ჟურნალის „ნაკადულისა“. ვინც თქვა: ჯინჭრის
ნაძირალზე ჯინჭარი ამოვაო, ეს სწორედ გიორგი ერისთავის მემკვი-
დრეებზე უთქვამს: პაპა, მამა და შვილი—სამი მოდგმა—ყველა რე-
დაქტორები და მოყვარენი ქართული მწერლობისა.

დავით იყო სიტყვის კაცი, ბეჯითი, მუყაითი, ხარჯში თავდაჭერილი (ფულის ყაირათი ალიხანოვებიდან მოსდევდა). მოწერილ წიგნს პასუხის გაცემა რომ უნდოდა და ვიზიტს მაგიერი ვიზიტი, ჩვენში ეს ყველაზე უფრო იმან იცოდა. ის ყველაფერს თავის დროზე აკეთებდა. ორბელიანის თქმისა არ იყოს, იმას ერთჯერაც არ უთქვამს: „მერე გავაკეთებ, ხვალ გავაკეთებ; აბანოდან რომ მოვალ, მერე გავაკეთებ.“ სიტყვა „დამავიწყდა“ მისთვის არ არსებობდა. მისი საათი ქალაქის ზარბაზანს ჯიბრს უწევდა. თერთმეტ საათზე დავითი უთუოდ ბულვარისაკენ მიედინებოდა ნელის ნაბიჯით, თითქო ტანის ზიდვა ემძიმებოდაო, განუშორებელი ჯოხით მარჯვენა ხელში და პენსნითი. თუ გაივლიდით მასთან, ლაპარაკის დროს შეატყობდით, რომ იმას ერთ ყურში სმენა ჰქონდა დაკარგული.

დავით იყო მოძრავი კაცი, მუდამ ახალის მძებნელი. სულ ყოველგვარი გამოგონება თუ ახლად გამოცემული საინტერესო წიგნი დავითს სხვაზე უწინ უნდა ჰქონოდა. ყოველი ახალი კაცი სხვაზე უწინ უნდა გაეცნო.

პირველი ტელეფონი ქალაქში იმან გააკეთა დავით სარაჯიშვილის სახლიდან, სასახლის ქუჩაზე, მთავარსამმართველოს სტამბამდის; ლორის მელიქოვის ქუჩაზე პირველ გექტოგრაფზე ტფილისში მისი ნაწერი დაიბეჭდა, პირველი თავის საკრეჭი მაშინა იმას მოუვიდა.

ქალაქში ჩამოსული უცხო ქვეყნის მწერლები პირველად მას ეცნობოდნენ, ერთმა პირველთაგანმა გაიცნო იმან ქალაქს ახლად ჩამოსულნი გერმანელი მწერლები ბარონესა სუტნერი და ლეისტი-ლეისტი რომ ჩამოვიდა ქალაქს, ჩვენმა მწერლებმა ისე მიიღეს ის, როგორც ევროპის მწერლობისაგან მოგზავნილი ვინმე დესპანი, გაუმართეს სადილები, პიკნიკები, წარმოდგენა. ილია ჭავჭავაძემ სადილი რომ გაუკეთა — რა ვიცი, როგორღაც ეს არ მაგიწყდება — სადილზე მარტო ლეისტი იყო ფრაკით და „რეჩები“, წვნიანი რომ არ იყო გათავებული, ისე დაიწყეს. ერთი გახშამი, სხვათა შორის, დავითმაც გააკეთა. გაბუნიას ქალი მღეროდა; თარი, კიანური, დაირა, ლეკური, ფორტეპიანო, მოსწრებული სიტყვები ამშვენებდნენ საღამოს, რაფიელ ერისთავი ტოლუმბაში იყო.

მახსოვს, დავით კეზელის სადღეგრძელოზე რომ მივიდა ჯერი — დავით, კეკე ზელით არ მოკვდებო, დაუძახა მასპინძელმა.

— რას ამბობ, მასპინძელო, ვაკეზე ლიზა სჯობდაო, გაუსწორა ზმა განსვენებულმა რაფიელმა.

ბევრი ზმებია და მოსწრებული სიტყვები დავითისა, რომელიც არ დაიბეჭდება.

ერთ ქალს, რომელმაც ბალიში გაუგზავნა ამას, დავითი სწერს:

Подушка, право, мне не нова!
Не то хотел-бы я желать!
Если б я мог вам это слово:
Без слога первого сказать!

ამაზე მოხერხებულად არც ერთს აშიკს არ უთქვამს თავის ზაყვარლისათვის „ღუშუკა“-ო.

კოლა ერისთავს, რომელმაც ეჭვი მიიტანა დავითს კარგი პორტრეტი გადაეღო თავისი აპარატით, იმან გაუგზავნა ჩინებული ჭურათი ზედწარწერით:

„ეხლაც იტყვი, ჩემო კოლა,
რომ არა ვარ მე ოსტატი?
გატყდი და სთქვი რუსულათა:
„პროტივ რაჟნა ნეჩა პრატი!“

ერთ ბარათაშიღს, რომელიც ამბობდა, ჩემი მამული ქოთიში სწორედ სამოთხეაო, დავითი ეუბნება: თუ ეს აგრეა, რატომ თქვენი დედ-მამა იქ არ დამარხეთ, კნიაზოო.

ამ სიტყვისაგან მოტანილ დამარხვის ბსენებით ვათავებ დავით ერისთავის ცხოვრების აღწერას. სულ მოულოდნედად, ერთა გაციების შემდეგ ბათუმში, დავით მძიმე ავად გახდა ინფლუენციით, ავადმყოფობა გაუჩნდა ქაჭებში, და 11 (23) ოქტომბერს 1890 წელს ის გარდაიცვალა ტფილისში, დაბადებიდან 43 წლისა.

სული ტკბილია! დავითის სიკვდილის წინაღობებში ხმა გავრცელდა ტფილისში, რომ იოანე კრონშტადტელი* მოდის ქალაქსა, ეს რომ შეიტყო დავითმა, მაშინვე მიუგზავნა კაცი კნ. ალექ, სანდრა მელიქოვისას, რომ როგორმე მოეხერხებინა კრონშტადტის დეკანოზს ენახა ავადმყოფი, მაგრამ იმის ჩამოსვლის ხმა ტყუილი გამოდგა.

დავით დაასაფლავეს ქალაქს, კალოუბნის ეკლესიის გალავანში,**

* მას სასწაულთმოქმედებას მიაწერდნენ, როგორც წმინდანს.—ს. ც.

** ეს ძველი ამჟამად გადატანილია მთაწმინდის მწერალთა პანთეონში. ზოლო იმ ადგილას, საცა ეს ძველი და კალოუბნის ეკლესია იდგა, აგებულ იქნა რუსთველის სახელობის კინოთეატრი.—ს. ც.

საჯარო ბიბლიოთეკის პირდაპირ. რომ ჩაიაროთ იქითკენ, თქვენ
თვალწინ წარმოგიდგებათ, ქუჩიდანვე, დავითის მშვენიერი
ძეგლი — იმისი ბიუსტი თეთრი მარმარილოსაგან იტალიაში გამო-
ჩანდაკებული ხოდაროვიჩის გეგმით. ახლო რომ მიხვიდეთ ძეგლთან,
ზედ მეორე ძეგლს დაინახავთ, რომელიც აგებულია განსვენებულის
საფლავზე აკაკისაგან. ეს მეორე ძეგლია ოთხ-ტაეპიანი ლექსი შესა-
ნიშნავი მგოსნისა:

ძღვნად და საკურთხად სამარადისოდ
საიმკვეყნიო და საიმსოფლო,
ღირსმა ერის-ძემ, თვით ერისთავმა,
სამშობლოსათვის დასდგა „სამშობლო“.

6 დეკემბერი 1904 წ.
ცაიში.

გიორგი ჭალაღიძელი

გიორგი კოჩიაძე (პალადილევი)

ზიორგი მაქსიმეს-ძე ქოჩაქიძე

(ჭალადიდელი)

* * *

„მიყვარს ფაცხა“ ვინც პირველად იმღერა ქართულ სცენაზე და „მახსოვს პირველად“ ვინც საყმაწვილო წიგნებში დაბეჭდა და ორმოცი წლის განმავლობაში ეს ლექსი ჩვენს ბავშვებს ასწავლა და აზებირა, ჭალადიდელის სახელიც მათ შექმნეს ჩვენს მწერლობაში. იმ დროებიდან დაწყებული დღემდის ეს სახელი სულ ყოველთვის სმენია ქართველ მკითხველს, მაგრამ ის, რაზედაც უნდა დამყარებულიყო თვით სახელი ჭალადიდელისა, როგორც მგოსნისა— მისი ლექსთა-კრება— არსად იყო და ამის გამო ყველა იმ ქართველ მწერალთა და მწერლობის მოყვარეთ, რომელთაც უწერიათ ან ულაპარაკნიათ ჭალადიდელზე და ქებით უხსენებიათ იგი—აკაკის, ნიკოლაძეს, დიმიტრი ერისთავს, ნიკო დადიანს, დავით ერისთავს, ხახანაშვილს, ფანცხავას, ილია ჭყონიას, ჯანაშვილს, „შევითვატყევ“, მხოლოდ ბანი მიუციათ იმ პოპულარობისათვის, რომელიც შექმნეს გარეშე ჭალადიდელის სახელისა „ფაცხის“ სიმღერამ და ერთმა მისმა პატრიოტულმა ლექსმა.

I

ქოჩაქიძეების წინაპარი.—გიორგის დაბადება.—მისი დედ-მამა.

ქოჩაქიძეების წინაპარს საქართველოს მატთანე პირველად იხსენიებს მეთორმეტე საუკუნეში, თამარ მეფის დროს „ოდეს ზაქარია მხარგძელმა ბრძო ხორასნელთა დროსა თამარ მეფისასა, ამბობს ძველი ხელთნაწერი, პროფესორ ჩუბინაშვილისაგან გამოქვეყნებული*“, მაშინ ქოჩანველი მთავრის ძე, მცირე ყრმა, მოიყვანა მძევლად. ესე ყრმა მონათლეს ქრისტეანედ და დაასახელეს ოდიშში და იწოდა თავადად ქოჩაქიძედ“. ჩვენი ქვეყნის მთავარი მატთანე „ქართლის ცხოვრება“ ქოჩაქიძეს არ იხსენიებს, როცა მოგვითხრობს ზა-

* იხ. თურნალი „ივერია“, 1884 წ., № XI—XII, გვ. 137.

ქარია მხარგრძელის გალაშქრებას ერას და ადგილსა ხვარასნისაა, მაგრამ საკმაოდ ნათლად აგვიწერს ამ გალაშქრებას. „აწ ბრძანოს მეფობამან თქვენმან—მოახსენეს მეფეს მხარგრძელმა ზაქარია სოსალარმა, მსახურთ-უხუცესმა იოანემ და ვარამ გაგელმა—რათა არა ცუდად ვაუქმოთ სპანნი თქვენნი და დავიწყებასა მიეცეს სიმხნე მათი, არამედ აღვამხედროთ ერას, რომ გვარსა ზედა რომელ არს ხვარასანს რათა სცნან ყოველთა სპათა აღმოსავალისათა ძალი და სიმხნე ჩვენი: აწ უბრძანეთ სპათა საქართველოსათა, რათა მზა იყვნენ ლაშქრად ხვარასანს დაღათუ არავინ ქართველთაგანი მიწევნილ არს მუნ ხვარასანს და ერას არამედ ბრძანე რათა ნიკოფსიით დარუბანდამდის აღიჭურვნეს და მზა იყვნენ საომრად“*. მეფემ ნება დართო დიდებულთა და ქართველობა გაელაშქრა ხორასანს. სხვა მატყინეს სხვა წყაროებიდან შეუტყვია, რომ ქოჩაქიდის წინაპარი ამ გალაშქრებიდან მოსულა პირველად საქართველოში „ქუშანგიდან“ ანუ „ქოჩანგიდან.“

შორეული ჩამომავალი ამა თუ სხვა წინაპრისა, გიორგი ქოჩაქიძე (ქალადიდელი) დაიბადა 15 ივნისს 1847 წ. სოფ. ფერსათს, იმერეთში.

დედა გიორგისა, მართა, იყო ასული ელიზბარ მოსიძისა, ფერსათის მცხოვრების; მამა, თავადი მაქსიმე ბერის-ძე ქოჩაქიძე—ქალადიდის მებატონე. ყმაწვილობის დროს მაქსიმე დიდხანს ახლდა საფრანგეთის კონსულს გამბას, რომელსაც ეკუთვნის შესანიშნავი აღწერილობა კავკასიისა „Voyage dans la Russie meridionale“. ** ამასთან—ვარდციხეს—მაქსიმემ სხვა სიკეთესთან ფრანგული ენის ცოდნაც შეიძინა. ქუთაისის გიმნაზიის საქმეებში მე ვნახე ერთი მისი, წიგნი დაწერილი ფრანგულ ენაზე. რუსულის უცოდინარი, მაქსიმე სწერდა გიმნაზიის დირექტორს ლევანდას ფრანგულად:...***

J'ai l'honneur de vous adresser un certificat de docteur qui atteste la maladie de mon fils Georges. J'ai espoir en vorte bienveillance et que le retard apporté aux études de mon fils ne sera pas, grâce à l'Intérêt particulier, que vous portez à la jeunesse mingrélienne, prejudiciable à son avenir“...***

* „ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა ბროსესი, ნაწ. 2, გვ. 328.

** სამხრეთ რუსეთში მოგზაურობა.

*** საქმე по алфавиту № 37.

**** თ ა რ გ მ ა ნ ი თ: მაქვს პატავი წარმოგიდგინოთ ექიმის მოწმობა, და--მადასტურებელი ჩემი შვილის გიორგის ავადმყოფობისა. თქვენი კეთილგანწყობილების იმედი მაქვს, რომ ჩემი შვილის სწავლაში ჩამორჩენა არ იქონიებს გავლენას მის მომავალზე. თქვენი განსაკუთრებული ყურადღების გამო, რასაც თქვენი იჩენთ საწვგროლოს ახალგაზრდობისადმი.

ამბობენ, გამბას ცოლს უნდა ეშვილა მაქსიმე, მაგრამ ამან კათოლიკობის მიღებაზე უარი განაცხადა და მისი შვილად აყვანა არ შედგაო. შემდეგში, როცა დავით დადიანი გამთავრდა სამეგრელოში, ამან მაქსიმე დანიშნა თავის წარმომადგენლად, ან, როგორც იმ დროში ამბობდნენ, სამეგრელოს ვეჟილად ტფილისში და ქოჩაქიძემ რამდენიმე ხანი ამ თანამდებობაში გაატარა. მერმე მაქსიმე, როგორც გამოცდილი და ნიჭიერი მოხელე, დავით დადიანმა დანიშნა მარტვილის მაზრის მდივანბეგად. დავით დადიანი დიდად თურნე პატივს სცემდა მაქსიმეს. ტირილში რომ თავის მაგიერ კაცს გაგზავნიდა, მისგან განაგზავნი კაცი ან გრიგოლ ტარიელიჩი იყო (დადიანი), ან მაქსიმე ქოჩაქიძე, რომელთაც უკებდნენ ენაწყლიანობას სამძიმრის თქმაში. ესეც ერთი საქმე იყო ჩვენს ქვეყანაში.

რუსის მთავრობა რომ დამკვიდრდა სამეგრელოში შემდეგ გლახთა ამბოხების დაწყებებისა, მაქსიმე დაინიშნა სენაკის კომისრად, ე. ი. სენაკის პოლიციის მოხელედ. აქ ის დიდხანს არ დარჩენილა. ერთი წლის შემდეგ მაქსიმე მიუბრუნდა შინაურობას და მთელი მისი სიცოცხლე იმან შვილების აღზრდას შესწირა.

II

სამეგრელოს პირველი სასწავლებელი რუსულ ენაზე.—პირველი სწავლებლები.—გიორგის შესვლა ქუთაისის გიმნაზიაში.—მისი ამხანაგები.

გიორგის სწავლის დრო რომ დაუდგა, სამეგრელოში მარტო ერთი სასწავლებელი იყო და ეს სასწავლებელი სწორედ იმ მაზრაში არსებობდა, რომელსაც განაგებდა მამამისი, მდივანბეგი მაქსიმე ქოჩაქიძე. ვამბობ მარტვილის სასულიერო სასწავლებელზე.

მარტვილის სასწავლებელში, რომელიც დაფუძნდა 1830 წელს „განვითარებისათვის სასულიეროთა ყრმათა“, როგორც სწერდა სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს კავკასიის მთავარმართებელი პასკევიჩი—ერევანსკი*, გარდა „სასულიეროთა ყრმათა“ იზრდებოდნენ სამოქალაქონიცა. 1852 წ. ამ სასწავლებელში სწავლობდა 37 სასულიერო წოდების ბავშვი და 5 სამოქალაქო. სამოქალაქონი ჯერ კიდევ ცხენსა და უნაგირს უფრო ეტანებოდნენ და ქორ-მიმინოს, ვიდრე სწავლას. მაქსიმე ქოჩაქიძეს შეეძლო მისი შვილი ამ სასწავლებელში შეეყვანა, მაგრამ, როგორც ქობულეთში იტყვიან, ის „ნაკითხი“ კაცი იყო და ნამყოფი და ამის გამო მარტვილის სწავლას.

* წერილი 8 თებერვ. 1830 წ. № 620. ნახე ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოში. Дело Канц. Владетеля Мингрелии № 2406/89.

ის არ დასჯერდა თავის შვილისათვის. იმან განზრახა გაეგზავნა გიორგი ტფილისს.

სამეგრელოს გარეშე სწავლის მაძიებელნი ამ დროს იშვიათნი იყვნენ. ვინც ცხენისწყალს გაღმა სკოლაში გააპირებდა შესულას, იმას მთავრის მოწმობა უნდა წაეღო, რომ ნება ჰქონოდა გარეშე სკოლებში შესვლისა და ამგვარი მოწმობა სულ რამდენსამე კაცსღა ჰქონდა გატანილი. მთავრის კანცელარიის საქმეებიდან ჩანს, რომ ამგვარი მოწმობა ეთხოვნათ მთავრისათვის: საჭილაოდან კონსტანტინე ნანეიშვილს, მარტვილიდან ალექსი სტეფანეს ძე ჭალაგანიძეს, ბანძიდან ალექსანდრე ხიტუს ძე ფაღავას*. ზეპირგადმოცემით გამოიგონია: ამგვარივე მოწმობა გაუტანიათ მთავრის კანცელარიიდან რამდენსამე თავად-აზნაურს—დადიანს, ჩიჩუას, ფაღავას, ლოლუას, გაბუნიას. როგორც გამოიგონია გრიგოლ გურიელისაგან, მთავარმა დავით დადიანმა გაუჭირა ტარიელ დადიანს ამგვარი მოწმობის მიცემა. კონსტანტინე გაბუნია, მელიტონ დადიანმა, ანდრია გეგეჭკორმა, ლევარსაბ ლოლუამ, რომანოზ გაბუნია მოწმობა დაუბრკოლებლად მიიღეს და პირველმა მეგრელებმა დაამთავრეს სწავლა პირველმა ორმა ქუთაისის მაზრის სასწავლებელში და მესამემ ტფილისის სასულიერო სემინარიაში. ამათ სიას რომ დავსძინოთ მარტვილის სასწავლებელში სწავლადამთავრებულები: ევგენი დგებუაძე, კოსტა აღშიბაია, ანდრონიკე სალაყაია, იოსებ გაბუნია და გრიგოლ ანჯაფარიძე, ჩვენ თვალწინ დავიდგება ჯგუფი იმ მეგრელებისა, რომელთაც პირველად მიიღეს სწავლა რუსულს ენაზე აგებულ სასწავლებლებში.

მაქსიმე ქოჩაქიძეს განუზრახავს თავისი გიორგი ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის პანსიონში მიეცა და ამის შესახებ საჭირო თხოვნა გაეგზავნა იმას კავკასიის მთავარმართებელთან.

პასუხად ამა თხოვნისა სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს მოუვიდა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის ბარონ ნიკოლაი-საგან შემდეგი წერილი:

Милостивый Государь

Кн. Давид Леванович! **

Директор Канцелярии Наместника Кавказскаго препроводил на мое заключение докладную записку Мингрельскаго Владения

* ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოში იხ, Дело канцелярии Владетеля Мингрелии, № 89/19.

** 23 დეკემ. 1852 წ. № 2652.

Мартвильскаго Окружнаго мдиванбега прапорщика кн. Максима Кочакидзе о принятии сына его Георгия, имеющаго 6 лет от роду в благородный пансион при Тифлисской Дворянской гимназии. Вследствие сего имею честь покорнейше просить Вашу Светлость, приказать объявить просителю, что на основании Полож. о Кавк. Учеб. Округе, в Тифлисском пансионе не полагается воспитывать на казенный счет сыновей Мингрельских князей и дворян, но в благородном пансионе при Кутаисской гимназии определено для них пять вакансий и назначение на оныя пансионеров предоставлено усмотрению Вашей Светлости.—При этом нужным считаю присовокупить, что Кутаисский пансион имеет быть открыт в конце 1854 или 1855 года, т. е. тогда, когда сын князя Кочакидзе достигает надлежащаго возраста для приема в заведение положеннаго.

Примите уверение в отличном к Вам почтении и таковойже преданности,—Барон Николай*.

ამ წერილის თანახმად, გიორგი ქოჩაქიძე მიიღეს ქუთაისის გიმნაზიის პანსიონში 7 სექტ. 1859 წელს. პირველ ხუთ წელს გაათავა გიორგიმ მოსამზადებელი და პირველი ოთხი კლასი; მეხუთესა და მეექვსეში ის სწავლობდა ორ-ორ წელს და მეშვიდე კლასი დაამთავრა 1869 წელს (მერვე კლასი მაშინ არ იყო).

* თარგმანი:

მოწყალეო ხელმწიფე,

თავ. დავით ლევანის ძეგ!

კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის დირექტორმა გადმოგზავნა ჩემს სახელზე სამეგრელოს სამფლობელოს—მარტვილის ოლქის მდივანბეგის პრაპორჩიკ თავ. მაქსიმე ქოჩაქიძის მოხსენებითი ბარათი დასკვნისათვის მისი შვილის გიორგის, დაბადებიდან 6 წლის, თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის კეთილშობილთა პანსიონში მიღების შესახებ. ამის გამო მაქვს პატრივი უმორჩილესად ვთხოვო თქვენს უგანათლებულებობას, უბრძანოთ გამოუცხადონ მთხოვნელს, რომ კავკასიის სასწავლო ოლქის დებულების საფუძველზე, თბილისის პანსიონში არ ეკუთვნით აღიზარდონ სახელმწიფო ხარჯზე სამეგრელოს თავადებისა და აზნაურთა შვილები, ხოლო ქუთაისის გიმნაზიის კეთილშობილთა პანსიონში მათთვის არის ხუთი ჯაკანსია და იქ პანსიონერთა ჩარიცხვა თქვენი ბრწყინვალეების შეხედულებაზეა მინდობილი. ამასთანავე საპიროდ ვსთვლი დავძინო, რომ ქუთაისის პანსიონი უნდა გაიხსნას 1854 წლის დამლევს ან 1855 წელს, ე. ი. მაშინ, როდესაც თავადი ქოჩაქიძის შვილი მიადწევს ამ დაწესებულებაში მისაღებად დადგენილ სათანადო ხნოვანობას.

მიიღეთ რწმუნება თქვენდამი ღრმა პატივისცემისა და ასეთივე თავდადებაულებისა—ბარონი ნიკოლაი.

სხვადასხვა დროს მასთან ერთად სწავლობდნენ: ლევან ჩიჩუა, დიმიტრი დადიანი, შანშე მხეიძე, დავით ჩხოტუა, რომან მაჭავარიანი, ვარლამ ერისთავი, ივანე მესხი, მიხეილ და ივანე გეგიძეები, როსტომ წერეთელი და თომა ჩიკვაიძე.

III

გიორგი გიმნაზიის პანსიონში.—მისი ავადმყოფობა.—როგორ ასწავლიდნენ გიმნაზიაში ქართულ ენას.—სტეფ. ძიმისტარიშვილის და ლევან ჩიჩუას მოგონება

ბევრს, ქოჩაქიძის თანამედროვეს, ვსთხოვე დაეხატა ჩემთვის ამ წერილში მოსათავსებლად ქოჩაქიძის დროინდელი სწავლა გიმნაზიაში და თვითონ ქოჩაქიძის სურათი; მაგრამ ჩემი აჯა ვერავის შევასმინე, გარდა განსვენებულ სტეფანე ძიმისტარიშვილისა. ქოჩაქიძის ამხანაგი ივანე მესხი ერთ ხანს მპირდებოდა თავის მოგონებას, მაგრამ როცა დამიგვიანა და დამიგვიანა, მე იმას დანაპირების ამოსაღებად საერთო ნაცნობი მიუჩინე ბოქაულად, — „სუდებნი პრისტავად“, მაგრამ როცა ჩვენი ნაცნობი მეორეჯერ მისულა მასთან, ივანეს ასე ეთქვა: ნამდვილ „სუდებნი პრისტავს“ რა წაუღია ჩემგან, რომ შენ გაგატანო“ და არა დამახმარა რა ამ წერილისათვის.

ღმერთმა ისევ სტეფანე ძიმისტარიშვილს უშველოს, მე მხოლოდ იმან დამიხატა გიორგის დრო გიმნაზიაში და თვით გიორგის სურათი.

სტეფანეს აღწერილობით გიორგი ძლიერ კარგი და მოხდენილი ყმაწვილი კაცი იყო, მარჯვე, მოსწრებული, ბურთის სამაგალითოდ მოთამაშე, ჩინებული გიმნასტიორი, ფეხმარდი, იმ ზომამდის ფეხმარდი, რომ გაქცეულ გიორგის, როგორც ამბობენ, დადიანის მწევარიც ვერ დაეწეოდა. მისი დაახლოვებული მეგობრები იყვნენ: ლევან ჩიჩუა და როსტომ წერეთელი, სამნივე სამხედრო მისწრაფებით გამსჭვალულნი, საბოლოოდ სამნივე ამ სამსახურში შესულნი. იმ დროის გიმნაზიაში ლევან აბაშიძის მეთაურობით მოსწავლეთაგან შემდგარი მოქეიფე ჯგუფი არსებობდა და ამ ჯგუფში გიორგი ქოჩაქიძეს თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა. ერთ საღამოს—ეს სხვისაგან მაქვს განაგონი—ეს ჯგუფი გადახდილი ფაეტონით მიაღვა თურმე ერთს პატივცემულ ოჯახს, რომელშიაც რამდენიმე ქალიშვილი იყვნენ და ეშხით წაღებულთა დაიწყეს სერენადის მღერა. დიდხანს თურმე იმღერეს, სანამ ქალიშვილებმა თუნგის წყლით არ გაუფრთხლეს ამათ ზემოდან მათი გულის სიმხურვალე. ვარლამ ერისთავს

დღესაც უნდა ახსოვდეს რაც დღე დაადგა ამ საღამოს მოქეიფეთა ჯგუფს.

ბუროში, ქილაობაში და ქეიფში გართულ ქოჩაქიძეს ძიმისტარიშვილი სწავლის ნაკლებობას უჩივის. „ცუდად სწავლისათვის“ ერთ დროს გიორგი ვითომ სულ უნდა დაეთხოვათ გიმნაზიიდან, მაგრამ ივანე მოსიძის და გიორგი გვათუას თხოვნით ის ხელახლა მიეღოთ სასწავლებელში. რომ დავეკითხე ამ საგანზე გიორგი გვათუას, იმან შემდეგი მიაჩნო: მეხუთე კლასში იყო თუ მეექვსეში, კარგად არ მახსოვს, გიორგი მძიმე ავად გახდა და მე წამიყვანეს მის მოსარჩენად ბორჯომს, საცა იმას ექიმობდა დიდი მთავრის მკურნალი ლიუბაუ. სხვათა შორის, მახსოვს, ეს ექიმი სკიპიდარს გვანთებინებდა გიორგის ოთახში. რამდენიმე თვის შემდეგ, როცა გიორგი მომჯობინდა, ის ჩამოვიყვანეთ ქუთაისს, მაგრამ გიმნაზიის დირექტორს არ უნდოდა მისი მიღება და მხოლოდ როცა იმას გამოესარჩლა გრიგოლ დადიანი*, გიორგი მიიღეს გიმნაზიაში, რომელიც იმან სრულად დაამთავრა 1869 წელს.

ქართულ ენას გიმნაზიაში ჯერ ასწავლიდა ივანე მოსიძე, მკვიდრი ბიძა გიორგისა, და შემდეგ დეკანოზი ქუთათელაძე. მოსიძე ჩინებული მკოდნე იყო ქართული ენისა და თვითონ წერდა ლექსებს. ქუთათელაძის დროს კი რარეგად მიდიოდა ქართული ენის სწავლება, ამას ძიმისტარიშვილი აგვიწერს საგანგებოდ ამ წიგნისათვის დაწერილ შემდეგ სცენაში.

„სცენა წარმოადგენს სასწავლებლის ოთახს და მის მიდამოს. მასწავლებელთა ოთახიდან გამოდის ოთხმოცდაათი წლის ღრმად მოხუცებული გრძელ თეთრწვერა მასწავლებელი. ერთ ხელში ჟურნალი (ტომარაკი) უჭირავს და მეორეში სათვალე, ძლივს მიდის კლასში. კლასიდან გამოგზავნილია ორი-სამი ყმაწვილი და უყარაულებს მასწავლებელს. ყმაწვილები დაინახავენ თუ არა მასწავლებელს, ასტეხენ სიცილს და ხმაურობას; ერთი მათგანი შეირბენს კლასში და დაიწყებს ყვირილს: „ბატონი მოდის, ბატონი მოდის“. ჯანარჩენი ორი გამოუძღვება მასწავლებელს, ერთი ჟურნალს ჩამოართმევს, მეორე შენდობასა სთხოვს, ხელზე კოცნის და ასე მიიყვანენ კლასის კარებამდი, სადაც სხვა ყმაწვილებიც მიესალმებიან.

პირ. ყმაწვილი. მადლობა ღმერთს, ბატონო, მშვიდობით მობრძანდით!

მეორე. ღმერთო, დიდხანს გვიცოცხლე ბატონი, მასწავლებელი. ჩუმად იყავით, ბავშვებო, თორემ აგერ ინსპექტორი მოდის.

* მწერლობაში კოლხიდელი — ძმა სამეგრელოს მთავრის დავით დადიანისა.

მესამე. ბატონო, თურმე დირექტორიც უკან მოჰყვება.

მასწავლ. შენ, უბედურო, რას ცელქობ? დაწყნარდი, თორემ კარცერში ჩაგსვამ.

ყმაწვი. ბატონო, ოღონდ თქვენ გვიბრძანეთ და ამას (უჩვენებს ამხანაგზე) შკაფში შევამწყვდევე.

მასწ. შენ რა გვარისა ხარ, ბოშო?

ყმაწვი. მე, ბატონო, ერისთავი გახლავარ.

მასწ. იცი, ბოშო, შენი გვარი საიდან წარმოსდგა?

ყმაწვი. არ ვიცი, ბატონო.

მასწ. მაშ ყური მოშაპყარ: შენი გვარი წარმოსდგა ერისა და თავისაგან. ერი ჰქვია ხალხს; შენს წინაპრებს მეფეები ხალხის ან ერის უფროსად—თავაკაცად აყენებდნენ და აქედან მომდინარეობს თქვენი გვარი ერისთავი.

ყმაწვი. ბატონო, მაშ თქვენც ამეების (ამხანაგებზე უჩვენებს) თავად მე დამნიშნეთ.

მასწავლ. შენ თავად კი არა, ბოლოთაც არ გამოდგები.

ყმაწვი. ბატონო, შენი ჭირიმე!

მასწ. კარგია, ნუ ლაყბობ.

ყმაწვი. ბატონო, ამის გვარი საიდან წარმოსდგა?

მასწ. ეს რა გვარისაა?

ყმაწვი. მე, ბატონო, გოგობერიძე გახლავარ.

მეორე ყმაწვი. მე ვიცი, ბატონო, გოგობერიძის გვარი საიდან წარმოსდგა.

მასწ. აბა, სთქვი.

ყმაწვი. გოგობერიძე წარმოსდგა, ბატონო, გოგოსაგან და ბერისაგან.

მასწ. დააცხვრე ენა შენი ბოროტისაგან და ბაგენი შენნი ნუ იტყვიან ზაკვასა.

ყმაწვი. ბიჭო, გამოაცხვე ენა შენიო, ბატონი ბრძანებს.

მასწ. გამოაცხვე კი არა, შე უბედურო, ნუ ლაქლაქობ მეთქი. (მიუბრუნდება მეოთხე ყვაწვილს), ბოშო, შენი გვარი?

ყმაწვი. კანდელაკი, ბატონო.

მასწ. პირველდაწყებითი სახელი რომელია?

მეორე ყმაწვი. ევაა, ბატონო, ევა.

მასწ. ვისი ევა, რისი ევა, რას ტუტუცობ, ბიჭო?

ყმაწვი. ბატონო, როგორ არ იცით? ჩვენი ევა, ადამის ცოლი. პირველ დაწყებულ ის არის. ადამი რომ შეაცდინა და ლელვი აქამა, ღმერთმა დასწყევლა ევა და უბრძანა: მწუხარებითა და კუსუნებითა შენითა შობდე შვილსა შენსაო.

მასწ. ხა, ხა, ხა! ჰო, შე სულელო, პირველდაწყველილი კი არა, პირველდაწყებითი სახელი კანდელაკის გვარისა, ე. ი. სათავე ამ სიტყვისა რომელია, საიდან წარმოსდგა?

ყმაწვ. კანდელაკის სათავე, ბატონო, ნიკურაძეა, პირველდაწყებითი ნიკურაძე გახლავს და აქედან წარმოსდგა კანდელაკი.

მასწ. საიდან იცი შენ ეს, ბოშო?

ყმაწვ. მამაჩემისაგან გამიგონია.

მასწ. ჰოო, ცხონდა მამა შენი! მართალი უთქვამს. ეს კანდელაკები კულაშელი ნიკურაძეები არიან. მხოლოდ დროთა ვითარების გამო კანდელაკეებად მონათლულან.

ერთი ყმაწვ. მეორეს. ბიჭო, ყოვლისფერი სცოდნია ჩვენს ბატონს: ერისთავი, გოგობერიძე, კანდელაკი, ნიკურაძე და ვინ იცის კიდევ რამდენი ეცოდინება.

მეორე ყმაწვ. რას ლაპარაკობ? მაშ, ასი წელიწადი ტყვილად იცოცხლა, რომ ამისთანაები არ იცოდეს? ხელობა რა იყო?

მასწ. (მოაგონდება, რომ გაკვეთილი უნდა მისცეს მოსწავლეთა) შენ რა გვარი ხარ? ჰკითხავს სხვა ყმაწვრს.

ყმაწვ. მე, ბატონო, ჩიკვაიძე გახლავარ.

მასწ. მე გაკარნახებ და შენ სწერე დაფაზე.

ყმაწვ. რას მიტრაბახებ, ბატონო?

მასწ. გიდიკტოვკებ, გიდიკტოვკებ, ახლა ხომ გაიგე ქართულად. არიან ნიშანნი მართლწერისანი (ყმაწვილი ვერ ახერხებს წერას; მასწავლებელი ცარცს გამოართმევს და თითონ ხელის კანკალით განაგრძობს), რომელნიც ცხადსა ბრწყინვალებასა მოგვეცემენ ანუ სიტყვისა, ანუ ლექსისასა, ანუ ასოსასა, რომელთაცა ნიშანნი და სახელნი არიან ესენი: მძიმე, წერტილი, საკითხავი, შემკვრელი, გარდასატანი, ფრჩხილი, სხოლიო, მახვილი, ბრჯგუ, კრებული, განსაკვირველი, საუფლო, სამთავრულო და საზოგადო. ეს ნიშნები ზეპირად დაისწავლეთ, ბავშებო.

ყმაწვ. (უჩვენებს რვეულს) ეს, ბატონო, მე დავსწერე.

მასწ. ამას ღრამატიკული კანონები აკლია; აქ უნდა დაუხვა წერტილი.

ყმაწვ. ბატონო, მე წერეთელი კი არა, ჩიკვაიძე გახლავარ.

მასწ. ნუ ბრიყვობ, მათხოვე კარანდაში.

ყმაწვ. არ მაქვს, ბატონო, კარანდაში დავკარგე.

მასწ. დავკარგე რა ქართულია? უნდა სთქვა კარანდაში წარგ-სწყმიდე. ბავშვებო, თქვენს მამებს ჰკითხეთ, იქნება ჰკალმასობა ქონდეს და მომიტანეთ.

11. ,,მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

ყმაწვე. ჩვენი მამები რა საჭიროა, ბატონო, კურცოვის მალაზიაში მეტი რა არის?

მასწ. რას ამბობ, ბოშო!

ყმაწვე. კალბასი, ბატონო, კურცოვის მალაზიაშია. პონშონი* სულ იმას არ სკამს?

მასწ. შე უგუნურო, კალბასი კი არა, კალმასობა, კალმასობა საკითხავი წიგნია“...

ეს სურათი ძიმისტარიშვილისა დაადასტურა გიორგის ამხანაგმა ლევან ჩიჩუამაც და თავის მხრით დასძინა:

გმირთა დრო იყო ჩვენი დრო. წერეთლის ბაღში ჩვენ რომ ბურთაობას გავმართავდით, ჩვენი მომრევი არავინ იყო. ხანდახან ზემოდან ჩამოდრიოდნენ სასულიერო სასწავლებლის მოსწავლენი, მაგრამ ჩვენთან ვერც ისენი ხდებოდნენ რას და ვერც ქალაქის მობურთაღნი. ერთხელ ამბავი მოგვიტანეს, ვითომ ერთი ჩვენი გიმნაზიელი შესულიყოს მხიარულების სახლში და იქ ეს ყმაწვილი გაელაზათ ვილაცაებს. ეს რომ შევიტყვეთ, ვიგრიალეთ გიმნაზიელებმა, მივვარდით იმ სახლს და სულ ერთიანად მივლევ-მოვლევით მანდაურობაო.

ქართულს გარდა ამ დროს გიმნაზიაში თათრულსაც გვასწავლიდნენო, — თქვა ლევან ჩიჩუამ. თათრულის მასწავლებელი იყო ომარ ეფენდი, ჩალმიანი, ხალათით მოსილი, ახირებული კაცი იყო ეს მასწავლებელი. ჩვენს ამხანაგს კალმიგოროდსკის, რომელიც ცუდად სწავლობდა თათრულს, იმან პანტურის სიმწარე ამ სიტყვებით აგრძნობინა. „ია თუდა თებე დამ, ნა გალავა ფაიდოთ“, დაემუქრა თურმე მოსწავლეს მასწავლებელი, თუ კარგად არ ისწავლი. გაკვეთილსაო.

როგორც ჩანს გიმნაზიის საქმიდან, გიორგიმ ჩინებულად იცოდა ისტორია (4), გეომეტრია (5), ფიზიკა (4), გეოგრაფია (4), ქართული ენა (5), მხატვრობა (4). რუსულში კი ის სუსტი ყოფილა. საშუალო ნიშანი, ეგზამენის დროს მისგან მიღებული, იყო 3⁷/₁₇. ამის გამო გიორგის გიმნაზიის პედაგოგების რჩევამ ატესტატის მიცემაზე უარი უყო. გიორგი გამოვიდა გიმნაზიიდან 15 ივნისს 1869 წ.

IV

ნესტორ წერეთლის და გიორგი დოლობერიძის საღამოები ქუთაისში. — მიდრეკილება საქართველოს ინტელიგენციისა საზღვარგარეთ სწავლისადმი. — გიორგის წასვლა რუსეთში.

გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ ერთხანს ვერ გამოიჩქვია, რაგვარად უნდა წარმართულიყო ქოჩაქიძის მომავალი.

* ფრანგული ენის მასწავლებელი იყო.

სამოციანი წლებს ბოლოს ქუთაისში რამდენიმე ოჯახი იყო, საცა თავს იყრიდა იმ დროის ქართველი საზოგადოება. თავად-აზნაურობას და სამსახურის კაცებს ფიანდაზად ჰქონდათ გაშლილი სტუმრობით განთქმული ოჯახი გუბერნიის მარშლის ნესტორ წერეთლისა, თავისი ღზინითა და თამაშობით საღამ-საღამოობით. ქართული მწერლობას და საქმეთა მოყვარე საზოგადოება, ის, რასაც ეძახიან ქართველ ინტელიგენციას, იკრიბებოდა გიორგი ლოლობერიძესთან, რომელსაც კვირაში ერთი დღე ჰქონდა დანიშნული — jour — Fixe — და ამ დღეს, საღამოობით, მის სახლში ეს საზოგადოება მართავდა სალიტერატურო საღამოს, საცა იკითხებოდა ჩვენი მწერლების ახალი ნაწარმოებნი. სხვათა შორის, ამ საღამოებში ხშირად კითხულობდა თავის ლექსებს მამია გურიელი. დანიშნულ დღეს აქ შეხვედებოდა კაცი აკაკის, დიმიტრი ბაქრაძეს, პეტრე ნაკაშიძეს, სოლომონ ლეონიძეს, ეროთეი სიღამონოვ-ერისთავს, დავით ბაქრაძეს, დათა ერისთავს, გერასიმე კალანდარიშვილს და სხვათა, რომელთაც ჩვენი მწერლობის სიყვარული გულში ჰქონდათ დანერგული*. აქ ნახავდა კაცი, თუმცა იშვიათად, გიორგი წერეთელს, ნიკო ნიკოლაძეს და სერგეი მესხის, შემქმნელთა და დამფუძნებელთა ახალის გაზეთისა და ჟურნალის, რომელნიც უფრო ტფილისში ცხოვრობდნენ...

თავის დროზე ამ საღამოებმა კარგი ზეგავლენა იქონიეს ქუთაისის ახალგაზრდობაზე. მოზარდი თაობა უფროსის კლასებისა, თუ საშუალო სასწავლებელში სწავლადამთავრებულნი, „უღვაშაშლილნი, წვერგამო“ აქედან სწავლობდნენ, რომ არა პურითა მზოლოდ შეეძლო კაცს ცხოვრება, რომ მამულის შეილთათვის, გარდა საგნების შესწავლისა და სამსახურის ერთგულებისა, საჭირო იყო ეროვნული გრძნობის აღზრდა და განმტკიცება, სიყვარული ქართული ენისა, მწერლობისა, ისტორიისა და კულტურისა.

ქალადიდელმა სავსებით ისარგებლა ამ ვიწრო წრის ზედგავლენით. იმან ჯერ ისევ გიმნაზიაში დაიწყო ქართული ლექსების წერა და ორი წლის განმავლობაში დაწერა ოციოდე, უმეტეს ნაწილად მამულის სიყვარულით გამსჭვალული ლექსი, და ეს ლექსები, ჯერ კიდევ ახალი ხილი ჩვენში, „დროებამ“ სიამოვნებით დაუბეჭდა მას.

მაგრამ რა რომ გიმნაზია გაათავა გიორგიმ, იმას ან სწავლის გაგრძობა ექვივრებოდა უმაღლეს სასწავლებელში, ან სამსახურში სადმე შესვლა. ათასში ერთხელ ლექსების წერა და უსაქმოდ ყოფნა

* დავით ბაქრაძისაგან განაგონი.

არ იყო მიზანი ცხოვრებისა გიმნაზიაში სწავლადამთავრებულ-სათვის.

მაგრამ გიმნაზიაში სწავლადამთავრებული ქართველობა, უმაღ-
ლესი განათლების მოსურნე, ამ დროს, ცოტა არ იყოს, გამოურკვე-
ველ მდგომარეობაში იყო. მოწინავე ქართველთა საზოგადოებაში იმ
ჟამად გავრცელებულიყო ის აზრი, რომ რუსეთის მაღალი სასწავ-
ლებლები აძლევენ ქვეყანას მარტო ჩინოვნიკებს და არა ქვეყნაათვის
გამოსადეგ მუშაკთა, და ამის გამო მოსწავლეთა შორის დაიბადა ის
აზრი, რომ ვისაც უნდა რამე სარგებლობა მოუტანოს ჩვენს ქვეყა-
ნას, ვინც ზრუნავს არა მხოლოდ თავის სარგებლობაზე, არამედ სა-
ქართველოს აღორძინებაზე, ის უნდა მიესწრაფოდეს სასწავლებლად
არა რუსეთში, საცა სწავლა-განათლება გადმოტანილია ევროპიდან
არამედ პირდაპირ ევროპაში. იმ დროს „დროების“ რედაქტორი
სერგეი მესხი თავის გაზეთში წერდა: „ჩვენი უკანასკნელი თაობა
ათასი მაგალითით დარწმუნდა, რომ ჩინოვნიკობა არც საკუთრივ
იმათ და არც, საზოგადოდ, იმათ სამშობლო ქვეყანას მაგდენ სარ-
გებლობას არ აძლევს და კეთილს არას ჰმატებს. ეს მოსაზრება დი-
დი ხანია ცხადი და ადვილად შესამჩნევი უნდა ყოფილიყო იმათთვის,
რომელნიც გონებით დაბრმავებულნი არ იყვნენ, და ჩვენ ნასწავლ
ჩინოვნიკების ცხოვრებასა და ყოფაქცევას ხედავდნენ. მაგრამ ნათქვა-
მია: ჭეშმარიტება სწორი გზით არასოდეს არ მოინახებაო. რაკი
ჩვენი ახალთაობა ნამდვილად დარწმუნდა, რომ ეს ძველი გზა ყო-
ველ შემთხვევაში გამოუსადეგარი და ხანდახან მავნებელი გზა იყო,
შეუდგა ახალი გზის მონახვას და ამ ახალი თაობის საქებრად უნდა
ვსთქვათ, რომ ეს ახალი გზა იმათ მალე მონახეს. ეს გზა დასავ-
ლეთ ევროპის გზა არის.

ყოველგვარი ცოდნისა, განათლებისა, ცხოვრების გაუმჯობესე-
ბისა და წარმატების წყარო ჯერჯერობით დასავლეთი ევროპაა.
ყველა ხალხი, და მათ შორის რუსებიც, ამ წყაროს ეწაფებიან და
აქედან გამოაქვთ ყველაფერი, რაც კი საუკეთესოა, კაცის მანუგე-
შებელია და წინ წამწევი ხალხთა ცხოვრებაში. თავის თავისა და
თავის ქვეყნის წინ წაწევა მხოლოდ იმას შეუძლია, ვისაც ევროპის
ცხოვრება და მეცნიერება კარგად და ჭეშმარიტად გაუცვნია. გაუ-
ნათლებელსა და ღარიბ საზოგადოებას მხოლოდ ის კაცი მოუტანს
სარგებლობას, რომელიც თვითონ ევროპულ სწავლა-მეცნიერებაში
განვითარებულია და თავის თვალთ უნახავს და შეუსწავლია სიღა-
რიბის მომსპობი და კეთილდღეობის მომნიჭებელი სახსრები. სხვა
არა იყოს რა, უბრალო დანახვაც განათლებულ ერთა ცხოვრებისა.

და მეცნიერების ნაყოფისა არა მცირედ სარგებლობას მოუტანს
ასეთი ქვეყნის შვილს, როგორც ჩვენია“*.

ქოჩაქიძესაც გული უთქმიდა წასულიყო ამ გზით საზღვარგა-
რეთ, საცა ამ დროს ბევრი ქართველი მოზარდი თაობა იყო წასუ-
ლი და საცა ახლაც ემზადებოდნენ ბევრი მისნი ახლო ნაცნობნი
ქალნი და კაცნი ქუთაისიდან და ტფილისიდან, მაგრამ უსახსრობამ
დასძლია და ბიძამისის, გიორგი გვათუას, რჩევით და შემწეობით
გიორგი ნაცვლად ევროპისა წავიდა რუსეთს.

როგორც მიაშობო კირილე ლორთქიფანიძემ, 1869 წელს, აგვის-
ტოს თუ სექტემბერს, ქოჩაქიძე და კირილე შეხვდნენ ერთმანეთს
ადესაში და იქიდან ორივე ერთად პეტერბურგს გაემგზავრნენ.

V

გიორგის სამხედრო სამსახური

1870 წელს, 14 აგვისტოს, გიორგი შევიდა სამხედრო სამსა-
ხურში. ჯერ ის განწესდა კონსტანტინეს სახელის მეორე სამხედრო
სასწავლებელში იუნკრად და შემდეგ მიხეილის სახელის არტილე-
რიის სასწავლებელში იუნკრადვე. ამ სასწავლებლიდან 1873 წელს
გიორგი გამოვიდა პირველი აფიცრის ჩინით კავკასიის გრენადერის
არტილერიის ბრიგადაში. კავკასიის მთავარმართებელმა, დიდმა
მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის-ძემ, მისწერა სამხედრო სასწავლებელ-
თა უფროსს, ახალგაზრდა გიორგი გაეწესებინათ მისი სახელობის არ-
ტილერიის ბრიგადაში. დიდი მთავრის სურვილი სასწავლებელთა
უფროსმა მყისვე აღასრულა.

როცა ატყდა ომი რუსეთსა და ოსმალოს შორის და კავკასიის
ჯარი შეესია ოსმალოს მცირე აზიაში, გიორგი მიჰყვებოდა იმ კორ-
პუსს, რომელმაც გადააბიჯა რუსეთის საზღვარი 1877 წლ. 12 აპრ.
ლორის-მელიქოვის ხელქვეით.

ყარსი რომ შეკრა ჩვენმა ჯარმა, გიორგი ბლოკადაში ტრია-
ლებდა.

ზივინში რომ დიდი სისხლის ღვრა მოხდა 13 ივნისს, 1877 წ-
და რუსის ჯარი დამარცხდა, გიორგი ძლივს გადურჩა სიკვდილს.

ალაჯანის მალღებში ლორის-მელიქოვის სარდლობით, კიზილ-
თათაში ზაქარია ქავკავაძის ხელქვეით, დევებოინუს და არზრუმში

* იხ. „ნაწერები სერგეი-მესხისა“, გვერდი 107.

გეიმანის და ტერ-გუკასოვის ჯარებში გიორგი თავის არტილერიას ბეჯითობდა.

ამ ბრძოლაში გამარჯვებისათვის გიორგის მისი ფართო მკერ-
დი დაუმშვენეს წმინდა გიორგის ჯვრით.

ომი რომ გათავდა, 1879 წელს, გიორგი გადაიყვანეს რუსეთს, ქვეითა ჯარის სამოსწავლო ბატარეას სამუდამო კადრში და შემ-
დეგ, 1888 წელს, დანიშნეს მიხეილის სახელის არტილერიის სასწავ-
ლებლის ბატარეაში უმცროს აფიცრად. 1882 წლიდან გიორგი
გადააწესეს ლეიბ-გვარდიის პირველი არტილერიის ბრიგადაში ბა-
ტარეის უმცროს აფიცრად. 1887 წელს დანიშნეს 36 არტილერიის
ბრიგადის პირველი ბატარიის კომანდირად და 1895 წელს, 12 მარტს,
მე-30 არტილერიის ბრიგადის მეორე დივიზიონის კომანდირად.

ეს იყო უკანასკნელი მისი თანამდებობა სამხედრო სამსახურში.
როგორც ჩანს გიორგის ნამსახურებითი სიიდან, პოლკოვ-
ნიკი თავადი გიორგი ქოჩაქიძე იყო კავალერი ორდენებისა: მეორე
ხარისხის სტანისლავასი, მეორე ხარისხის ანასი, მეოთხე ხარისხის
ვლადიმირისა და მეოთხე ხარისხის წმიდის გიორგისა.

ამავე ნამსახურებითი სიიდან ჩანს, რომ სამსახურის დროს
გიორგის არა ერთხელ მისცემია მინდობილება მთავრობისა, შეემოწ-
მებინა სხვა ადგილებში ან ბატარიების მზადყოფნა, ან სამაგალითო
მობილიზაცია არტილერიის საჩქარო პარკებისა, ან სროლს ბანაკში.

გიორგის ძმამ ანტონმა წამიკითხა ერთი კონფიდენციალური
წერილი მიხეილის სახელის არტილერიის აკადემიისა და სასწავლებ-
ლის უფროსისა, მიწერილი გიორგისთან 17 ნოემბერს, 1890 წელს.
რადგანაც ეს წერილი ეხება კავკასიის სამხედრო სფეროში ცნო-
ბილ ს—დონ ე—ძეს და ახასიათებს გიორგის სამსახურს, ვბეჭდავ აქ
ამ წერილის ნაწყვეტს:

Милостивый Государь,
Георгий Максимович!

Его Императорскому Высочеству генерал-фельдцейхмейстеру
благоугодно было назначить на службу во вверенную вам бата-
рею отчисляемого от артиллерийского училища за неуспехи в
науках юнкера Э—дзе.

Великий князь уверен, что вы, как бывший офицер, воспи-
татель артиллерийского училища, обратите должное внимание на
Э—дзе, поддержите его в нравственном отношении и понудите

приготовиться к экзамену, для которого он должен будет прибыть в Петербург весной“ *

გიორგის დახმარებით, ეს ყმაწვილი ჩინებულად მოემზადა და მან დიდი წარმატებით გაათავა სასწავლებელიცა და აკადემიაც.

გაზეთ „Русский Инвалид“-ში 10 აგვისტოს 1890 წელს არის მოყვანილი ცნობა გიორგისაგან გამოგონილ ბორანზე, რომლის საშუალებით მდინარე ოკას გადაატარეს ამ წელს მეცამეტე კორპუსის არტილერია.

აი რას წერენ ამ გაზეთში:

„В полк 36-й пехотной дивизии в течении летних сборов сего года произведено было по несколько упражнений в переправе подручными средствами как охотничьих команд, так и строевых частей пехоты с их обозами I разр.; но затем недоставало навыка переплывать также и артиллерию, на что и было обращено внимание командира 13-го корпуса. С приходом артиллерии в дивизионный лагерь в г Орел начались как в пехоте так и в артиллерии опыты по выработке необходимых навыков для переправы. Приемы переправы, применяемые охотничьими командами, основаны на пользовании местными небольшими лодками и разным подручным материалом, как то: жердями, досками и проч., коих может и не оказаться в данном месте в необходимом числе, поэтому надо уметь изворачиваться лишь предметами своего снаряжения. В этом отношении очень подходящим средством для пехоты является предложение фельдфебеля л. — гв. Семеновскаго полка Чагина о вязке челноков из полотнищ солдатских палаток. Но и для этих челноков требуются жерди а потому желательное решение вопроса, основанное на пользовании исключительно материалом войсковым, без сторонней помощи. Такое ре-

* თარგმანი:

მოწყალეო ხელმწიფევე,

გიორგი მაქსიმეს-ძე,

მისმა იმპერატორებითი უშალღესობამ, გენერალ-ფელდცეხმეისტერმა, კეთილ ინება დაენიშნა სამსახურში თქვენდამი რწმუნებულ ბატარეაში მეცნიერებათა წარმატებლობისათვის სპარტილერიო სასწავლებლიდან გარიცხული იუნკერი ე—ძე.

დიდი მთავარი დარწმუნებულია, რომ თქვენ, როგორც ყოფილი ოფიცერი, აღმზრდელი სპარტილერიო სასწავლებლისა, მიაქცევთ სათანადო ყურადღებას ე—ძეს, ხელს შეუწყობთ მას ზნეობრივად და აიძულებთ მოემზადოს გამოცდებისათვის, რისთვისაც ამ გაზაფხულზე უნდა ჩამოვიდეს პეტერბურგში.

шение и предложено на днях командиром I-й батареи 36-й арт. бр., подполковником князем Кочакидзе, по мысли коего связан был паром из дышел и передковых коробов, предварительно опорожнённых. На этом пароме 27-го июля переправлена батарея вполне успешно; тот же паром может служить и для переправы пехоты“ *...

სამწუხაროდ, სხვა მასალები არა გამაჩნია რა, გარდა ამ მშრალ წელთა და თანამდებობათა აღრიცხვისა, რომ ქოჩაქიძის სამსახურის აღწერისათვის რაიმე ხალისის მიცემა შემეძლოს. არც ერთი მისი მიწერა-მოწერა ჩემ ხელთ არ ყოფილა, არც ერთს მასზე მოგონებას ჩემამდის არ მოუღწევია. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ქოჩაქიძეს სამსახურში ყველანი დიდი პატივისცემით და სიყვარულით თურმე ეპყრობოდნენ. თვით მთავარსარდალი კავკასიის ჯარებისა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის-ძე აფასებდა მის ნიჭს და ბეჯითობას. ერთხელ, როცა მთავარსარდალს ნოხსენდა გიორგის ჯვარზე წარდგინება, დიდმა მთავარმა უთხრა გიორგის ბიძაშვილს, მისი კანევის კომანდირს გიორგი გვათუბას:

* თ ა რ გ მ ა ნ ი თ :

„36 დივიზიის პოლკში ამა წლის საზაფხულო შეკრების დროს წარმოებულ იქნა დამხმარე საშუალებით მდინარეზე გადასვლის რაზმდენიმე გარჯიში, როგორც მოხალისე კომანდების, აგრეთვე ქვეითა ჯარის მოწყობრი ნაწილების თავიანთი I ხარისხის საბარგულებით; მაგრამ შემდგომი აკლდათ ჩვევები არტილერიაც გადაეტანათ, რაზედაც მე-13 კორპუსის კომანდირის მიერ იქნა მიქცეული ყურადღება. ქალ. ორიოლში სადივიზიო ბანაკში არტილერიის ჩამოსვლისთანავე დაიწყო ცდები, როგორც ქვეითა ჯარში, აგრეთვე არტილერიაშიც, მდინარეზე გადასვლისათვის აუცილებელ საშუალებათა გამოჩაზვისა. გადასვლის ხერხებს, რომელსაც მოხალისე კომანდები იყენებდნენ, საფუძვლად ედვათ ალგობრივი პატარა ნაგებობები და სხვა დამხმარე მასალების გამოყენება, როგორიცაა: ლატანები, ფიცრები და სხვ., რომლებიც შეიძლება არც კი აღმოჩნდეს საჭირო რაოდენობით ამ ადგილზე, ამიტომ საჭიროა ფცოდეთ იოლად წასვლა მხოლოდ საკუთარი მოწყობილობის საგნების გამოყენებით. ამ მიმართულებით შეტად ხელსაყრელ საშუალებას ქვეითა ჯარისათვის წარმოადგენს სემიონოვის პოლკის ფელდფეხელის ჩაგინის წინადადება ჯარისკაცთა კარვების ნაჭრებიდან პატარა ნაგებობის შესახებ. მაგრამ ამ პატარა ნაგებობისათვისაც საჭიროა ლატანები, რისთვისაც სასურველია საკითხის იმგვარად გადაჭრა, რომ დავეყრდნოთ მხოლოდ და მხოლოდ ჯარის ნაწილების მასალებით სარგებლობას, სხვა დახმარების გარეშე. ასეთი საშუალება წამოაყენა ამ დღეებში მე-36 არტ. ბრ. I ბატარიის კომანდირმა პოდპოლკოვნიკმა თავადმა ქოჩაქიძემ, რომლის გეგმის მიზნდვით შეიკრა ბორანი ოწინარებისა და გოდრებისმაჯვარ ყუთებისაგან. ამ ბორანით 27 ივლისს წარმატებით იქნა გადაყვანილი ბატარია; ასეთი ბორანი შეიძლება მოემსახუროს ქვეითა ჯარის გადაყვანასაც.“

— მე დიდად მოხარული ვარ, რომ ჩემგან ხელდადებული ქოჩაქიძე ასეთი კარგი ოფიცერი გამოდგაო.

და ყოველს შეყრაზე გიორგიხთან დიდი მთავარი მოიკითხავდა მას ქართულად:

— კამარქობა!

VI

გიორგის პარველი სიყვარული.—მისი დაცოლშეილება და განქორწინება.—გიორგის შვილი.

ჯერ ისევ ქუთაისის გიმნაზიაში სწავლობდა გიორგი, როცა ის დაუახლოვდა ერთს, ქალთა სასწავლებელში ნასწავლ, ვაჭრის ქალს და ყმაწვილობის აღტაცებით აღინთო მისდამი სიყვარულით. როგორც ამბობენ, თვით ამ ქალსაც, რომელსაც გიორგი იხსენიებს თავის ლექსებში ანობით და ნარობით, მოსწონდა გიორგი, მაგრამ როდესაც მგოსანმა ხელი სთხოვა ბანოვანს, მან პასუხად თურმე გასცა: ჯერ მაღალი სასწავლებელი გაათავე და მერე გამოგყვებიო.

ამ ურთიერთობას მოჰყვა ჯერ რუსეთში სასწავლებლად წასვლა და შემდეგ ომი, ე. ი. განშორება და დავიწყება.

ონს შემდეგ გიორგის სულ სხვა წრეებში შეხვდა ყოფნა. ამ წრეებში ომგადახდილი ვაჟაკი, რომელსაც მკერდს უმშვენებდა წმინდა გიორგის ჯვარი, სახით ლამაზი, მხიარულებით, სიცოცხლით აღსავსე, ამასთან ჩინებული მემუსიკე და მხატვარი, გიორგი იყო სასურველი სასიძო და მალე ის აქ შეეყარა მის საბედოს. პეტერბურგში ყოფნის დროს გიორგიმ გაიცნო ნაფიცი ვეჟილის სტეფანე ეზერსკის ქალი ანა და იმაზე ჯვარი დაიწერა 1 ოქტ., 1884 წელს.

ამ ქორწინებიდან გიორგის 1885 წლის 31 ივლისს ეყოლა ვაჟი, ბორისი.

სამწუხაროდ, გიორგის საოჯახო ბედნიერება დიდხანს არ გაგრძელებულა, თუმცა ცოლ-ქმარს ერთმანეთი დიდად უყვარდათ. წვრილ-წვრილი შინაური უთანხმოება, რომელიც თავიდანვე აუტყდათ გიორგისა და მის სიმამრს, თანდათან გამწვავდა და მალე საქმე იქამდის მავიდა, რომ სიძე სამუდამოდ განშორდა სიმამრის ოჯახს და მამის მორჩილი ასული დაუბრუნდა დედ-მამის ოჯახს, თუმცა ქმრის სიყვარული ისევ ისე ძალზე უღვივოდა იმას გულში. 1889 წელს გიორგი და მისი ცოლი ერთმანეთს განშორდნენ და განქორწინდნენ.

იმდროინდელ გიორგის საეპისკოპოსოს წიგნში, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, არის აწერილი, რამდენად ემძიმებოდა გიორგის ამ განქორწინებისათვის საჭირო მოთხოვნისგან ასრულება. ის სამითხი წლის განმავლობაში უწინააღმდეგებოდა ამ განქორწინებას, მაგრამ ბოლოს, რომ ვერა გახდა რა, იძულებული შეიქნა თანხმობა განეცხადებინა.

განქორწინების შემდეგ გიორგის ნაცოლარი მისთხოვდა სხვა ქმარს, პეტერბურგის ოლქის სასამართლოს წევრს ველიჩკოს, მაგრამ ნამდვილი მეგობრული განწყობილება გიორგისადმი იმას სამუდამოდ ჰქონდა გულში დამარხული. როგორც ვადაც ვადა გიორგი ვვათუამ, ცოლი არა ერთხელ მოსულა გიორგისთან და მოუყვანია მასთან სანახავად მისი შვილი ბორისი. იგივე განწყობილება ქმრის სახელისა და ხსოვნისადმი სიამოვნებით შეგწოვნე მე გასულ წელს*, ზოცა გიორგის ცოლი ჩვენს ქვეყანაში ჩამოვიდა. შვილის საქმეთა გამო ის ვადაც ვადა თვალყურს ადევნებდა, სხვათა შორის, გიორგის თხოვლობათა გამოცემასაც.

გიორგის შვილმა ბორისმა სწავლა-განათლება მიიღო პეტერბურგის მაღალ სასწავლებელში—училище правоведения და მას შემდეგ, რაც სამხედრო სამსახური გაათავა, ხელმწიფე იმპერატორის კირასირის პოლკში შევიდა მოხელედ სახელმწიფო კანცელარიაში, საცა დღესაც განაგრძობს სამსახურს. აღზრდის პირობათა გამო ბორისმა ქართული არ იცის, მაგრამ ქართული ენის სიყვარული მას მამის სიყვარულთან აქვს შეკავშირებული. გასულ წელს** ბორისი ჩამოვიდა ქალაქის მამის საფლავის თაყვანსაცემლად.

ცოლ-შვილის დაშორებამ საშინელი ცუდი გავლენა იქონია გიორგის ხასიათზე. მოვიდნენ მასთან ცოლ-შვილი და ბედნიერება მოუტანეს, წარვიდნენ და ბედნიერება მისი თან წაიღეს. მუდამ მხიარული გიორგი ამას შემდეგ მოეშვა, შეიქმნა მუდამ მოღვრემილი, მღუპარე.

— მამისა რცხვენოდა და განქორწინების შემდეგ მთელი ათი წელიწადი სახლს არ მოკარებია გიორგიო, — მიდხრა მისმა ძმამ ანტონმა.

VII

რა პირობებში და რა ენით უწერია ქალაქიდედს.

თუ მართალია ლათინური თქმულება „პოეტი იბადებაო“, არა ნაკლებ მართალია ისიც, რომ პოეტი, თუნდ დედის ნაშობი, თუ

* 1912 წელს—რედ.

** ქალაქში ჩამოსულა 1911 წელს.—ს. ც.

იმას ხელს არ უწყობს გარშემომზღუდველი გარემოება, ვერ იხეირებს ისე, როგორც ვერ იხეირებს მცენარე, სინათლესა და სითბოს მოკლებული. გამოაკელით ჩვენს დროებას ის, რაც არ იყო ქუთაისში სამოციანი წლების ბოლოს, როცა ფეხს იდგამდა ქალაქდიდელის მწერლობა: გაზეთი, ჟურნალი, დრამა, კომედია, მოთხრობა, საჯარო კითხვა, საჯაროდ ლაპარაკი, მხატვრობა, ქანდაკება, მუზეუმი, ყოველდღიური, ყველასათვის ხელმისაწვდენი, ქუჩა-ქუჩა მოარული ილუსტრაცია, ერთი სიტყვით, გამოაკელით ჩვენს დროებას სხვადასხვაობა თანამედროვე ხელოვნებისა და თქვენ თავქვე დააყირავეთ ახლანდელ სიტყვა-კაზმულ მწერლობას, ღრუბელს გაუვლებთ სამწერლო მაგიდაზე ისეთ ნიჭიერ მგოსნებს, როგორც იყვნენ და არიან: გრიშა აბაშიძე, ი. გრიშაშვილი, ევდოშვილი, შანშიაშვილი, აბაშელი, რუხაძე, ქუჩიშვილი და სხვანი ახალთ-ახალნი, ნორჩნი მოლექსენი, რომელთა ნაწერებს სიამოვნებით კითხულობს ჩვენი საზოგადოება. ეს იმიტომ, რომ სულ ყველა ესენი შვილნი არიან დროებისა და გარეშე ჩამოთვლილის პირობებისა სამწერლო ნიადაგზე ესენი, ისე, როგორც სხვანი, თავს ვერ იჩინდნენ. ქალაქდიდელიც შვილი იყო დროებისა და რადგანაც მის დროს აკლდა ხსენებული პირობები, მისი ნიჭის ძლიერებაც... შუაზე გაიყო. მხოლოდ ხალხს შეეძლო გარეშე ამ პირობათა თავისუფალი თქმა და შემოქმედება. ხალხის შემოქმედების საუნჯეს, როგორც ნეგატივს, საქართველოს ბუნების სიმშვენიერემ, საქართველოს ბედმა და უბედურებამ, ქართველი ქალის, გოგონას მომხიბლავმა სიმშვენიერემ გარედან შუჭი შეანათა და ხალხური ლექსი დაიბადა თავისთავად, თითქო ისე, როგორც იბადებოდა ხმა სფინქსისა, როდესაც იმას დაჭკრავდა დილის მზე. დაამხვეთ ეს პირობები და კერძო პიროვნებაც, როგორც ძლიერი მწერალი, კარგავს თავის ღირსებას.

შეუსაბამო პირობებში მყოფ ქალაქდიდელს რაც უწერია, ამას თვით მკითხველი იცნობს.

მე აქ ნებას ვითხოვ შევებო მხოლოდ მის ენას, მის ქართულს.

ქართული ენა ქალაქდიდელს არ უსწავლია არც შინ, საცა ლაპარაკობდნენ მეგრულად, და არც სკოლაში, როგორც დავინახეთ ძიმისტარიშვილის წერილიდან, რადგანაც მთელი თავისი ცხოვრება მას გაუტარებდა უცხოეთში, არტილერიის ოფიცრებსა და ჯარისკაცებს შორის.

სამეგრელოს ოჯახებში, ოდიშს, წარსულ საუკუნეში ქართულად არ ლაპარაკობდნენ. ქართულად საუბრობდნენ მხოლოდ მთავრის

სასახლეში, საცა დედოფლები გამოუღვევლად ან ქართლ-კახეთიდან იყვნენ, ან იმერეთიდან, ან გურიიდან, ან რაჭიდან და დედოფლის მსახურთა, ამის გამო, ყველას ქართულად უნდა ელაპარაკათ. ქართულადვე ლაპარაკობდნენ სასახლეში მთავრის მხლებელნი და მოსამსახურენი, რადგანაც ესენი უმეტეს ნაწილად ლეჩხუმლები იყვნენ, თანამდებობის კაცნი, სასულიერო პირნი, მთავრის კანცელარიის მსახურნი, გარეშე სტუმარნი. მთავრის სასახლეს ბაძვიდნენ რამდენიმე წარჩინებულნი თავადისშვილნი, უმეტეს ნაწილად მთავრის სახლიდან გამონაყოფნი, გურია-იმერეთის სიძეები. დანარჩენ ოჯახებში კი ყველანი მეგრულად ლაპარაკობდნენ.

და მეგრელებმა... ამას წინეთ „გრდემლში“ (წიგნი 1) ერთი მცირე მოთხრობა წავიკითხე ვ. ბარნოვისა სახელად „თებერას დანიშნული“. ამ მოთხრობაში, რომელშიაც სულ 35 ფურცელია, მე წავაწყდი 100 სიტყვას, რომლის მნიშვნელობა ან სულ არ მცოდნია, ან მცოდნია და ოდნად, ბუნდოვანად. რომ ანკეტა მოვახდინე, აღმოჩნდა, რომ ამ მოთხრობაში უცნობი სიტყვები შეხვედრით მეგრელებს: გიორგი გვაზავას 77, ლუტუ მეგრელს 54; იმერელ მიხა ნადირაძეს 101 და გურულ ნოე ჟღენტს 131. რისგანაა, რომ გურულსა და იმერელს ამდენი უცნობი სიტყვა შეხვდა შიგა და შიგ ბარნოვის მოთხრობაში არ ვიცი (პროვინციალიზმით თუ აიხსნება, უეჭველია; აბა, გივა ყიფშიძემ წაიკითხოს ეს მოთხრობა, ან სოფრომ მაგლობლიშვილმა, ან ნიკო ლომოუძმა, თუ იმათ ერთი უცნობი სიტყვა იპოვონ შიგ), მაგრამ ის კი ვიცი, რომ მეგრელებს ამდენი უცნობი სიტყვა იმიტომ დაუხვდათ მოთხრობაში, რომ ეს სიტყვები იმათ არც შინ გაუგონიათ, არც სკოლაში, არც ცხოვრებაში. ამდენი სიტყვა რომ ამგვარ პატარა მოთხრობაში აკლიათ იმათ, თქვენ თვითონ უნდა წარმოიდგინოთ, რამდენად ღარიბი უნდა იყოს საზოგადოდ მათი ქართული ლექსიკონი. ღარიბი ლექსიკონი! ე. ი. ღარიბი სახსარი აზრთა სხვადასხვაობის და ფერადობის გამო-სათქმელად.

სამოციან წლებში, როდესაც გიორგის სამწერლო ენა იბადებოდა, ჩვენი ახალი ქართული მწერლობა არც ისე ღარიბი იყო, რომ გიორგის არ შესძლებოდა ამ მწერლობის ენით ესარგებლნა, მაგრამ მაშინდელი ნაწარმოებნი ქართული მწერლობისა ჩვენში არ იყვნენ გავრცელებულნი, არაკისა არ იყოს, იყვნენ და არა იყვნენ...

იყვნენ დაწერილნი:

„გვაზავის წერილები“ ილია ჭავჭავაძისა—1861 წელს,

„გლახის ნაძობობი“—1862 წელს.

„კაცია ადამიანი?“—1863 წელს.

აკაკის „საიდუმლო ბარათი“—1860 წელს.

გრიგოლ ორბელიანის „ანტონს“—1827 წ.

ბარათაშვილის „ბულბული ვარდზე“—1834 წ.

რაფიელ ერისთავის პირველი ლექსები—1852 წ.

გიორგი ერისთავის „გაყრა“—1850 წელს.

მაგრამ სულ ყველა ამ ნაწერებს სამოციანების ბოლოს ჯერ კიდევ არ ჩაუწევიათ სამეგრელომდის.

იბეჭდებოდნენ ამ დროს ტფილისში ჟურნალებიც და გაზეთებიც, მაგრამ არც ამ გამოცემებს ჰქონდათ გახსნილი გზა სამეგრელოსაკენ. ერთადერთი ქართული გაზეთი „დროება“ 1869 წელს სულ იბეჭდებოდა 240 ცალი.

ამგვარ ატმოსფეროში დაბადებული და აღზრდილი, ქალაქი-დელი ვერ ასცდა ყველა იმ ნაკლს, რომელიც საზოგადო იყო მისი დროის მეგრელებისათვის. ქართული ენის უცოდინარობისგან ის ვერც დედის იმერლობამ იხსნა და ვერც დეკანოზმა ქუთათელაძემ.

მისი ლექსები გადაჭრელებულია სიტყვებით: „ლუკმა პურს თავს აკმევს“, „გულსა მკვდარია“, „გატინთრაქულა“, „გულს არ უჯის“, „მგრძნობარე“, „უგრძნობარე“, „მშფოთარე“.

რითმის გულისათვის ის „მდიდარის“ მაგიერ ხმარობს „მდიდარეს“, „ღრეს“ მაგიერ წერს „ღროს“.

ხაჭაპური და ქადური ერთს თანახმის უღელში ჰყავს შებმული და სხვადასხვა.

სუსტი ქართულით, მორცხვად, მორიდებით შემოდგა ფეხი ქალაქი-დელმა ქართულ მწერლობაში, მაგრამ იმ ქვეყანაში, სადა ყოველი კაცი ლექსსა წერს, სამოციანების ბოლოს ჩვენში როგორღაც ლექსი ძვირობდა და კალაღიდელის ლექსი შეიქმნა საცილო, ხელიხელ საგოგმანები. ჯერ ერთი გაზეთი რომ დაბეჭდავდა მის ლექსს, მეორე გაზეთი, დამშეულავით, ამ ლექსს მთლად იმეორებდა. მისი ლექსები „ქება შრომას“, „დარჩენილი ჩერქეზი“, „მოგონება“, „ჩემი ანა“, „ნეტარ არს კაცი“, „ელეგია“ ჯერ „დროებაში“ დაიბეჭდნენ და მერე „სასოფლო გაზეთში“. 1870 წელს, მანსოვს, ტფილისის სემინარიაში ქართულის მოყვარე მოწაფე ისეთი არავინ იყო, რომელსაც ზეპირად არ სცოდნოდა გიორგის პატრიარქული ლექსი.

ქალაქელი ბიჭი ვარ,
საყვარელი მეცა მყავს.

ეს ლექსი რვეულიდან რვეულში გადადიოდა სასწავლებელში.

ნიკო დადიანის და ალექსანდრე ხახანაშვილის ახრი ქალადიდელებზე.—
დიმიტრი ერისთავის ლექსი.

ქალადიდელის ცხოვრების აღწერა არ იქნება სრული, თუ არ მოვიგონებთ აქ ის, რაც თქმულა იმის შესახებ სხვადასხვა დროს ჩვენს თუ რუსულ მწერლობაში. ბევრის ნათქვამიდან მოგვყავს აქ მხოლოდ რამდენიმე, სულ სამი, რომელთაგან ერთი ეკუთვნის ნიკო ტარიელის-ძე დადიანს, მეორე, — პროფესორ ხახანაშვილს და მესამე — დიმიტრი ერისთავს.

ნიკო დადიანმა ქალადიდელებზე შემდეგი აკროსტიხი დაწერა:

ჭირის და ლხინის ტალღვესი ქართველისათვის ლექსია,
ანიო მოათქვამს და მოიღვნს — ეს მისი ყოფის წესია!
ლამპრად მზნებარე ტალანტი ამ კაცში ცაჲ უთესია,
ამხედრებული პეპასზე არავის უდარესია,
დრო-შეხამებით მოლექსე საერო გრძნობის მკვნესია;

იმღერა სევდა-რეჟულად, საგანი წმიდა, ზესია;
დადუმდა უცებ; ჯავკვირდით, ვსთქვით: რა ქმნა, ან რა წესია?
ეწვია სენი მოშლისა? თუ აწ სთქვას უკეთესია,
ლამაზი, ტურფა შაირი, ხომ ხნითაც აწ უბრძნესია!

პროფესორმა ხახანაშვილმა თავის თხზულებაში *Очерки по истории грузинской словесности* შემდეგი ადგილი უძღვნა გიორგი ქალადიდელს:

Младшим современником плеяды грузинских писателей, выступивших на литературное поприще в эпоху падения крепостного права, был поэт кн. Г. М. Кочакидзе, первая произведения которого относятся к концу 60-х годов. Двадцатилетним юношей он выступил бойкими стихотворениями „Дროზბა“, „Кребули“, „Мнатობი“. Его дебюты сопровождался редким успехом, — в нем видели достойного преемника кн. И. Чавчавадзе и кн. Ак. Церетели. Стихотворения его, появившиеся в „Дროзбა“ (1869—1870), в журнале „Кребули“ и в календарях С. Месхи („Нико и Нино“ и др.) быстро распространились в народе путем устной передачи и распеваются поныне под звуки чиянуры во всей западной Грузии. Его стихотворение „Проводы сына в школу“, ставшее обычной песней детей, приобрело ему огромную популярность той искренностью чувств и простотой их изображения, которая вообще отличает его произведения.

За тридцатилетний период литературного творчества он написал Немного, но то, что написал, пока разбросано в повременных изданиях и не имеется сборника его стихотворений. Основной тон его творчества, это — любовь к родине, расцвету которой он готов был „пожертвовать жизнью“. Этот лейт-мотив проходит через все его произведения. Звучный стих, легкий язык, теплота настроения сообщают его излюбленной идее такую искренность и привлекательность, которая полна и чарами поэтической красоты. Отличительную черту его музыки составляет тонкое знание души человека и редкая способность проникнуть в народную психологию. „Песня“ (на мотив „Кало Хабардиано“) — образец понимания городским обывателем любви к родине; песню согревает идея привязанности к возлюбленной и готовности лечь костью за нее. В параллель же этой песне „Пацха“ рисует гостеприимного, добродушного крестьянина в плетеной избушке, среди бедной сельской обстановки остающегося верным хранителем традиции своей страны. Школьная песня внушает бодрящее чувство, мысль о непрерывном труде и приобретении знаний. Будучи поэтом-гражданином по преимуществу, отвечая на запросы дня, отстаивая необходимость широкого образования, для блага народа, Чаладидели был истинным художником в тех мелких стихотворениях, где он берется очертить картины горных пейзажей. Такова его маленькая чудная лирическая пьеса, посвященная горному водопаду*.

* თარგმანი:

პოეტი გ. მ. ქობაქიძე იყო უმცროსი თანამედროვე ქართველ მწერალთა იმ ჯგუფისა, რომელიც ბატონყმობის დაცემის ეპოქაში გამოვიდა ლიტერატურულ ასპარეზზე. მისი პირველი ნაწარმოებები ეკუთვნის 60-იანი წლ. ბოლოს. ოცი წლის კაბუჯი გამოვიდა მკვირცხლი ლექსებით „დროებაში“, „კრებულში“, „მნათობში“ — პრაჩვეულებრივი წარმატების მქონე დებიუტებით. მასში ხედავდნენ ი. ჭავჭავაძის და აკ. წერეთლის ღირსეულ მემკვიდრეს. მისი ლექსები, გამოქვეყნებული „დროებაში“ (1869—1870), „უფროსი“, „კრებულში“, და სერ. მესხის კალენდარებში ხალხში სწრაფად ვრცელდებოდა. მათ დღემდე მღერის მთელ დასავლეთ საქართველოში. მისმა ლექსმა „დედის დარიგება“, რომელიც ბავშვთა ჩვეულებრივ სიმღერად იქცა, მიანიჭა პოეტს დიდი პოპულარობა იმ გრძნობების გულწრფელობისა და მათი მარტივი გამონათულებისათვის, რითაც საზოგადოდ დასდება მისი ნაწერები.

ლიტერატურული შემოქმედების ოცდაათწლიან პერიოდში მან დაწერა ცოტა, მაგრამ ისიც, რაც დაწერა, ჯერჯერობით გაფანტულია სხვადასხვა გამოცემაში და მისი ლექსთა კრებული არა გვაქვს. მისი შემოქმედების ძირითადი კალთა სიყვარული სამშობლოსადმი, რომლის გაფურჩქვნისათვის ის მზად იყო „სი-

თავ. დიმიტრი ერისთავმა უძღვნა ქალაქდიდელის ხსოვნას შემდეგი ჩინებულ ლექსი:

სასტიკსა ქარსა ჩრდილოეთისას
ვით აიტანდა ნაზი ყვავილი,
კოლხიდის ტურფა წალკოტთა შორის
აღმოგენილი და გაფურჩქენილი?

დასკვნა ყვავილი... შეჩერდა ძვერა
კეთილშობილის მგოსნისა გულის...
ვერღა მოვისმენთ კვლავ ტკბილსა მღერას
ძმობის, ერთობის და სიყვარულის...

ვერ გზვიგონებთ ახალსა ჰანგებს,
მაგრამ ძველებსა ხომ ხალხი მღერის?
მღერის ყანაში, მღერის ლხინის დროს
სადიდებულად მგოსნის სახელის...

ქართველსა დედას უღვიძებს გრძნობას,
მგოსანო, შენი მაღალი რწმენა,
და დასჩინებებს იგი ნორჩს შვილსა:
„გიყვარდეს, შვილო, სანშობლო ენა!“

ძენი-ასულნი ივერიისა
და-ძმურად ურთერთს გარდაჰხვევიან
და: ვით შენ გწადდა, სკმშობლო ქვეყნის
ასაყვავებულად ერთად იღწვიან...

„ცოცხლე შეეწირა“. ეს მთავარი მოტივია გატარებული მთელ მის ნაწარმოებში. მკვლერი ლექსები, უბრალო ენა და მგრძნობელობა ანიჭებს მის საყვარელ იდეებს ისეთს გულწრფელობასა და მიმზიდველობას, რომელიც მიმზიბლველია და ჯადოსნური პოეტური მშვენიერებისათვის.

მისი მუხის განმანზვევებელ თვისებას შეადგენს ადამიანის სულისკვეთების კარგი ცოდნა და ხალხის ფსიქოლოგიაში ჩაწვდომის არაჩვეულებრივი ნიჭი. „სიმღერა“ („ქალო ხაბარდიანო“-ს მოტავზე) ქალაქის მცხოვრებელთა სამშობლოსადმი სიყვარულის შეგრძნების ნიმუშია; მის სიმღერას ათბობს შეყვარებულისადმი ერთგულებისა და თავდადებისათვის მზადყოფნის იდეა. ამ სიმღერის პარალელი „ფაცხა“ გვინატავს მოწინულ ქოხში მცხ. გულკეთილ გლენს, რომელიც დარჩენილია, სოფლის ღარიბულ პირობებში, ძველი ტრადიციების შემნახველად. სასკოლო სიმღერა („მოგონება“) გვინერგავს მხნე გრძნობებს, მუდმივი შრომის უნარს და ცოდნის შეძენის აზრებს. იყო რა უმთავრესად პოეტი—მოქალაქე, უპასუხებდა დღიურ მოთხოვნილებებს, ხალხის საკეთილდღეოდ, იცავდა ფართო განათლების აუცილებლობას, ქალაქდიდელი იყო ნამდვილი მხატვარი იმ პატარა ლექსებში, საცა ის იბრძვის დახატოს მთის პეიზაჟების სურათები. ასეთია მისი პატარა, საუცხოო ლირიკული პიესა, რომელიც მიძღვნილია მთის ჩანჩქერისადმი.

კეთილმა თესლმა შენის სიტყვისამ
უცხო ნაყოფი აღმოაცენა.
„ასწლოვან მუხად“ იგი გარდიქმნა,
ქვეყანაც ჩვენი მთლად დაამშვენა...

ამაყად წელში ის გამართულა...
„არღა ჩაჰლუნავს აწ მძიმედ თავსა“,
მწვანე ფოთოლნი ამო შრიალით
ქართველს ეტყვიან შენსა ამბავსა:

„აჰ, ჩემს ჩრდილს ქვეშე, უკუნის ძილით
სძინავს მგოსანსა ჭალადიდელსა;
მე ვარ იმისი მაღალი სული,
აღმოცენილი კოლზიდის ველსა...“

და ვინც ჩემს ჩრდილქვეშ თავს შეაფარებს,
ქვის გულიც ჰქონდეს, მყის გაუთბება:
იგი გაიგებს, თუ რა ტკბილია
მამულის ტრფობა და ერთგულება!“

სხვების ნაწერებიდან ციტატებს თავს ვანებებ, მაგრამ ესეც
კია, აკაკის ხომ სხვა არ ეთქმის. „ილია ჭყონიას ნაწერებმა“ მოი-
გონეს და მეც აქ ვიმეორებ აკაკის სიტყვას გიორგის შესახებ: ჭა-
ლადიდელმა თავისი ნიჭი ზარბაზნის კვამლში გახვიაო. დიდი მგო-
სანი ნაღვლობდა, რომ ნივთიერმა ხელმოკლეობამ და იმ გარემო-
ებამ, რომ სალიტერატურო შრომა ჩვენში უზრუნველს არ ყოფს მუ-
შაკს, ჭალადიდელის ნიჭი მოაკლეს ქართულ მწერლობას...

IX

გიორგის გარდაცვალება.—მისი ჩამოსვენება რუსეთიდან და დასაფლავება

ის ავადმყოფობა, რომელმაც გადაიტანა განსვენებული გიორ-
გი—ასტმა—დიდი ხნიდან აწუხებდა მგოსანს. სიკვდილამდის ერთი
წლის წინათ ის ჩამოვიდა რუსეთიდან სამშობლოს, მაგრამ ავად-
მყოფობა ისე შორს იყო წასული, რომ ვერც ცხოველმყოფელმა სამ-
შობლოს ჰაერმა და ბუნებამ უშველეს რა იმას. გიორგი გარდაიც-
ვალა 1 (13) აპრილს 1898 წ. ქალაქ მინსკში, საცა იღვა მეორე-
ღივიზიონი ოცდამეათის არტილერიის ბრიგადისა, რომლის კომანს
დირად ის იყო დანიშნული 1895 წელს. 24 მაისს გიორგის
ცხედარი ჩამოსვენეს მინსკიდან ქალაქ ფოთს და აქედან წაასვენე

* „ივერია“ № 97/98.

12. ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II.

სენაკით სამშობლო სოფელ ჭალადიდს, საცა 26. (7 ივნ.) იმ თვეს იგი დაკრძალეს*. როგორც ფოთში, ისე სენაკსა და ჭალადიდში განსვენებულის ცხედარს დიდძალი ხალხი დაუხვდა სიტყვებითა და გვირგვინებით. ჩინებული სიტყვა წარმოთქვა ფოთს იაკობ ფანცხავამ. ამ სიტყვაში განსვენებულის ლექსი

„გამაცოცხლე, მანატრე“

ი. ფანცხავამ ამგვარად თარგმნა: საფლავშიაც რომ ვდნებოდე, იქიდანაც კი, დარწმუნებული ვარ, საფლავს ამოვარღვევ და ქართლოსის შვილთა საზოგადო ფერხულში მეც მონაწილეობას მივიღებ, თუკი აყვავებულ სამშობლოს მოვესწრებიო.

სამშობლოს ნატვრა იყო უკანასკნელი ოხვრა განსვენებული მგოსნისა მისთვის უცხო ქვეყანაში. მისკენ მიისწრაფოდა იგი, როცა ამბობდა:

მოკვდები, ხელს დავიკრუფ,
მასვე ჩავეხუტები.

5 აპრ., 1913 წ.

ფოთი.

* აშეამად ჭალადიდელის ნეშტი გადმოსვენებულია ქ. ცხაკაიაში (ახალსენაკში), საცა მშვენიერი ძეგლი აღუმართეს.—ს. ც.

დაგაბა

ილია ჭავჭავაძე

(მოგონებანი)

ილია ხავეაპიაძე

ნანახი და განაზონი ილიას ცხოვრებიდან

როგორც აკაკის, „კაცია-ადამიანის“ დამწერსაც მწერლობაშიც მარტო ილია რომ დაეძახოს, მგონია, არა წახდეს-რა. თუ რუსულად ილია გრიგოლის-ძე ითქმის, ჩვენთვის მარტო ილია, როგორც, უფრო მოხერხებულა, უფრო ქართული.

ილია იყო ღარიბი ოჯახის შვილი. იმ ხანებში, როცა ის დაიბადა (1837 წ.), ჭავჭავაძიანთ გვარში დოვლათიანი სახლი მარტო ერთი სახლი იყო—ალექსანდრე გარსევანის შვილისა, საქართველოს მგონის, რომლის ოჯახისაგან გამოვიდნენ სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე, ნინა გრიბოედოვისა, თამარ ბატონიშვილი —ერეკლეს მეუღლე, ბარონესა ნიკოლაი და სხვ. ამ დროებში „კნიაზიანთ“ ოჯახს კახეთში მარტო ალექსანდრეს ოჯახს ეძახდნენ. სხვების სიმდიდრე მარტო პური და ღვინო იყო. ილიას მამა გრიგოლიც, შექსპირის თქმისა არ იყოს, მარტო სისხლით იყო მდიდარი და არა ქონებით. მეტსახელად გრიგოლს თურმე პაჭუას ეძახდნენ. გრიგოლი ერთ დროს ოფიცრად მსახურობდა ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში და რამდენადმე განათლებული კაცი იყო. დედამისი, სახელად მაგდანი, იყო სომხის ქალი, ბებურიშვილის ასული.

როგორც დავით ერისთავს, ილიასაც არა ერთხელ სმენია მისი ზასიათის თვისების ახსნა სომხის ქალის შვილობით.

ერთხელ, როდესაც ილია დუშეთში მომრიგებელ მოსამართლედ იყო და ერთ სადილზე რაღაც შემთხვევის გამო სიტყვა წარმოთქვა, ეს სიტყვა სხვაზე უფრო ერთ სომეხს მოეწონა.

— უჰ, შენი ქირიმე, კნიაზო, კარგი იმიტომა ხარ, რომ დედა სომეხი გყავსო, — უთხრა იმას სომეხმა.

— საკვირველია, თქვენმა მზემ, შენ დედაც სომეხი გყავს და მამაც და ასეთი თავხედი გამოსულხარ, — მიუგო გულნაკბენმა პოეტმა.

ილიას პატარაობაზე თვითონ მისგან არა ერთხელ გამიგონია, რომ იმან წერა-კითხვა სოფლის მთავრისაგან ისწავლა, რომ დედამისი სხვადასხვა მოთხრობებს და „ვეფხისტყაოსანს“ უკითხავ-

და იმას და სხ. მაგრამ ამაებზე მე აქ არ ვილაპარაკებ გრძლად, რადგანაც ამაზე თვითონ მან დაწერა თავის მოკლე ავტობიოგრაფიაში.

მეთერთმეტე წელი რომ დაუდგა ილიას, ის ქალაქს ჩამოიყვანეს და ვილაც რაევსკის პანსიონში მისცეს, აქედან იმან იწყო სიარული გიმნაზიაში და რა დაამთავრა მერვე კლასი, გაემგზავრა პეტერბურგს 1857 წელს, საცა შევიდა უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე.

სანამ ქალაქს ჩამომიყვანდნენ,—გვითხრა ერთხელ პოეტმა (გოგებაშვილთან, სადილზე),—მე ხშირად მაციებდა და ტყლიპი გამიდიდდა (აბსტრუქცია მქონდაო, თქვა), ქალაქს რომ ჩამომიყვანა მამაჩემმა, ყველა ექიმი დამასიღს, მაგრამ ვერას გახდნენ რა. მაშინ ვილაც ერთი ფერშალი მომიყვანეს ავლაბრიდან. კაბა ეცვა, თავზე კარტუზი ეხურა, ჩოფურა იყო. რომ ხატვა ვიცოდე, დავხატავ, ისე ცოცხლად მახსოვს იმის სურათი. იმან წამალი დამალევინა. წამისვა ტყლიპზე რაღაც და სთქვა: თავის დღეშიამას არ გააციებსო და მართლა, მას აქეთ ჩემთვის არ გაუციებიაო,—დასძინა პოეტმა.

ჩვენ რომ რუსეთს მივდიოდით და კავკასიონის მთებზე ვიწყეთ ასვლა,—გვითხრა სხვა დროს ილიამ,—მღეთის დაშვებაზე შემოგვეყარა გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც რუსეთიდან ბრუნდებოდა ტფილისს. გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, ჩვეულებრივად ზურგს უკან ხელშეწყობილი, პირმლიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა მას ნელის ნაბიჯით თავისი ეტლი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თავისი ელემენტით—კავკასიის მთებით და ღრუბლით გარშემოზღუდვილი, ალტაცებით ვთქვით ერთმანეთში: სწორედ ესლა, ამ დამშვიდებულ გულზე, ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასაო, და იმ დროიდან დაწყებული სიკვდილამდის ილია იყო თავყანისმცემელი გრ. ორბელიანისა.

* * *

როგორც გიმნაზიაში, ისე უნივერსიტეტში ილიას ყველაფრით განსხვავებული დრო შეხვდა. ტფილისში ის რომ ჩამოვიდა პირველად, აქ ვორონცოვისაგან დანერგილ ხეს ნაყოფი გამოელო „ცისკარი“ გამოიცა.

ქართული თეატრი დაარსდა.

ჟურნალმა და დრამამ ცოტაოდნად ქართული საზოგადოება გამოაღვიძა.

თუ ეს გამოღვიძება ყველგან თვალსაჩინო არ იყო, თუ დაბლა ხალხს სულ ისევ სძინავდა, მაღლა წრეებში, განათლებულ სა-

ზოგადობაში, ქართველმა კაცმა თვალი გაახილა. ამ საზოგადოებას ილიაც ეკუთვნოდა, როგორც გიმნაზიის მოწაფე.

ნიადაგი და ატმოსფერო კარგი ჰქონდა მომავალ მგოსანს, რომ ამ პირობებში მას ჩანერგოდა გულში მამულისა და ენის სიყვარული.

ილიას რუსეთშიც განსხვავებულ დროს შეხვდა მისვლა. როგორც ჩვენს დროში, შემდეგ იაპონიასთან წაგებული ომისა, სულ ყველაფერი რყევაშია და მიისწრაფის ახალი საუკეთესო ცხოვრებისადმი, ისე იმ დროს, შემდეგ ევროპის კოალიციისაგან დამარცხებისა, რუსეთი ახალი წესწყობილებისადმი მიისწრაფოდა, თავიდათავი მოთხოვნილება მაშინდელი საზოგადოების საუკეთესო ნაწილისა იყო გლეხთა განთავისუფლება.

უნივერსიტეტი სათავეში ედგა იმ დროისათვის საჭირო რეფორმების შემოღების საქმეს და სწორედ მაშინ, როცა გლეხთა განთავისუფლების საქმე თავდებოდა, სტუდენტებმა არეულობა მოახდინეს.

ამ არეულობას მოჰყვა ილიას საქართველოში დაბრუნება.

რეფორმის წინააღობებში აქ ილიას ან რა ადგილის შოვნა შეეძლო თავის ცოდნისა და აზრების საქმეში გამოსაყენებლად, ჟურნალ-გაზეთობა ამ დროს ჯერ საქმე არ იყო.

„ცისკარი“ კი იბეჭდებოდა, მაგრამ ჟურნალს მკითხველი არ ჰყავდა. დაბეჭდილ ნომრებს რედაქტორი თვითონ უგზავნიდა გავლენიან, მწერლობის მოყვარე ნაცნობებს: გრიგოლ ორბელიანს, გიორგი მუხრან-ბატონს, მიხეილ თუმანიშვილს, კოლხიდელს, პლატონ იოსელიანს და მათი შემწეობით დიდი გაჭირვებით არსებობდა ის თვითონ, მისი მესტამბეები და მისი ჟურნალი. თანამშრომლებისათვის ფული არ მოეძეოდა რედაქტორს და არც იყო მოსალოდნელი ახლო მომავალში, რადგანაც საზოგადო ცხოვრების პირობები ასეთი იყო მაშინ საქართველოში.

სამშობლოში ჩამოსულ ილიას გზაზე სვეტი დაუხვდა, რომელზედაც ეწერა: მარჯვნივ წახვალ, — ჩინოვნიკი იქნები და მადლარი, მარცხნივ წახვალ, — მწერალი იქნები და მშვიერი.

რომ მარჯვნივ წასვლა, ე. ი. შესაფერი ადგილის შოვნა, არც ისე ადვილი იყო იმ დროს, ბუნებრივმა მიდრეკილებამ ილია წაიყვანა მარცხენა გზით. ილიამ ჯერ ცოტა ხანს „ცისკარში“ ბეჭდა მისი ნაწერები და შემდეგ, 1863 წელს, საკუთარი ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ გამოსცა.

ამ ჟურნალში დაბეჭდა ჰირველად ილიამ „კაცია ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“, „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ და ბევრი ჩინებული ლექსი.

აქვე დაიბეჭდა ნაწერები ვიქტორ ჰიუგოსი, პრუდონისა, ბასტიასი, ბელინსკისა.

ახალმა ჟურნალმა ახალი სიტყვა გააგონა ქართველ საზოგადოებას. ეს სიტყვა მით უფრო დიდი მნიშვნელოვანი იყო და დროზე ნათქვამი, რომ საქართველოშიც მზადდებოდა ამ დროს გლეხთა განთავისუფლება ორი წლის წინათ რუსეთში მომხდარი.

ახალი სიტყვა ძველებს არ მოეწონათ.

და ატყდა ძველსა და ახალს შორის კამათი, რომელმაც რამდენიმე წლის შემდეგ გამოიწვია ილიასა და გრიგოლ ორბელიანის ცნობილი პოლემიკა.

ძველ თაობას არ მოსწონდა არც ილიას ჟურნალი და არც ილიას სიტყვები. ამ დროის თავად-აზნაურთა ყრილობაზე, რომელიც გორც ქრისტეფორე მამაცაშვილი მოწმობს, ერთს კრებაზე, სადა ილია ამტკიცებდა, რომ გლეხი მზწინად უნდა განთავისუფლოთო, ვიღაც თავადი იმას ხანჯლით მივარდა თურმე ისე, როგორც გაბრიელ ეპისკოპოსს დაუპირა მოკვლა ვიღაც კანდელაკმა ქუთაისში იმავე მიზეზის გამო.

* * *

„საქართველოს მოამბე“ რომ გამოვიდა, ბატონიშვილს ერეკლეს წაეკითხა ჟურნალი და ეთქვა თავისიანებში: დემოკრატიული ჟურნალი არისო.

სასახლის კაცს, გიგო სუმბათაშვილს, ამისთვის ყური მოეკრა, დაეხსომებინა და, როცა შემთხვევამ ნება მისცა, ეთქვა ილიასთვის:

— ილიავ, წაეკითხე შენი ჟურნალი და უნდა გითხრა, დემოკრატიჩესკი არის.

— როგორ თუ დემოკრატიჩესკი?

— ისე, დემოკრატიჩესკი!

— მაშ რა გინდა იყოს?

— არისტოკრატიჩესკი.

— ეს თუნდ ბატონიშვილს ერეკლეს ეთქმის, მაგრამ შენ რაღა ჩემო?

— ვითომ და რათაო?

— აბა, რა გაქვს შენ არისტოკრატიჩესკი, აი, თუ გინდა თავი (დიდი შნოს პატრონი არ იყო).

— თავი კი განზე იყოს, მაგრამ შენი ჟურნალი კი მაინც დემოკრატიისკი არის,— განუმეორა სუმბათაშვილმა.

„საქართველოს მოამბემ“ ზემოთქმული მიზეზების გამო დიდხანს ვერ იცოცხლა. საშუალება რომ შემოაკლდა, ილიამ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემას თავი ანება. მარცხენა გზით სიარული-საგან რომ არაფერი გამოვიდა, ილია მარჯვენისაკენ გაემართა.

„ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვზე გასცვალა“ *

* * *

1864 წლის დამლევს ილია გაგზავნეს იმერეთს, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ. აქ დაევალა მას გამოერკვია, რა ურთიერთობა სუფევდა მემამულეთა და გლეხკაცთა შორის, ბატონყმობისაგან წარმომდგარი.

როცა ბატონყმობა მოისპო და საგლეხო დაწესებულებები დამკვიდრდა ტფილისის გუბერნიაში (4 ნოემბერი 1864 წ.), ილია დანიშნეს მომრიგებელ შუამავლად დუშეთის მაზრაში.

ამაზე უკეთეს ადგილს ილიასთვის კაცი ვერც კი წარმოიდგენდა. მომრიგებელი შუამავალი, კანონმდებლის აზრით, გლეხკაცის მამაა, მისი „მფარველი ანგელოზი“, როგორც ამბობდნენ იმ ხანებში, როცა თანამდრობა არსდებოდა. კანონი იმას ავალებს: იაროს სოფელ-სოფელ და ადგილზე გაარჩიოს ნაბატონეფთა და გლეხთა შორის მომხდარი ცილობა. ის არის ობლის პატრონი, სოფლის მართვა-გამგეობის მეთვალყურე, მასწავლებელი და მოძღვარი გლეხკაცობისა. ილიაც სწორედ საამისოდ იყო დაგეშილი და მერე ის დაინიშნა მომრიგებელ შუამავლად არა სადმე სომხეთში, როგორც ღლეს არის, მაგალითად, გადავარდნილი ილია ჭყონია; დუტუ მეგრელი, არამედ თავისიანებში, არაგვის პირად, მცხეთიდან ორ ნაბიჯზე, მთიულეთის ახლო, მყინვარის კალთებზე, სადაც ის პოულობდა ყოველგვარ მასალას როგორც მგოსანი, ენის მოყვარე, მაშულის ერთგული; მარტო მთიულეთი და მისი პოეზია რად ღირდა მგოსნისათვის და ილიას მიზეზი ადგილი არა სხვა სახელმწიფო სამსახურზე არ უნდა გაეცვალა, მაგრამ არ ვიცი, რა იყო მიზეზი, როცა ჩვენში შემოვიდა სასამართლოს რეფორმა (1868), ილიამ შუამა-

* ეს სიტყვები გრ. ორბელიანს ეკუთვნის. იხ. ლექსში „პასუხი შვილთა“ ილიას შესახებ ნათქვამი:

„სიტყვა — სიტყვა,

საქმე კი — სულ სხვა...

ოქროს ჯაჭვი სჯობს თავისუფლებას“... — ს. ც.

ვლობას თავი დაანება და ის დანიშნულ იქნა დუშეთის მომრიგებელ მოსამართლედ.

მომრიგებელ შუამაჟლად ყოფნის დროის ამბავი მე არა გამოგონია რა ილიასაგან. მხოლოდ, ერთხელ, როცა ჩინოვნიკების ქუდის კაკარდაზე ჩამოვარდა სადღაც ლაპარაკი, ილიამ მთიულეების გულუბრყვილობის ნიმუშად გვიამბო, თქვენთან პატივი, ბატონებო, და შედეგი;

„პოსრედნიკად რომ ვიყავი, ერთხელ ანაზდეულად მთიულეთს შომიხდა მისვლა, საცა კვირა დღეს ხალხი მოგროვილიყო ერთს სოფლის სასამართლოში. რაღაც საქმის გამორ მე მამასახლისს ვუბრძანე დაებარებინა ერთი გლეხი, რომელიც შორიახლო იდგა იქიდან. მამასახლისმა ბრძანება გზირს გადასცა. გზირი იქვე მიდგა განზე და, რაც ძალი და ღონე გააჩნდა, ხმამაღლა დაუძახა დაბარებულს. დაბარებულმა, დაბლიდან იყო თუ მალლიდან ხმა მისცა გზირს და მათ შორის გაიმართა ამგვარი მიძახილ-მოძახილი:

— გიბარებენ ჩქარა.

— ვინ მიბარებს?

— ჩინოვნიკი.

— ვინ ჩინოვნიკი!

— აი, ქუდზე რომ ქათმის სკ—ვით რაღაცა აქვს, ის გიბარებს“.

ამის მომგონე ილია იტყოდა, ვითომდა ნაპოლეონის გენერალმა ვატერლოოს მინდვრიდან სიტყვა რომ შეუთვალა ინგლისელებს, რით იყო ამ სიტყვაზე უფრო გემრიელიო?

მომრიგებელ მოსამართლედ ყოფნის დროიდან მოგონება უფრო საინტერესოა.

თვითონ ილიამ გვიამბო:

— მოსამართლედ რომ ვიყავი, ერთი გლეხი მიწას ედავებოდა ყაზბეგს.— ბატონო, მიწა ჩემია, თეიმურაზ მეფის დროსა მაქვს ნაყიდი, მოწმეცა მყავს და ახლა ყაზბეგი მართმევს, მიშველე, დამიფარეო,— შემომჩივლა გლეხმა.

მე დავიბარე გლეხისაგან ნახსენები მოწმე.

— შენ მოწმე ხარ, რომ ესა და ეს მიწა ამ გლეხსა აქვს ნაყიდი თეიმურაზ მეფის დროს?

— დიახ, შენი ჳირი მე, მოწმე ვარ, თუნდ დამაფიციეთ, ფრჩხილის საკვეთი ამიღია.

თურმე ძველი ჩვეულება ყოფილა, როცა მიწას იყიდდა ვინმე, დამსწრე მოწმეს ფრჩხილს მოსჭრიდნენ— ამისთვის გასარჯელოს აძლევდნენ იმას— და ეს მოწმე ვალდებული იყო უფროსი შვილისა-

თვის ეამბნა ამ ნასყიდობის ამბავი. შვილი შვილიშვილს გადასცემდა და ამგვარად ნასყიდობის ისტორია გადადიოდა შოდგმიდან შოდგმაზე. თუ ვისმეს შვილი არ ეყოლებოდა, იმათთვის უნდა ეამბნა, ვინც გვარში უფროსი იქნებოდა.

ილიას ეს ჩვეულება მეტად არ გაეგონა, ძლიერ მოეწონა და მოწმის ჩვენების თანახმად სადაო მიწა გლესს მიუსაჯა.

ყაზბეგმა აპელაცია გადაიტანა, საცა წერდა: შომრიგებელმა მოსამართლემ მკვდრები ააყენა მიწიდან და ჩვენება ჩამოართვაო, **Мертвых допрашивает-о.**

ამაზე ილია იტყოდა: ბაბილონში აგურზე იპოვეს წარწერა, ესა და ეს მამული ნასყიდა და ამ ნასყიდობის მოწმეა ესა და ეს, რომლის ფრჩხილი ამ აგურში არისო. გატეხეს აგური და შიგ ფრჩხილი ნახესო.

მეორე მოგონება, მოსამართლისაგან განაგონი: ერთხელ ილიამ ერთი ძმის მაგიერ მეორე გაასამართლა და საპატიმროში ჩასვა. ვიღაც ზაქარიას ბრალდებოდა ხეების მოპარვა. საქმის გარჩევის დროს მოსამართლემ ბრალდებულის გვარი მოიკითხა.

— მე გახლავარ, ბატონო, — წამოიძახა გლესმა.

— შენ წაილე ხეები?

— დიახ, ბატონო, წავილე.

რაკი დანაშაული ექვს გარეშე იყო, იქვე განჩინება დავწერე და ბრალდებული საპატიმროში გავგზავნე. ჯერ ვიდევ საპატიმროში ყოფნა არ, გაეთავებიან დასჯილს, რომ ჩემთან მოვიდა მისი ძმა.

— შენ ვინა ხარ?

— ესა და ეს ზაქარია გახლავარ, ბატონო!

— როგორ ზაქარია, ის ხომ ციხეში არის?

— არა, შენი ჭირიმე, ციხეში ჩემი ძმა გავგზავნე. მე საქმეები მქონდა ქალაქში და არ მეცალო, — უპასუხა გლესკამა.

მომრიგებელ მოსამართლედ ილია დარჩა 6 თუ 7 წელი.

* * *

1874 წელს ილიამ სულ გაანება თავი სახელმწიფო სამსახურს და შეუდგა ტფილისის საადგილმამულო ბანკის საქმეს. ამ წელს ტფილისის თავად-აზნაურთა კრებამ ის აირჩია კომისიის წევრად, რომელსაც დაევალა ბანკის წესდების შედგენა და როცა ეს წესდება თავად-აზნაურობამ მოიწონა, ილია მათივე მინდობილობით გაემგზავრა პეტერბურგს და იქ მისი მეცადინეობით ეს წესდება დამტკიცდა. შემდეგ, 1875 წელს, ამ წესდების თანახმად, ტფილისში გა-

იხსნა საადგილმამულო ბანკი და ილია არჩეულ იქნა ამ ბანკის გამგეობის თავმჯდომარედ.

ამის შემდეგ ილიას გაეხსნა ფართო ასპარეზი მოღვაწეობისა საქართველოს საქმეთა სასარგებლოდ, ამ დღიდან მთელი ოცდაათი წლის განმავლობაში ტფილისში ქართული საზოგადო საქმე ისეთი არა დაწყებულა რა, საცა ილია თავკაცად არ ყოფილიყოს, თავმრჩეველად, საქმის გადამწყვეტად. ვიდრე დიმიტრი ყიფიანი ცოცხალი იყო, ვიდრე გაბრიელ ეპისკოპოსი მეტყველებდა, ვიდრე გრიგოლ ორბელიანი ზემოდან დაყურებდა ახალ თაობათა, ილია ქაუკავაძეზე მალლა კიდევ თუ იხსენებოდა სხვისა სახელი, მაგრამ მას შემდეგ. რაკი ესენი მიიცვალნენ, ილია დარჩა პირველ კაცად საქართველოში.

ამას იქით ილია არის: ილია ბანკირი, ილია რედაქტორი, ილია წერაკითხვის საზოგადოების თავმჯდომარე, ილია დრამატიული საზოგადოების თავმჯდომარე, ილია სათავადზანაურო სკოლების გამგეობის წევრი, თავმჯდომარის ამხანაგი, ილია მწერალი, ილია მოლექსე, ილია წარმომადგენელი ქართული მწერლობისა, მასპინძელი უცხოელ სტუმარ-მწერალთა და სხვა და სხვა.

მე აქ ილიას ცხოვრებას არა ვწერ, ილიას ცხოვრების მასალას ვაქუჩებ, რომელიც ან თვითონ ილიასაგან გამიგონია, ან მის თანამედროვეთაგან მსმენია, ან მე თვითონ ჩემი თვალით მინახავს და ამიტომ ჩემს ნახვს და განაგონს ილიას ცხოვრებიდან მე აქ მხოლოდ დაახლოვებით ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ ვწერ. მე ხომ მეწვრილმანე ვარ ქართული მწერლობისა და ჩემგან შეკრებილი წვრილმანებით მე თქვენ ილიას სურათი ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც თუ ნათლად დაგანახეთ, ჩემს ვალს ქართულ მწერლობაში მოხდილად მივიჩნევ.

* *

მე გავიცანი ილია პირველად 1879 წელს.

ამ წლიდან დაწყებული დღემდე მისი სიკვდილისა მე ილიას კეთილგანწყობილებას არ მოვკლებივარ. პირველ ოთხ-ხუთ წელს, როდესაც ტფილისში ვცხოვრობდი, მე მასთან უფრო ხშირი მისვლამოსვლა მქონდა ჯერ როგორც წერაკითხვის საზოგადოების გამგეობის წევრს და საქმის მწარმოებელს და შემდეგ როგორც გაზეთების თანამშრომელს.

სამწუხაროდ, იმ პერიოდიდან ჩემს სამახსოვრო წიგნში თითქმის არაფერი არ ჩამიწერია ილიას ცხოვრებიდან. მაშინ ჯერ არ მქონდა განზრახული შემედგინა ჩვენი მწერლების ცხოვრების აღ-

წერა და ბევრი რამ ილიას ცხოვრებიდან, რასაც დღეს შეეძლო მისი ბიოგრაფიის გახალისება, მე მიმაჯიწყდა. მხოლოდ შემდეგში, როცა მე მივყავი ხელი ორბელიანის, ბარათაშვილის, გიორგი ერისთავის და სხვათა ცხოვრების აღწერას, მე ყოველს შეყრაზე ილიას ვუყურებდი და ვუსმენდი როგორც მსხვერპლს, „მუშტრის თვალით“, და როცა იმისგან მოვდრიოდი შინ, მის ნალაპარაკებს ვწერდი ჩემს სამახსოვრო წიგნში.

სულ ყველაფერი, რასაც აქ მოვახსენებ მსმენელს, ან არის ამოღებული ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, ან თვითონ საკუთარი ჩემი მეხსიერებიდან და არაფერი არ ურევია აქ, რაც სხვის კალამს ეკუთვნოდეს, სხვისი ნაწერებიდან იყოს ამოღებული.

მაგრამ არც კი ვიცი, საიდან დავიწყო წერა, რა რიგზე ამოვწერო სამახსოვრო წიგნიდან ნაწილი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდან.

მგონია, ისევ ისა სჯობდა თავიდან დავიწყო, „ათაღამ-ბაბაღამ“, როგორც თვითონ ილიას უყვარდა თქმა, ესე იგი, შინ სივიდე მასთან და ჯერ შინაური კაცი დაგანახოთ.

* * *

ილია ჯერ იდგა ახალ ბებუთოვის ქუჩაზე, სტაროსელსკის* სახლის პირდაპირ, მერე, ოთხმოციანი წლების მეორე ნახევარში, ის გადავიდა კუკიას, თავის დის ლიზა საგინოვის სახლში, ბოლო დროს იმან იყიდა საკუთარი სახლი ანდრეევის ქუჩაზე.

ილიას არ ჰქონდა ფართოდ გაშლილი სტუმრიანი სახლი. მასთან თქვენ ვერ შეხვდებოდით ქალაქის მაღალ საზოგადოებას, Великосвстская публика-ს. მის სალონში თქვენ შეეყრებოდით მხოლოდ მწერლებს, არტისტებს, საზოგადო მოღვაწეთ, ქალთაგან მარტო ნათესაებს.

თუ რამე საღამო გაკეთდებოდა მასთან, ან წვეულება იქნებოდა, მომსვლელები ამათ წრიდან იყო.

ილია იყო თავიზიანი კაცი, პურმარილიანი, მომლხენი. მას პირადად და მის სუფრას, რომელსაც ქართული კერძი თავის დღეში არ განშორებია, მუდამ ქართველი მოსამსახურენი მსახურებდნენ. საქართველოს საუკეთესო კაცს და მამულის მოყვარეს მუდამ სწავლული და მამულის მოყვარე მოსამსახურე ებედებოდა.

* სტაროსელსკი ილიას ქვინლი იყო. — ს. ც.

თვითონ ილიამ გვიპოვა: ერეკლე ბატონიშვილს ვაჟი რომ დაე-
ბადა, დილაადრიანად ჩემთან შემოიჭრა ბიჭი და ჩვენ შორის ამ-
გვარი დიალოგი გაიმართა:

— მომილოცავს, ბატონო!

— რა, ბიჭო?

— ბატონის რძალს ვაჟი ეყოლა ამ დილას.

* * *

1884 წ. იყო თუ 85-ს, როცა ილია წამოვიდა სამეგრელოს
შთავრის ბიბლიოთეკის ჩასაბარებლად, ილია ისე გამხიარულდა
რომ ბანძას მექი ფალავასას* და ჩემთან ცაიში** სულ „ფარინა,
ფარინა“ იმღერა და ფერხულით გული შეიჯერა.

ილია აუჩქარებელი კაცი იყო, დინჯი, მძიმე. აუჩქარებელი
ხშირად ნიშნავს ზარმაცს და ეს თვისება—ზარმაცობა—ღმერთო შენ
შეგცოდნე და ილიას ცილისწამებად არ უნდა მიეთვალოს.

დიმიტრი ყიფიანმა მისწერა იმას ერთხელ ქვიშხეთიდან სამ-
დურავი, რას უგვიანებ წერა-კითხვის საზოგადოების საქმეებსო.
სხვა რომ ვერა მოახერხა რა თავის გასამართლებელი, ილიამ პასუხად
მისწერა მსცოვანს პატრიოტს: არაფერია, ყველაფერს, მოვას-
წრებთო, — რუსთველმა სთქვაო:

„თქმულა, სიწყნარე გმობილი სჯობს სიჩქარესა ქებულსა“.

მეორე მაგალითი: 1890 წელს, როცა ქალაქმა ბათუმმა ითხო-
ვა, ტფილისის სააზნაურო ბანკს ნება მისცემოდა მიეღო გირაოდ
ბათუმის მამულები, ფინანსთა მინისტრი ქალაქს ჩამწვიდა, მაგ-
რამ ილია არ წარსდგა მასთან და არ წარუდგინა ამ საგანზე მოხ-
სენება. როცა ამის გამო საქმის გადაწყვეტა დაგვიანდა და ილიას,
უსაყვედურეს, რატომ მინისტრი არ ნახეო, პასუხად თქვა: ვერც
ჩემი მისვლა დააჩქარებდა საქმეს და ვერც ჩემი მიუსვლელიობა
დააბრკოლებდაო.

* * *

მაგრამ ილია, როგორც ეს შეეფერება პოეტს, ხშირად და
ადვილად მოდის აღტაცებაში და ეძლევა პათოსს ხანდახან სულ
უბრალო მიზეზების გამო.

* მექი ფალავა—ვექილი, საზოგადო მოღვაწე. მემამულე სოფ. ბან-
ძაში—ს. ც.

** ცაიში სოფელია სამეგრელოში, სადაურიც ი. მეუნარგია იყო.—ს. ც.

— ვაა... ვერ წარმოიდგენ—მითხრა ერთხელ იმან,—რალაც შემთხვევის გამო, ბრაზილიის იმპერატორმა დონ-პედრომ შეუთვალა ვიქტორ ჰიუგოს (აქ მგოსანი წამოდგა ზეზე და გამოიჭიმა მთელი მისი სიმაღლით) შენი ნახვა და გაცნობა მწაღიანო. ამის პასუხად ჰიუგომ შეუთვალა მეფეს: მე სადარბაზოდ არავისთან არ დავდივარო. მაშინ იმპერატორმა და მისმა ტახტის მემკვიდრემ თვითონ ინახულეს დიდი მგოსანი. ვიზიტის დროს, როცა მასპინძელმა სიტყვაზე „თქვენო უდიდებულესობაო“ უთხრა მეფეს, მეფემ სიტყვა შეაწყვეტინა მგოსანს. და უთხრა თავის მემკვიდრეს:—Сын мой, помни, здесь нет другого Величества, кроме Виктора Гюго...

ეს სიტყვები ილიამ დიდის ამბის-ყოფით წარმოთქვა, ეტყობოდა სიხარული, რომ ქვეყნის მბრძანებელი ასეთგვარად ემორჩილებოდა სიტყვისა და ლექსთა მეფეს, როგორიც იყო ჰიუგო.

* * *

ლაპარაკში ილია უძლეველი იყო. მის დიალექტიკას, მის მოწრებულ სიტყვებს, მის მდიდარ ლექსიკონს ჩვენს ქართველობაში წინ ვერავინ უდგებოდა. ვის არ ახსოვს მისი სიტყვები სხადგილმამულო ბანკის წევრთა საზოგადო კრებებზე წინააღმდეგ ძმათა მაჩაბელთა, ბევრი გრძნობდა, რომ სიმართლე ვანო მაჩაბლისაკენ იყო, მაგრამ ილიამ დაამარცხა ის თავის დიალექტიკით და მოსწრებულ სიტყვებით.

აი ერთი მაგალითი ილიას უძლევლობისა ლაპარაკში. „ვის-რამიანის“ ბეჭდვა რომ იწყებოდა, უკანასკნელი რედაქციის დადგენა და ვარიანტების ერთიერთმანეთთან შეთანხმება მიანდევს ილია ჭავჭავაძეს, პეტრე უმიკაშვილს და ალ. სარაჯიშვილს. ერთს უძველეს ვარიანტში ამათ დაინახეს, რომ უ-ს ბრჯგუ არა აქვს. ილიას მეტი რა უნდოდა, ჩვეულებრივის ალტაცებით იმან დაიჟინა უ უბრჯგუოდ დავბეჭდოთო. უმიკაშვილი ოფითონ თაყვანისმცემელი იყო ყოველგვარი არქაული ფორმისა, მაგრამ, ასე გასინჯეთ, იმასაც კი შეეშინდა ამგვარი გარდაწყვეტილებისა. რადგანაც კორექტორი ის იყო, ეშინოდა ბრჯგუს განდგენა იმისათვის არ დაეწამებინათ, იმან დაწერა ამ საგანზე დადგენილი გადაწყვეტილება და ხელი მოაწერინა ილიასა და სარაჯიშვილს. მერე წიგნი დაიბეჭდა.

მაგრამ შენი მტერი, ის რომ დაიბეჭდა, თქვენ თვითონ გადაშალეთ წიგნი და დაინახეთ შიგ რაები სწერია. წარმოიდგინეთ, რა სიტყვები გამოვიდოდა, თუ ბრჯგუ არ ექნებოდა უ-ნით დაწერილ სიტყვებს: ჩვენ, — ჩუნენ; მოსვენება — მოსუნება; გამოკვება — გამო...

— ილია, ეს რა გიქნიათ, როგორ დაგიბეჭდიათ!—ჭკითხეს პოეტს.

— წარმოიდგინეთ! მე რომ რუსეთში ვიყავი, პეტრეს გაუკეთებია. პეტრე, ეს რასა ჰგავს, როგორ დაგიბეჭდია?

— მე ისე დავბეჭდე, როგორც შენ გადასწყვეტე.

— თავის დღეში მე ამგვარი დაბეჭდვა არ მიფიქრია.

— გიფიქრია კი არა, გითქვამს კიდეც და ხელიც მოგიწერია!—უთხრა გაჯავრებით პეტრემ და გაიხსნა უბის ჯიბე, ამოიღო ხელმოწერილი ბარათი და თვალწინ დაუდვა.

— თავის დღეში მე ეს არ მითქვამს, მე სხვარივად დაწერილი მეგონა,—უთხრა მაინც ილიამ და იმდენი ილაპარაკა, სანამ საწყალი პეტრე დამნაშავედ არ გამოიყვანა.

*
* *

ილია ხელმოჭერილი კაცი იყო, სულ იმას ჩიოდა, მეტი აღარა ვართ ამ საქველმოქმედო საღამოების გამო, საცაჲ ჩვენდა სასარგებლოდაც უნდა გავმარტოთ წარმოდგენაო და სხვ. ამგვარები. უცნობი ქალი ან კაცი რომ მოვიდოდა მასთან იმას სულ იმისკენ შინოდა, ვაითუ ფული მთხოვოსო. ერთხელ საადგილმამულო ბანკში მასთან მოვიდა პლატონ იოსელიანის ცოლისაგან მოგზავნილი ქალი. ილიას ეგონა მთხოვნელი არისო და მიღების უარზე დადგა, მაგრამ მოგზავნილმა შემოუთვალა: პლატონ იოსელიანისაგან დარჩენილი ნაწერი მომაქვს თქვენს ეურნალში დასაბეჭდადო და პოეტს გადასცა „მეფე გიორგის ცხოვრება“, იოსელიანისაგან შედგენილი, შემდეგ „ივერიის“ ნომრებში დაბეჭდილი*.

მაგრამ ამ ხელმოჭერილ კაცს სულ არაფრად მიაჩნდა ასობით და ათასობით ფულის წაგება ბანკოს თამაშში.

ოთხმოციანი წლების დამდეგს ილია თითქმის ყოველ საღამოს თამაშობდა. ჩვეულებრივი იმის პარტნიორები იყვნენ: გიორგი შარვაშიძე** (დიმიტრიჩი), კონსტანტინე რეიტერი, კოლა ერისთავი, დავით ავალიშვილი. კრუჟოკში ან კლუბში ის ხშირი სტუმარი არ იყო. იქ თუ წავიდოდა ის მხოლოდ ზაფხულობით. რე ხშირად გამოვსულვარ დილაადრიანად ალექსანდრეს ბაღში და შევეყრთვარ ილიას კუკიიდან მომავალს შემდეგ მთელი ღამის თამაშში გატარებისა.

* ვანო მაჩაბლისაგან განავიწყონი.

** ტფილისის გუბერნატორი 80-იან წლებში—ს. ც.

განსვენებულ ილია ხონელისაგან გამიგონია: ილიამ მთელი ღამე თურმე ითამაშა სადღაც კლუბში და ათას ხუთასი მანეთი წააგო. შინ რომ დაბრუნდა და ეტლის გასასტუმრებლად ქისა ამოიღო, შიგ ნაშალი ვერ იპოვა, ერთი თუმნიანილა შერჩენოდა იმას გაუტეხელი.

— ეჰ, საცა სხვა წავიდა, ესეც წავიდესო, — გაივლო მგოსანმა გულში და გაუწვდინა ქუჩერს თუმნიანი.

— აჰა, წაიღე, — უთხრა პოეტმა.

— ბატონო, აქ ერთი თუმანია.

— არაფერია, წაიღე, განუმეორა მან.

— გეტყობა, კნიაზო, წუხელის მოგიგიათ, ღმერთმა ყოველთვის ასე მოგაგებინოსო, — დაუმაღლა სულგრძელ მგოსანს თვალგაპრილებულმა ქუჩერმა.

*
**

ახლა უნდა გადავიდეთ ილიას რედაქტორობაზე და გაზეთზე, მაგრამ ჯერ მოისმინეთ ეს რამდენიმე ნაწყვეტიც ჩემი დღიურიდან à bâton rompu.

გაზეთ „ივერიის“ გამოცემას რომ მოჰკიდა ხელი ილიამ, ის დიდ ფაცაფუცში იყო. მე იმ დროს პეტერბურგში ვიყავი დროებით და რადგანაც გაზეთში თანამშრომლობა მქონდა აღთქმული, (სხვათა შორის, გაზეთში უნდა დაწყებულიყო ჩემგან შეკრებილი ისტორიული და სამწერლო ნაკვეთების ბეჭდვა, რომელზედაც ფსევდონიმად ლელო ეწერათ. თვითონ სათაური „ნაკვეთი“ ილიასაგან არის გამოგონილი, მაგრამ ფსევდონიმი არ მოსწონდა). 20 დეკ. 1885 წელს ილია მწერდა ტფილისიდან:

„დაგვანებე, ჩემო იონაე, თავი და დაგვაობლე ამისთანა გაკირვების დღეს... მაგრამ რა გაეწყობა? თურმე სოფელი ასეა. თუმცა შენ ბევრს გვაკლიხარ, მაგრამ ჩვენ მაინც ჩვენსას არ ვიშლით და ვჩხირკედელაობთ 1-ს იანვრისთვის. ვნახოთ, ღერძი ბედისა როგორ დაიწყებს ტრიალსო. გიგზავნი გამოცხადებულს და ყველგან გაგზავნილ უწყებას ჩვენი ახალი გაზეთის გამოცემის თაობაზედ. ზოგიერთმა ჩვენგან ახლად შემოღებულმა სიტყვებმა და ტერმინებმა მოწონების და დაწუნების ღალადი მოჰფინეს ჩვენს სალიტერატურო არე-მარეს. ჩვენ ვნუგეშობთ და ვამბობთ: **Значит, свет нас заметил.** უარარაობას კიდევ ესა სჯობია. ახ, ნეტავი ეხლა ჩვენთან იყო, ყინვამ მაგ უმადურ და უსიხარულო ქვეყნისამ გული არ გაგიყინოს და არ დაგვლუპოს შენდამი მსასოებელნი.

13. ი. მეუნარგია. ქართველი მწერლები, II.

შენი ფსევდონიმი არც ერთი არ მომიწონა. აქ მოვიგონეთ ორი ფსევდონიმი: 1. „მე ვარ და ჩემი ნაბადი“, თუმცა გრძელია, მაგრამ შენზედ ზედგამოჭრილია; 2. „აბელი“, ვითომ ნაკვესმა შენ ცეცხლი მოგიკიდა როგორც აბელს და შენ ჩვენ გადმოგვეცი. ეს უკანასკნელი კარგია, მაგრამ აკაკი წერეთელს საბუთს მისცემს ქართული აბელი რუსულ ინჟინერ-ად გადააქციოს; მაინც შენ სხვის სადილების მაძებარს გეძახოდა და დაგცინოდა. ორში ერთი ამოირჩიე და ტელეგრამით მაცნობე.

ასოებისათვის ფული საჭირო არ არის, რადგანაც თვითონ ასოები აქ ჩამოვასხმევიანეთ და ძალიან ცოტა განსხვავება აქვს მანდაურებთან, წიგნები რაც საჭირო იყო დავიბარეთ, ვიდრე შენი წერილი მომივიდოდა.

ნიკოლაძესა სთხოვე და შეეხვეწე ჩემს მაგიერ ჩვენს გაზეთს თავისი ნაწერებითა შეეწიოს. მომიტევეს ამ ჟამად, რომ საკუთარს წერილს არა ვსწერ, ეგ იმისთანა კაცი არ არის, რომ ამის გამო გავვიწიბილდეს და გულიდან ამოიღოს ჩვენი გაზეთი, წერილმანმა წერილმანს მოუქილოს ცეცხლი.

ქალაქის თაობაზე სერებრიაკოვს * წერილი მივწერე და პასუხს ველი. ჯერ-ხანად Новое Обозрение-ს ქალაქს ვიხმართ.

კაცო, რატომ არა გვწერ, — ეგ ჩვენი მუხრან-ბატონი რას სჩადის და როგორ მიჰყავს ჩვენი საზოგადო საქმეები? შენგან მიკვირს და მეოცება. ღმერთსა ვთხოვ, რომ სამერმისოდ არც ერთი შემემთხვას შენგან და არც მეორე. ასე, ჩემო იონავ, იყავ მზვიდლობით და დღეგრძელობით და არ დაივიწყო, რომ შენ ერთად-ერთი მეგობარი გყავს და ის ერთად-ერთი — შენი ილია ჭავჭავაძე *.

P. S. მოუთმენლად ველი შენს სტატიას. ოლიკომ მოგიკითხა. მოიკითხე ყველანი, ჩემი ნაცნობები“.

„ივერიის“ პირველი ნომერი გამოვიდა 1 იანვარს 1886 წ.

„ივერიის“ რედაქცია ამ დროს კუკიის ქუჩაზე იყო მოთავსებული. პოეტის დის ლიზა საგინაოვის სახლში. დაბლა იყო გამართული გაზეთის სტამბა, მაღლა იყო რედაქცია და იდგა თვით რედაქტორი.

რომ ახვიდოდნენ მეორე სართულზე, მარცხენა კარებს შეყავდით. თქვენ გაზეთის რედაქციაში და მარჯვენას ილიას სადგომში. სადგომის ყურეში, შესვლისთანავე, მარცხნივ იყო რედაქტორის კაბინეტი — პატარა ტანის ოთახი — სწორედ ისე. იყო მოწყობილი, როგორც ეს

* ილია სერებრიაკოვი — აქრომქედლიშვილი (1835—1898) — ს. ც.

შეეფერებოდა მის პატრონს—პოეტს და მამულის მოყვარე რედაქტორს.

შეხვიდოდით თუ არა კაბინეტში, ყველაზე უწინ თქვენს ყურადღებას იქცევდა ფერადი სურათებით აჭრელებული ჭერი ოთახისა. ჭერის ოთხ კუთხეზე იყო დახატული ფართო მედალიონები: მეფე ლუარსაბისა, დიმიტრი თავდადებულის, გიორგის—თამარის მამისა და დავით აღმაშენებლისა, შუაში იდგა წმინდა ნინოსი.

კედლებზე ეკიდა: მეფე ერეკლე, გორგასლანი.

კედლებზედვე: სოფლის გლეხკაცი და ყასაბი გაბაევისა, მურილიოს გრაფიურა, მითოლოგიური სურათები.

კაბინეტი სავსე იყო შკაფებით, მაგიდებით, წიგნებით, ქანდაკებებით.

რომ მიიხედ-მოიხედავდით, დაინახავდით: ერთგან შექსპირის ზიუსტს, სხვაგან გიოტესას, კიდევ სხვაგან რუსთველისას, გარიბალდისას.

აქა-იქ კედლებზე: კაკაბს და ხოხობს.

და რადგანაც ნამდვილ ქართველს ძველთაგან ანდერძად უწერია, თქვენ ამ კაბინეტში ნახავდით რვა ყანწს. ერთი მეორეზე უდიდესს.

მთავარი მაგიდა კაბინეტში სავსეა რაგინდარათი: წიგნებით, გაზეთებით, სამწერლო იარაღებით, სულ ყველაფერი ამ დიდ მაგიდაზე არეულ-დარეულია, რომ აქაც გამართლებულიყო ნათქვამი პოეტურ დაუდევრობაზე. აი აგერ დიდი ამომშრალი საწერელი, რომელშიაც ვიღაცას მეორე მომცრო ტანის საწერელი ჩაუდგამს, აი შვლის ქანდაკება, რომელსაც რქაზე პოეტის ჩაჩი აქვს წამოცმული. აი გადაშლილი წიგნი, პაპიროსის ნაშწვით შუაგულში, აი გლობუსი, საანგარიშე, სათვალე, გაზეთის ორიგინალები, ვებერთელა წითელი კარანდაში...

თუ საღამოა, ამ მაგიდასთან თვითონ რედაქტორი ზის და აქ ამ ვიწრო ქარხანაში მზადდება დღეს ის აზრი, რომელიც ხვალ შეიძლება სახელმძღვანელოდ გახდეს ყველა ქართველისათვის ბაქოდან დაწყებული სოხუმამდის და კავკასიის გარეთაც.

როგორც გაზეთის თავი—მესვეური ილია დიდად ნაყოფიერი იყო. ის ბევრსა წერდა და გრძლად წერდა. გრძლად წერა, სამწუხაროდ, მისი ნაკლულევანება იყო.

გაზეთი წიგნი არ არის, რომ კაცი დაუჯდეს იმას და იკითხოს. გაზეთის სტატია თუ ჟურნალის სტატიად გახადა კაცმა, რადუნდა კარგად იყოს ის დაწერილი, თავის ღირსებას ჰკარგავს.

გაზეთი თქვენ ბულვარზე სადმე იყიდეთ, გზა-გზა მიმავლად იმას თვალი გადაავლეთ, ან მიჯექით სადმე, რომ ზელტერის წყლით სიციხიდან სული მოიბრუნოთ და უფრო მეტი ხანი მოანდომეთ იმას, რომ წაიკითხოთ ტელეგრამები, ახალი ამბები, მცირე შენიშვნები და ბოლოს თუნდ მეთაური წერილიც, თუ ის მოკლედ არის დაწერილი. მაგრამ თუ ეს წერილი გრძელია, არა ადვილად საკითხი, გაყოლებით დაწერილი, წინასიტყვაობით, სხვადასხვა წინადადებით ერთმანეთში აცმულ-გადაბმული, რომელსაც აჭრელებენ „როგორცა ვთქვი“, „რომელიც რომ“ და სხვა ამგვარები, თქვენ იმას ვერ წაიკითხავთ.

და თუ წაიკითხავთ, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ, ბევრი დრო გქონიათ.

უმეტესობა კი, ათი მკითხველიდან ცხრა, ამ სტატიას არ წაიკითხავს.

გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის თუ შაირზე შარტო თქვარუსთველმა, ალბათ იმიტომ, რომ მეთორმეტე საუკუნეში არც გაზეთები იყო და არც მოწინავე სტატიები.

მე ხელთ არა მაქვს ილიას გაზეთის „ივერიის“ კოლექცია და მაგალითს აქ ვერ მოვიყვან, მაგრამ ისე მახსოვს, რომ იშვიათია ილიას მოწინავეს არ ეჭიროს გაზეთში ორი-სამი სვეტი, ხან ოთხი, ხუთი, ექვსი.

გაზეთს ქვეყანა კითხულობს და ქვეყანას ამ გაუთავებელი სტატიებისათვის არა სცალია.

ფრანგები იტყვიან: quand vous voulez dire: il pleut, dites il pleut. ეს ქართულად ასე ითარგმნება: თუ ვინდათ თქვათ, რომ წვიმს, თქვით წვიმს. და ნუ მოჰყვებით „ათადან-ბაბადან“, ნუ დაიწყებთ ციდან, ღრუბლიდან, ჰაერიდან, სთქვით მოკლედ: წვიმს.

ასევე ითქმის საზოგადოდ იმგვარ მეთაურ წერილებზე, რომელსაც ეკუთვნოდა ილიას წერილები, ეს წერილები მოკლედ და პირდაპირ ვერ ეუბნებოდნენ მკითხველს იმას, რისი თქმაც მის დამწერს უნდოდა და რაც, როგორც პოეტს, მას შეეძლო.

მეშინია, მეტის თქმა არ გამოიმივიდეს, მაგრამ არ შემიძლია შემთხვევით არ ვისარგებლო და ამ გრძელ მოწინავეებზე ორი-სამი სიტყვა კიდევ არა ვთქვა. ყოველი გაზეთის ღმერთი, რომელშიაც გრძელი მოწინავე წერილია დაბეჭდილი, წვალებაა ჩემთვის.

საფრანგეთის ერთი დიდი ფილოსოფოსი ოგიუსტ კონტი ამბობს: მწერალს არ უნდა ჰქონდეს უფლება ათამაშოს მკითხველი თავის სურვილისამებრ, წეროს როგორც იმას უნდა, ყველაფერი

კანონს და ზომას უნდა ემორჩილებოდეს, უნდა იყოს განსაზღვრული, რომ ყოველ ფრაზაში ქვემდებარე იყოს, შესმენილი, დამატებითი სიტყვა და კიდევ არ მახსოვს რა და შემდეგ ფრაზა თავდებოდეს, მძიმე დაესმოდეს. როცა მე ვხედავ ოთხი-ხუთ სვეტიან მოწინავე წერილებს გაზეთში, მეც ის ცხოვრებაში განუხორციელებელი ფიქრი მომდის, როგორც კონტს, რომ შეიძლებოდეს ამ გრძელი მოწინავეების შემოკლება თუნდ ისეთგვარად როგორმე, როგორც, მაგალითად, სახელმწიფო სათათბიროში ამოკლებენ ორატორის სიტყვებს ხუთი წუთის ლაპარაკის შემოკლებით.

ჩემი იდეალი გაზეთის მოწინავე წერილების მწერლისა არის საფრანგეთის ჟურნალისტი ჟირარდენი. აი. როგორ ახასიათებს ჟირარდენის წერას საფრანგეთისავე მწერალი დანკური:

„ის (ჟირარდენი) იწყებს რამე საგანზე ლაპარაკს, წამოაყენებს წინ ერთს აზრს, თეზისს. მოუსვამს კალამს და ორ სტრიქონში საქმის ექსპოზიცია მზად არის. ორი-სამი სტრიქონი და ჟირარდენი შუაგულ კითხვამდის არის მიწვენილი. ამის შემდეგ ის გადადის დასკვნაზე, ის წინდაწინ ხედავს, თუ თქვენ მასთან არა ხართ თანახმა და თქვენკენ მოიწევა. თქვენ შეიძლება ამაზე ესა და ეს მითხრათ; ახ, რაგვარად მებრალებით, — და ის მტვრად აქცევს თქვენს ნათქვამს, ან დაანახვებს სხვებს, რომ თქვენი ნათქვამი მტვრად აქცია და გასწევს და გასწევს. კიდევ ორი სტრიქონი. გათავდა? არა. იმას კიდევ აქვს სათქმელი უკანასკნელი სიტყვა, კიდევ უნდა გაისროლოს უკანასკნელი ისარი. ახლა მაინც გათავდა? არა. ერთი სტრიქონი კიდევ და ამ სტრიქონში სულ ბევრი-ბევრი სამი სიტყვაა, ხანდახან ორი და ხშირად ერთი. ჰა, და გათავებულ მოწინავეს ხელი მოაწერა“.

ამგვარად ილიას არ უწერია.

ილია — რედაქტორი თავის ნაწერს სანამ დასაბეჭდად გაგზავნიდეს, უკითხავს თავის თანამშრომლებს და ყოველგვარ რჩევას სიამოვნებით ითვისებს.

ნინო მუხრან-ბატონის* დასაფლავების გამო მოწინავე წერილში რომ დაბეჭდა ილიამ „ივერიაში“, მეორე დღეს მკითხა:

— წაიკითხე ჩემი წერილი?

— წავიკითხე გუშინღამევე სტამბაში და ძალიან მომეწონა. მხოლოდ რომ გინებებიათ და სამღვთო წერილის სიტყვაც ჩაგეტანებიათ შიგ შრომისმოყვარე ქალის თაობაზე დაწერილი, წერილი ბევრს მოიგებდა.

* და დავ. დადიანისა, ივანე მუხრან-ბატონის მეუღლე — ს. ც.

— რა სიტყვები?

— ოფლითა შენითა სკამდე პურსა შენსა.

— ოხ, მართლა რომ კარგი იქნებოდა, და რატომ ეს სიტყვები არ მიაწერე, რაკი სტამბაში მოხვედრიხარ, — მითხრა ნაღვლით რედაქტორმა, საზოგადოდ დეკლამაციის მოყვარემ.

სხვის ნაწერებს ის თავაზიანად ეპყრობა, მხოლოდ ენის მხრით რედაქტორი უღმობელია, მეტადრე იმერეთიდან გამოგზავნილი კორესპონდენტების და წერილების კითხვის დროს.

ენის მხრით ილია მართლა რომ კანონმდებელია ქართული ენისა.

ვიღაცამ უსაყვედურა ვიქტორ ჰიუგოს: ეს სიტყვა ფრანგული არ არისო.

— არ არის, მაგრამ იქნებო, — თავმოწონებით უპასუხა საფრანგეთის დიდმა მგოსანმა.

იგივე ითქმის ილიაზე და ქართულ ენაზე.

სანამ ილიამ არ დაუშალა ჩვენებს, ჩვენში ამბობდნენ უფალი კერესელიძე, უფალი მესხი, ეს უფალი ან იყო ამოღებული სამღვთო წერილიდან, ან იყო ნათარგმნი რუსული სიტყვიდან „Господи“ ილიამ თქვა „უფალი მესხი“-ს თქმას „ბატონი მესხი“-ს თქმა არა სჯობიაო? და ეს სიტყვა მას აქეთ დაკახონდა ჩვენში და ამ სიტყვას ისე მაგრად აქვს მოკიდებული ფესვი ჩვენს ენაში, რომ მას ვერ განდევნის ახლა ჩვენი ენიდან ვერც „ამხანაგი“ და ვერც „მეგობარი“ ისე, როგორც ვერ განდევნეს ფრანგული ენიდან „mon sieur“ ვერც დიდი რევოლუციის citoyen-მა და ვერც კომუნის Compagnon“-მა.

მისგან მოგონილ სიტყვათაგან მახსოვს: სულთა-სწრაფვა, თვალთა ხედვის ისარი.

იმას არ მოსწონს იმერელთა წერილებში სიტყვები — „ვლებულობ“, „ამნაირად“. საცა ეს სიტყვები მოხვდება ილიას, მაშინვე შლის და სამაგიეროდ ზემოდან აწერს, სიტყვებს: „ვიღებ“, „ამგვარად“.

საცა ჩვენ ჩვეულებრივად ვწერთ „მაგრამ“-ს, ილია ხშირად „გარნა“-ს წერს.

იმასვე ეკუთვნის, მგონია, ეს „ჰსჩადის“, რომელსაც ეხლამდის ვერ შევთვისებია, რომელიც არც ერთ ძველ წიგნში სადმე არ წამიკითხავს, არც ხალხში გამიგონია სურამის აქეთ მაინც. გადაღმაც არ ვარ დარწმუნებული, რომ ხალხში „სჩადის“ ითქმოდეს, შეიძლება თქვან ჩადის, სიტყვიდან ჩასვლა, მაგრამ „ჰსჩადის“ ქალაქში უნდა იყოს გაზვიადებული.

როგორც რედაქტორს, ილიას მუდმივ ერთი აზრი აქვს: გაზეთი არავის პირადობას უმართებულოდ არ შეეხოს. ამ მხრით ის დაშინებულაა გაზეთ „დროების“ განუორჩევლობით.

სხვისი პირადობის დაშცევებს თავის გაზეთში, ილიას არ უნდოდა, რომ თვითონ უმართებულოდ ეხსენებინა ვინმე სხვის გაზეთში. როდესაც ნიკო ნიკოლაძემ „Нивое индустрии“-ში ერთი წერილი დაწერა მისი პიროვნების შესახებ, ილიამ თავი შეურაცხყოფილად მიიჩნია და ორი თავისი ამხანაგი მიუგზავნა სეკუნდანტებად ნიკოლაძეს — კოლა ერისთავი და სოსიკო შალიკაშვილი. მან პასუხად ჭავჭავაძეს გაუგზავნა ორი თავისი ამხანაგი, დათიკო გურამიშვილი და ნიკოლოზ სიმბორსკი* და მათ შორის გაიმართა დუელი. მოწინააღმდეგენი დადგნენ ბარიერზე გატენილი ფიშტოებით და ყველაფერი იმ წერტილამდის იყო მიყვანილი, საცა ტყვია უნდა გავარდნილიყო, მაგრამ ამ დროს სიმბორსკიმ შერიგების უკანასკნელი სიტყვით მიმართა დუელიანტებს და დუელი მორიგებით დამთავრდა.

არ ვიცი, ამ ორში ვინ ვის მოსთხოვა ბოდიში, რადგანაც მათი შერიგების ოქმი არ გამოქვეყნებულა. როგორც გამიგონია, ჭავჭავაძეს უნდა ეთქვას: მე შეურაცხყოფილად მივიჩნიე ჩემი თავი მარტო იმისათვის, რომ ნიკოლაძეს თუნდ ერთი წამით შეეძლო ეფიქრა, — რაც „ივერიაში“ დაიბეჭდა, ის ჩემი თანხმობით იყო ნიკოლაძეს ამაზე უნდა ეთქვას: თუ ეს ასეა, მაშ, რაც მე ჩემს გაზეთში ვთქვი ჭავჭავაძის შესახებ, უკან მიმაქვსო.

რედაქტორზე და გაზეთზე ლაპარაკს აქ ჩვენ უნდა დავუერთოთ აკაკის სიტყვებიც.

აკაკი თამარაშენში იყო მაჩაბლისას და დაძინების დროს „ივერიას“ კითხულობდა. კითხვის დროს აკაკის მიეძინა და გაზეთს სანთლიდან ცეცხლი მოედო.

— ფუ, ფუ, ფუო — და ერთის ყოფით გააქრო ალი პოეტმა.

— მადლობა ღმერთს, წყალნარევი გაზეთია, თორემ ვერ დავაქრობდიო, — აამა მგოსანმა ილიას მოწინააღმდეგე ბანკის დირექტორს.

* *

ილიას, როგორც ბანკირს, ქართულ მწერლობასთან დახელოვნებასთან კავშირი არა აქვს და ამიტომ მის მოღვაწეობაზე ტფილისის საადგილმამულო ბანკში მე აქ დიდს არას ვიტყვი. პოეზია და ანგარიში, ქნარი და „ჩოთქი“ როგორღაც ერთმანეთთან ვერ მი-

* რუსი პოეტი

დიან. გარნა არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ილია საზოგადო მოღვაწედ რომ მისმა გონებამ და შრომამ მისგან დაწყებული და წარმართული ბანკი იმ ზომამდის მიიყვანა, რომ დღეს * ბანკის დამფუძნებელთ უკვე დაუბრუნდა უკანვე ძირითადი თანხა და როგორც ახლა, ამ წასვლაზე ტფილისში შევიტყვე, შარშან ბანკს ჰქონდა იმდენი შემოსავალი, რომ ოთხასი ათასი მანეთის ზარალი დაუფარავთ და კიდევ დარჩენილა წმინდა შემოსავალი ორასი ათასი მანეთი. ილიას ბანკის მოგებით უდგია დღეს სული ტფილისის ყველა თავდაზნაუროთა საზოგადო დაწესებულებათ.

დრო და ადგილი ნებას არ მაძლევს აქ ილიას ნაწერებზე ვილაპარაკო და ამით ვათავებ ამ ჩემს მოგონებას პოეტის ცხოვრებიდან, თუმცა სამახსოვრო წიგნში ჯერ კიდევ არ გამომლეგია მასალა ილიას შესახებ.

* * *

დასასრულ, ორი-სამი სიტყვა ილიას საგურამოში ცხოვრებიდან. ილია ყოველ ზაფხულს ამოდებდა საგურამოს, დასასვენებლად, აქ ჰქონდა იმას ერთი პატარა ქვის სახლი, რომელიც გადააჭყურებდა არაგვის ხეობას. სახლის წინა აივნიდან მგოსანს თვალწინ ედგა მშვენიერი ჰანორამა კავკასიის მთებისა და ქვემოთ არაგვის ხეობისა.

ილია აქ ისვენებდა ქალაქის საქმეთაგან დამაშვრალი. ყოველ 20 ივლისს მის დღეობაზე აქ მოდიოდა მასთან მოსალოცავად დიდძალი ხალხი ქალაქიდან და ხანდახან იმერეთიდანაც.

აქ, საგურამოში, უახლოვდებოდა ილია ხალხის ცხოვრებას და უნას.

ყოველ შეყრაზე და გამოლაპარაკებაზე სოფლის ხალხთან ილიას, როგორც ფუტკარს, საზრდო გამოჰქონდა ხალხიდან თავის სიტყვა-ერებისათვის.

დღეს ამა და ამ გლახმა ლაპარაკში ესა და ეს ჩემთვის უცნობი სიტყვა თქვაო, — იტყოდა მგოსანი. ერთ ამგვარ სიტყვად, მახსოვს, იყო სიტყვა პეიტარა. აზრით გამოდიოდა, რომ პეიტარი კაცის წოდება უნდა ყოფილიყო და რომ ჩავიხედეთ, ლექსიკონში აღმოჩნდა, რომ პეიტარი საქონლის ექიმს რქმევია.

ხალხი იყო ილიასთვის წყარო მოკამკამე ენისა და გამოთქმისა.

შენი შვნი

გიორგი ღვთისძე მართალი

აღნიშნული ნარკვევი პირველი სერიოზული და ვრცელი ლიტერატურული შრომაა ავტორისა, რომელსაც იგი შეუსრულებია სახელოვანი დრამატურგის შვილის, თვით დრამატურგისა და მწერლის, დავით ერისთავის თხოვნით. ამის შესახებ ცნობას ავტორივე იძლევა ქვევით, როცა ის თავის „უდროოდ დამიწებული მეგობრის“ დავით ერისთავის, ამ „დიდი მამის შვილის“, ბიოგრაფიის წერას შეუდგება (იხ. ამ წიგნის გვ. 107).

ნარკვევი დაწერილია 1883—4 წლების მანძილზე, როცა დავით ერისთავი გახეთ „კავკაზის“ ოფიციალური რედაქტორი იყო და ი. მეუნარკიაც იმავე ორგანოს რედაქციის წევრი და ხელმძღვანელ რედაქტორიც გიორგი ერისთავის თხოვნებითა იმ გამოცემისა, რომელსაც ეს ნარკვევი წინასიტყვაობის სახით დაერთო.

გიორგი ერისთავის ეს „თხზულებანი“ 1884 წელს გამოვიდა (იხ. თ. გიორგი დავითის ძის ერისთავის თხზულება, მეორე გამოცემა, ტფილისი, 1884). ეს იყო მწერლის ნაწერების მეორე და მეტად საყურადღებო გამოცემა, რომელსაც დართული ჰქონდა გარდა აღნიშნული ვრცელი ბიოგრაფია-გარჩევისა, აკაკი წერეთლის შესანიშნავი წინასიტყვაიც, საცა ბრწყინვალე პოეტად და მწვალად, თანამედროვეთა „გზისმაჩვენებლად და წინმსბროლად იხსენიებს იგი გიორგი ერისთავს, რომელმაც „სამარადისოდ სახსოვარი საგანძური რამ შესძინა თავის სამშობლოს“. „Летопись Грузии“-ს ავტორი ბ. ს. ესაძე ამ გამოცემას Изданию надание“-ს ეძახის და დიდად აფასებს როგორც ერისთავის პიროვნებასა და ღვაწლს, აგრეთვე მეუნარკიას მიერ შედგენილ და ამ კრებულს დართულ დიდი დრამატურგის ბიოგრაფიას *

დროის კვალობაზე ამ იშვიათი გეჰოვენებით გაფორმებულმა და გამოცემულმა წიგნმა შესაფერი გამოხატულებაც ჰპოვა მაშინდელ პრესაში. 1884 წლის № 126, 127-ში გახეთმა „დროებამ“ ბიბლიოგრაფიის სახით ვრცელი ფელეტონები მიუძღვნა ამ გამოცემას: აღნიშნულ ფელეტონებში საკმაოდ ვრცლად არის გაშუქებული იონა მეუნარკიას შრომაც გიორგი ერისთავის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე.

იმ ვრცელი ფელეტონებიდან ჩვენ აქ მხოლოდ მოკლე ამონაწერს მოვიყვანთ, საიდანაც ირკვევა, რომ „დროების“ აზრით: „გ. ერისთავის თხზულებათა კრებულში—ახალი და შესანიშნავი ის არის“, რომ მას წამძღვარებულნი აქვს ორი ნარკვევი, წინასიტყვა და კრიტიკული შენიშვნა,—„ერთი—მოკლე, მაგრამ დარჯაკში გატარებული და შვიდწილად გაწმენდილ სიტყვებითა და აზრით მოქსოვილი, მეორე,—ვრცელი, მოსაზრებული და დამჯდარი კრიტიკული გამოკვლე-

* იხ. Летопись Грузии, вып. I, стр. 357.

გაა, რომელშიაც ავტორს დაწვრილებით გამოუქიებია პოეტის ყოფა-ფხოვრება, მისი თანამედროვე საზოგადოების ზნე, ჩვეულება და თავისებური ჟასი დაუფვია პოეტის ნაწარმოებისათვის. პირველი—ჩვენი ნიჭიერი და გამოჩენილი პოეტის აკაკი წერეთლის მკვირცხლ კალამს ეკუთვნის და მეორე—ადგილობრივ ქართულ-რუსულ პრესაში ცნობილ მწერალს იონა მეუნარგიას*.

უფრო ქვევით, განმარტავს რა ფელეტონის ავტორი იმდროინდელ ქართულ მწერლობაში კრიტიკის უქონლობით გამოწვეულ მდგომარეობას, დასძენს: ჩვენს ლიტერატურაში იონა მეუნარგიას კრიტიკული პირველი ნაბიჯი ღირსშესანიშნავი მოვლენაა და მე ნებას ვაძლევ ჩემს თავს ვუწინასწარმეტყველო ბ. მეუნარგიას, რომ ამგვარი შრომა მისთვის შესაფერი იქნება“...

„დროების“ ამ, უდაოდ სწორი, შეფასების დიაგნოზიკ და სურვილიც გამართლდა, როგორც ვიცით, ი. მეუნარგიამ თავისი მონაწილეობა ქართულ მწერლობაში ძირითადად ზემოაღნიშნული ჟანრით განსაზღვრა.

გ. ერისთავის ცხოვრების „აღწერასა“—პოეტის თხზულებათა კრებულში დართულსა*—და აქ მოქცეულს შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ ამ გამოცემისათვის იგი შევამოწმეთ სათანადო წყაროებთან (ავტორის უბისა და სამახსოვრო წიგნები, იმდროინდელი პერიოდიკა, თარიღები და სხ.), შევასწორეთ ბეჭდვის პირობებში მაშინ დაშვებული შეცდომები და ზოგიერთი რუსიციზმი და აგრეთვე რამდენიმე აუცილებელი სქალიოც მივეცი. ნარკვევის ხასიათის ზოგი ადგილებიც წინამდებარე გამოცემის ხასიათს შევუფარდეთ.

მამია გურიელი (ფაზელი)

მამია გურიელი პირადი ნაცნობი და მეგობარი იყო იონა მეუნარგიას რომლის უბის წიგნები აკრელებულია პოეტის ცხოვრების სამახსოვრო შტრიხებით. მათი შეტანა ამ შენიშვნაში საჭირო არ დარჩა, რაკი ისინი მამიას ბიოგრაფიის ავტორს თავის შრომაში („მამია გურიელი“) თავ-თავის ადგილას გამოუყენებია, გარდა ამ ერთისა, რომელიც ალბათ „სანაკვესოდ“ თუ დაიტოვა მამიასთვის. ესეც აქ არის: „მამია გურიელი რომ პირველად ჩამოვიდა ცალიანად ქუთაისს, გრ. დადიანს „ვეფხისტყაოსნს“ სიტყვებით უთხრა:—ქაჯეთით მომყავს ჩემი მზე, ჩემი ლახვართა მსობელი“.

ამ პირადი ურთიერთობისა და შემდეგ პოეტის ნათესავ-მეგობრების შემწეობით დაგროვილი მასალების მიხედვით ეს პატარა, მაგრამ მეტად მოხდენილი მონოგრაფია ავტორს დაუშთავრებია 1897 წლის 14 იანვარს, სპეციალურად იმ გამოცემისათვის, რომელსაც შემდეგ იგი დაერთო (იხ. „თხზულებანი მამია გურიელისა (მ. ფაზელისა)—ლექსები“, ქუთაისის ამხანაგობისაგან გამოცემული. ქუთაისი—1897 წ. გვ. 400, ცალკე აღნიშნული მონოგრაფიისა—L VI (56)—).

ამ კრებულშიც მთლიანად იმავე ტექსტის მიხედვით იბეჭდება. ზოგ ტექსტულურ და პირვანდელ გამოცემაში გაპარულ შეცდომათა შესწორების გარდა სხვა ცვლილება არ მოგვიხდენია. ჩვენს მიერ დართული სქოლიოები აღნიშნულია ინიცილებით, ან „რედ“. თარიღები დატოვებულია ძველი სტილით. მამია გურიელის თხზულებათა სრული კრებულის გამოსვლას გახეთმა „Нормы и нормы“

* აღნიშნული „აღწერიდან“ ნაწილი, უმთავრესად გ. ერისთავის ნაწერების მიმოხილვა, წამოღვარებული აქვს 1910 წ. დავ. კილოსანიძის მიერ გამოცემულ „ქართული მწერლობის შესასწავლად საკლასო სახელმძღვანელოს“ სახელწოდებით „თ-დი გ. დ. ერისთავის რჩეულ თხზულებანი“. თბილისი, 1910.

რენიე“ შესანიშნავი და საკმაოდ ვრცელი ბიბლიოგრაფია უქდუნა. აქედან ჩვენ ამოვწერთ მხოლოდ იმ სტრიქონებს, რომლებიც აღნიშნულ კრებულს დართულ იონა მეუნარგიას მიერ შედგენილ მამიას ამ ბიოგრაფიულ ნარკვევს შეეხებიან:

„Сборнику стихотворений предпослан биографический очерк, составленный г. И. Меунаргия с обычной обстоятельностью и талантливостью. Жизнь М. Гურიели протекла, можно сказать, перед глазами грузинского общества. Все мы были свидетелями в высшей степени печального *curriculum vitae* несчастного поэта. Но чтение полной его биографии все же производит потрясающее впечатление. До слез больно читать скорбную повесть о том, как обстоятельство и беда губит эту богато одаренную натуру“*.

ღავით ბიოგრაფიის-ში ერისთავი

მონოგრაფია იბეჭდება დავ. ერისთავის „ნაწერების“ კრებულში წინასიტყვად დართული ტექსტის მიხედვით (იხ. თავ. „ღავით ერისთავის ნაწერები, ქართული დრამატული საზოგადოების გამოცემა-ტფილისი, 1907 წ., LIII გვ.) როგორც თვითონვე აღნიშნავს ნარკვევის შესავალში, ავტორს არა ჰქონია აზრად დაეწერა ბიოგრაფია დავ. ერისთავისა, რომელსაც, მისივე აზრით, მის „უდროოდ დამიწებულ მეგობარს არ ეჭირა არც ჩვენს მწერლობაში, არც ჩვენს ხელოვნებაში, არც საზოგადოებაში იმდენად შესამჩნევი ადგილი“.

ამით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ „ახალ მწერალთ ყოფნის მკრებს“ (ნიკო დადიანის სიტყვებია)—იონა მეუნარგიას თავის ყველაზე მახლობელ და თანამოკალმე დავით ერისთავზე ძალიან ცოტა, ან სულ არაფერი აქვს ჩაწერილი სამახსოვრო წიგნაკებში, რასაც თვითონაც ნანობს. იმიტომ, რომ მისა შეფასება მეგობრისადმი ერთობ მკაცრი გამოდგა და შემდეგ დავ. ერისთავის გარდაცვალებისა იგრძნო იგი.

მართალია, დავ. ერისთავისაგან მეტს მოითხოვდნენ. ნიკო დადიანმა ხომ პირდიპირ მიმართა თავის „ზმაკიდურებში“,—„დიდი მამის შვილი არის, მეტს მოვითხოვთ მისგან ჩვენაო“, მაგრამ ის, რაც მოგვეცა ერისთავმა, მაინც გახდა საკმარისი მისი, სახელის უკუდავსაყოფად ქართულ მწერლობასა და ხელოვნებაში დავ. ერისთავი პუბლიცისტი, მახვილი ფელეტონისტი და ჟურნალისტიც რომ არ ყოფილიყო, მისი გაუოკუეებელი და ორიგინალური პიესებიც კმაროდა ამისთვის. მისმა „სამშობლო“ ხომ მთელი ეპოქა შექმნა ქართულ სცენაზე. სწორად შენიშნავს მეუნარგია: „სამშობლო“ რომ არ დაეწერა დავით ერისთავს, არც მისი ნაწერების კრებული დაიბეჭდებოდა და არც ეს ბიოგრაფიაო.

ამგვარად, უდროოდ გარდაცვლილმა დავ. ერისთავმა თუ მთლიანად არა, ნაწილობრივ მაინც მოასწრო „დიდი მამის შვილობის“ გამართლება. ეს ამაგი ქართულმა დრამატულმა საზოგადოებამ დააფასა დრამატურების ნაწერების კრებულის გამოცემით. ამ წიგნში მოქცეული ბიოგრაფიული ნარკვევიც მათი შეკვეთით შეუსრულებია ავტორს. ჩვენმა ცნობილმა პუბლიცისტმა გ. მ. თუმანიშვილმა მთელი ეს გამოცემაცა და თანდართული ბიოგრაფია, სამართლიანად,—შეაფასა დავ. ერისთავის ნაყოფიერ მოღვაწეობისათვის არასაკმარისად. გახეთ „თემის“ 1911 წ. № 36-ში მოთავსებულ სტატიაში „თავ. დავ. ერისთავის ნაწერები და მისი ბიოგრაფია“, გიორგი თუმანიშვილი აღნიშნავს:

* იხ. „Нов. Обзор.“ № 4571, 1897 г.

„ამ ოციოდ წლის წინათ გარდაიცვალა ცნობილი მწერალი ქართულ და რუსულ ენაზე თავ. დავ. ერისთავი, ქართველი დრამატურგის გიორგი ერისთავის შვილი და თვითონაც დრამატურგი, „სამშობლოს“ დამწერი, ცნობილი პოეტი, ფელეტონისტი, ჟურნალისტი სცენაზე მკითხველი, საზოგადო მოღვაწე. მრავალმხრივი მოღვაწეობა განსვენებულისა, მის სიცოცხლის დროს, ბევრ ლაპარაკს გამოიწვევდა ხოლმე საზოგადოებაში და მწერლობაში, მაგრამ რაკი გარდაიცვალა, მისი მოღვაწეობა არავინ ჯეროვნად არ გაიხსენა. არ ეღიროსა არც ბიოგრაფიის, არც თხზულებების გამოცემას. მხოლოდ წარსული წლის დამლევს ქართულმა დრამატიულმა საზოგადოებამ შეჰკრიბა მისი დრამატიული ნაწერები და ერთ წიგნად გამოსცა. წიგნს დაემატა ბ-ნ ი. მეუნი არგისაგან შედგენილი ბიოგრაფია.

ეს კრებული დრამატიული ნაწერებისა სრული არ არის. მას აკლია „მწვენიერ ელენეს“ თარგმანი... ბიოგრაფიასაც ბევრი რამ აკლია, როგორც ამას ქვევით დავიხსენავთ...

... გარდა დრამატიულ თხზულებებისა, დავ. ერისთავს ჰქონდა კიდევ ბევრი ისეთი ნაწერი, რომელთაც აქამდის არ დაუქარგავთ მნიშვნელობა. მისი მოთხრობა „წყლებზე“ (დაბეჭდილი 1873 წ. „კრებული“), ლექსები აქა-იქ გაფანტული ძველ გაზეთებში, ზოგიერთი ფელეტონები „თბილისის მოამბეში“, „ფალანგაში“, „კავკაზში“ და ქართულ გაზეთებში, კერძო წერილები სხვადასხვა მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეთათვის მიმართული—ყველა ეს ნაწერილია ნიჭიერად და შექმლო შედგინა რამდენიმე წიგნი, რომელსაც დიდი სიამოვნებით წაიკითხავდა ეხლა არამც თუ ძველი თაობა, რომელსაც კარგად ახსოვს დავით ერისთავი და მისი გავლენა თანამედროვეებზე, არამედ ახალგაზრდობაც, რომელიც მას არ იცნობს სრულებით.

მოღვაწეობა დავ. ერისთავისა მრავალმხრივი იყო... ბიოგრაფიაში არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, რომ 1879 წ. და 1880 წ. დავ. ერისთავი იყო კავკასიაში უმთავრესი წარმომადგენელი „სახალხთაშორისო ტელეგრაფის სააგენტოსი“ და ამასთანავე გაზეთ „გოლოსის“ რედაქციის განყოფილების გამგე... დავ. ერისთავი თავის მდგომარეობით სარგებლობდა; რომ მოეწვია უკეთესი თანამშრომლები და სააგენტოსა და „გოლოსის“ საშუალებით დაეცვა ჩვენი ქვეყნის ინტერესები მმართველობისა და რუსეთის საზოგადოების და მწერლობის წინაშე...

ბიოგრაფიაში საკმაოდ არ არის ნათქვამი აგრეთვე იმის შესახებ, რომ დავ. ერისთავმა არა მარტო თარგმნა პიესები ახალ ქართულ თეატრისათვის, მან მიიღო აგრეთვე მონაწილეობა თვით თეატრის ორგანიზაციაში. მართალია, პიესების არჩევა და მათი გადაკეთება ბევრ დროს არ თმევდა, მაგრამ ის მაინც ასწრებდა მიიღო მონაწილეობა სცენის გამკებლობაში. სამუდამო რეჟისორობაზე უარი თქვა, მაგრამ როდესაც კი თავისუფალი დრო ჰქონდა, რეჟისორობდა, მეტადრე თავის პიესების წარმოდგენის დროს. ზოგჯერ ჰკრეფდა არტისტებს და ასწავლიდა კითხვას სცენაზე...

... დავ. ერისთავი ნიჭიერი მწერალი იყო, მანგილი კალამი ჰქონდა. უყვარდა მწერლობა და საზოგადოებისათვის სამსახური, უყვარდა შრომა და ზოგჯერ ბრძოლასაც არ ერიდებოდა, თუ დარწმუნებული იყო, რომ ბრძოლა ნაყოფიერია“...

ამ გამოცემისათვის ჩვენ მთლიანად ამ ნაწერების კრებულში დართულ ტექსტს დავემყარეთ, რაკი მისი ავტოგრაფები ვერ მოვიპოვეთ. გარდა რამდენიმე შენიშვნისა, მნიშვნელოვანი შესწორება არ შეგვიტანია, ხალხი, რუსული ციტატების თარგმნა მათ თავისებურებათა გამო რომ მიხანშეუწონელია, ამაში მკითხველიც დაგვეთანხმება.

ბიოგრაფი მატსიმის-ძე ჟორბაქიძე

(ჭალადიდელი)

ჯერ კიდევ 1901 წელს უთხოვიათ ჭალადიდელის (ქოჩაქიძის) ძმებს ალექსანდრეს და ანტონს ი. მეუნარგიასათვის—დაეწერა რამე ჭალადიდელზე.—(იხ 1901 წლ. 29 აგვ. წერილი გოგებაშვილთან, საქართვ. მუზეუმის ფონდი № 1745), მაგრამ ეს თხოვნა, უმასალობისა და უდროობის გამო, 1912 წლამდე შეუსრულებელი დარჩენილა. ამ წელს სოფ. ჭალადიდში ჩამოსულ განსვენებული პოეტის მეუღლეს, ანა სტეფანეს ასულ ეზერსკის ქალს და პოეტის შვილს ბორისს ეს. საკითხი კვლავ განუახლებიათ.

მაშინ ფოთში მყოფ ნაფიც ბიოგრაფს ი. მეუნარგის ეს დავალება მიუღიწ და საჩქაროდაც შეუსრულებია. მუდამ დინჯად მომუშავე და მწერლის ცხოვრების ყოველგვარი წვრილმანის მაძიებელი ავტორი, ამ „დაჩქარებით“ უკმაყოფილო, შრომის შესავალშივე წერს: „დღეს, როცა ჩვენი მწერლობისათვის საჭირო შეიქნა საბოლოოდ განსაზღვრული და საფუძველზე დამყარებული აზრი გამოითქვას ყველა იმ მწერალთა და პოეტთა შესახებ, რომელნიც სამოციან წლებში განახლებულ მწერლობას წინ ეწეოდნენ, ჭალადიდელის ერთ წიგნად შეკრებისა და ბეჭდვის მოთხოვნილებაც დაიბადა. ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად კოეტის შვილმა ბორისმა და ძმებმა ალექსანდრემ და ანტონმა დამავალეს მე მათი მამის და ძმის ნაწერების ერთად შეკრება და დაბეჭდვა, ზედ დართვით მისი ცხოვრების აღწერისა.

ჭალადიდელის ლექსების შეკრებას და დასაბეჭდად გამზადებას დიდი შრომა არ მოუხსოვია ჩემგან, რადგანაც ეს შრომა უკვე გაეწია ჩემზე ადრე და ჩემზე უკეთეს — თედო სახტაველას. მე მხოლოდ მისგან შეკრებილ მასალას, ფოთელ მწერლობის მოყვარეთა რჩევით, გამოვაკელი ოციოდე ლექსი, რომელიც არც თვით მკოსანს უცვნია ღირსად დაბეჭდვისა (არ დაბეჭდილა შემდეგი სათაურის ლექსები: „აბა თუ იცნობთ“, „შშვიდობით“, „ბედნიერი“, (ვარიანტია), „მგელი ცხვრის ტყავში“, „სიყვარული“. „X-ს“, „კეთილშობილი არშიყი“, „ჩიქორთულა ლექსი“, „ოდეს უძღური“, „ამაყს მეგობარს“, „გახსოვს ტურფავ“, „მე ხშირად მესმის“, „ნები მეტად ხარობდნენ“, „ვის რა უჯის“, „მშიერი შვილი“, „გუდა, თხა და ძაფი“, „ვარი დარჩება ვირადა“, „სიზმარი“, „Серею“ და სხვ.—აღნიშნული ლექსების ავტოგრაფები ამჟამად ზუგდიდის მუზეუმში დაცული იღნა მეუნარგის არქივში ინახება—ს. ც.).

„ცხოვრების აღწერისათვის“ კი თუმცა რთული არ იყო გიორგის ცხოვრება, მე ცოტა შრომა არ დამკირებია. და ძიება სხვადასხვა დაწესებულებებში (სხვათა შორის ქუთაისის გუბერნიის სამმართველოში) და დღეს, როცა ამ ნაწერს ვგზავნი დასაბეჭდად სტამბაში, გამომცემლის დეზით ანაჩქარები, ვგრძნობ, რომ ცხოვრების აღწერა არ არის სრული, რომ ეს აღწერა, დრო რომ მქონოდა, იქნებოდა უფრო შეზავებული—ჩვენი მწერლობისა და ისტორიისათვის საჭირო მასალებით, დიდი ხანია ფიქრად მქონდა. გიორგის ცხოვრების აღწერით მესარგებლა

და მეგრულ მწერალზე ბაასის დროს ქართულ-მეგრულის ურთიერთობაზედაც ჩემი აზრი აქ დალაგებით გამომეთქვა, მაგრამ, ჩემდა უსამწუნაროდ, სწორედ მაშინ, როცა მე უნდა შემედგინა გიორგის ცხოვრების აღწერა—ბოდიშს ვიხდი ამის თქმისათვის—თვით ჩემი ცხოვრება შეცვალა მოულოდნელად დროთა მდინარებამ და „თუ რაც მინდოდა ვერა ვთქვი“, აბატიეთ ჩემს მდგომარეობას“ (იხ. თხზულება გიორგი მაქსიმეს-ძე ქოჩაქიძისა (ჭალადიდელის)—გამომცემლობა „იმერეთი“, ქუთაისი—1913, გვ. 3).

მიუხედავად ამ მდგომარეობათა და სხვადასხვა ხელისშემშლელ პირობათა ი. მეუნარგიამ ძირითადად მაინც შესძლო დაკმაყოფილება მოთხოვნებისა,— პოეტის ცხოვრების მოკლე, მაგრამ თითქმის აუცილებელი საკითხების გაშუქებით, ეს ბიოგრაფია დაერთო აღნიშნულ გამოცემას, რომელსაც ქართველი მკითხველი საზოგადოება გულთბილად მიეგება. ამის დამადასტურებელია ყველა ის რეცენზიები და ბიბლიოგრაფიული წერილები, რომლებიც გაბნეულია მაშინდელს პერიოდიკაში (გაზეთები: „იმერეთი“ 1913 წ., № 31, იქვე № 36; „თემი“ 1913 წ. № 128 „კოლხიდა“ 1913 წ. № 1), საცა, სხვათა შორის, ნათქვამია, რომ: „არა მგონია მოიპოვებოდეს ქართული წ. კ. მცოდნე, „დედა-ენასა“ და „ბუნების-კარზე“ აღზრდილი ქართველი, რომ არ იცოდეს გ. ჭალადიდელის „მოკონება“, „სიმღერა გარდახვეწილისა“, „ფაცხა“ და სხვ.“... უფრო ქვევით, ჭალადიდელის „მორცხვი“ პოეზიის მოკლე ანალიზის შემდეგ რეცენზიაში აღნიშნულია: რაკი ბავშვობიდანვე ასე, შეზრდილ-შესისხლორცხული ვართ ამ ლექსებთან და ისინი მარადეჟამს გვახსოვს, ბუნებრივია იკითხოს მკითხველმა: ვინ არის მათი ავტორი, რა კაცი იყო იგი, სად და როგორ გაიზარდა და დასტოვა თუ არა გარდა ამ სამი ყველასათვის ცნობილი ლექსისა სხვა ნაწერი და ან როგორია ისინი?..

ამას კითხულობდა და კითხულობს დღემდე ყველა, ვინც კი იცნობს და არცნობს სხვა მის ლექსებს, რომელნიც დაბეჭდილი იყო 60—70-იან წლების ქართულ პერიოდულ გამოცემებში („დროება“, „მნათობი“, „სასოფლო გაზეთი“ „კრეჭილი“, „მომამბე“ და სხვ.), მაგრამ თანამედროვე მკითხველისათვის ყველა იქ დაბეჭდილი ნაწერი ხელმიუწვდომელია.

„ჩვენს მწერლობაში ცნობილმა ბიოგრაფმა, ბ. იონა მეუნარგიამ, თავისი ინიციატივით, ჭალადიდელის მეუღლისა და შვილის ბორისის დავალებით, შეაგროვა ყველა მისი დაბეჭდილ-დაუბეჭდავი ნაწერები, დაალაგა ისინი ქრონოლოგიურად... იონა მეუნარგიამვე იკისრა მგონის ცხოვრების აღწერა, მისი ვრცელი ბიოგრაფიის შედგენაც“ (იხ. „კოლხიდა“, 1913 წ. № 1). და თუ რატომ არც ისე ვრცელი გამოვიდა ეს ბიოგრაფიაც, ამის შესახებ თვითონ ბიოგრაფის არგუმენტაცია უნდა გავიზიაროთ.

ნარკვევის ტექსტის შესწორება შემდეგია: ავტორის შესავალი ციტატის სახით შენიშვნებში გადმოვიტანეთ, რუსულ დოკუმენტებს ქართული თარგმანიც მივეცით სქოლიოში და რამდენიმე ძველი გამოცემის დროინდელი შეცდომა და რუსიციზმი შევასწორეთ.

„ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდან“

„ნანახი და განაგონი“ მოგონებაა ილიაზე და არა ბიოგრაფია. ის უფრო საბიოგრაფიო მასალებია, სხვადასხვა დროს სამახსოვრო წიგნებში ჩაწერილი და დანაგროვი, ხოლო შემდეგ ილიას გარდაცვალების წლისთავზე ფოთში და ქუთაისში 1908 წ. გამართულ საღამოებისათვის სპეციალურად ერთ მოხსენებად „მოქუჩავე ბული“ და წაკითხული.

„მე აქ ილიას ცხოვრებას არა ვწერ.—განაგრძობს ავტორი—ილიას ცხოვრების მასალას ვაქუჩებ, რომელიც ან თვითონ ილიასაგან გამიგონია, ან მის თანამედროვეთაგან მსმენია, ან თვითონ ჩემის თვალით მინახავს და ამიტომ ჩემს ნანახ და განაგონს ილიას ცხოვრებიდან მე აქ მხოლოდ დაახლოებით. ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ ვწერ... და თუ ჩემგან შეკრებილის წვრილმანებით მე თქვენ ილიას სურათი, ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც, ნათლად დაგანახეთ, ჩვენს ვალს ქართულ მწერლობაში მოხდილად მივიჩნევო“...

ავტორის ეს სწორი და მართებული განსაზღვრა სავსებით უნდა გავიზიაროთ, ხოლო ჩვენის მხრით დასაძენი ბიბლიოგრაფიული ცნობები შემდეგი იქნება მოგონება, რომლის ავტოგრაფი ზუგდიდის მუზეუმში მოვიპოვეთ, პირველად ჟურნ. „მნათობში“ (იხ. № 5—6, 1937 წლ.) იქნა ჩვენს მიერ გამოქვეყნებული მცირე კომენტარებით და შემდეგ ცალკე წიგნაკად გამოცემული ზუგდიდის მუზეუმის მიერ (იხ. იონა მეუნარგია—ნანანი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდან—სოლ. ცაიშვილის რედაქციით და შენიშვნებით—თბილისი 1937 წ.), რასაც დართული აქვს: შ. შენგელის შესავალი წერილი, ჩვენი „რამდენიმე შენიშვნა“ და აღნიშნული მოგონების 1908 წ. ფოთში და ქუთაისში მოხსენებად წაკითხვის გამოატეხილ სრულიად უმართებულო და შეუფერებელი პოლემიკის გასარკვევად საჭირო დამატებანი, რითაც დაინტერესებულ მკითხველს შეუძლია საქმის ნამდვილ ვითარებაში გაერკვეს.

სოლ. ცაიშვილი

3060 30 856.

894.63.09

ა 601

ИОНА МЕУНАРГИЯ
ГРУЗИНСКИЕ ПИСАТЕЛИ

II

Детюниздат Наркомпроса ГССР

Тбилиси 1944

(на грузинском языке)